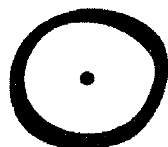
A VALLÁSI KULTÚRAKUTATÁS KÖNYVEI
32.

SZERKESZTI/REDIGIT: BARNA GÁBOR

MAKAT
MODERN MITOLÓGIAKUTATÓ MŰHELY KÖNYVEK
2.

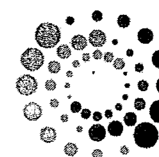
SZERKESZTI/REDIGIT: HUBBES LÁSZLÓ ÉS POVEDÁK ISTVÁN


MaKaT
Modern Mitológiakutató Műhely

TAPASZTALATBÓL HALLOTTAM…

ALTERNATÍV VILÁGKÉPEK, ÖSSZEESKÜVÉS-ELMÉLETEK TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ELEMZÉSE

POVEDÁK István – HUBBES László Attila (szerk.)


MTA-SZTE
VALLÁSI KULTÚRAKUTATÓ CSOPORT

Szeged, 2018





Megjelent a
nka
Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával.

Borítóterv: Povedák István

ISSN 2064-4825 (A vallási kultúrakutatás könyvei)
ISSN 2416-3767 (MAKAT–Modern Mitológiakutató Műhely Könyvek)
ISBN 978-963-508-868-3

Készült
Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu
www.facebook.com/innovariant

TARTALOM

ELMÉLETEK ÉS ÖSSZEESKÜVÉS-ELMÉLETEK

Povedák István

TAPASZTALATBÓL HALLOTTAM. AZ ALTERNATÍV VILÁGKÉPEK ÉS ÖSSZESKÜVÉS-ELMÉLETEK KUTATÁSÁHOZ

„Mondta, hogy ők tudományos egyház. Vettek elektronmikroszkópot, Budán egy lakásban van, nagyon drága volt, több millió forint, mert kell vizsgálni a fényt. Én megkérdeztem egy fizikust, hogy a fény és az elektronmikroszkóp most, hogy-mi?!? Azt mondta, arra jó, hogy ütik vele a fényt, hátha eltörik. Megnézik, mi van benne, mert a hunok szerint nem fotonokból áll, mert már a rómaiak megmondták, hogy nem... A piramidonok, azok a csúcsos valamik, azokat is lényen kívüli idegenek építették a hunok kérésére. Mert a hunok tudták, hogy ember olyat nem tud építeni, mert felrobban. Mert olyan nagy, hogy agyonnyomja saját magát. Ezért hívtak ufót, úgyis erre jártak, megcsinálták a piramidonokat. – Mondom neki, hogy te, figyelj már, miből gondolod, hogy nem ember építette? Azt mondja 'azért, mert már ötödikben se hittem el'... Eleink azért építették az idegenkívüli lényekkel a piramisokat, hogy a Hold még egyszer ne ütközzön neki a Földnek... Még egyszer, mert már egyszer nekiütközött... Azt mondta a hun, hogy Afrikától balra, a tenger mélyén van egy pont 3800 km átmérőjű, Hold-alakú mélyedés... Mert nem teliholdkor volt ám..."

(Hadházi László)

„Tapasztalatból hallottam..." Egy rádiókabaréban hangzott el az ominózus mondat egy stand-up comedy előadótól. A jelenet épp az álhíreket és összeesküvés-elméleteket, valamint a bennük hívőket figurázta ki. És valóban, az összeesküvés-elméleteket néha nehéz elkülöníteni a viccektől. Szórakoztatnak, megdöbbentenek, és van olyan is, amikor tényleg nevetségesek. Máskor viszont pont azt nehéz megállapítani róluk, hogy összeesküvés-elméletek lennének és nem pedig a valóság magyarázatai. Ilyenkor reálisnak, tudományosnak, empirikusnak hatnak és eloszlatják kételyeink, kérdéseink, félelmeink. Előszeretettel hangoztatjuk – ostorozva saját kultúránk –, hogy az ilyen konspirációs teóriák napjainkban egyre népszerűbbekké válnak, az online térben akadály nélkül terjednek és öltenek újabb és újabb formákat, ezzel is bizonyítva a folklór fennmaradását. Ahogy Semlyén írta: „amennyire hihetetlen és paradoxiális, annyira igaz, hogy a logosz látványos győzelmének kora egyúttal a különböző fajtájú mítoszok születésének és újjászületésének kora is." (Semlyén 1979: 5) De elfelejtjük hozzátenni, hogy összeesküvés-elméletek valószínűleg azóta léteznek, amióta az egyik őskori vadásznak nagyobb zsákmány, több bunda, csillogóbb kő és szebb nő jutott, mint a másiknak. Csak éppen a barlangrajzok, az ékírásos táblák, a krónikák alapvetően nem ezeket a történeteket jegyezték fel az utókornak – „érthetetlen" módon.

„A szomszéd fűje mindig zöldebb" – tartja a mondás az alapvetően irigy emberek világnézetéről, az összeesküvés-elmélet pedig megadja a magyarázatot,



hogy miért is zöldebb: mert ő nyugatról hozta be a fűmagot, ahová köztudomásúlag jobb termékeket szállítanak, mint hozzánk keletre; mert befolyásos rokonai révén a jobb minőségű telket vásárolta meg; mert ő a repülőkről titokban ránk szórt mérgező vegyianyagokat felfogó, bioenergetikus hanghullámokat generáló készüléket vásárolt stb. A magyarázatok egy idő után már nem csak magukban álló történetek, hanem összetett, egymásra épülő, egymástól függő, összeesküvés-hálót alkotó szuper-konspirációkká válnak (Barkun 2003), ahol minden mindennel összefügg. A bionergetikus hanghullámokat sugárzó készüléket csak bizonyos helyeken lehet beszerezni, és csak kevesen ismerik működési elvüket, mivel a tudósok el akarják titkolni, hogy a világ másként működik, mint eddig tanították. El akarják titkolni, mert akkor egész életművük dőlne romokba; el akarják titkolni, mert erre kényszeríti őket valamely milliárdos háttérhatalom, amely előbb – a haszon reményében – minden olajat ki akar bányászni és el akar adni; el akarják titkolni, mert az erről szóló tudás valójában földönkívüli eredetű, és az emberiség még nem érett meg ennek a befogadására.

Az ilyen szuper-konspirációk megszűnnek csak történetként létezni, és világmagyarázatokká válnak. Alternatív világképekké, amelyek a tudomány, politika, vallás uralkodó tézisei mellett, azoktól függetlenül, azokkal sokszor szembe menve léteztek és léteznek. Tudnunk kell ugyanis, hogy a kultúrát meghatározó világkép soha nem homogén. Számtalan népi/vernakuláris világmagyarázat (Primiano 1995, Ammermann 2006) létezett és létezik. Ezek a „hivatalos tudás" mellett, a „nem hivatalos tudás" (Brunwald 1978) keretein belül létező olyan világképek, amelyek a körülöttünk lévő valóság valamely szegmensét az intézményesült tudástól és hivatalos doktrínáktól eltérően értelmezik. Az adott korra jellemző domináns világkép(ek) és az alternatív világképek egymással mindig dinamikus kapcsolatban működtek. A vernakuláris világmagyarázatok kiegészíthették, erősíthették, megkérdőjelezhették, vagy akár el is utasíthatták az uralkodó vagy hivatalos világmagyarázatokat. Ezekből, a napjainkra már egymásra torlódott világképekből áll össze az adott korra jellemző „nem hivatalos tudás", amin keresztül megérthetővé válik a kultúra és a társadalom dinamikája, változásokra, traumákra, más kultúrákkal való kölcsönhatásokra adott reakciói. Persze, nem jelenthetjük ki, hogy ezek az alternatív világképek teljes egészében „népi" eredetűek lennének. Amikor a milliós tömegeket aljas szándékkal irányító, milliárdos, „ma éppen S/soros" antihősről szóló történetek bukkannak fel, tudhatjuk, hogy azok megjelenése nem független az antihőssel mitikus harcot vívó politikai hatalomtól, s ugyanígy, a minden bajra mágikus orvosságot jelentő „mindenmentes" diéták megalkotói sem magánzó gyógyítók, autodidakta füvesemberek, hanem az egészségkultuszra építő, abból valós profitot szerző vállalkozások.

Kötetünk az alternatív világképek fogalma alatt nem csupán az ilyen ideológiákat elemzi, hanem különféle társadalomtudományi módszerekkel az elméleteket megalkotó, azokban hívő és azokat fenntartó szubkultúrákat, kisközösségeket is. Célunk távolról sem az egyes elméletek vagy világképek cáfolása, illetve alátámasztása kíván lenni. Nem szeretnénk egyetlen összeesküvés-elméletben hívőt sem kinevetni, kifigurázni, vagy épp ellenkezőleg, az általa követett

elképzelésekért való következetes kiállása miatt pozitív színben feltüntetni. Nem mondjuk meg, hogy mi igaz és mi hamis. Kötetünk folklorista, kulturális antropológus, történész és vallástudós szerzői nem minősítenek, hanem bemutatnak, elemeznek és megérteni igyekeznek. Mint minden úttörő vállalkozásnak, nekünk sincs azonban könnyű dolgunk. A téma átfogó kutatását tudományszakunk még nem végezte el. Az egyes korszakokra lebontva léteznek ugyan jelentősebb, vagy hézagpótló ismereteink részkérdésekről, ám a „hivatalos" és a „nem hivatalos" világképek közötti dinamikus kapcsolatokat, azok jellemzőit és korszakokon átívelő fejlődésüket még a nemzetközi tudományosság is csak elszórtan, egy-egy részterületre koncentrálva elemezte (pl. Bowman-Sutcliffe 2000; Partridge 2005, 2014; Miller 1995; Lewis 2004). A szakirodalom itthon zömében vagy cáfolók, vagy hívők propagáló írásaiból áll, és csak elvétve találhatunk olyan munkákat, amelyek megérteni és értelmezni szeretnének (Farkas 2017; Hubbes 2008; Hubbes – Povedák 2015; Povedák – Szilárdi 2014; Szilágyi – Szilárdi 2007). Nekünk most ez a célunk, de tisztában vagyunk azzal, hogy nem könnyen megvalósítható célt tűztünk ki magunk elé. Mindig lesznek olyanok, akik hívőként olvassák majd írásaink, és sértve érzik identitásukat már a puszta említéstől is, és lesznek olyanok is, akik az elemzést, a bemutatást nem tartják eléggé harcosnak az „ál-/para-/határ-/pszeudo-/alternatív tudományok" ellen szerintük létszükségletű tudományos kereszteshadjárathoz és boszorkányüldözéshez. Szerencsére. Különben olyan unalmas is lenne.

Felhasznált irodalom

Ammermann, Nancy (2006) *Everyday Religion: Observing Modern Religious Lives.* Oxford, Oxford University Press

Barkun, Michael (2003) *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America.* Berkeley, University of California Press

Bowman, Marion–Sutcliffe, Steven eds. (2000) *Beyond New Age. Exploring Alternative Spirituality,* Edinburgh, Edinburgh University Press

Brunwald, Jan (1978) *The Study of American Folklore: An Introduction,* 2nd edition. New York, W. W. Norton

Farkas Judit (2018) *Leválni a köldökzsinórról. Ökofalvak Magyarországon.* Budapest, L'Harmattan

Hubbes László (2008) *Látomások a végső dolgok bűvöletében: Az apokalipszis a vallásos irodalmi műfajtól a művészeti kifejezésmódig.* Marosvásárhely, Mentor

Hubbes László – Povedák István szerk. (2015) *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése.* MAKAT Modern Mitológiakutató Műhely, Szeged

Lewis, James R. ed. (2004) *The Oxford Handbook of New Religious Movements.* Oxford, Oxford University Press

Miller, Timothy ed. (1995) *America's Alternative Religions.* Albany, State University of New York Press

Partridge, Christopher (2005) *The Re-Enchantment of the West. Volume I-II. Alternative Spiritualities, Sacralization, Popular Culture, and Occulture.* New York, T&T Clark International
Partridge, Christopher ed. (2014) *The Occult World.* London, Routledge
Povedák István – Szilárdi Réka szerk. (2014) *Sámán sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris elemzése.* Szeged, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport
Primiano, Leonard Norman (1995) Vernacular Religion and the Search for Method in Religious Folklife. *Western Folklore* 54 (1): 37-56.
Semlyén István (1979) *Modern mítoszok.* Budapest, Magvető
Szilágyi Tamás – Szilárdi Réka (2007) *Istenek ébredése. Az újpogányság vallástudományi vizsgálata.* Szeged, JATE Press

Hubbes László Attila

GONDOLATOK AZ ÖSSZEESKÜVÉS-ELMÉLETEK KÉRDÉSEIHEZ

Az összeesküvés-elmélet meghatározására sok megközelítés született, és nehéz egy általános érvényességűt találni. Annál is inkább, mert nemcsak egyes tudományterületek szemléletmódja mentén különböznek egymástól, hanem abban is, hogy a meghatározók épp miként viszonyulnak a fogalom által jelölt jelenséghez. Ha csupán a kifejezést összetevő szavak elsődleges jelentését vesszük – mindenféle mellékzönge nélkül, akkor az „összeesküvés-elmélet" egyszerűen egy még bizonyításra váró feltételezés különböző személyek vagy szervezetek titkos megegyezéséről valamilyen közös cselekvés érdekében. Jellemző a mai közgondolkodásra, hogy ilyen egyszerű és semleges értelemben talán senki nem használja. A különböző embertudományokban és társadalomtudományokban, ha nem is föltétlenül pejoratív, de elmarasztaló többletjelentéssel ruházódott fel, míg az ilyes gondolkodás meggyőződéses hívei az „elmélet" szót sértőnek és lekezelőnek értik-érzik; és azzal utasítják el, hogy nem összeesküvés-elméletről kell beszélni (Domján 2012), hanem összeesküvés-gyakorlatról (Drábik 2004).

Egy elterjedt ilyen nézet szerint már maga az „összeesküvés-elmélet" kifejezés eleve egy összeesküvés hozadéka (jóllehet a jogi nyelvben már nagyon régóta létezik), egy szándékosan kifundált hiteltelenítő címke, amit a CIA hozott létre 1967-ben a Kennedy-gyilkosság ürügyén a hatalom hivatalos diskurzusai ellen szólók, azaz a rejtett-tiltott igazságot kimondók lejáratására (Washington 2015). Ez viszont egy olyan dupla csavart eredményez, ami szinte lehetetlenné teszi a szó értéksemleges használatát, legalábbis azok szemében, akik érintve érzik magukat. E szemlélet szerint, beleértve a jelenség értéksemleges vizsgálatát is, már a kifejezés használata arra enged következtetni, hogy használója összejátszik valamely (háttér-) hatalommal. (Hiszen mi más lehetne a célja a szó használatával, mint hogy lejárassa azokat, akik másként gondolkodnak, akik mernek kételkedni?) Patthelyzet.

Mégis, bízva abban, hogy lehetséges a jelenség el nem kötelezett (le nem kenyerezett) társadalomtudományos vizsgálata, kiindulópontként Lakatos László (2006) meghatározását és egy értelmezését idézem: „az összeesküvés egy szervezett csoport titkos tevékenysége valamely bűnös cél megvalósítása érdekében" kiegészítve azzal, hogy minden erre vonatkozó elmélet arra keresi a választ, hogy „miért mennek rosszul a dolgok, miért van baj a világban. És a válasz mindig ugyanaz: azért mert a háttérben meghúzódó bajkeverőknek" – titkos, törvénytelen hatalommal rendelkező csoportoknak – „ez áll érdekükben; nekik így jó" (Lakatos 2006). Ez a meghatározás és a rá adott válasz természetesen jogos és hiteles, hiszen összeesküvések mindig voltak, mindig lesznek, és nem is mindig derül rájuk fény, vagy ha mégis, nem mindig találhatók meg vagy vonhatók

felelősségre az elkövetők. Azonban ez a megközelítés éppen azt a jellemzőt hagyja figyelmen kívül, ami miatt problematikusak az összeesküvés-elméletek a tudományos szemléletmód számára.

Ugyanis, amennyire egyszerű az alapképlet, annyira nehéz és bonyolult a válaszadás módja, és éppen ez a leginkább problematikus – ez pedig egy változhatatlan állandó: *soha* nem lehet az, amit a hivatalos, tudományos, média-álláspont képvisel. A kérdés végső soron nem az, hogy vannak-e összeesküvések, vagy, hogy mennyire valósak, esetlegesek vagy egyetemesek, hanem az, amit ezekről állítanak, és az, hogy ki állítja. Az összeesküvés-elméletek közös, állandó alaptétele: „az igazság máshol van". Azaz, amit a hatalom, az egyház, a tudomány, a közmédia állít, az eleve megbízhatatlan, hiteltelen, hamis (és az már csak ráadás, de nem mellékes: természeténél fogva eleve rosszindulatú). És ez nem csupán események, jelenségek, történelmi folyamatok, esetleg valószerű összeesküvések magyarázatára – azaz a kijelentések igazságára – vonatkozik, hanem magukra a tényekre (tehát azok valós vagy valótlan voltára) is.

* * *

Hol a határ a hiteles tudomány, a szándékos manipulatív megtévesztés, a gazdag képzeletű áltudomány és az összeesküvés-elmélet között? Mi számít tényleges, tudott, bizonyított, vagy csak gyanított, de leleplezhetetlen, bizonyíthatatlan, kideríthetetlen összeesküvésnek, és mi téves ismereteknek, tudáshiánynak, vagy koholmánynak, kamunak, városi legendának, babonának, képzelgésnek, mi pedig tudatos manipulációnak, ideologikus propagandának, azt sokszor szakszerű tudományos módszerekkel, alapos kutatómunkával és széles, körültekintő vizsgálódással is nehéz eldönteni.

Az összeesküvés és a nem-összeesküvés közötti különbséget inkább a hit teszi, semmint a jelenség valóságossága vagy a rá szolgáló magyarázat ésszerű megalapozottsága vagy spekulatív volta. Jó példa erre az ember okozta globális felmelegedés kérdése, ami a róla szóló diskurzusok fényében a felsorolt kategóriák közé mind besoroltatott már (Tiboru 2011). A környezettudományi szakemberek többsége számára tényszerű, aggasztó geológiai jelenség, és a közmédia révén egyre inkább a széles közvélemény számára is az, mások számára viszont összeesküvés, vagy pedig összeesküvés-elmélet. A különbség a jelenség megítélésben áll: a ténylegesen tapasztalható, mérhető világméretű felmelegedést (Schmidt 2014) a politikai-gazdasági rendszer(ek) (DiCaprio – Fisher 2016) és/vagy a fogyasztói társadalom egészének (Armstrong 2009) felelőtlen tevékenységei által előidézett komplex, személytelen és ellenőrizhetetlen hatások gyorsítják (Bowman 2008). Ezzel szemben mások szerint vagy tudatos és rosszindulatú (W1), irányított civilizációpusztító összeesküvés (Wigington 2014) áll mögötte, vagy pedig a klímaváltozás folyamatos mediatizálása eleve nem más, mint egy világméretű összeesküvés (Héjjas 2016), esetleg csupán félelemkeltő, hisztériakeltő összeesküvés-elmélet (Szűcs – Dombóvári 2016). Attól félek, nem nagyon lehet találni olyan

érveket, amelyek bármelyik álláspont elkötelezett képviselőit meg tudhatnák győzni esetleges tévedéseikről. A tétet nem a tények jelentik.

A John Adams amerikai elnöknek tulajdonított (W2) axióma szerint „a tények makacs dolgok" – de ez nem mindenki számára ilyen egyértelmű, és hiába hivatkozik a ráció a kézzelfoghatóságukra vagy számszerű mérhetőségükre, az ellenvetés szerint a tényeket hamisítani is lehet, a méréseket pedig torzítani, ahogy azt ismerhetjük Winston Churchill szállóigévé vált állítólagos (W3) kijelentéséből: „Csak annak a statisztikának hiszek, amit én hamisítottam." Ez a gondolkozásmód ésszerű érvekkel nem meggyőzhető – azért nem, mert a vitázó eleve nem az érvekre figyel, hanem az érvelő kilétére és annak feltételezett érdekeire. És inkább hisz az „alternatív tényekben", semmint saját érveinek vagy meggyőződéseinek esetleges hibás voltában (Hegyeshalmi 2017).

Erre utal az „alternatív tények" (alternative facts) fogalma is: egy egészen új keletű, Orwellhez méltó „újbeszél" kifejezés a közönséges hazugságra (Kacsinecz 2017), amit Donald Trump tanácsadója, Kellyanne Conway dobott be a politikai közbeszédbe egy nyilvánvaló ferdítés kimagyarázására (Blake 2017). A villámgyorsan mémesedett szókapcsolat azt sugallja, hogy nemcsak a vélemények vagy a magyarázatok lehetnek különbözőek, de párhuzamos valóságok is léteznek. Nem olyan kidolgozott, mint egy összeesküvés-elmélet, de alternatív – meghamisított – tények szolgálhatnak összeesküvés-elméletek megingathatatlan alapjául. Az a gond az alternatív tények fogalmának felmerülésével, hogy a rá való hivatkozással gyakorlatilag a valóság válik eleve kérdésessé.

* * *

Hankiss Elemér társadalomfilozófus a *Félelmek és szimbólumok* könyvének bevezetőjében azt írja, hogy „történetük folyamán az emberek és emberi közösségek úgy viselkedtek, mintha állandó veszélyben, egy 'idegen világban' éltek volna" ezért, ahhoz hogy egyáltalán életben maradhassanak, „nekik maguknak kellett megteremteniük a biztonság, a szabadság és az értelem világát egy olyan univerzumban, amelyben lehetséges, hogy ezen az ember teremtette világon kívül nincs szabadság, nincs biztonság, és nincs értelem" (Hankiss 2006: 17-18) – teszik ezt pedig szimbólumok és mítoszok révén. Képletesen szólva a mítosz az érthető történet, az értelmes magyarázat, a szimbólum pedig az, hogy a dolgoknak jelentése és jelentősége van. Az emberi szellem nemcsak a racionális értelmet keresi a világ megismerhető működésében, de számára a világnak jelentéssel is kell bírnia – ezt pedig a szimbólumok hordozzák.

Pál apostol velős megfogalmazásában: „a zsidók jeleket kérnek és a görögök bölcsességet keresnek" (1Kor 1,22) általánosan az emberi gondolkodás e kétfajta kognitív modelljét ismerhetjük fel. E világ-megismerési – lélektani (kognitív-pszichológiai) folyamatok mindkét esetében bizonyítékokra van szükség: (csoda) jelekre – a hitnek, ésszerű érvekre – az észnek; a két megismerési mód viszont egyre inkább (mindig/újra) ütközik egymással.

A kollektív tudattalan ősképeiből sarjadó szimbólumokon keresztüli (inkább intuitív) megismerés szubjektív, és érzelmi viszonyulást tesz lehetővé az így jelentéstelített világhoz, míg a szigorú, absztraktabb logikára építő objektív megismerés fáradságosabb, tudatos egyéni erőfeszítést igényel, és jelentésektől megfosztott, semlegesített világértelmezést nyújt. Nem a szembeállítás kedvéért fejtettem ezt ki ilyen sarkító leegyszerűsítéssel, hanem azért mert talán magyarázatot tud nyújtani az összeesküvés-elméletek keletkezésére is.

A két gondolkodástípus ugyanis nemcsak elválaszthatatlan, de eszményi esetben összhangban is van egymással (Szilágyi N. 2010–2012). A hagyományos mitikus világképek esetében a világnak jelentést adó szimbólumok és a szimbólumok nyelvén elmondott mítoszok mégis viszonylagos harmóniában tudtak/tudnak együtt létezni. A tudomány és a felvilágosodás ostorozói a harmónia ilyen megbomlását nehezményezhetik, pontosabban a világnak a jelentéstől való megfosztottságát, „varázstalanítását" a ráció (érték-) semleges magyarázataiban.

Hogy mi köze ennek a – mindenben okkult politikai machinációkat sandító – összeesküvés-elméletekhez? Ugyanarról az értelemkereső és jelentéskereső folyamatról van szó, ami a mitikus és akár a tudományos világképeket is felépíti, azzal a külön erőfeszítéssel, hogy a természettudományok (és társadalomtudományok) által kiürített/kiüresített helyeket igyekszik újra jelentéssel, jelentőséggel feltölteni. Éspedig leginkább egy olyan területen, ami eredetileg – legalábbis a keresztény világképben – a teodicea (isteni igazságosság elve) illetékességi körébe tartozott: „ha Isten jó és mindenható, akkor miért van annyi baj, szenvedés, halál, igazságtalanság a világon?" A válasz a sötétség, a gonosz ősképeinek (archetípusainak) jelképeiben, és természetesen, mindenekfölött a Sátán alakjában megragadható mindenkor a vallásos szemléletben – a szekularizált tudományos világkép azonban ellehetetlenítette a minden rosszat magában koncentráló egyetlen hatalmas ellenség valóságosságát. De ha nincs Főgonosz, honnan az a sok rossz a világban? Ezzel tulajdonképpen visszaérkezünk Lakatos László már idézett (2006) meghatározásához: „miért mennek rosszul a dolgok, miért van baj a világban? És a válasz mindig ugyanaz: azért mert a háttérben meghúzódó bajkeverőknek ez áll érdekükben; nekik így jó".

Ugyanakkor Drábik János (2004) bizalmatlanabbul szegezi szembe a tudomány e leegyszerűsítő álláspontjával, hogy „a hivatalos, úgynevezett főáramlatú történészek és társadalomtudósok azért használják az összeesküvési elmélet rosszcsengésű kifejezését, mert el akarják hitetni, hogy a történelem másból is áll, mint leírt, megőrzött és évtizedek múltán kutatható irattári dokumentumokból." Azonban, „(h)a feltételezzük, hogy emberek egy csoportja szövetkezik egy közös stratégia kidolgozására és végrehajtására, és az így létrejött tervet titokban tartja azért, hogy azt külső beavatkozás nélkül, hatékonyabban lehessen megvalósítani, akkor csak olyasmit feltételezünk, ami a világtörténelem szerves részét alkotta minden történelmi korszakban. Ha pedig ezek a titokban tervet készítők eme tervükkel és annak végrehajtásával befolyásolják más embertársaik, más népek életét is, mégpedig úgy, hogy azok erről tudnának, vagy ehhez a tervhez a beleegyezésüket adnák, akkor egy ilyen titkos szövetkezést és koordinált cselekvést összeesküvésnek lehet minősíteni" (Drábik 2004).

* * *

Nagyhatalmú Gonosz híján a kollektív tudattalan archetipikus előítéleteiben, sztereotípiáiban ott rejlő ellenségképzetek bármely olyan váratlan, hihetetlen, felfoghatatlan eseményt vagy jelenséget, amely nem illeszkedik a rendezett (jó) világképbe, és egyszerű, egyértelmű okokkal nem megmagyarázható, óhatatlanul a rejtett vagy feltűnő, de kiismerhetetlen mások, idegenek számlájára írnak (akik korábban is mindig erre szolgáltak, de – a Gonoszhoz képest – alárendelt szerepben). Ezeket a „laikus szociológiaként" folyamatosan élő kollektív képzeteket tudatosan és őszinte meggyőződéssel használhatják ki nemcsak félművelt karizmatikus akarnokok, de intelligens, sőt magasan képzett személyek is (Shermer 2002) – akár sikeréhségből, akár hatalomvágytól hajtva, akár frusztrációból, de akár jóhiszemű meggyőződéseik vagy személyes rögeszméik érvényesítésére – szolid összeesküvés-elméletek támogatására, vagy éppen gondos kidolgozására. Gondoljunk olyan közismert esetekre, mint Néró vádja a keresztények ellen Róma felégetéséről, vagy a hírhedt Dreyfus-ügy, vagy közelebbről a kézdivásárhelyi „szakadár merénylők" kirakat-meghurcolása mögött álló összeesküvés-képzet a magyar revizionizmusról (Főtér 2017).

* * *

Az ilyen történelmi összeesküvés-elméletek, amelyekről kiderült hamisságuk, mégis képesek voltak nemcsak egy-egy jelentéktelen kisebbség meggyőződéseit uralni, hanem széleskörű támogatottsággal sokáig fennmaradni, jól példázzák működési törvényeiket. Túlmenően azon, hogy az összeesküvés-elméletek elsődlegesen nem a tényekben érdekeltek, hanem egy jelentéssel bíró világban, három fontos lélektani/társadalomlélektani jelenség is közrejátszik fennmaradásukban és szüntelen újjászületésükben: a kognitív disszonancia (Festinger – Riecken – Schachter 1956), a „visszafelé elsülés" effektusa (backfire effect) (Hegyeshalmi 2017) és a kollektív megerősítés elve (W4).

A kognitív disszonancia – amit Leon Festinger és kutatótársai figyeltek meg először módszeresen az ötvenes években – nem más, mint egy tudati kényelmetlenség-érzet, ami erős önigazolás-vággyal jár együtt, főként kínos tévedések, hibák után. Rögzített dátumos (legutóbb 2017. szeptember 23-ára szóló) apokaliptikus jóslatok be nem teljesülése (Hubbes 2010) esetén a tévedéstudatból fakadó feszélyezettség egy nagyon erős hittel, ellenkező irányba ható meggyőződéssel kapcsolódik össze, és a rajongó hívőt akárhány téves jóslat sem rendíti meg. Fontos tudni viszont, hogy az összeesküvés-mentalitás hívei – és különösen szószólói – ugyancsak a kognitív disszonanciára hivatkoznak a „média által agymosott birkanépre" vonatkozólag: a már emlegetett globális-felmelegedés kérdéskör

kapcsán például éppen ők kárhoztatják a hiszékeny többséget, hogy a (számukra) egyértelműen cáfoló tudományos kutatási bizonyítékok ellenére bedől a bűntudatkeltő, „minden részletre kiterjedő, rendkívül jól finanszírozott, politikai célokat szolgáló, propagandisztikus családkampánynak" (Száraz 2013).

Nem egyébről van itt szó, mint a kognitív torzítás működéséről, amely Michael Shermer (2002) szerint eleve meghatározza (neveltetésünk, előítéleteink, érzelmi beállítottságunk és ideológiai meggyőződéseink hatására), hogy milyen tényeket és érveket fogadunk el és ismerünk el, és miket zárunk ki, utasítunk el. Ez pedig szorosan maga után vonja minden másfajta, ellenkező, cáfoló racionális (vagy akár éppen érzelmi) érvelés, bizonyítás visszafelé való elsülését (Hegyeshalmi 2017): minél inkább olyan tényeket sorakoztatnak fel, amelyek ellenkeznek a véleményünkkel, annál kevésbé vagyunk hajlamosak elfogadni tényszerűségüket – és következésképp, igazság-érvüket. Ezért inkább a tények legyenek alternatívak, semmint, hogy ne legyen igazunk (vagy „ne adj' Isten" alulmaradjunk). Azt fogadjuk el, tehát, ami hitünk szerint megerősíti tudásunkat, és viszont, ami legjobb tudásunk szerint megerősít hitünkben – ezt nevezi Shermer (2002) megerősítési torzításnak.

Ugyanakkor, az egyéni motivációkon túl, érdemes figyelembe vennünk a társadalmi vonatkozásokat (Hubbes 2011a) is: az összeesküvés-elméletek nem személyes ismeretek, vélemények vagy rögeszmék, hanem közösségi meggyőződések; mégpedig ugyanazon, két ellentétes irányba ható érvelés mentén. Egyfelől fontos az elhatárolódás a tudatlan, félrevezetett többség („agymosott birkanép") balgaságától; másrészt az az igény, hogy csatlakozzunk, hogy oda tartozzunk a takargatott, tiltott igazságot ismerők kiválasztott – és egyre növekvő – táborához. Az „egyre növekvő" itt kiemelkedő jelentőséggel bír: az a tény (vagy meggyőződés), hogy mind többen csatlakoznak az összeesküvés-diskurzusokhoz (vagy legalábbis osztják meg az ilyen jellegű cikkeket, videókat), azt látszik bizonyítani, hogy az igazság a konspirációt sejtők-vallók oldalán áll. Minél többen hiszik, annál igazabb: ez a kollektív megerősítés elve.

Természetesen, az „egyre többen" jelensége nem csupán egy kordivat, vagy korszellem (Zeitgeist)[1], hanem technikailag szorosan összefügg a világháló közösségi jellegével, egyenes következménye magának a közösségi médiának. Ami korábban csak a szóbeszéd és rétegkiadók, rétegmédia révén búvópatakként szivárgott szűk közönség körében, az utóbbi évtizedekben az internet által biztosított lehetőségeknek köszönhetően, a közösségi média világfalujában sokszoros sebességgel, sokszoros hangosítással jut érvényre. Ez a rendkívül komplex új médiakörnyezet (Hubbes 2011b) nemcsak a lelkesen üdvözölt digitális demokrácia világát hozta el, hanem az alternatív tudományok, az alternatív tények, a jó és rossz értelemben vett szubverzív diskurzusok felvirágzását is.

1 A Youtube video-megosztó csatornán virálisan terjedő Zeitgeist filmsorozat (2007, 2008, 2011) (W5) maga is az összeesküvés-diskurzusok közé tartozik, a helyzet iróniája azonban – és ez is híven tükrözi a korszellemet –, hogy magát a Zeitgeist Mozgalmat is okkult háttér-összeesküvésnek minősítik más összeesküvés-diskurzusok (W6).

Az összeesküvésekről szóló történetek Michael Barkun (2003) szavával élve: megbélyegzett tudások – soha nem látott módon sokasodtak meg, és soha nem látott módon váltak széles körben, sokak által osztott (tehát megerősített), mindent átitató kollektív tudásformákká, korunk populáris kultúrájának szerves részeivé.

* * *

Az összeesküvés-elméleteket több féle módon lehet osztályozni, vagy, ha úgy tetszik, fokozni. Igen, vannak „enyhe" összeesküvés-elméletek: kezdve attól, hogy a ligás elődöntő meccse „meg volt bundázva", vagy, hogy a vállalati főosztály vezérigazgatói székébe a szerény képességű (de) kancellári unokaöcsnek kellett kerülnie, odáig, hogy a tartományi gabonaárusok megegyeztek az árak mesterségesen magasan tartásában. De enyhe összeesküvés-elmélet lenne még az is, ha tegyük fel, arról cikkezne a világsajtó tekintélyes része, hogy a valamely évi Eurovízió döntőjén az északnyugati ország versenyzője voltaképpen hazája hathatós lobbijának és a médiakonszernek kulisszák mögötti megegyezésének nyomán nyerte el a nagydíjat. Vannak persze súlyosabbak is, mint a hajdani pestis- és kolerajárványok idején állandóan újra felbukkanó hírek, miszerint az adott város, vidék idegennek számító lakói, esetleg jövevényei mérgezik a kutakat; vagy egy adott földrajzi térség gazdasági stagnálását az állami kormányzat szándékos, összehangolt leépítő politikájának tulajdonítják; avagy a választási csalások gyakran felmerülő vádja az alulmaradó párt(ok) részéről. Súlyosabb összeesküvés-elméletnek tekinthetjük, ha egy ország államfőjéről olyan feltételezések vetődnek fel, hogy egy megdöntését célzó kitervelt összeesküvésbe rángatja bele ellenzékét, hogy majd leleplezésükkel leszámolhasson velük. A legsúlyosabbak azok az összeesküvés-vádak, amelyek szerint a válságokat szándékosan idézik elő, a forradalmakat, háborúkat, terrorcselekményeket háttérből igazgatják láthatatlan árnyékszervezetek, népek vagy személyek. Enyheségüktől vagy súlyosságuktól függetlenül e feltételezések lehetnek nyilván teljességgel megalapozottak, részben igazak, vagy teljességgel légből kapottak…

Súlyosságukat tekintve vannak apokaliptikusak is, ha a szót köznapi értelmében vesszük: ilyen az egész világ rabszolgasorba döntésére, vagy akár elpusztítására igyekvő gyíkemberek (reptiliánok) teóriája. (Icke 2014) De az emberiség lassú és biztos megtizedelésének/kiirtásának céljával repülőgépről szándékosan permetezett méreganyagokról szóló chemtrail-elmélet (W7) sem kevésbé apokaliptikus. Ha pedig apokaliptikus, akkor globális – ebben az értelemben. Ez átvezet egy másik fajta fokozatiságra: helyileg, kiterjedés szempontjából megkülönböztethetünk lokális, országos és egyetemes – azaz univerzális, globális összeesküvéseket. Az imént sorolt példákkal ilyen vonatkozásban is számolhatunk, kezdve a helyi labdarúgó-bajnokság bundagyanújától, a szándékolt következetes kormányzati fejlesztés-megvonások országos szintű feltételezésén keresztül, az új világrend mozgatóinak mindenhol jelenvalónak érzett globális hatalmáig.

Fontosabb viszont Michael Barkun jelentőség szerinti felosztása. Ő megkülönböztet *eseményszerű* összeesküvéseket (event conspiracies) – ilyen a Kennedy-gyilkosság, a Diana hercegnő halála, vagy akár a 9/11 ikertorony-katasztrófája körüli diskurzusok; *rendszerszerű összeesküvéseket* (systemic conspiracies), amilyenek például a gazdasági világválságok, a forradalmak, polgárháborúk, vagy a migrációs hullámok mögött valamely titkos szervezetek, csoportok (szabadkőművesek, jezsuiták, illuminátusok, kommunisták, zsidó bankárcsaládok, anarchisták, gyógyszeripari vállalatok, a tudományos akadémia) tudatos, következetes, „rendszerszerű" tevékenységét látják; és végül, az előbbi típusokat sokszorosan összekapcsoló „mindenek feletti" összeesküvéseket, *szuperkonspirációkat (superconspiracies)*, amelyek bármely gyanús egyedi eseményt, történelmi átalakulást, gazdasági folyamatot, természeti katasztrófát, társadalmi berendezkedést és tudományos elméletet koherens, egységes elbeszélés-szálra fűznek fel, mint például a feltételezett zsidó világuralmi törekvéseknek az ókortól napjainkig húzódó konspiratív stratégiája, vagy az alakváltó gyíkemberek ősidők óta tartó apokaliptikus háttérháborúja az emberiség leigázására.

E legutóbbi típus, a szuperkonspiráció, amely ugyanakkor a legsúlyosabb és globális méretű is, valóban tekinthető apokaliptikusnak, amennyiben az egész emberiség egzisztenciáját, az ember világának teljességét érinti, annak végét jelentheti – és valamilyen elpusztíthatatlan fő gonosz kozmikus, de legalábbis globális méretű ármánykodását feltételezi. De már az „egyszerűbb", rendszerszerű konspirációs diskurzusok is lehetnek globális-apokaliptikus vonatkozásúak: gondoljunk a globális felmelegedés körüli szembenálló közbeszéd-változatokra: minden oldalról az egész világot behálózó, egész világra kiható összeesküvéseket, titkolt érdekszövetségeket sejtenek – úgy az aggódó környezetvédők, mint a klímaváltozás-tagadók.

* * *

A legutóbb említett klíma-összeesküvések apokaliptikus vonatkozásaik révén mindenképpen eszkatologikusak, azaz, a végről szólnak. Azonban, ha az eszkatológia a végső dolgok tana – lehetnek-e az összeesküvés-elméletek eszkatologikusak? (Hubbes 2011a) Határozottan: amennyiben a felételezett vagy valós összeesküvés oda vezet, hogy az általunk ismert világ vagy az emberiség léte valamilyen (katasztrofális) véget ér, vagy az embereknek drasztikusan pokoli rosszra fordul a sorsa (jóra nemigen). Az eszkatológia ugyanakkor a világ szerkezetére – és benne az ember helyére is – reflektál, valójában a világ rejtett jelenvaló vagy még inkább eljövendő, végső, isteni rendjét tárja fel: ezt jelenti eredeti értelmében az apokalipszis. A maguk során a nagy globális összeesküvés-történetek is ilyen világmodellek, amelyek a világ rejtett – de nem isteni – berendezkedéséről rántják le a leplet: a láthatatlan hatalmakról, akik a szálakat a háttérből mozgatják.

Viszont az összeesküvés-elméletek többsége – igaz vagy hamis voltuktól függetlenül –, éppen a háttérhatalmak: szervezetek és csoportosulások működésének feltételezése okán, elsősorban politikai-ideológiai, és esetleg gazdasági meghatározottságú. Még azokban az esetekben is, amikor látszólag nem politikáról szólnak a történetek: ilyen a klímaváltozás kérdése, de ilyen az oltások, a rákellenes gyógyszerek, az alternatív energiával működő autók, a génmódosított tápnövények, az irányított vírusjárványok, a chemtrail/kondenzcsíkok, az idegenekkel való kontaktusok, vagy digitális mindenható felügyelet kérdései is. Végső soron mind visszavezethetők politikai (világuralmi) háttérszándékokra.

* * *

Van azonban olyan összeesküvés-elmélet, és ezek közé tartozik a lapos föld elmélete is, amely nehezen illeszthető valamilyen politikai konspirációhoz (bár, ha nagyon erőltetjük, itt is találhatunk ilyen vonatkozásokat). Ez az első látásra az alternatív tudományokhoz húzó elmélet (Ivácson 2017) valóban eszkatologikus, amennyiben a világ végességét térben is meghatározza, és e modern formájában keresztény, bibliai fogantatású – bár ez így félreérthető, hiszen a geocentrikus világképtől eltérően, soha nem volt hivatalos tanítása az egyháznak a föld lapossága. Inkább arról van szó, hogy kidolgozója, az angol Samuel Rowbotham a darwini tételekből fakadó kreacionizmus–evolucionizmus vita legkorábbi viharaiban, a 19. század második felében írta meg *A Föld nem gömb* (1881) című munkáját. Tehát elsősorban inkább világkép, semmint összeesküvés-elmélet.

Mégis, többről van szó benne, mint egyszerűen a föld lapos vagy gömbölyű alakjáról – különösen a mai formájában: mégpedig arról az egyre inkább terjedő és egyre erőteljesebb nézetről, hogy a tudomány félrevezet, álságosan, rosszhiszeműen hazudik nekünk. Mindannyian áldozatai vagyunk a tudósok, a média és a világi hatalmak gonosz összejátszásának. Vallásosabb formájában felmerülhet, hogy (akárcsak a föld alól előkerülő csontkövületek) a gömbföld tévtana az Antikrisztus ügyködésének eredménye – de legalábbis van köze hozzá –, az emberek lelkének és elméjének megzavarására, de nem ez az általános. A lapos föld elméletet azonban – bármilyen bibliai igehelyek utaljanak is rá – még a keményvonalasabb kreacionisták is elutasítják (Bergman 2012). Ma inkább szekuláris „laposföld konteóról" beszélhetünk, amelynek lényege a tudomány elleni hazugságvád.

A „könyv vallásai" (zsidóság, kereszténység, iszlám) eleve többszintű írásértelmezésre épültek kezdetektől fogva – a kereszténység esetében ez négy egymásra épülő egzegézist, írásmagyarázatot jelentett: az alapja valóban a betű szerinti, de ehhez hozzáadódott még mindenkor az allegorikus, a szimbolikus, az analogikus olvasat; és a képzett olvasó tudta-tudja, hogy mely szövegrész esetében melyik olvasat élvez elsőbbséget. Azok viszont, akik betű szerint értelmezik, minden bizonnyal csakis így tartják érdemesnek, és minden egyéb számukra hamisság – ami vagy tudatlanságból, az írások nem (helyes) ismeretéből fakad, vagy pedig, hitetlenkedésből és gőgös tudálékosságból, de még inkább tudatos, rosszhiszemű félrevezetésből.

Éppen ez a legutóbbi viszonyulás érezhető ki a lapos föld elméletet vallók attitűdjéből – függetlenül attól, hogy vallásosak-e vagy sem, hogy bibliai igehelyekre

alapozzák-e meggyőződéseiket vagy kísérletező megfigyelésekre, tudományos módszerességgel végzett méréseikre: a hivatalos tudomány szándékosan, aljas érdekeket szolgálva vezeti félre az emberiséget (Balavány 2017).

* * *

Nem találom ellentmondásosnak, hogy minden tudománnyal való ellenkezésük után az összeesküvés-elméletek mindig a tudomány módszereit próbálják lemásolni és meghamisítani, ugyanis az összeesküvés-diskurzusok nem a tudomány módszereit kifogásolják elsősorban, hanem a tudomány művelőit, pontosabban, a tudomány intézményes formáit: iskolát–egyetemet–kutatóintézetet–akadémiát, a hivatalos tudományosságot. A tudomány moralitását kérik számon áttételesen, azt kérdőjelezik meg – érdekes módon, sokszor belülről: tanult, képzett emberek is. Az összeesküvés-elméletek hívei gyakran hangsúlyozzák, hogy ők szkeptikusok – *ők* azok, akik kétségbe vonják, megkérdőjelezik, újra meg újra ellenőrzik és felülírják a készen kínált hivatalos tudományos magyarázatokat. Alternatívát keresnek a hamis, az emberiséget félrevezető tudományra. Alternatív történelemtudomány, alternatív orvostudomány, alternatív fizika, alternatív földrajztudomány, vagy alternatív csillagászat – nem csupán alternatív tudományok, hanem mindmegannyi összeesküvést is feltételeznek a hivatalos, intézményes verzióik oldaláról.

Természetes, hogy igyekeznek alkalmazni, követni a tudomány módszereit, hiszen azt akarják bebizonyítani, hogy az a helyes tudományművelés, ők képviselik a hiteles tudományt, az övék az igazi tudás (még akkor is ha ezt torzító módon, a tények, információk, mérési eredmények között válogatva teszik). Viszont a legitimációs kérdésnél annyival több, hogy valójában bizalomhiányról van szó. A kor hangulatát meghatározó közérzet az írástudók árulása.

Nemcsak az alternatív tudományok egzotikus érdekességei és titokzatos magasabb tudás-ígérete vonzó sokak számára, nemcsak a összeesküvésekről szóló leleplezések botránkoztató, borzongató szubverzivitása nyújt megerősítő beavatottság-tudatot, nemcsak a megbélyegzett tudásformák megalázó elutasítottsága miatti ellenérzés munkálkodik sokakban, hanem mindenekelőtt a bizalom elvesztése az, ami általánossá vált – szerves részévé az ezredfordulós kultúránknak.

* * *

Mintha ezt a bizalmatlanságot tükrözné Drábik Jánosnak az összeesküvés-elméletek legitimitását védő (2007) cikke, amelynek bevezető gondolatát érdemes teljes terjedelmében idézni: „Legitimnek tekinthető az az összeesküvési elmélet, amely az emberek szükséges és jogos tájékozódási igényét elégít ki egy olyan korszakban, amikor mindent áthat a túlméretezett közéleti titkolódzás, a közérdekű adatok indokolatlanul hosszú időre és nagy terjedelemben való titkosítása. Az arányos mértékű titkosítás természetes és elfogadható. A méretein túlfeszített viszont a jogállamiságot gyengíti, és a jog uralmát ássa alá, mert elősegíti a közérdeket sértő

cselekmények rejtegetését, s akadályozza azok elkövetőinek a törvényes felelősségre vonását. A hatalommal való visszaélésnek ezt a formáját mérsékli igazságkereső embertársainknak az az erősödő törekvése, hogy a hiányzó ismereteket saját erőfeszítéseikkel, kutatómunkájukkal, logikai és más módszerekkel pótolják, s az egyre többször elfogadhatatlan hivatalos álláspontokat megalapozottabb alternatívával, jobban alátámasztott elemzésekkel váltsák fel."

A gond nem is a kételkedés és az alaposabb tájékozódás igényével van, hanem éppen az emögött álló kiinduló szemlélettel, amely valóban jogossá teszi, hogy ne összeesküvés-elméletről beszéljünk – de más megközelítésből: ugyanis gyakran nem egyedi esetekre, történelmi eseményekre vonatkozó alternatív feltételezésekről, elméletekről van szó, hanem sokkal inkább következetes szemléletmódról, egy mindenben mindennel összefüggést kereső gondolkodásról, mindent átitató szellemiségről. Az egyes összeesküvés-elméletek megindokoltságával szemben a lényeg itt a szemléleten, a szellemiségen van. Voas és Ward (2011) *konspiritualitásnak* [angolul: *conspirituality*] nevezi azt a kortárs gondolkodásmódot, amely a New Age *spiritualitását* ötvözi a mindenütt *konspirációkat* kereső felajzottsággal eleve teljes másik, alternatív valóságot (és nem csupán alternatív tényeket) feltételező világlátással (lásd még Asprem és Dyrendal 2015, Robertson 2015).

Ez az összeesküvés-szellemiség mindenütt titkos (elő)jeleket, „árulkodó" jelzéseket keres, figyel, folytonosan értelmez, mintegy értelmezési kényszerben él – és ebben az apokaliptikus gondolkodásmódra emlékeztet. A Voas és Ward által jelzett konspirituális szemléletmód éppen úgy paradigmatikus mint az apokaliptikus világlátás: ugyanaz a felfedő (görög: *apokalypto*), leleplező igyekezet munkálkodik mindkettőben: az igazság megmutatása – és elkötelezett hirdetése. Nem egy vagy több (akár összefüggő) összeesküvés létezésében való hit a lényeg, hanem az élet minden jelenségének, a világ minden aspektusának az összeesküvés perspektívájából való szemlélése, értelmezése – folytonos kirakós puzzle játszma-kísérlet – és az állandó leleplezési, felvilágosítási, „ébresztési" törekvés; hasonlóan, ahogy az apokalipticizmus sem az Apokalipszis eljövetelében való hit csupán, hanem az élet és a világ minden vonatkozásának az apokalipszis perspektívájából való megélése. A konspiritualizmus és az apokalipticizmus össze is fonódhat (Hubbes 2011a), a Michael Barkun (2003) megfogalmazása szerint megbélyegzett tudásformát képezve.

Felhasznált irodalom

Az internetes tartalmak utolsó elérési dátuma egységesen: 2017.11.22.

Armstrong, Franny (2009) *The Age of Stupid* (film), Spanner Films, GB, March 20, 2009, https://www.youtube.com/watch?v=F_S2bg506M0

Asprem, Egil – Dyrendal, Asbjørn (2015) Conspirituality Reconsidered: How surprising and how new is the confluence of spirituality and conspiracy theory? *Journal of Contemporary Religion*, 30(3): 367-382

Balavány György (2017) És mégis lapos a föld? *24.hu – hírportál*, http://24.hu/belfold/2017/08/06/es-megis-lapos-a-fold/
Barkun, Mihael (2003) *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Berkeley, CA, University of California Press
Bergman, Jerry (2012) The flat-earth myth and creationism, *Creation Ministries International –Creation.com*, https://creation.com/the-flat-earth-myth-and-creationism
Blake, Aaron (2017) Kellyanne Conway says Donald Trump's team has ,alternative facts.' Which pretty much says it all. *The Washington Post*, January 22, 2017., https://www.washingtonpost.com-/news/the-fix/wp/2017/01/22/kellyanne-conway-says-donald-trumps-team-has-alternate-facts-which-pretty-much-says-it-all/?utm_term=.3f94fa88979d
Bowman, Ron (2008) *Six Degrees Could Change the World* (film), National Geographic, US, https://www.youtube.com/watch?v=r98vQA322z8
DiCaprio, Leonardo – Fisher, Stevens (2016) *Before the Flood* (film), National Geographic, US, September 6, 2016, NatGeoMagyarország Youtube csatorna: https://www.youtube.com/watch?v-=B4X8P_x2AbQ
Domján Tibor (2012) Az összeesküvés nem elmélet! *Echelon Leleplező blog*, 2012. január 16. http://echelonleleplezo.blogspot.hu/2012/01/az-osszeeskuves-nem-elmelet.html
Drábik János (2004) *Világzsákutca: Új Világrend?* Debrecen, Gold Book
Drábik János (2007) Összeesküvések és összeesküvési elméletek. Az „összeesküvési elmélet" elmélete. In: Drábik János: *Az emberközpontú világrend – A globalizmus alternatívája*. Debrecen, Gold Book, 45-47.
Festinger, Leon and Henry Riecken and Stanley Schachter (1956) *When Prophecy Fails: A Social and Psychological Study*, University of Minnesota Press
Főtér (2017) Alapfokon felmentették a vádak jó része alól Bekééket. *Főtér – hírportál*, 2017. április 7, http://foter.ro/cikk/20170407_alapfokon_felmentettek_a_vadak_jo_resze_alol_bekeeket
Hankiss Elemér (2006) *Félelmek és szimbólumok*. Budapest, Osiris
Hegyeshalmi Rihárd (2017) A tények megcáfolnak minket? Annál rosszabb a tényeknek, *Index.hu hírportál*, 2017. március 24., http://index.hu/tudomany/2017/03/24/annal_rosszabb_a_tenyeknek/
Héjjas István (2016) A nagy klíma-összeesküvés, *Klímaszkeptikusok – A klímaváltozásról tudományosan – blog*, 2016. július 1., http://klimaszkeptikusok.hu/?p=978.
Hubbes László Attila (2010) Világvége-verziók: melyik a legoptimistább? *Transindex.ro portál*, 2010. január 07. http://multikult.transindex.ro/?cikk=10725
Hubbes László Attila (2011a) Új magyar eszkatológia – Apokaliptizáló retorika a világhálón. In: Balogh F. András, Berszán István, Gábor Csilla (szerk.) *Újrateremtett világok. Írások Cs. Gyimesi Éva emlékére és életművének bibliográfiája*. Budapest, Argumentum Kiadó, 413-420.
Hubbes László Attila (2011b) Új beszédterek és a kapuőrzés viszonylagos hiánya a közösségi médiában, *Reconect Working Papers*, 1/2011, https://www.researchgate.net/publication/228280265-_Uj_Beszedterek_Es_a_Kapuorzes_Viszonylagos_Hianya_a_Kozossegi_Mediaban_New_Discoursive_Spaces_and_the_Relative_Lack_of_Gatekeeping_in_the_Social_Media
Icke, David (2014) *Emberi faj emelkedj fel! Ébred már az oroszlán*. Budapest, Angyali Menedék kiadó
Ivácson András Áron (2017) Kerek fejünkön kívül minden lapos? *Transindex.ro hírportál*, http://welemeny.transindex.ro/?cikk=26792
Kacsinecz Krisztián (2017) Orwell és az alternatív tények, *Új Szó hírportál*, Pozsony, 2017. március 19., https://ujszo.com/online/kozelet/2017/03/19/orwell-es-az-alternativ-tenyek
Lakatos László (2000) Why Do People Believe In Conspiracy Theories? (paper), Conspiracy Theories: Genesis, Dissemination, Deconstruction Conference Berlin, *Lakatos László honlapja*, é.n. http://lakatos.free.fr/Hivatalos/Publi/files/page26_2.htm
Lakatos László [2006] Munkahipotézisek az összeesküvés-elméletek szociológiai elméletéhez, *Lakatos László honlapja*, é.n., http://lakatos.free.fr/Kutatas/page33/files/page33_2.html
Robertson, David G. (2015) Conspiracy Theories and the Study of Alternative and Emergent Religions. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*. (19): 2, 5–16. (print), 1541-8480. (electronic). http://www.ucpress.edu/journals.php?p=reprints
Rowbotham, Samuel Birley ('Parallax') (1881) *Zetetic Astronomy: Earth Not a Globe*. London, Simpkin, Marshall and Co.
Schmidt, Gavin (2014) The Emergent Patterns of Climate Change. *TED – Ideas Worth Spreading*, March 2014, https://www.ted.com/talks/gavin_schmidt_the_emergent_patterns_of_climate_change-/transcript?language=hu
Shermer, Mihael (2002) Preface to the Second Edition: *Why People Believe Weird Things*, 2nd ed., New York, Freeman / Owl Book, Henry Holt and Company
Száraz György (2013) A globális felmelegedés számítógépes modelljei megdőltek; az északi-sarkvidéki jégmezők gyorsan terjeszkednek, mivel a bolygó globális lehűlésbe sodródik. *Boldognapot.hu blog*, 2013. november 2. http://boldognapot.hu/blog/a-globalis-felmelegedes-szamitogepes-modelljei-megdoltek-az-eszaki-sarkvideki-jegmezok-gyorsan-terjeszkednek-mivel-a-bolygo-globalis-lehulesbe-sodrodik/
Szilágyi N. Sándor (2010–2012) *Jelek és szimbólumok. A szimpatikus ember- és viselkedéstudomány alapjai*. Multimédiás könyv. Kolozsvár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, http://mnytud.arts.klte.hu-/szilagyi/szimp_embertud/index.html
Szűcs Róbert – Dombóvári Gábor (2016) Globális felmelegedés hisztéria – A klímaváltozás csapdái (műsor), 2016. június 10., *Hihetetlen – A Rejtélyek Magazinműsora*, Hihetetlen Magazin Youtube csatorna: https://www.youtube.com/watch?v=e1F7V3eh1HQ
'Tiboru' Tóth Tibor (2011) Globális felmelegedés. *Konspirációs Teóriák – Konteóblog*, 2011. április 5., http://konteo.blogrepublik.eu/2011/04/05/a-globalis-felmelegedes/
Ward, Charlotte & David Voas (2011) The Emergence of Conspirituality, *Journal of Contemporary Religion*, 26 (1): 103-121.

'Washington, George' (2015) In 1967, the CIA Created the Label „Conspiracy Theorists" ... to Attack Anyone Who challenges the „Official" Narrative, *Zero Hedge blog,* February 23, 2015. http://www.zerohedge.com/news/2015-02-23/1967-he-cia-created-phrase-conspiracy-theorists-and-ways-attack-anyone-who-challenge

Wigington, Dane (2014) Climate Engineering, Weather Warfare, and the Collapse of Civilization (lecture), *GeoEngineeringWatch.org portal,* January 31, 2014, Piros-Pirula Youtube csatorna: https://www.youtube.com/watch?v=vPhRQnDIftI

Zsolesz14 (2017) Két ok, amiért okos emberek is hihetnek furcsaságokban. *Schrödinger Kutyája blog,* 2017. április 11., http://schrodingersdawg.blog.hu/2017/04/11/miert_hisznek_okos_ember_furcsa-_dolgokban_shermer_hosszabb_valasza

W1 = - (2016) A chemtrailek okozzák a globális felmelegedést? *A Világ Titkai hírportál,* 2016. december 4., https://avilagtitkai.com/articles/view/a-chemtrailek-okozzak-a-globalis-felmelegedest?001

W2 = BMHS (2008) Speech by John Adams at the Boston Massacre Trial, *Boston Massacre Historical Society,* http://www.bostonmassacre.net/trial/acct-adams3.htm

W3 = marinov (2010) Churchill és a statisztika, *Urban Legends blog,* http://www.urbanlegends.hu/2010/01/churchill-csak-abban-a-statisztikaban-hiszek-amit-en-magam-hamisitok/

W4 = Caroll, Robert Todd (é.n.) Communal Reinforcement (article), *Skepdic – The Skeptic's Ditionary,* http://skepdic.com/communalreinforcement.html

W5 = - (é.n.) *Zeitgeist Movies, Wikipédia* cikk, https://hu.m.wikipedia.org/wiki/Zeitgeist-mozgalom

W6 = - (2011) Zeitgeist-csapda: Transzhumanizmus és Eugenika, *PirosPirula Projekt blog,* 2011. július 18., http://pirospirula.blogspot.hu/2011/07/zeitgeist-csapda-transzhumanista.html

W7 = - (é.n.) Chemtrail, *chemtrail.hu,* mítosz vagy valóság? http://chemtrail.hu/

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor

AZ ÖSSZEESKÜVÉS-ELMÉLETEK NÉHÁNY SZOCIO-KULTURÁLIS ÖSSZETEVŐJE

A kulturális antropológia történetének egyik klasszikusa, Victor W. Turner az összeesküvés-elméletek kapcsán „a strukturálisan alacsonyabb rendű misztikus hatalmát" emlegette.[1] Tudvalévő, Turner elmélete szerint az emberi társadalmak ősállapotuk felbomlása óta egy olyan kettős törekvésrendszer metszetében, *állandó kölcsönhatásában* léteznek, amelyek közül az egyik – a „communitas" – az ősállapot közvetlen közösségi természetének helyreállítására törekszik, a másik pedig – a „struktúra" – a mindenkori hatalmi viszonyokat leképező, egyre bonyolultabb, s a közvetlenségtől és egyenlőségtől egyre távolodó, intézményrendszer. Turner megítélése szerint nem szerencsés egyik túlfutása sem, a „struktúráé" merev status quot és egyre nehezebben viselhető egyenlőtlenségeket, a „communitasé" káoszt, és végeredményként rendszerint diktatúrát eredményez (Turner 1997: 677.). Ezen elmélet fényében a fenti állításnak legalább két olvasata van. Ha az összeesküvés-elméletek *használóira* vonatkoztatjuk, akkor az összeesküvés-elméletek elsősorban olyan *társadalmi csoportokkal,* s azok hatalmi igényeivel adekvátak, amelyek a társadalmi struktúrában alacsonyabb státuszú helyeket foglalnak el és alacsonyabb fokon integráltak. Ha viszont az összeesküvés-elméletek *tartalmára* gondolunk – *és ez a lényegibb* olvasat –, az összeesküvés-elméletek *retardációk*: a társadalom egy korábbi, differenciálatlanabb fokának működése szerint próbálják a jelent értelmezni. Feltételezik, hogy a felszínen látszó, racionálisan elemezhető erőviszonyok mögött misztikus, rejtett erők munkálkodnak, s ezek „strukturális alacsonyabb rendűsége" még azt is jelenti, hogy a társadalmi struktúrába magukat a kor szintjén, „normálisan" integráltnak vélők ezen erőkhöz képest valamilyen szempontból magasabb rendűeknek is érezhetik magukat (Kovách et als. 2012). (Az alacsonyabb rendűnek tartottak *hatalmi* törekvése pedig különösen „vérlázító").

Összeesküvés és összeesküvés-elmélet

Amíg a társadalmi struktúra alacsony szervezettségű, az „összeesküvés" kategória ebben az értelemben nem létezik. A társadalmi hatalom kialakulása idején különböző egyének – például a harcosok csoportja – szövetkeznek egymással a hatalom megszerzésére: ezt a dolgok normális állapotának tekintik. „Összeesküvésről" akkortól fogva beszélhetünk, amikor már léteznek törvények, s közöttük olyanok is, amelyek a társadalmi rend stabilitását hivatottak fenntartani, s az adott hatalom ellen fellépő csoportoknak e törvények ellenében, ezeket megkerülve

1 A tanulmány megszületését a szerzők munkahelyei, az MTA TK SZI és a MOME támogatták.

kell (mert csak így lehet) megszerezniük a hatalmat, és/vagy megváltoztatniuk a hatalmi rendszert. Az európai *történelem által feljegyzett első összeesküvések a türannisz ellenében léptek fel, de a mítoszok jóval korábbról is tudnak összeesküvésekről – ezek legtöbbje az anyajog/apajog konfliktushoz* (Lásd például Bachofen 1978), s a férfi harcosok – a patriarchális rendet megalapozó – titkos szövetségeinek létrejöttéhez köthető.

Az „összeesküvésnek" nevezhető szervezkedések negatív megítélése először szükségképpen a mindenkori hatalom képviselőitől származik. A hatalom birtokosai számára fenyegetést jelentenek a „trónkövetelők", s ez ellen a hatalom erőszakszervezeteinek megerősítése mellett gyakran úgy védekeznek, hogy a közvéleményt e „trónkövetelők" ellen hangolják. Amíg egy hatalom nem válik a túlnyomó többség számára elviselhetetlenné, addig (hiszen ezen alapszik minden hatalom) valamilyen legitimitással rendelkezik, s mivel a mindennapi élet rendjének fenntartásához az emberek többségének szüksége van a törvényességre, a legitimitás a többség számára pozitív érték. Ha egy csoport törekvéseit illegitimnek tudják feltüntetni a közvéleményben, ezzel e közvéleményt – persze ha nincs rendszerváltó, hatalomváltó hangulat – nagy valószínűséggel e csoport ellen is lehet hangolni. Minden hatalmi küzdelem egyik leglényegesebb kérdése, hogy melyik félnek sikerül magát legitimnek feltüntetni. Például az első Brutus /Lucius Iunius/ *és társai összeesküvését végül legitimnek fogadta el a közvélemény, minthogy az általuk megdöntött zsarnok cselekedeteit sikerült a fennálló törvények elleni „összeesküvésnek" feltüntetni, a második Brutus – a „Caesar-ölő"* Marcus Iunius – társaival hasonló kimenetelben reménykedett, de a közvélemény rövid ingadozása után elveszítették a legitimitási versenyt, és ők maradtak a „sötétben bujkáló", illegitim, negatívan megítélt összeesküvők státuszában, olyannyira, hogy csaknem másfélezer évvel később is a stabil hatalmat idealizáló Dante a legnagyobb bűnösök: az árulók sorsaként a Pokol legmélyebb bugyrába, Lucifer szájába helyezte őket.

A hatalmat az összeesküvések bukása *általában* megerősíti. Nyilván ez a tapasztalat vezetett ahhoz, hogy a mindenkori hatalom a vele szemben túlságosan megerősödő „szubdomináns" hatalmakkal, vagy egyéb potenciális konkurenseivel szemben egyre gyakrabban mozgósította az „összeesküvés" vádját. Akkor is, ha a valóságban nem volt ilyen összeesküvés. Ahogy a hajdan rituálisan feláldozott uralkodók, hogy hatalmukat élethosszig megtarthassák, egy idő után „helyettest" ajánlottak fel áldozatul maguk helyett a túlvilági erőknek; később kialakult az a bűnbakképzési gyakorlat is, hogy amikor egy-egy hatalom kedvezőtlen körülmények és/vagy saját hibák, bűnök következtében meggyengülni érezte a legitimitását, a kedvezőtlen körülményeket olyan személyekre-csoportokra hárította, amelyeket – például az „összeesküvés" vádjával önmagánál eleve illegitimebbnek lehetett nyilvánítani.

A *hatalom által terjesztett* ilyen összeesküvés-elméletek végigkísérték a történelmet, és jól ismertek a huszadik századból is, méghozzá a legkülönfélébb típusú társadalmakból. Így született az egyik legnagyobb karriert befutott

összeesküvés-vád, a „Cion bölcseinek jegyzőkönyve" az orosz *cári titkosszolgálat, az Ohrana kebelében.* Ilyenek voltak a kommunisták koncepciós perei az egyházak, a tőkések, a kulákok, a „kommunista elhajlók" és bárki ellen. Hitler a „tőrdöfés" elmélettel kezdte, amivel egyszerre lehetett fellépni a teljes baloldal és a zsidók ellen, aztán a bűnbakképzés technikáit mozgósítva a kommunisták ellen a Reichstag felgyújtását, pártbeli riválisai ellen – a „Hosszú Kések Éjszakájához – az „SA pederasztáinak" összeesküvését használta fel, a világháború kirobbantásához pedig a lengyelek „hitszegő támadását". Az Egyesült Államokban néhány korábbi per után leginkább a McCarthy-korszak szolgált példákkal az összeesküvés-elmélet hatékony politikai mozgósítására.

Az „összeesküvések" illegitim voltát különös erővel sugallja, ha vagy a legfőbb legitimáló rendszerek, *az erkölcs, az uralkodó vallás* szempontjából társítanak hozzájuk negatív asszociációkat, s így mint *a Gonosz képviselőit* a magát általában a „jó" (de legalábbis a normalitás) oldalára soroló többséggel szemben az „összeesküvőket" eleve kiszorítják a „mieink" közül; vagy eleve valamilyen szempontból *„idegennek"*, a többségi társadalomtól markánsan különbözőnek, és *ellenséges érdekektől* vezéreltteknek tudják őket feltüntetni. Néró korában a keresztények „összeesküvésére" kenték Róma égését, az Inkvizíció az „eretnekeket" bélyegezte a Gonosz képviselőinek. A templomosok perében egy korábban legitim szerzetesrendre vetítettek sátáni képzeteket (s vetették ezek által ki őket a „normális emberek" világából; a szerzetesrend exkluzív jellegét, működésének és gazdagodásának a többség által át nem látott jellegét tudták arra használni, hogy ezáltal „idegeneknek" is tüntethessék fel őket).

Amikor a társadalom működése a szervezeti racionalitáson kívül vallási, etikai, kvázi-vallási vagy legalábbis ideológiai premisszákon is nyugszik, a „Gonosz" és a „kártékony idegenek" feltételezése *nem csupán a hatalom nézőpontjából* merül fel. Egyrészt az elvi elkötelezettségű *és egyúttal előítéletekkel terhelt* ember az ezen elvekben nem-osztozókat, az „egyedül helyes életforma" követője az ezen életformától eltérőket hajlamos ellenségeknek látni (lásd pl. Allport 1977; Aronson 2008). Másrészt, ahogy a hatalom felhasználja a bűnbakképzést riválisai megsemmisítésére (Kirschner 1999), ez az eszköz a társadalom minden szeletében felhasználható (a mindenhol, még a legalsóbb státuszokban is létező) konkurenciával szemben. Így aztán – miként a több száz éven át aktív „összeesküvés-elmélet", a boszorkányüldözés példája mutatja – hasonló bűnbakképzés a társadalom minden szegmenséből kiindulhat.

A modern kor a klasszikus bűnbakképzéshez képest azzal a sajátossággal is bír, hogy a modern társadalmak többségében a hatalom a *„népfelség"* legitimitásán nyugszik, az államok „népállamok". Elvben tehát az állam mindig legitim, hiszen az államhatalom birtokosa „maga a nép". A hatalom megszerzése a demokráciában csak legitim módon történhet: vezetőit „a nép választja". Aki tehát más módon próbálna hatalomhoz jutni, azt eleve illegitimnek, eleve a *„Rossz" oldalán állónak tartják. Míg a feudális társadalmakban az erőszakkal megszerzett hatalom is előbb-utóbb legitimizálható volt,* mivel az erőszak minden hatalom születésénél

jelen volt, a polgári demokráciának ez ellentmond, az így megszerzett hatalom képviselőjének csak akkor „bocsát meg" a demokrácia közvéleménye, ha végül *önként visszaadja*, rábízza a hatalmát a választási mechanizmusra. „Néphatalom" mellett, a többség hatalma mellett ellenérdekűnek eleve csak egy, a többséggel szemben rosszakaratú kisebbséget tekintenek. A gyakorlatban azonban a demokrácia működése sem ilyen. A modern polgári demokrácia államának s egyáltalán magának a társadalomnak a működése sok vonatkozásban átláthatatlan. Létfontosságú döntések születnek olyan szempontok alapján, amelyekről az emberek többségének nincs tudomása, s végképp nem követhető, hogy miként lesz a demokratikusan megválasztott hatalom *működése eredményeiben nem-demokratikussá* (Lásd még például Horn—Rabinbach 2008). A *választott hatalom és a hatalmi kontroll-mechanizmusok mellett a társadalomban érvényesülő valódi hatalmi tényezők (tőke-érdekcsoportok, erőszakszervezetek, média, stb.) egy része egyáltalán nem választott, s egy részüknek kontrolljai* is meglehetősen korlátozottak. Ez – mint erre még kitérünk – ugyancsak kedvez az összeesküvés-feltételezéseknek.

Az összeesküvés-elméletek, a feltételezett összeesküvések olyan nagy szerepre tettek szert a modern társadalmakban, hogy maga a fogalom is kiterjedt, s ma lényegében *minden* olyan feltételezett összefüggésre használatos, amelynél *bizonyítatlan-bizonyíthatatlan mögöttes okokat*, (s főként rejtett érdekeket) feltételeznek.

Mikor keletkeznek összeesküvés-elméletek?

Amikor egy korszakban különösen felerősödnek az összeesküvés-elméletek, ennek nyilván sajátos, a korszakra jellemző szocio-kulturális okai vannak. Néhányat közülük – ezek egy részére már a fentiekben is utaltunk – sorra vettünk *Pártok és szubkultúrák a választási kampány tükrében. Értékválasztás 2010 című* írásunkban (Kapitány - Kapitány 2010).

„*Összeesküvés-elméletek általában olyankor keletkeznek, amikor a társadalmi lét valódi mozgatóerői nem látszanak világosan.* Amikor az emberek érzik, hogy a dolgok bonyolultabbak annál, mint ahogy látszanak, de mégis szeretnének rájuk magyarázatot kapni. Amikor a meglévő magyarázatok nem adnak meggyőző választ arra, hogy a megfeszített munka miért nem hoz a munkavégzőnek anyagi jólétet, hogy miért nem érvényesül az egyenlő mércével mérés a társadalomban, hogy miért marad olyan alacsony, vagy süllyed a korábbinál mélyebbre *mások* erkölcsi és/vagy szellemi színvonala, hogy miért romlik a biztonság, miért terjed a bűnözés, honnan jönnek az orvostudomány által nem legyőzhető betegségek, és így tovább. Mert – éppen ez hozta létre a tudományt és részben a művészeteket is – az embernek, aki mindig szeretné – és aki az esetek nagy részében meg is tudja – tervezni, fel is tudja építeni az életét, *mindenre kell* (legalább az adott kor igényeit kielégítő) *magyarázat*. S ha nincs ilyen, maradnak a legősibb magyarázatok, a mágiának (a mindenkori boszorkányüldözéseket is útjukra indító) magyarázatai, amellyel bármi, ami történik, emberi akaratnak, egyes emberek jó vagy rossz akaratának tulajdonítható. (A mágikus világkép azért ilyen erős és mélyen fekvő

tudatunk meghatározói között, mert egy nagyon erős, és az emberi nem egész identitását meghatározó pozitív élményen alapszik, embervoltunk büszke tudatosulásán, azon a tapasztalaton, hogy *az ember gondolkodásával, akaratával, tervező és szervezőképességével szinte bármit meg tud változtatni, létre tud hozni a világban).* Egy város nehezebben átlátható, mint egy falu, egy ország nehezebben, mint egy város, a nemzetközi viszonyoknak az a bonyolultsága pedig, amelyet a modern kor viszonyai létrehoztak, még nehezebben ragadható meg egyszerű magyarázatokkal. De a fő probléma az, hogy e bonyolult viszonyok között jelentős szerepe van olyan szereplőknek is, akiknek egyáltalán nem érdekük, hogy az emberek értsék és átlássák a világ valóságos viszonyait. (Ez így van a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulása óta – hiszen az előnyök birtokosainak nem érdeke, hogy a többiek átlássák az előnyök forrásait –, de minél összetettebb egy társadalom, ezek az érdekek is annál összetettebben és hatékonyabban tudnak érvényesülni).

Összeesküvés-elméletek általában olyankor keletkeznek, amikor elvész a bizalom a társadalom látható irányítóival, politikai vezetőivel szemben; nem hisznek nekik többé; és ráadásul *elvész a bizalom a társadalom professzionális értelmezőivel, magyarázóival, a társadalomtudományok hivatalos szakértőivel szemben is.* A média kommunikátorairól nem is beszélve. Ám paradox módon éppen ilyenkor nagy lehetőségek nyílnak olyan politikai vezetők, társadalommagyarázók, média-kommunikátorok és kazánkovácsok előtt, akik a hivatalos véleménytől eltérő és egyszerű magyarázatokat (például összeesküvés-elméleteket) kínálnak. Mert ugyanakkor az emberek szeretnének bízni politikai vezetőkben, társadalommagyarázókban és média-kommunikátorokban, hiszen egy társadalom akkor tűnik 'normálisnak', amikor funkcionálisan működik, amikor minden funkciót eredeti rendeltetése szerint töltenek be, és a politikusok, társadalommagyarázók és médiakommunikátorok ugyanúgy valóban közelebb viszik a társadalom tagjait viszonyaik megértéséhez és hatékony működtetéséhez, mint ahogy az orvos meggyógyítja őket, a szakács ételt főz, vagy a szabó ruhát készít nekik. (És igen, szeretnének bízni a kazánkovácsok véleményében is, mint ahogy általában bárki véleményében; mert ugyan mindenki realitásérzékébe beépül a híres *bon mot*, hogy a nyelv arra való, hogy elrejtse, amit gondolunk, ám ugyanakkor kisdedkori nyelvtanulásunk óta mindannyiunkban benne van az az elemi reménység is, hogy a másik ember igazat mond nekünk).

Összeesküvés-elméletek általában olyankor keletkeznek, amikor túl nagy távolság van az egyes társadalmi csoportok között. Amikor az egyes csoportoknak nincs betekintésük a másik életébe, és ezért meglódulhat a fantázia. Amikor nem működik egymás face-to-face 'letapogatása', mert még ha olykor szembetalálkozik is az ember a Másikkal, fogalma sincs arról, hogy az a Másik mit csinál egyébként, élete nagyobb, általa át nem látott részében hol van, kivel érintkezik, milyen érdekeket szolgál. Mert ugyan elemi emberi szükséglet az intimszféra kialakítása, s ha magunk igényt tartunk erre, elismerhetjük rá a másik jogát is, de ugyanakkor ugyanilyen elemi módon vagyunk közösségi lények is, igényelve azt, hogy a többiek megoszthassák velünk, s mi megoszthassuk velük az élet legfontosabb megosztható mozzanatait. Az összeesküvés-elméleteknek kedvező talaja van ott, ahol

a gazdagok elzárkóznak a szegényektől, az 'elit' a 'közemberektől', ahol kasztok vannak, ahol falak emelkednek a különböző etnikai, vallási és/vagy egyéb csoportok között. És ahol – az elzárkózás egyéb formái között esetleg valóban vannak titkos érdekszövetségek, klubok, a társadalom alakítására terveket szövő, vagyis 'összeesküvő' csoportok is. Összeesküvés-elméletek bármely csoportot megcélozhatnak, de *minél kevésbé ismerős a Másik életének valóságos működése, annál könnyebben kialakulnak az összeesküvés-elmélet szerű 'következtetések'"*.

Ezen utóbbi ok, az „idegenség" érzése igen sokféle formában létezik egy társadalomban (Lásd például Tajfel 1980; Schütz 1984). Legkézenfekvőbb formája, amikor valamely *más nyelvű, más etnikumú, más vallású* csoport áll az összeesküvés-elmélet célkeresztjében. A számos huszadik századi – olykor népirtásba torkolló – *pél*da mellett a régebbi történelemben is számos eset hozható fel. Ilyen módon lettek több vagy kevesebb okkal „minden rossz okozói" például a 13. században Gertrudis királyné és a „gaz merániak", majd Kötöny király kunjai.

De az idegenség érzése létrejöhet *falu és város között is, amikor az érdekek, a követett eszmék, az életformák nagyon különbözőkké, sok tekintetben ellentétessé válnak.* Az „istentelen párizsiak" világa ellen mozgósultak például a 18. század végén a huhogók és Vendée felkelői, vagy a „bűnös Budapest" megbüntetésére vonultak Horthy csapatai. Hasonló idegenség-érzés *osztályviszonyok* mentén is kialakulhat, amikor az elitek tagjainak vannak a társadalom többségétől nagyon elütő érdekei, eszméi és életvitele, s ez vált ki heves osztálygyűlöletet, amelynek köszönhetően az eliteknek valóságos befolyásuknál is jóval kiterjedtebb hatalmat, és valóságos haszonszerző és elnyomó törekvéseiket is messze meghaladó, ártó szándékokat tulajdonítanak.

Egyéb okok

Az összeesküvés-elméleteket számos egyéb társadalomlélektani tényező is táplálja. Érintettük azt a tényt, hogy az állam, s még inkább a mögötte álló osztályhatalom *személytelen, lényegileg kollektív erő. Ennek következtében nehéz, gyakran lehetetlen felismerni, hogy egy-egy társadalmi fejlemény honnan, kitől is származik. Az ok-keresés szükséglete* folytán azonban a közvélekedés megpróbálja *megszemélyesíteni* a döntéseket. Az összeesküvés-elméletek gyakori formája, amikor ilyen „kártékony befolyású" személyek válnak a „Rossz" megszemélyesítőivé. Így lett megszemélyesülő Gonosz a már említett Gertrudis királyné, sokak szemében Fráter György; a valójában Franciaországnak igen nagy szolgálatokat tett, bár kétségkívül hatalomittas Richelieu bíboros, a Magyarország fölé kerekedő Habsburgok környezetéből Kollonich Lipót, Metternich, stb. Általában, amikor magáról a főhatalom birtokosáról a közvélemény nem kíván ítélkezni, gyakran egyes kegyencek, „rossz tanácsadók" rejtett szándékaira, „összeesküvő" tevékenységére hárítanak minden felelősséget.

Egy másik *általános vonás az azonosulás/szembenállás szükséglete. A történelmet végigkíséri a* manicheus jellegű *fekete/fehér gondolkodás* (Rokeach 1960). A differenciálásra hajlamos szemléleteknél gyakran erősebbek – és a fentebb felsorolt, az összeesküvés-elméletek keletkezésének kedvező okok fennállása esetén még erősebbé válnak – a Jót és Rosszat élesen szembeállító koncepciók (az Ahura Mazda és Ahriman által együtt kormányzott, az Isten és a Sátán befolyását egyaránt magán viselő emberi világról). A valóságos okok bonyolultságánál mindig könnyebb ilyen fekete/fehérben látni a dolgokat, s minél bizonytalanabb a folyamatok átlátása, annál nagyobb az igény az efféle tetszetősen egyszerű, érthető magyarázatokra.

Az okok közé sorolhatunk néhány olyan emberi alapvágyat, mint az emberek *nagyság* és *egyenlőség* iránti, egymással ellentétes késztetései, illetve, az ebben a kettős késztetésben rejlő ellentmondást feloldó *szabadság*-vágy. A Turner „communitas"-át átható egyenlőségvágy többnyire kielégületlenül marad: a modern társadalmak sok szempontból egyenlőtlenek. Az emberek túlnyomó többsége számára a „nagyság" érzete sem adatik meg: a tömeges élmény ezzel ellentétesen a „hétköznapiság", a „jelentéktelenség", a „tömegemberség" élménye (Pataki 1998). Mindkét frusztrációra választ adhat az összeesküvés-elmélet: „te magad nagy lehetnél, csoportod, nemzeted, stb. nagy lehetne – *ha* nem akadályozná ezt meg más, nálad, nálatok méltatlanabb nagyratörők ellened, ellenetek irányuló aknamunkája". „Valamennyien egyenlők lehetnétek – *ha* egyes összeesküvők nem lógnának ki ebből az egyenlőségből, nem próbálnának a többiek kárára kiemelkedni". A szabadság olyanok szabadsága, akik közül egyik sem nagyobb vagy kisebb a többinél, de valamennyien „nagyok", szuverének, döntőképesek. „Szabad lehetnél" – mondja az összeesküvés-elmélet – „*ha* egyesek nem esküdtek volna össze a te szabadságod ellen, s nem kötöznének meg láthatatlan kötelekkel, mint Gullivert a liliputiak". S az összeesküvés-elmélet azon a módon is részelteti hívőjét nagyságból, szabadságból és egyenlőségből, hogy megajándékozza annak érzetével, hogy ő ily módon „átlát" az összeesküvőkön, fel tudja tárni a mások elől rejtett összefüggéseket, a titkos szándékokat.

Persze ennek a viszonylagos nagyságnak, szabadságnak és egyenlőségnek az érzete sem adatik meg mindig. Van, amikor az összeesküvés-elmélet alapvetően az *„üldözöttség"* érzetét kelti, és szorongásos, paranoid jellegű. A köznyelvben „üldözési mániának" nevezett tünet-együttes *és az összeesküvés-elmélet között nincs éles határ;* mihelyt valaki közvetlen kapcsolatot teremt a feltételezett összeesküvés és a maga személyes sorsa között, mind több ponton vélheti úgy, hogy a dolgok az összeesküvők szándékai szerint történnek úgy, ahogy történnek, és mivel ő maga nem áll az összeesküvők oldalára, azok szükségképpen ellene törnek, s az *élet különböző negatív eseményei* mind ennek a következményei.

Az összeesküvés-elméletek másik oldala, hogy a Jó pártján is megszemélyesülnek egyes alakok. Ezek – éppúgy, mint a Gonoszok – a feltételezések szerint részt vesznek Jó és Rossz világméretű küzdelmében, s győzelmük – így szólnak a remények – elősegíthetné a bennük hívők naggyá válását, illetve nagyobb egyenlőséget, szabadságot hozna a számukra. Az összeesküvés-elméletek gyakori táplálója ezért az efféle *remények megcsalatkozása*; s különösen alkalmas az ilyen irányú gondolatok kiváltására egyes pozitívnak tartott közszereplők (Petőfitől

Rudolf trónörökösön át Diana hercegnőig) korai – s ezért nem-természetesnek tartott, s a mindenben okságot kereső gondolkodás számára véletlen tragédiának is nehezen tekinthető – halála, eltűnése. Megnöveli az összeesküvés-elméletek erejét, ha ezekkel a halálokkal valóban *megtörtek pozitívnak érzett trendek* (mint például a költő Zrínyi vagy a két Kennedy-fivér esetében).

Amikor a hatalom és a neki alávetettek között tartós feszültség van, az alávetettek körében *minden „gyanússá" válhat, aminek köze van a hatalomhoz*: gyakori összeesküvés-elmélet, hogy a hatalom „el akarja rejteni az igazságot", – *s ez a vélekedés a szó szoros értelmében mindenre kiterjeszthető. Ilyen például az „Akadémia" legkülönfélébb állásfoglalásaival szembeni bizalmatlanság:* amikor az „Akadémia" összeesküvésének tekintik a finnugor-elmélet támogatását – amelynek esetében az „Akadémia" persze csak a különböző „népelnyomó hatalmak" és egyéb nemzetellenes /osztrák, orosz, zsidó, stb./ erők, tehát az „idegenek" érdekeinek kiszolgálója. Ilyen a hasonlóképp a hatalommal összefonódott média minden állításában való kételkedés, a törekvés a sorok közti olvasásra, a bemutatottak „mögé" látásra. Ilyen a hivatalos – és a hatalommal szintén összefonódásban látott – orvostudomány hitelének általános megkérdőjelezése, feltételezve, hogy mindaz, ami az egészségügyben történik, egyfelől az orvosok presztízsvédelme az alternatív gyógyítókkal szemben, másfelől különböző, az egészséget szándékosan vagy csak közönyösen károsító gazdasági és politikai szereplők érdekeinek képviselete.

Az ilyen összeesküvés-elméletek tovább *élhetnek az adott hatalom bukása után is, feltételezve*, hogy – az összeesküvők rejtett módján – a korábbi hatalom „alvó ügynökei" ott maradtak a társadalom minden pontján, s folytatják aknamunkájukat.

Az összeesküvés-elméletek mindezen tényezőknek *együttes hatására* alakulnak, gyakran össze is kapcsolódnak, hiszen a legegyszerűbb magyarázat az, amikor minden egyetlen szálra felfűzhető.

Az összeesküvés-elméletek keletkezésének *és szívós fennmaradásának okairól szólván* mindenképpen figyelembe kell venni azt a kínos tényt, hogy az összeesküvés-elméleteknek rendszerint *van valamilyen alapjuk*. Valóban léteznek titkos társaságok, s ezektől függetlenül is valóban vannak háttérben kötött egyezségek, az emberek többsége számára fel nem táruló döntések. Gyakran tapasztalható a hatalomra törés és a megszerzett hatalom gátlástalansága. Léteznek a sajátokkal ellentétes érdekek. A saját csoporthoz képest idegennek tartott csoportok tagjai között többnyire vannak olyanok is – *egyesek* –, akikre a csoport *egészére* vonatkoztatott vádak igazak. Lehetnek olyan tapasztalatok, amelyek egybecsengenek az összeesküvés-elmélet valamely sötét *állításával, így azt szinte igazolni látszanak.* S a történelmi tapasztalatok minden összeesküvés-elméletnél hátborzongatóbbak; a legsötétebb összeesküvés-elméletek sem képesek versenyezni a valóságban elkövetett szörnyűségekkel, a nemzeteken belüli és nemzetek közötti politikák aljasságaival.

Az összeesküvés-elméleteket mégsem tekinthetjük a valóság leképezésének. Ezek legfőbb sajátossága ugyanis a *valóságos összefüggések radikális leegyszerűsítése.*

Az, hogy a valóság alakulását *egyetlen csoport vagy személy szándékainak tulajdonítják.* Az, hogy fekete és fehér ütközésében gondolkodnak. A valóságot *sohasem* egyetlen szándék alakítja (de még két, egymással szembe feszülő szándék sem). Minden történelmi pillanat *aktív aktorok sokaságának* eredőjében zajlik, rengeteg törekvés alakítja, s ezért sohasem determinált. És a valóság sohasem fekete–fehér. Minden történelmi szereplő, minden törekvés pozitív és negatív elemek együttese: természetesen mindig lehet (és szükséges is) dönteni jó és rossz (azaz a viszonylagosan jobb és a rosszabb között), de nincs olyan emberi gyakorlat, ami *csak és kizárólag* jó, vagy csak és kizárólag rossz lenne. Az összeesküvés-elméletek azzal torzítják el a valóságot, hogy *a differenciált és többtényezős magyarázatok helyett egytényezős magyarázatokat konstruálnak,* s a pluralitás legfeljebb úgy érvényesül bennük, hogy az ilyen egytényezős magyarázatokat sokszorozzák. Egy másik torzításuk a mindenkori előítéleteké (és a fekete-fehér gondolkodás szükségszerű velejárója): egy-egy csoport tagjaival kapcsolatos *egyes (negatív) tapasztalatokat általánosítanak, a csoport egészére kivetítenek.* A csoport egészét is úgy ítélik meg, hogy *a csoportra, mint egészre valóban jellemző tulajdonságok sokaságából egyet (vagy néhányat) kiragadnak,* és úgy tüntetik fel, mintha *csak ez* lenne az adott csoport tulajdonsága.

* * *

Korábban felvetettük, hogy az összeesküvés-elméletek keletkezésének egyik összetevője az egyik legtermészetesebb emberi törekvés: a világ történéseire a *magyarázatok keresése.* És itt kell figyelembe venni *még egy* szempontot. Amikor valaki a magyarázatkeresésben elér az éppen adott társadalmi rendszerben engedélyezett határokig, és olyan kérdéseket kezd feszegetni, olyan összefüggéseket próbál feltárni, amelyek leleplezték az adott társadalmi rendszer legfőbb ellentmondásait, a látszatok mögötti valós működéseket, *és* esetleg a rendszer alapjait is megkérdőjelező következtetésekre jut, az adott hatalmi viszonyok fenntartói gyakorta szegezik vele szembe: „de hiszen ez összeesküvés-elmélet!" Minthogy az elleplezett, mögöttes mozgatórugóknak a lényegéhez tartozik, hogy rejtettek; az ilyen, a mögötteseket feltáró elemzések csupán közvetett érveléssel tudják állításaikat bizonyítani, *és* ezért nehezen tudnak védekezni az őket az összeesküvés-elméletekkel egybemosók vádjai ellen. Korábban hangsúlyoztuk, hogy a mindenkori hatalomnak nagyon is érdeke, hogy kritikusai ellen az összeesküvés vádjával éljen, s ezt rendszerint meg is teszi. De a mögöttes tényezők, a látszatok mögötti mélyszerkezet működését firtató magyarázatok keresése még nem összeesküvés-elmélet. S nem is lehet azzá, ha az okok tömegét nem egyszálúsítja, ha nem fest fehérre-feketére, ha nem előítéletek alapján *ítél meg egyéneket és csoportokat,* és főképpen, ha bizonyítani is tudja a mögöttes mozgatók működésére utaló tényeket. *A mögöttes magyarázatkeresés eleve összeesküvés-elméletnek nyilvánítása sem egyéb, mint egy az összeesküvés-elméletek közül!*

Felhasznált irodalom

Allport, Gordon W. (1977) *Az előítélet*. Budapest, Gondolat
Aronson, Elliot (2008) *A társas lény*. Budapest, Akadémiai Kiadó
Bachofen, Johann Jakob (1978) *A mítosz és az ősi társadalom*. Budapest, Gondolat
Horn, Eva – Rabinbach, Anson (2008) Introduction, *New German Critique* 103, (35/1): 1-8.
Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2010) Pártok és szubkultúrák a választási kampány tükrében. Értékválasztás 2010. In: Antalóczy Tímea – Füstös László – Hankiss Elemér szerk. *Mire jó a kultúra? Jelentés a magyar kultúra állapotáról No. 2*. Budapest, Magna Produkció, 259-262.
Kirschner, Josef (1999) *A manipuláció művészete*. Budapest, Bagolyvár
Kovách Imre et als. (2012) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest, MTA TK SZI—Argumentum
Pataki Ferenc (1998) *A tömegek évszázada*. Budapest, Osiris
Rokeach, Milton (1960) *The Open and Closed Mind*. New York, Basic Books
Shütz, Alfred (1984) Az idegen. In: Hernádi Miklós szerk. *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest, Gondolat, 405-413.
Tajfel, Henri (1980) Az előítélet gyökerei: néhány megismeréssel kapcsolatos tényező. In: Csepeli György szerk. *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Budapest, KJK, 40-69.
Turner, Victor W. (1997) Átmenetek, határok és szegénység: a communitas vallási szimbólumai. In: Bohannan, Paul – Glazer, Mark szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest, Panem – McGraw-Hill, 673-711.

A MÚLTAT VÉGKÉPP ELTÖRÖLNI

Hubbes László Attila

MEGBÉLYEGZETT TUDÁS
Eltitkolt múlt(ak), tiltott eredet(ek)

1. Bevezető

Apokaliptika-kutató vagyok. Az apokaliptikus, világvége-hiedelmek online kutatása közben terelődött a figyelmem – a kelet-közép-európai környezetben alig fellelhető fundamentalista apokaliptikus mozgalmak híján – olyan alternatív világnézeti közösségekre, amelyek hagyományos értelemben nem tekinthetők egyértelműen vallásosnak, ám az általuk vallott, megosztott összeesküvés-történetek tagadhatatlan vallásos elemeket hordoznak. Ebből az érdeklődésből született tanulmányok (Hubbes 2010a–b, 2011) már az apokaliptikus retorika és az összeesküvés-elméletek észlelhető összefüggéseit vizsgálták. Későbbi kutatásokban (2011–2015) a hasonló érdeklődésű és alternatív történelemszemléletű magyar és román közösségekre, valamint őstörténeti narratíváik vallásos jellegére összpontosítottam, megfigyelvén, hogy nemzeti-radikális vagy etno-pogány[1] kontextusban a történelmi, politikai, gazdasági háttérhatalmi összeesküvések feltételezése és meggyőződéses hirdetése jellegzetes állandó.

E területen végzett kutatásaim során gyakran találkoztam a világhálón olyan szövegekkel, amelyek a magyarság (vagy románság, vagy más nép) mitikus eredetét ecsetelik valószínű és valószínűtlen színekkel. Az ilyen szövegek élén álló, az online világban megszokott figyelemkeltő, feltűnés-kereső „Titkos...", „Titokzatos...", „Hihetetlen..." címek beleillenek ugyan részben az álhír-ipar nyelvi-retorikai jellemzőibe (ld. Veszelszki 2017), de a szövegek – és esetenként az alattuk sorakozó hozzászólások – sértett, vádaskodó hangneme messze túlmutat a bulvármédia jelenségén. Nem (vagy nem csupán) szenzációhajhászásról van szó tehát, hanem inkább alternativitásról, szembefordulásról, szubverzivitásról: az elfogadott társadalmi szövegek éles elutasításáról. Az olyan magyarság-történelem tartalmú cikkek,[2] amelyek címei a „tiltott", „titkolt", „agyonhallgatott világszenzáció", „elhallgatott történelem", „az MTA hallgat", „az akadémia hazudik", „elhazudott múlt", „gonoszul félremagyarázott tények" stb. szószerkezetekre, állításokra épülnek, többek egyszerű kattintás-csalogatóknál (*clickbait*).

1 'etno-pogány' – az utóbbi kutatásaink során (Bakó–Hubbes 2011, Hubbes 2012, 2015, Hubbes–Povedák 2015) kidolgozott és használt szakkifejezés, amely bizonyos új szellemi mozgalmak pontosabb megnevezésére szolgál. Olyan jellegzetes brikolázs–vallásokról van szó, amelyek nemzetközpontú eszmékből és valamely ősi pogány (kereszténység-előtti) hiedelemvilág elemeiből épülnek fel, ötvözve a nosztalgikus revizionizmust, nacionalista ideológiát, morális felháborodást, összeesküvés-félelmeket a különböző vallásos hiedelmekkel, ezoterikus New–Age eszmeiséggel, mitopoétikus történetekkel és nép(rajz)i–történelmi hagyományokkal.

2 Lásd a tanulmány végén az online forrásszövegek listáját.

Hasonló jellegű cikkekkel, videókkal naponta lehet találkozni a közösségi média hírfolyamában, de kiemelt figyelmet érdemelnek azok, amelyek mind döbbenetesebb elméletekkel hozakodnak elő arra nézve, hogy a „hivatalos tudomány", az „Akadémia", nevezetesen, elsősorban a történelemtudomány és a nyelvtörténet nemcsak elhallgatja, elhazudja a dicső nemzeti múltat, de mindezt tudatosan, rossz szándékkal és/vagy külső parancsra teszi. Ez a diskurzus önmagában nem különös – bár az elterjedtsége vitathatatlanul feltűnő – inkább az vált számomra érdekessé, ahogyan a szövegek szerzői több esetben hihetetlen és első látásra is hiteltelennek tűnő (legalábbis nekem elfogadhatatlan) bizonyítékokat támasztanak érveléseik megerősítésére.

A mítoszok világa, a kortárs élő, működő mítoszok iránti érdeklődésemtől indíttatva arra vállalkoztam jelen tanulmánnyal, hogy néhány olyan szöveget vizsgáljak meg, amelyek konkrét összeesküvés-bizonyítékokat teremtve járulnak hozzá az alternatív magyarságtudományok mitológiájának építéséhez. Ehhez a vizsgálódáshoz olyan világhálós szövegeket választottam, amelyek igazságtartalma, hitelessége tekintetében minél több és lehetőleg minden oldalról való forrásból alaposabban tudtam tájékozódni az internet közegében maradva.[3] Feldolgozásukban alkalmazkodtam a világháló természetéhez: mivel nem mindig sikerült a legelső közlő forrást megtalálni, ezért a legkorábbiként azonosítható web-forrásból idéztem a szövegeket, forráshű helyesírás és nyelvhelyesség szerint.

Nem állíthatom, hogy bármily körültekintő tájékozódásom alapján eldönthettem bármelyik vizsgált történet igaz vagy hamis, egyértelműen hiteles vagy megtévesztő voltát a rendelkezésre álló források alapján, de nem is ez volt a célom. Elképzelésem az volt, hogy a kiválasztott szövegeket egyrészt önmagukban, összeesküvés-történetekként vizsgáljam, azaz olyan történetekként, amelyek explicit vagy implicit módon arra a feltételezésre épülnek, hogy valaki, vagy valakik rosszhiszeműen, ártó szándékkal elrejti(k) a nép, a magyarság igazi történetét; másrészt modern mítoszokként éppen mitikus aspektusaikban közelítsem meg, a Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor által javasolt (2015) mítoszelemzés szellemében, kiemelve egyes fontosabb jellegzetességeiket. A kiválasztott narratívumokat a mítoszelemzés mellett az értelmező tartalomelemzés eszközeivel vizsgálom, esetenként retorikai és nyelvi elemek azonosításával és online forráselemzéssel kiegészítve.

Vizsgálatomhoz az alternatív magyarságtudomány mitológiájának legfőbb területén: a kezdetek vonatkozásában, néhány[4] (részben egymást átfedő) kulcsfontosságú témában választottam ki reprezentatív összeesküvés-történeteket, többek között a származás, a genetika, a nyelvtörténet, az őstörténelem kérdésköréből. Ezek mindegyike a fennálló, elfogadott hivatalos/tudományos álláspont(ok)

3 Ez a módszer implicit módon a „csak a világháló közegében" való tájékozódás korlátaira is rávilágít, amelyek kellő előképzettség és szűrési ítélőerő hiányában igencsak beszűkítik a megismerés lehetőségeit, és az információk értékének az összemosódása az online közegben gyakorlatilag hitkérdéssé redukálja a megismerést.

4 A több tucat átolvasott, értelmezett online forrásanyag (lásd W13-W25) közül eredetileg kilenc cikk elemzését kezdtem el, múltbeli és jövőbeli vonatkozású szövegekét, azonban a jelen kötet terjedelmi korlátainak figyelembe vételével három cikket emeltem ki részletes elemzésre. Hivatkozásokban viszont meghagytam a többi szövegre való utalásokat is, ahol az relevánsnak bizonyult.

ellen irányul. Közös vezérfonaluk leegyszerűsítve az, hogy a tudomány hazudik. Saját igazolásukat pedig éppen elutasítottságukban lelik meg. Ilyen értelemben, e tanulmány arra a kötet bevezetőjében megfogalmazott feltevésre épül, hogy a *konteó*, azaz összeesküvés-elmélet – neve ellenére – nem elmélet, hanem világlátás: összeesküvés-világnézet: egy egész, összefüggő szerves élő mitológia.

2. Stigmatizáltság mint tudásmitológia

Azok az összeesküvés-elbeszélések, amelyek valamely szándékos elrejtettség és a tiltottság érvére építenek, megfelelnek Michael Barkun (2003) megfogalmazásának, aki szerint az összeesküvés-elméletek stigmatizált, azaz megbélyegzett tudásként léteznek: olyan tudásformákként, amelyek érvényességét és hitelességét éppen megbélyegzettségük igazolja. A megbélyegzettség – akár explicit módon, akár kimondatlanul, csupán benne értett módon – lényegi sajátosságát jelenti ezeknek a narratíváknak.

Barkun *Összeesküvés-kultúra* című (2003) meghatározó munkájában, azt vizsgálva, hogy milyen összefüggések álnak fenn az ezredfordulós amerikai kultúrában a (millenarista) vallásos fehér radikális jobboldali gondolkodás, az összeesküvés-elméletek és az UFO–hit elbeszélései között, mindezeket a mentalitás-mintákat Colin Campbell[5] által kultuszmiliőnek (*cultic milieu*) nevezett jelenségkörbe utalja. A *kultuszmiliő* egy olyan szellemi-hangulati közeg, amelyre az „uralkodó kulturális ortodoxiákkal" azaz a „hivatalos", az aktuálisan elfogadott kulturális diskurzusokkal való éles szembehelyezkedés a jellemző, arra a lényegi előfeltevésre alapozva, hogy „bármely széleskörűen elfogadott meggyőződésnek szükségszerűen hamisnak kell lennie." (Campbell 1972, id. Barkun 2003: 25-26.) Barkun úgy tekinti, hogy ez a jellegzetesség az összeesküvés-mentalitásra (*conspiracism*) is azonosképpen jellemző: minden tekintélyelvű (autoritatív) kijelentéssel szembeni óvatosság, és ebből a bizalmatlanságból kifolyólag értelemszerűen a – történelmi, vallási, tudományos vagy politikai – revizionizmus minden formája iránti nyitottság. (uo.)

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor tanulmánya e kötetben úgy írja le ezt a kételkedési jellegzetességet, hogy a látható, de átláthatatlan hatalommal[6] szembeni bizalom széles körben elvész, és „minden »gyanússá« *válhat, aminek köze van a hatalomhoz*" (2018: 34), különösen a tudományosság („Akadémia") és a média ellen állandósul az a vád, hogy „el akarják rejteni az igazságot".

Mivel e gondolkodásmód szerint a hatalomnak–tudománynak–egyháznak–médiának az a szándéka, hogy *elrejtse* az igazságot: a „kódoltak kódolnak"[7] (W1),

5 Colin Campbell (1972) The Cult, the Cultic Milieu and Secularization, *Sociological Yearbook of Religion in Britain 5*. London, SCM Press, 119–136.

6 Vagy hozzátehetjük: a Victor Turner-i (1997) értelemben vett fennálló struktúrával

7 Beszédes példa erre a kikezdhetetlen önigazolásra egy beszámoló a *Hunhír.hu* portálon egy, a Közép-Európai Egyetemen megrendezett összeesküvés-elméleti konferenciáról: *„Minél nagyobb a megvilágosodás, annál jobban próbálják a rejtélyes misztikák szintjére száműzni."* A kódoltak kódolnak: Az összeesküvés-elméletes magyarok. (W1) (http://hunhir.info/?pid=hirek&-id=36009)

és ennek érdekében megsemmisítsen vagy nevetségessé tegyen, azaz megbélyegezzen minden ellenkező tudást, ezért az ilyen összeesküvés-elbeszélések kiindulópontja szerint a „hivatalos" elutasítottság éppen az ő igazukat bizonyítja. Barkun megfogalmazásában: a „megbélyegzettséget önmagában az igazság bizonyítékának tekintik – hiszen miért másért is bélyegeznének meg egy meggyőződést, hacsak azért nem, hogy az igazságot elleplezzék?" (2003: 28)

Ugyanakkor, nem csupán bizonyítási, önigazolási kényszer az „ortodoxiák" hamis voltának bizonyítása, hanem küldetés: a valóság megmutatása, felmutatása a tájékozatlanoknak, a tudatlanoknak „az agymosott tömegnek" – ilyen értelemben majdnem vallásos térítő jellege van. Az összeesküvés-elbeszélések felvilágosító, revelatorikus missziójának vallásos jellegét erősíti az a megkérdőjelezhetetlen, autoritatív hangnem és kinyilatkoztató retorika, ami az apokaliptikus diskurzusok sajátja (ld. Hubbes 2010a, továbbá Hubbes 2018). Az összeesküvés-elbeszélések legfőbb célja a hatalom, a tudomány által elrejtett, meghamisított igazság felfedése, és az álnok hamisítás, a hamisítók leleplezése, ahogyan az Apokalipszis[8] is a rejtett végső dolgok, az – Isteni – igazság feltárása.

A hasonlóság nem véletlen. Michael Barkun (2003) már idézett művében következetes érveléssel ki is mutatja a két gondolkodási modell rokonságát, a megbélyegzett tudásként tételeződő modern (amerikai) összeesküvés-elméleteket a millenarizmussal köti össze, összességében az *újvallásos szinkretizmus* körébe utalva őket. A millenarizmus[9] olyan apokaliptikus szellemiség vagy mozgalom, amelynek célkitűzése az eszményi (paradicsomi, édeni, aranykori, utópisztikus) közösség – a Turner (1997) szellemében vett liminális *communitas* – evilági vagy eljövendő megvalósítása. Ebben az értelemben Barkun három típusú millenarizmust különböztet meg: a keresztény egyházak, a zsidóság, az iszlám történetében gyakran előforduló *vallásos millenarizmust*; a nemzeti, társadalmi, faji vagy osztály-ideológiákat teremtő, azokat átható modern *szekuláris millenarizmust* és az *improvizatív millenarizmust*.

Ebből a jelen vizsgálat számára az improvizatív millenarizmus a releváns, mely, mint Barkun leírja: „a korábbi formáktól eltérően, amelyek egyes vallásos vagy szekuláris hagyományokból merítették témáikat, az improvizatív millenarizmus erősen eklektikus.[10] Az egymással össze nem függő forrásokból vett szeszélyes kölcsönzései lehetővé teszik híveinek, hogy új hiedelem-rendszereket építsenek ki" (2003: xi.) Azért fontos ez a rögtönzött-barkácsolt, brikolázs jelleg, mert a vallásos és szekuláris millenarizmusok többnyire kanonikus, ortodox, legföljebb marginális forrásaival és diskurzusaival szemben az improvizatív millenarizmus rugalmasan, gyorsan, mindig az aktuális kontextushoz alkalmazkodva,

8 'apokalypsis' (gör.) – felfedés, „a lepel lerántása", kinyilatkoztatás
9 'millenarizmus', 'millennializmus' – a latin 'mille' vagy görög 'kilia' = 'ezer' szóból származó teológiai kifejezés, amely a „szentek ezeréves uralmának" a Jelenések Könyvében (20,1-6) leírt földi-mennyei királyságára utal.
10 Vö. Dino Enrico Cardone (2007) „rekombináns apokalipszis" kifejezésével, amely a világhálón zajló – és annak jellemzői által meghatározott – apokaliptikus diskurzusok sajátos tartalmi-formai megnyilvánulási módja: különös jellemzők az aktualizálás, a brikolázs, az improvizáció és a szubverzivitás.

egyképpen válogatja össze forrásait és szövi össze diskurzusait konszolidált tudáselemekből, ellenőrizetlen és ellenőrizhetetlen hírekből, információkból, részben vagy teljességükben kitalált történetekből. Mint ilyen, megbélyegzett tudásformát képvisel, amely ellenőrizhetetlensége folytán az éppen aktuális uralkodó meggyőződések számára megbízhatatlan és elfogadhatatlan, éppen ezért többnyire hangsúlyosan elutasított tudás.

James Webbnek az okkult tudományokra, nyugati ezoterikus hagyományra vonatkozó „elutasított tudás" (*rejected knowledge*) fogalmából[11] kiindulva, azt kiterjesztve, Barkun a megbélyegzett tudásnak, mint alternatív tudásformáknak több válfaját bontja ki. Megkülönböztet *elfeledett* tudást (pl. az atlantisziak feltételezett ősi tudáshagyománya), *meghaladott* tudást (mint amilyen az asztrológia vagy az alkímia), *elhanyagolt* tudást (ilyen a népi gyógyászat), *elutasított tudást* (a modern okkultizmustól a földönkívüliek általi elragadtatásokig), és végül *elnyomott* (vagy *tiltott*) tudást (ilyen lehet egy nép eltitkolt misztikus vagy földönkívüli eredete, avagy egyes betegségek: rák, AIDS gyógyítása) (Barkun 2003: 26-27).

Barkun hangsúlyozza, hogy az összeesküvés-elméletek e legutóbbi, *tiltott* tudásformák (*suppressed knowledge*) részeként működnek, ugyanakkor nem annyira alternatív voltuk, hanem éppen tiltottságuk képezi – igazolja önnön maguk számára – megbélyegzettségük alapját:

> „A megbélyegzett tudás körének két jellemzőjére szükséges különös figyelmet fordítanunk: az elnyomott tudásnak tulajdonított különös fontosságra és az állításaik empirikus természetére. Az elnyomott tudás kategóriája hajlamos magába szippantani a többieket, mert a hívők azt feltételezik, hogy amikor saját tudásfelfogásuk ütközik valamely ortodoxiával, az ortodoxia erői szükségszerűen igyekeznek fenntartani a tévedéseket saját érdekükből vagy valamilyen más gonosz indíttatásból. Következésképpen a tudás-megbélyegzés minden megnyilvánulását összeesküvési machinációnak tulajdonítják" (Barkun 2003: 27).

A megbélyegzés tehát ilyen értelemben a legitimitását megőrizni akaró autoritatív hatalom kísérlete az ellenkező vélemény, az igazat mondók elnémítására.

A megbélyegzett tudást képviselő összeesküvés-elméletek esetében a tét tehát nem egyszerűen episztemológiai kérdés, nem tudományelméleti vagy módszertani vita az igazság megismeréséről, megismerhetőségéről, az állítások helyességéről vagy tévességéről, hanem egy mitikus dráma: a jó és a rossz erői között zajló kozmikus küzdelem leképezése. A saját kiválasztott összeesküvés-elbeszéléseinkre vonatkoztatva: minden látszat ellenére, a vita tárgya nem a finnugor, vagy a

11 Webb, James (1974) *The Occult Underground*. LaSalle, Open Court; uő. (1976) *The Occult Establishment*. LaSalle, Open Court. Barkun rámutat a Webb által előterjesztett „elutasított tudás" kifejezés történelmi használatának vitatottságára, de a jelenre vonatkozólag célszerűnek tartja (vö. még Hanegraaf, Wouter. *Esotericism and the Academy. Rejected Knowledge in Western Culture*. Cambridge University Press, Cambridge, 2012). Ronald Fritze (2009) a kitalált tudás (*invented knowledge*) kifejezést használja ugyanezekre a tudástípusokra.

szkíta-hun, vagy sumér származás megközelítéseinek tudományos módszertani helyessége, hanem – azon túl, hogy érzelmi-morális kérdés (Hubbes 2014a) – mindenekfölött az *igaz magyarok* és az *elnyomó ellenséges hatalmak* meg *idegenszívű nemzetáruló szolgáik* közötti elkeseredett küzdelem. Ezért szükséges a mítoszelemzés eszközeivel értelmezni a vizsgálatunk tárgyát képező online szövegeket.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor számos mítosz-meghatározási (2000–2001, 2012, 2015) megközelítése közül a jelen tanulmány céljaira két szempontot tartok szükségesnek kiemelni. Egyrészt, magam sem fogadom el azt a hallgatólagos racionalista leegyszerűsítő álláspontot, miszerint a mitikus gondolkodás „hamis tudat" lenne, a „modern mítoszok" pedig egyszerűen az irracionalitás, és a tudománytalanság jelenségei (Kapitány–Kapitány 2000–2001: 2). Másrészt – és ez fokozottan érvényes a vizsgált összeesküvés-elbeszéléseinkre – „a modern mitológia (...) annyiban különbözik az ősitől, hogy míg az ősi mitológiák bizonyos prelogikus gondolkodási struktúrák uralma idején keletkeznek, a modern mitológia már egy kifejlett logikára alapozott, tudományos világgal szemben (illetve azzal szemben is) hozza létre a maga »másik« világát" (uo.: 7). Ha valamiből, hát elsősorban ebből a szembenállásból fakad a tudományos világ általi megbélyegzettségük.

Az általuk felsorolt, a modern mítoszokra (is) érvényes tíz jellemző mind megtalálható a kiválasztott összeesküvés-elbeszéléseink hátterében álló mitológiákban: 1) *az adott valóság világától különböző, abból kiemelkedő Másik világ;* 2) *ellentétpárt képező végletek* pólusain *álló világok* 3) *konfliktusban állnak egymással* (bár az egységességre utaló jelek is fellelhetőek); 4) e normatív, a morális világrend építését célzó mítoszokban a szembenálló végletek *a Jó és Rossz ideáltípusaiként jelennek meg,* 5) gyakran hangsúlyosan *megszemélyesítésekben konkretizálódnak;* 6) *egyszerre van jelen bennük a tiszta érthetőség és a titokzatosság, a misztikum, a transzcendencia,* aminek következtében 7) a létrejövő mitikus valóság a mindennapi lét, az emberlépték fölé emelkedik, ez pedig 8) *lehetővé* (sőt, kötelezővé) *teszi az emberfölöttivel* (itt sajátosan a szakrális nemzetivel) *való azonosulást;* 9) *mindig történetek keretében formálódnak, és fontos elemük az aktorok aktív cselekvése,* végül pedig mindenekfölött 10) szoros *kapcsolatban állnak az őket fenntartók* (nemzeti) *identitásával, a mindennapi életben is eleven érzelmek, indulatok fűződnek hozzájuk.* (Kapitány–Kapitány 2015: 39-41) Ezeket a jellemzőket hiánytalanul megtaláljuk az idézett szövegekben.

Fontos visszatérni arra a meglátásra, hogy ezek az összeesküvés-elbeszélések a tudományos világgal szemben hozzák létre a maguk „másik", alternatív világát. Megbélyegzett tudásként való létükhöz meghasonultan viszonyulnak működésükben. Egyrészt elfogadják, és alkalmazzák is (bár meglehetősen szelektív módon) a tudományos paradigma módszertanát, eljárásait, eredményeit, hivatkoznak az általuk rokonszenvesnek tartott, szemléletüknek megfelelő kijelentéseket tevő nemzetközi (ritkábban hazai) tudományos szaktekintélyekre (ld. Hubbes 2014a). Másrészt – inkább csak benne értett módon, kimondatlanul – egyes esetekben alapjaiban utasítják el a tudományos világképet, és helyette a világ szakrális szemléletét nyújtó mágikus világképet részesítik előnyben (amelyben a magyar

vér, az isteni ősnyelv, a transzcendens személyiséggel bíró Magyar Szent Korona, a nép szentséges jellegét hordozzák, és természetszerűleg a nemzet szakralitásának bizonyítékai-eszközei). *Összeesküvés-elbeszéléseinkben egyszerre áll szemben kibékíthetetlenül és egészíti ki egymást szervesen a* misztikus világkép a materialista világképpel, a szakrális tudás a profán tudással. Az, hogy a vizsgált szövegekben egyszerre találunk a tudományok különböző területeiről származó legfrissebb eredményeket és a Barkun által megbélyegzettként jellemzett alternatív tudásformák különböző válfajaiban élő ismereteket, meggyőződéseket, valamint szembetűnő kitalációkat, költői képzeletjátékokat, mind a későújkor „korszellemének" jellemzője.

A rokonszenv (tetszés) alapján válogatott tények, hiedelmek, kételyek, bizalmatlanságok, megkérdőjelezett érvényességek, szilárd meggyőződések és misztikus belátások halmazában a posztmodern brikolázs-vallásosság ötvöződik a brikolázs-tudományossággal – ezt a jelenséget Charlotte Ward és David Voas (2011) a *conspirituality* műszóval illették. A konspiritualizmusnak vagy konspiritualitásnak magyarítható kifejezés az angol *conspiracism* (összeesküvés-mentalitás), *conspiracy theory* (összeesküvés-elmélet) és a *spirituality* (spiritualitás, szellemiség) szavak ötvözésével az ellentétesnek tűnő, ám a világhálón egyre inkább összekapcsolódó dominánsan női (pozitív én-központú) *New Age szellemiség* és a dominánsan férfikörökben dívó (negatív világpolitikai szemléletű) összeesküvés-elméletek együtthatását kívánták leírni.[12]

Ilyen értelemben a magyarságunk lényegi kérdéseit feszegető összeesküvés-elbeszélések tekinthetők nemcsak megbélyegzett tudásnak, de részben konspirituális vallási jelenségeknek is, ám mindenekfölött egyrészt tudásmítoszoknak, amelyekben a jó tudás és a rossz tudás (hazugság) elkülönül egymástól, és megsemmisül a megbélyegzettség megalázó pecsétje, másrészt olyan küzdelemmítoszoknak, amelyekben az igaz tudás tudói leleplezik a hamis tudás parancsoló urait, és (morális) győzelmet aratnak fölöttük, megnyitván az utat a magyarság szabadsága, szellemi felemelkedése és kiteljesedése előtt.

Jól példázza e mitikus világlátást az Iszfaháni Kódex[13] (Detre 2009) botrányos akadémiai elhanyagolásáról írt cikk (W2) alá bejegyzett párbeszéd:

> „– Vedd el egy nep tortenelmet es a nemzet megszunik... Akkor most fontos vagy nem fontos a mult???

12 A *conspirituality* fogalma által jelzett jelenségkörnek kibontakozó szakirodalmából szeretném felhívni a figyelmet Egil Asprem és Asbjørn Dyrendal (2015) valamint David G. Robertson (2015) tanulmányaira, amelyek elsősorban vallási jelenségként tárgyalják az összeesküvés-mentalitás kérdését.

13 Az iszfaháni kódex egy Iránban állítólagosan nemzeti kincsként őrzött szójegyzék, amely voltaképpen „egy örmény-hun szószedet, s állítólag a magyar és a hun nyelv rokonságát bizonyítja. A világszenzáció (a hun nyelvről csak néhány szó alapján próbál találgatni a kutatás) erejét gyengíti, hogy „felfedezője", az örmény származású nyugdíjas geológus, Detre Csaba egy gyermekeknek szóló kifestőkönyvben tette közzé a szöveget" (Fejes 2011b). Azon felül pedig, nemcsak az eredeti dokumentum elérhetetlen, de a Detre által jelzett lelőhely, az Iszfahán városbeli Szurb Khács örmény kolostor sem létezik (Nagy 2012; Nibiru 2011; Sárközy 2014).

– Kedves (A)! Fontos a múlt szerintem. Pont azért amit írtál. Ha nem tudjuk kik vagyunk tudnak minket befolyásolni. De ha megtudjuk, hogy kik is vagyunk valójában, onnantól kezdve már senkinek nem lesz hatalma felettünk. Én örülök, hogy vannak akik kutatják a múltat, és remélem minél több igazság kerül elő."[14]

3. Korlátok és fogások

Amint már a cikk bevezetőjében jeleztem, vizsgálandó anyagaimat kizárólag az Interneten, hírportálokon, weboldalakon és a közösségi médiában publikált és megosztott cikkek közül válogattam. Azért ragaszkodtam a világháló közegéhez, mert, bár a vizsgált magyarságtörténeti összeesküvés-elméleteknek hatalmas nyomtatott sajtóháttere, kiterjedt könyvesbolt-hálózata és fejlett oktatási-ismeretterjesztési infrastruktúrája is van, mindamellett a lehetetlenséggel határos lett volna minden releváns területről nyomtatott anyagokat beszerezni, különösen figyelembe véve, hogy egyes forrásszövegek nyomtatott változata vagy eredetije elérhetetlen, vagy eleve létezése is igen kétséges (lásd Iszfaháni Kódex). Ezzel szemben a közösségi média hálózataiban mindezek a szövegek könnyűszerrel, keresőszavak alapján elérhetők, jellegzetes tematikus csoportokban, szakosodott webfelületeken láncszerűen kapcsolódnak egymáshoz.

Megközelítésem tehát kutatási terep szempontjából a netnográfia, a netfolklór területére tartozik. Elemzési módszerként azonban, a *Modern Mitológiakutató Műhely* keretében már elkezdett (Hubbes–Povedák 2015) mítoszelemzés szellemében, főként a kritikai mítoszértelmezést használom, a világhálón gyűjtött forrásszövegeket egy átfogó, új magyar nemzeti mitológia sajátos példaszövegeiként kezelve.

Az áttekinthetetlenségig hatalmas és diffúz alapanyagból vizsgálandó forrásaimat igyekeztem úgy megválogatni, hogy a magyarságtudomány és a magyar sors vitatott kérdéseire vonatkozó megbélyegzett tudások néhány területéről emeljek ki egy-egy reprezentatív összeesküvés-elbeszélést. A legfőbb szempont azonban az volt, hogy az egyes cikkek központi kérdése a titkoltság, a tiltottság, az elhallgatás vagy a hazugság/meghamisítás gondolata legyen, de legalábbis hivatkozás essen ezek valamelyikére.

Az előzetes adatgyűjtés során összegyűlt több tucat forrásanyagból két fő területen: a kezdetek és a jövendő terén vizsgáltam egy tucatnyi anyagot, azok közül pedig részletesebb elemzésre végül három összeesküvést implikáló szöveget választottam ki – mindenekelőtt a magyarság faji rokonságára, genetikai eredetére, nyelvére, ősmúltjára, történelmére, honosságára, küldetésére, szerepére vonatkozóan. Igyekeztem rövid szövegeket kiválasztani annak érdekében, hogy teljes egészükben

14 A tanulmányban idézett forrásszövegeket bentebb kezdéssel emelem ki, megkülönböztetés céljából, változtatások nélkül. A neveket, bár nyilvánosak, kutatásetikai okokból nem tüntetem fel. Forrás: Iránban ismerik a hun-magyar nyelvet... hozzászólások: http://magyarno.com/iranban-ismerik-a-hun-magyar-nyelvet-nemzeti-kincskent-orzott-iszfahani-kodex-es-a-kretai-kodex-az-mta-hallgat/ 2014.08.28-30.

közölhessem őket, ahol pedig hosszabb szövegről volt szó, ott a releváns szövegrészt választottam ki idézésre, ellensúlyozva a kontextus ismertetésével. A közölt forrásszövegek mellett, természetesen, több esetben nem tudtam eltekinteni hasonló interneten és nyomtatásban megjelent szövegek háttérismeretétől, mint ahogy a rájuk született válaszoktól, vagy hozzájuk kapcsolódó vitáktól sem, amennyiben a mítosz szempontjából releváns ismeretekkel árnyalhatóbb az elemzés.

Terjedelmi okokból nem elemzek minden idézett szöveget minden mítoszi aspektus tekintetében, inkább arra törekszem, hogy kimutassam, hogy az egyes szövegek milyen egyedi mítoszelemeket hordoznak, és ezek az elemek egyediségükben vagy ismétlődésükben, sajátos összeesküvés-témájuk mentén, miként járulnak hozzá összefüggéseikkel az új magyar mitológia világának koherenciájához.

4. Összeesküvések a magyarság múltja és sorsa ellen

Az összeválogatott szövegek a magyarság múltjára tekintenek: olyan tényeket vagy történeteket közölnek, amelyek rávilágítanak arra, hogy milyen erők dolgoznak a háttérben vagy nyilvánosan a magyarság ellen, és kik, miképpen, milyen módokon akadályozzák meg, hogy a magyarok megismerhessék igaz múltjukat, és – a fentebb idézett hozzászólás-párbeszéd szellemében – tartják méltatlan jelentéktelenségben, elnyomatásban, kitaszítottságban. Az első és a harmadik szöveg esetében globális (mondhatni univerzális) hátterű, idegen konspiráció mélységei tárulnak fel, a második esetben az ellenséges összeesküvők magyarok, vagy legalábbis ők kerülnek előtérbe (a háttérben, természetesen a nagyhatalmú idegenek).

a. „A tolvaj kiált tolvajt"

Elsőképp egy olyan szöveget választottam, amely kárpát-medencei őshonosságunkat állítja középpontba, miközben egy világméretű csalás és bitorlás ellen emeli fel szavát, ami a magyarság – és más rokon (sorsú) népek – ellen irányul. Címe „Szepara Pista avagy 'Nem jöttünk mi sehonnan sem'", a *MAGHON Magyar Ősmúlt Blog*on jelent meg, szerző nélkül (valószínűleg a blog szerkesztőjének a tollából).

> Bemutatjuk Szepara Pistát. Műveletlen. Barbár. Habogó-dadogó. Hazátlan. Nincs nyelve. Nincs műveltsége. S mindent átvett másoktól. Vannak neki rokonai másutt is! Sok egész nemzetek rokonságban állnak vele. Legalábbis szellemi rokonságban ha nem másképpen. Ilyenek mint például: baszk, katalán, csecsen, ír, skót, amerikai indián, tibeti és nem utolsó sorban, mert a felsorolás a végtelenségig folytatódhatna, uyghur. Mi a közös eme nemzetek között? Mi a közös eme nemzetek s a magyar nemzet között? Természetesen hogy

mind Szepara Pisták! Hogy lehet hogy mind eme népek a saját hazájukban laknak, az agresszor az pedig nem agresszor. A megszálló az pedig nem megszálló. Az aki a saját otthonában van, na ő a rossz, ő a szeparatista. Ez sem más mint a fonák „indoeurópai" eszme. A tolvaj kiált tolvajt. Ebben a világban nem az a rossz aki rosszat cselekszik, hanem aki az áldozat, akire rákenik. S nem az a jó aki jót cselekszik. Nem. Az a jó aki elhiteti magáról hogy jó.

Ez egy nagyon rossz vicc. Persze mindig az a rossz aki a rendszer ellen van, aki az adott rendszer szemében semmi jót nem jelenthet. Aki ellen mer szegülni. Ilyenek voltak a betyárok is. Minden magyar észhez kéne már térjen és ráeszméljen hogy amit ma Magyarnak nevezünk a saját hazájában lakik. S ezt Kárpát medencének hívnak. És csak ez a nép hívja ezt a helyet Kárpát Hazának. S csak ennek a népnek van nevei a Kárpát Haza összes szegletére. Soha máshol nem is volt és soha máshonnan nem is jött. (W3)

A szöveg műfajilag pamfletnek vagy filippikának tekinthető, nyelvezete ironikus, szarkasztikus. Jellegzetesen digitális felületre, közösségi médiába szánt, blogra fogalmazott bejegyzés, az informálisabb, gondozatlanabb webes újságírás sajátosságait hordozza. Tartalma szerint önviktimizáló, bűnbak-kereső, érzelmektől fűtött, nemzet-ébresztő; retorikailag pedig vádbeszéd, pontosabban vádat visszafordító (a szeparatizmus vádját elutasító) apologetikus vitairat.

A kijelölt ellenség itt elmosódottabb, megfoghatatlanabb: az „indoeurópaiak", sőt, még elvontabban: „az 'indoeurópai' eszme". Bár sejthető, hogy az általánosító megnevezés mindenekelőtt a nyugati (nagy)hatalmakra utal, a további minősítő általánosítások pontosítják a vádlottat. A nyelvileg is általánosítóbb kifejezések, kijelentések egyszerre takarják el és mutatják fel az ellenséget: az 'agresszor, aki nem agresszor', a 'megszálló, aki nem megszálló', a 'tolvaj', a 'rosszat cselekvő', a 'rendszer'. A 'tolvaj' és a 'megszálló' nevek ugyanakkor egyértelművé teszik, hogy az 'indoeurópai' jelző nem csupán a nyugati (és keleti) gyarmatosító hatalmakra vonatkozik, hanem az ugyancsak indoeurópai környező népekre is, sőt, ami a magyarságot illeti, valójában inkább azokat kell érteni. Ezt az értelmezést erősítik a második bekezdés magyarságra és Kárpát-medencére vonatkozó mondatai. Különösen a zárómondat, amely a címmel rímelve bekeretezi és kiemeli az üzenetet. A magyarság, amely a felsorolt rokon (sorsú) népekhez[15] hasonlóan lakhelyén elnyomott, üldözött, méltatlanul lenézett őshonos nép, az igazi (és egyetlen jogos) lakója a Kárpát-medencének – a megszállók[16] pedig jogtalanul szegezik szembe vele a szeparatizmus vádját, és erre a magyaroknak rá kell végre ébredniük.

15 Feltűnő – és a blog, valamint az alapját képező mitológia ismeretében aligha véletlen –, hogy felsorolt a rokon elnyomott népek között nem jelenik meg egyetlen ugyancsak hasonló rokon sorsú finnugor nép sem.

16 A környező országokban: a románság, a szláv népek nemzeti mitológiájában hasonló diskurzusok fűződnek a Kárpát-medencei őshonossághoz saját közösségük kizárólagos voltát illetően – a 'megszállók' toposza pedig értelemszerűen a szomszéd népek valamelyikére vagy mindegyikére vonatkozik.

A szöveg nem kimondottan összeesküvés-elbeszélés, azonban a megtalálhatók benne a legfontosabb elemek: a jók kiszolgáltatott közösségét – ezúttal nem annyira titokban, de mégis álságok mögé rejtező, magukat jó színben feltüntető – alantas erők fenyegetik, akik ellen csak az igazság felismerésével, kimondásával lehet küzdeni. Egyértelműen mitikus történetről van szó, ahol a látszat valóság mellett egy másik, 'igazi' világ létezik, és ez a két világ két szemben álló erő: egyik oldalon a 'fonák indoeurópai eszmét' megtestesítő agresszorok, megszállók, tolvajok, másik oldalon a jót cselekvő 'Szepara Pista', ősi honukért kiálló áldozatok küzdelmének porondja. A drámai küzdelem közvetlenül is mitikus jellege még érthetőbb, ha figyelembe vesszük a blog (*MAGHON*) nevében is tükröződő mítoszt: mi, *magya*-rok a *MAG* népe lévén, a *MAGHON* értelemszerűen szakrális otthonunkat, a Kárpát-medencét jelenti. A mítosz ismeretében az allegorikus nyelv kifejezéseiből a 'tolvaj' 'megszállók' 'fonák eszmei' összeesküvése bontakozik ki.

b. „Homályosító érdekszövetség"

A második szöveg nem a digitális világban keletkezett, de a digitális médiában feltűnő népszerűsége[17] miatt méltán esett rá választásom, mint a netfolklór jellegzetes példájára. Dr. Shokótu Faisi *Nyílt levele a Vasárnapi Élet szerkesztőségéhez* 1962. február 2-án kelt Buenos Airesben, és a Bécsben megjelenő újság hasábjain jelent meg. Bár nem rövid, a levél teljes szövegét érdemes közölni, Balogh Sándor kiegészítésével együtt:

Tisztelt Szerkesztőség!

Tulajdonképpen nekem nem illene a magyar kérdésbe avatkozni, mivel japáni fajú vagyok és a japáni nemzetséghez tartozom, akkor is, ha jelenleg, mint USA állampolgár Argentínában élek. Miután azonban egy igen jó barátom átolvasásra átadott néhány magyar újságot és ezek egyikében a Vasárnapi Levélben Dr. Farkas László és Magyar László urak olyan tónust ütnek meg saját nemzetükkel kapcsolatban, mely az általam tisztelt és szeretett magyar 'fajt' és 'népet' teljesen előnytelenül állítja be, kérem engedjék meg, hogy e történelmi kérdésben néhány szót mondhassak. Mi néhányan japáni őstörténet kutatók abban a hitben nőttünk fel, hogy a világ legnemesebb nemzete és fajtája a magyar 'maya-r-a'. (Kérem definíciómra nem a hitleri nominalizmust alkalmazni!...) A "Felkelő Nap' birodalmi ivadékainak hittük és hisszük Önöket, kedves magyar testvérek, akiket, a történelmi karma messzire sodort el. Faji kiválóságukat

17 Legalább egy tucat különböző helyen leltem meg, úgy átvételként, mint önálló közlésként (legalábbis közvetítő forrásra való hivatkozás nélkül), különböző szövegteljességgel és tördeléssel. Az itt közölt idézet forrását lásd a forrásjegyzékben.



és első szerepüket elismerve érkeztünk annak idején Budapestre, magyarul tanulni Imaoka Juichiro vezetése alatt.

Harminc év szemléletével ma meg kell állapítanom a következőket:

1./ Igaz Magyar történelemírás sem a Habsburg, sem a Horthy kormány alatt nem létezett. A Habsburgok saját érdekükben elpusztítottak mindent, ami az ősi eredetre utal. A Horthy korszak illetékes szerve a Teleki Pál Történelmi Intézet saját nevelésű céhbeli tudósai pedig, Hóman Bálint vezetésével 'átértékelték' az amúgy is hiányos magyar történelmet a római katolikus egyház és a Habsburg ház javára.

2./ Valóságos faji mítoszok alapján dolgozó történész miképp a görögöknél van ebben a gárdában nem létezik, mert, hogy értékelnék azok a mítoszok erejét és igazságát, akik a Nemzeti Krónikáik hitelét is lerontották?! Egyetlen dr. Farkas, vagy Magyar László tendenciájú (értsd: hajlamú) történész sem hivatkozik a Magyar Krónikákra. Miután azonban a magyar nemzet, faj és nép – vagy nevezzék, ahogy akarják – történelmi kutatás szempontjából csak olyan elbírálás alá kell essen, mint a többi nemzet, faj és nép - kérdezem Önöktől, kedves magyar történész kartársak, hogy miért hivatkoznak mindig a saját fajuk determinációs (értsd: eredet) kérdéseiben a hitleri anomáliákra (értsd: félreértelmezésekre)...? Miért nem hivatkoznak a biblikus izraeli faji hasonlatosságokra...? Izrael faj, nép és nemzetség – tehát ugyanúgy a magyar, japán, görög, arab is faj, nép és nemzetség. De miért nem oldják meg végre Önök – magyar tudósok – a Bibliában hemzsegő magyar elnevezések, nevek, földrajzi helyek problémáit?

Innen, messziről jobban látszik az igyekezet is meg a hamisság is. Valóban a magyar fajta igen elkeveredett már. A 'magyar' történetírás tudósai is ilyen kevert vérűek. Van: német-magyar, szlávmagyar, román-magyar, izraelita-magyar keveredésű történelemtudós is. Érdekes kívülről megállapítani azt, hogy ezek egyike sem az igaz magyar történetet kutatja, hanem a németek, szlávok, románok és izraeliták javára akarja a magyar történelem igazságait elferdíteni. Ezzel kapcsolatban csak egyetlen kérdést szeretnék intézni ezekhez a kartársakhoz és rajtuk keresztül minden magyarhoz. Nevezetesen: Miért van az, hogy a világ egyetlen nemzete a 'magyar', melynek származását, történelmét minden más népség elhomályosítani igyekszik...? Kik állnak e mögött a homályosító érdekszövetség mögött...?

Addig is, míg Önök erre válaszolni fognak, mi – japánok és az összes turáni törzsekhez tartozók, Pakisztántól Szibériáig és Hindukustól Burmáig – a legősibb 'egynyelv' elemeit magtartó nyelven – 'magyarul' írjuk 'Ébresztőnket' csaknem 800 millió testvérünkhöz, és ezzel a 'Magyar Népnek, Fajnak és Nemzetségnek' akarunk a

legősibb származásért és a sokezeréves tradíciókért tiszteletet adni, még akkor is, ha Önök, magyarok, ezt a tényt erőszakkal megmásítani kívánják. Egyet azonban tartson szem előtt minden magyar, még akkor is, ha történelemtudós: A 'Nap' az Önök Istene is – keleten kél és nyugaton nyugszik.

Őszintén bocsánatukat kérem, amiért ügyeikbe beavatkoztam, de néhány igaz magyar barátom szolgálatára meg kellett tennem.

Buenos Aires, 1962. február 2. Shokotu Faisi dr. Ph." (W4, W4a)

Alább pedig Balogh Sándor emeritus professzor kiegészítése, amivel több helyen is együtt jelenik meg a levél:

1. Amerikai egyetemi tanár vagyok (most nyugdíjas). Egyik osztályomban volt egy japán lány. Mikor megjegyeztem, hogy rokonok vagyunk, minden habozás nélkül vágta rá, 'Igen, tudom.' Megkérdeztem, honnan tudta? Középiskolában tanulták! Melyik magyar középiskolában tanítják, hogy rokonok a japánok?
2. Az ENSZ-ben a japánok, kínaiak és dél-koreaiak úgy kezelik a magyarokat, mint testvér népl!

   Így tehát, ha volt egy Shokotu nevű japán történész, ha nem, a japánok, koreaiak és kínaiak elismerik a rokonságot. (W5)

A műfajilag nyílt levél formájában megírt vitairat nyelvezete a sértett önérzet hangját képviseli. Cizellált, művelt nyelv, emelkedett stílus, kissé régies, szónokias. Tartalma szerint kioktató, számon kérő vádirat a magyar történettudósokhoz. Akárcsak az előző szövegnél, itt is jelen van bűnbak-kereső, érzelmektől fűtött nemzet-ébresztő szándék, retorikailag pedig egyszerre védőbeszéd (apológia) és vádbeszéd.

Ami az izgalmas benne, hogy a levél fő érve – minden benne megfogalmazott érven túl – a tekintélyelv. A megszólalás az éthoszra épül, azaz a megszólaló hitelességére, tekintélyére: ez annál hangsúlyosabbnak tűnik, ha megfontoljuk, hogy külföldi (idegen, de hiteles) tekintély áll szembe a hazai magyar (idegen érdekeket szolgáló, tehát hiteltelen) történészekkel. Ez gyakori eljárás: többnyire valós, tényleges nemzetközi szakértőket[18] előszeretettel idéznek alternatív körökben, ha a magyarságról pozitív, rendkívüli dolgokat állítanak, különösen, ha azok ellentmondanak az elfogadott történettudományi, nyelvészeti diskurzusoknak, vagy akként is értelmezhetők a kijelentéseik. A cél nyilvánvalóan itt is ez volt, azaz a külföldi szaktekintély (dr. Phil. – történész? őstörténet-kutató? diplomata?) megszólaltatása, olyané ráadásul, akinek nem annyira a szakmaisága a mérvadó, hanem vallott-kinyilatkoztatott véri/faji rokonsága. A megszólaló ugyanis bemutatkozása szerint „japáni fajú", aláírása alapján pedig: Shokotu

18 Ilyen például Sir John Bowring államférfi, Grover S. Krantz amerikai antropológus vagy Mario Alinei olasz nyelvtörténész.

(vagy máshol: Shokótu) Faisi. A név nyomtatott sajtóban máshol való fellelése jelen feltételeim között a lehetetlenséggel határos, internetes adatbázisokban pedig csak e nyílt levél aláírásában, és a körülötte folyó fórumos vitákban[19] fordul elő. Nemzetközi kontextusban sehol – változatokkal sem. Ez a tény azonban nem jelent sokat, hiszen nem föltétlenül megtalálható minden múltbeli szakember a világháló keresői adatbázisaiban. A gond inkább azzal van, hogy a név japán formája, pontosabban, a latin betűs átírása valószerűtlen (japán ismerőseim is tanúsítják): a FA szótag (idegen nyelvi kölcsönszavakat leszámítva) nem létezik a hagyományos japán íráskészletekben. Nagy valószínűséggel fantázianévről lehet szó – hacsak a magyar nyelvet láthatóan veretes anyanyelvi szinten bíró japáni professzor úr éppen neve (különös módon angolos) átírásában nem követett el elemi hibát. A kérdést csakis a korabeli nyomtatott sajtóarchívumok és más irattárak közvetlen helyszíni tanulmányozásával lehet megnyugtatóan megválaszolni.

Sokszoros fronton zajlik a támadás/védekezés a levélben, az ellenség itt sokkal konkrétabb és sokarcúbb: nevesített történészekkel: Farkas László, Magyar László, Hóman Bálint, de általánosabban: a magyar hivatalos történettudomány, és annak révén a Habsburg ház meg a katolikus egyház (lásd az 1. pontot). Az összeesküvés árulkodó jele a történészek származásában rejlik: „(a) 'magyar' történetírás tudósai is ilyen kevert vérűek. Van: német-magyar, szláv-magyar, román-magyar, izraelita-magyar keveredésű történelemtudós is" – értelemszerűen az tehát érdekük, hogy a magyar történelmet a saját javukra elferdítsék. Kimondatlanul azonban, viszont annál inkább beszédes utalásokkal, valamint a magyarsággal hangsúlyos szembeállítása révén érzékeltetve, azonosítható a végső ellenség is: az „izraeli faj, nép, nemzetség". Retorikai kérdésben fogalmazódik meg a vád, és kétséget sem hagy a válasz felől: „Miért van az, hogy a világ egyetlen nemzete a 'magyar', melynek származását, történelmét minden más népség elhomályosítani igyekszik...? Kik állnak e mögött a homályosító érdekszövetség mögött...?"

Terjedelmi korlátok okán, nem lehet a levél mélyebb és részletesebb elemzésébe bocsátkozni. Még egy fontos megjegyzést azonban érdemes hozzáfűzni: a „faj" terminus sűrű emlegetése (13 előfordulás az egy oldalnyi szövegben), a faji érvek hangsúlyozása, a magyar faji felsőbbrendűség emlegetése – a „hitleri nominalizmustól" (bármit is jelentsen ez) és „hitleri anomáliáktól" „(félreértelmezésektől)" való elhatárolódás mellett is – a háború utáni dél-amerikai magyar ideológiai emigráció irányába mutat.

Ez a szöveg már hangsúlyosan összeesküvés-elbeszélés, többszörösen fellelhetők benne az alapvető oppozíciók: a legősibb származású, fajilag legkiválóbb, „legelsőbb szerepű", ám megtévesztésben tartott magyarok szemben az idegenvérűekkel, és azokat szolgálókkal, de legfőképp szemben a nyíltan ki nem mondott izraeli fajjal. Morális kötelesség, és baráti, véri kötelezettség tehát az igazság felismerése, és kimondása. Csakis ezzel lehet az álnok hamisítók ellen küzdeni. Akkor is, ha – amint Balogh professzor írja (W5) – „ha volt egy Shokotu nevű

19 Ilyen például a japán professzor egy magyar közlő által angolra fordított levele körüli vita *Cakravartin.com* személyes weboldal vitafórumán (W6) vagy a *Magyar Megmaradásért* blog olvasói hozzászólásai közötti vita (W7).

japán történész, ha nem, a japánok, koreaiak és kínaiak elismerik a rokonságot". Mitikus történet ez is, egy újra és újra felbukkanó szent történet a Kelettel való ősi, de ma is élő szakrális kapcsolatról, amiben ismétlődő motívumként szerepel a „bizonyított, de letagadott" magyar és japán genetikai rokonság.[20]

c. „Minket nem lehet kiirtani, feltörünk, nem vagyunk egyedül! Miénk a jövő!!"

Ugyancsak genetikai vonatkozású, a kanadai emigrációban élt, (W9) és „népbiológiai kartotékgyűjteményt" összeállító Dr. Árkay László titokzatos *Monográfok* című munkájából az 5. sz. írás: „A kiírthatatlan magyar gén", avagy „W. Penfield kanadai professzor kutatása a Rockefeller Alapítvány megbízásából" – többször is felbukkant az interneten[21] (W10, W10a-d) (még angol fordításban is), (W11) bár mára a legfrissebb mitokondriális és haplogenetikai kutatások hírei kissé elhomályosították. Mivel a szöveg nem hosszú, és minden mondata releváns, ezt is fontosnak tartom teljességében közölni – az évszám szövegbe emelésétől eltekintve, minden változtatás nélkül:

> A montreáli McGill Egyetem kiváló professzora Wilder Penfield néhány évvel ezelőtt (cca 1960) megbizatást kapott a Rockefeller Alapítványtól, hogy kutassa ki és bizonyítsa be van-e és m e l y i k az a gén/fajta, amely földünkön alapvető gén. Ez lett volna a feladat, amelyre az egyetemi tanár óriási, millió dolláros támogatást kapott. A ki nem mondott, de valódi célja volt a kutatási feladat-adásnak, hogy a szemita gént találják meg mint ilyen felsőbbrendű gént.
>
> Egy egész munkacsoport dolgozott rajta. Hosszú évek után meg is találták a keresett gént, de nem egyet. Kettőt! Megállapították eme KETTŐRŐL, hogy ezeket ugyan – akár évszázadokon, generációkon át – el lehet ideiglenesen nyomni, de aztán újra feltörnek, míg például a germán, vagy néger elsenyved, eltűnik. Ezek a megtalált gének évszázadok után is feltörnek: s a kettő üti egymást. Pillanatnyilag az

20 Előszeretettel hivatkoznak a japán Hideo Matsumoto genetikai kutatásaira, mint például Garamszegi Vanda Natasa (W8) cikkében: „Hideo Matsumoto és munkatársai arra a megállapításra jutottak - ezt nemzetközileg kötetekben és térképen is publikálták, - hogy *az a marker-jelleg, amelynek legnyugatibb elterjedési területe a Kárpát-medencében a magyaroknál van, legkeletebbre Kelet-Turkesztánban a mai ujgurok és jugarok-lakta területen fordul elő, de megtalálható Mongólia egyes délnyugati területein is. E két népesség között élettani, immunológiai rokonság áll fenn. Nem fordulnak elő ezek a markerek a finneknél és az ugoroknál, de megtaláljuk a mai finnugor népeknél, ezzel a biológia kizárja a magyaroknak a finnekkel és az ugorokkal való közös ősiségét (bármiféle ősi kapcsolatát), ugyanakkor bizonyosságot nyer az a tény, hogy a magyarság átvonult azon a területen, ahol a mai finnugor népek élnek.*" (W8) (kiemelés az eredetiben)

21 Bár több helyen is a *Turán* folyóiratra utalnak forrásként, számomra az elérhetetlen és ellenőrizhetetlen volt, ezért, az első közlést használom itt, a *Magyarságtudományi Intézet* honlapjáról (W10), amit további közlések sora követ (W10a-d), és több tucat egymástól részben vagy egészen független megjelenítés.

egyik gén a másikat elnyomhatja, össze is házasodhatnak de a 3, 4, 5., generáció után feltör egyikük és kizárólagosan for URALKODNI.

A Wilder Penfield féle kutatócsoport tehát megtalálta ugyan a remélt szemita gént is, de talált egy másik ilyen fölényes gént, amelyiknek nincs neve.

Erről a másodikról Penfield professzor azt rögzítette le jelentésében, hogy ennek legtisztább képviselője a Közép-Európában élő és ma m a g y a r n a k nevezett náció, de hozzátette végső tanulmányi jelentésében, hogy földgömbünk öt teljesen szétszórt pontjain ugyancsak megtalálható UGYANEZ a második gén. Eme, – a szemita barát – Rockefeller Alapítvány reményét tönkretevő eredmény következménye volt, hogy az Alapítvány azonnal törölte a támogatását, megtiltotta a jelentés közzétételét és annak kinyomtatását. Erősen kétlem, hogy az valaha is napvilágot lát.

Egy alkalommal kezemben volt ez a zárójelentés. A Bizottság szakértői jelentésében megadott 5 pont „folt" – ezt teszi hozzá Árkay – „egészen misztikusan tökéletesen azonos azzal az öt folttal a földgömbön ahol a pentatonikus ötfokú magyar NÉPZENE létezik. De most jön még a java!

„Baráth Tibor professzor kedves barátommal volt 2-3 éve" folytatja beszámolóját Árkay „egy nem mindennapi telefon beszélgetésem. Ekkor ezeket mondta nekem Tibor": „ő nem ismeri a népdalt, nem zenész. Van neki egy világtérképe amelyen feltüntette, hol találtak az őskortól kezdve, akármilyen ős magyar, vagy bármilyen más nyelven olvasható, MEGFEJTHETŐ FELIRATOKAT. De bevallja, nem érti, mert a föld öt helyén vannak teljesen szétszóródva." Erre elkezdtem hegyezni a fülemet. „Melyik öt helyen?" kérdeztem „Hát" – mondta Tibor „1. Magyarországon és Közép Ázsia Ural környékén, de nem a szláv területeken, 2. A Távol Keleten Kínában és Japánban, 3. Közép Afrikában, 4. Az amerikai Indián vidékeken és 5. Skóciában." Hát majdnem leültem! Ezek a foltok ugyan is hajszálra azonosak a pentatonikus zene 5 nagy foltjával és a Penfield Bizottság féle vércsoport foltokkal!"

Ez három egymástól teljesen külön irányból, a népzene kutatás, a népcsoport kutatás és az ősrégészet teréről származó BIZONYÍTÉKOK adatait hozza egy nevezőre! „Hát akkor miért vagyunk begyulladva?" -kérdezi Árkay „Minket nem lehet kiirtani, feltörünk, nem vagyunk egyedül! Miénk a jövő!!" (W10)

A szöveg nehezen besorolható műfajilag – úgy tűnik, két részből épül fel: az első egy beszámoló, talán Árkay László tollából, a második rész pedig egy – e részletből kideríthetetlen személy – visszaemlékezése egy Árkayval folytatott beszélgetésre. A benne ismertetett titokzatos és felháborító összeesküvés ellenére, egészében egy pozitív üzenetű, optimista hangvételű írás. Elbeszélésmódja egyszerű, akárcsak

nyelvezete, az első részre a kötetlen mesélés jellemző, a másodikra az anekdotázó közvetlenség, és általánosan, enyhe nyelvi hanyagság. Feltűnő az írásbeli, szövegképi formázás: a szellős gépelésű lényegi kiemelés mellett, az érzelmi hangsúlyozás a „kiabálásnak" megfelelő nagybetűs írásmóddal, halmozott felkiáltójelekkel történik. A szövegszerkesztőkben alkalmazott kiemelési eljárások (dőlt, vastagított, aláhúzott stb. írásmód) hanyagolása a Web1.0 korszakának idősebb digitális bevándorlójára utal, valamint azt is valószínűsíti, hogy a szöveget kézi vagy gépelt kéziratból másolták formahűen.

Két fő éthosz-vonatkozású érvvel szándékozta a szerző a szöveg meggyőző hatását erősíteni: a tekintélyre, mégpedig nagynevű nemzetközi tekintélyre: Wilder Penfield professzorra való hivatkozás (ami a tévedhetetlenség premisszáját sugallja), a másik a személyes tapasztalatokra való építés: „egy alkalommal kezemben volt ez a zárójelentés", ami kikezdhetetlen hitelességet hivatott biztosítani. A logikai okfejtés is jól megépített: három – egymástól független – premisszából meg egy záró premisszából vezeti le a konklúziót egy teljes szillogizmusban „magyar gén megléte a föld 5 pontján", „magyar ötfokú népzene 5 foltja a földgömbön", „magyar nyelven olvasható őskori feliratok 5 foltja a földön", valamint „eme 5 földrajzi terület (1. Magyarország/Közép Ázsia – Ural; 2. Távol Keleten: Kína, Japán; 3. Közép Afrika; 4. amerikai indián vidékek; 5. Skócia) tételes felsorolása", következésképpen: „a három egymástól teljesen külön irányból, a népzene-kutatás, a népcsoport-kutatás és az ősrégészet teréről származó bizonyítékok megegyező, egymást átfedő területeket mutatnak". Ugyanakkor egy enthüméma tételeződik az előbbi logikai eljárás konklúziójából: nekünk, magyaroknak nincs okunk a félelemre: „Hát akkor miért vagyunk begyulladva? Minket nem lehet kiirtani, feltörünk, nem vagyunk egyedül! Miénk a jövő!!" Ez a befejező állítás képezi a szöveg legerősebb meggyőző argumentumát: a páthosz, azaz az érzelmi érvelés hatóerejét, és bár hangsúlyozandó, hogy kimondottan összeesküvés-elméletre épül, hangulata derűs, végkicsengése egyértelműen optimista.

Azonban szöveg tartalma, az elmondott két történet felületes ismeretekre, vagy azok teljes hiányára vall. A természettudományi tájékozatlanság ütközik ki a genetikai kérdések naiv tárgyalásában, a földrajzi nevek összemosásában, igénytelen-pontatlan használatában. A legnagyobb gond mégis az összeesküvés-narratíva központi alakjának torzító, téves szerepeltetése. Wilder Penfield ugyanis létező személyiség, amerikai-kanadai orvosprofesszor volt, a (valóban a Rockefeller Alapítvány által támogatott) Montreali McGill Egyetem kiemelkedő idegsebésze, neuro-pszichológus (W12) – ám genetikai kutatásokkal soha nem foglalkozott, különösen figyelembe véve, hogy az olyan populációs archeogenetikai vizsgálatok, amit a történet a maga naiv módján elbeszél, a hatvanas években még korántsem voltak lehetségesek. Ha csupán a szövegből egyébként is harsányan szembeszökő ignoranciát feltételezzük a félreértés okának, akkor is súlyos tévhit terjesztéséről beszélhetünk, de ha emellé a tudatos, szándékos torzítás, belemagyarázás lehetőségét is számításba vesszük, akkor rosszhiszemű félrevezetésre kellene gyanakodnunk.

A látszat ellenére azonban nem a tudományos hitelesség a tétje a szövegnek: egyértelmű és világos mitikus történetről van szó, és csupán a nemzeti misztikum szintjén értelmezhető. A történetmondás módja, egyes használt szavak is erre utalnak. A Penfield számára felajánlott milliódolláros kutatási megbízás tétje eleve különösen hangzik (genetikai szempontból értelmezhetetlen): „van-e és m e l y i k az a gén/fajta, amely földünkön alapvető gén" a sugalmazott értelmezése pedig tudományos szempontból egyenesen badarság: a „ki nem mondott, de valódi célja volt a kutatási feladat-adásnak, hogy a szemita gént találják meg mint ilyen felsőbbrendű gént". Ekképpen, a felvezetés e két állítása indulásból a mítosz világába utalja a történetet. A folytatásban a legtisztább, lecsupaszított mítosz tárul elénk. A kutatócsoport megtalálta ugyan a remélt „szemita gént" is, de talált egy másik ilyen „fölényes" – értsd: „uralkodó" gént, amelyiknek nincs neve, és amelyről Penfield feljegyzéseiben azt írta, hogy „ennek legtisztább képviselője a Közép-Európában élő és ma m a g y a r n a k nevezett náció", de megtalálható még elszórtan a föld öt másik különböző pontján. Az elsenyvedő, eltűnő (tehát jelentéktelen) „germán gént" vagy „néger gént" is legyűrő két „fölényes" gén ősidők óta háborúban áll egymással a kizárólagos egyeduralomért. Az összeesküvés-elbeszélés mitikus-titokzatos jellegét fokozza a befejezése: a „szemita gént" kerestető Rockefeller alapítvány a második uralkodó gén felfedezése okán a kutatás támogatását azonnal beszüntette, és az eredmények közzétételét megtiltotta. Bár az elbeszélő – Árkay László – állítása szerint látta a végső jelentést, „erősen kétli, hogy az valaha is napvilágot lát" – ezzel gyakorlatilag az ellenőrizhetetlenség szférájába utalja végképp a történetet. Az elmondottak alapján tehát egy misztikus, okkult háború zajlik a gének szintjén a föld két ősi, végső uralomra termett emberi faja: a „szemita" és a magyar között. Természetszerűleg, a „szemita gént" képviselő Rockefeller Alapítvány az ősellenség megtestesítése, megszemélyesítése. A folytatásban, jóllehet, már nem a genetikai kutatás szálát viszi tovább az elbeszélés, annyiban mégis szerves része, kikerekítése a mítosznak, hogy a népzenei pentaton skálát képviselő öt földrajzi terület valamint az ősírásokat képviselő öt zóna egymásnak és a genetikai eredmények öt foltjának való kirakós megfeleltetésével gyakorlatilag a genetikai kutatási eredményt eltitkoló, megtiltó Rockefeller Alapítvány, de áttételesen még inkább az ősellenség „szemita gén" fölött aratott győzelem (ígérete) koronázza meg történetet. A mitikus konfliktus feloldása a félelem humoros-ironikus hangú („Hát akkor miért vagyunk begyulladva?") elűzése révén valósul meg.

4. Következtetések

Ahogy a bevezetőben jeleztem, e kutatás során kizárólag online forrásokra szorítkoztam. Az ismertetett szövegek mindegyik esetében élesen kiviláglott, hogy az összeesküvés-történet igazsága a szóban forgó dokumentumok hitelességén, vagy egyáltalán, létezésén múlik. Ahhoz, hogy megnyugtató módon eldönthessem magamnak, igazak-e ezek a történetek, vagy sem, nem elég csupán a világhálón

tájékozódni, hanem kordokumentumokat, hiteles kortárs nyomtatott szakirodalmat kellett volna tanulmányozni, és eszményi esetben magukat az eredeti dokumentumokat[22] kellett volna tüzetesen megvizsgálnom. E legutóbbi követelményt nem teljesítettem, nem teljesíthettem egyik esetben sem. Nem ismerhettem meg Shotoku Faisi professzor egyetlen kiadott könyvét, munkáját sem. Nem olvashattam a Wilder Penfield orvosprofesszor genetikai kutatásjelentésének eredeti kéziratát sem. Nem mentem, nem mehettem el az iráni Iszfahánba, hogy felkutassam a Szurb Khács kolostorban őrzött hun-örmény szójegyzéket tartalmazó eredeti kódexet (illetve, ha valami csoda folytán eljutottam volna oda, örmény és görög nyelvtudás híján, paleográfiai ismeretek nélkül csak gyönyörködhettem volna a megsárgult lapokon felsejlő ismeretlen írásjelekben). Gyanítom viszont, hogy az online cikkek lelkes megosztói, továbbírói sem, mint ahogy – attól félek – a vitázó kritikusok többsége sem jutott el az eredeti dokumentumokhoz. A történetek, és különösen az összeesküvés-történetek igazsága tehát – minden szakértői érvelésen túl, vagy annak ellenére – a világháló tudásvilágában egyetlen dolgon múlik: a hiten. Kinek adunk hitelt, és mit akarunk elhinni neki.

Józanabbul mérlegelve azonban, tudjuk, hogy nem csak online tájékozódnak az emberek, sőt, inkább könyvek, folyóiratok, élő előadások, szabadegyetemek, körök-hálózatok teljesítik ki az érdeklődés forrásvilágát. Sőt, az alternatív történetek, tudások lelkes hívei éhesen, kíváncsian, türelmetlenül keresik, kutatják, várják, gyűjtik az ilyen történeteket a virtuális térben és a hagyományos csatornákon egyaránt. Mégis – vagy talán éppen ezért – az online világban inkább az ilyen hírek azonnali, ellenőrzés nélküli elfogadása, „megkommentelése" (hozzászólása), és továbbosztása, terjesztése jellemző. És bár e szövegek gyakran használják a kételkedés, az egészséges szkepticizmus, a „józan paraszti ész" toposzát, vagy néha azt a népmesei fordulatot, hogy „aki nem hiszi, járjon utána" – ez az elvárás inkább a saját, belterjes alternatív könyvészetben való továbbolvasásra buzdít, semmint a minél szélesebb körű tájékozódásra, és semmiképp nem a hatalom (politikum-akadémia-egyház-média) hivatalos, álságos hazugságainak meghallgatására. Illetve, ha igen, akkor csakis éberségből, azért, hogy folyamatosan tisztában lehessen lenni az ellenség mesterkedéseivel, újabb koholmányaival.

Ez azonban már a mítosz síkja, ahol nem a dolgok igaz vagy hamis volta, nem az érvelés logikai helyessége vagy helytelensége számít, hanem a megszólalások perlokuciós hatása, a szavak rituális ördögűző ereje: nem érvekről, hanem fegyverekről van szó. Ezért nem számít a történetek igaz volta, vagy a forrásadatok valóságossága sem: a kitalált források nem számítanak véteknek, hiszen „az ellenoldal, az akadémia éppen ugyanúgy talál ki hazugságokat, és ferdíti el rosszindulatú szándékkal a történelmi igazságokat".

Végül, ezek a történetek nem egyenként, önmagukban fontosak, hanem együttesen – ugyanis, úgy olvassák, hallgatják, nézik őket, másrészt úgy képviselik szervesen és egységesen az alternatív magyarságkép mitológiáját. Akárcsak

22 Ami még mindig nyitva hagy két további lényeges, kényes kérdést: 1. Vajon nem hamisítvány-e az adott dokumentum? 2. Van-e megfelelő szakértelmem ennek eldöntéséhez, és lehetőleg helyes értelmezéséhez?

egy hagyományos régi mitológiai rendszer esetében, ahol az egyes isten- vagy hős-alakok egyszerre, egymás mellett több változatban, a változatokban pedig egymás közt hasonló, eltérő, vagy akár ellentétes viszonyokkal, és történeteiket is ugyancsak több változatban mondhatják-ismerhetik, ami pedig semmivel nem csorbítja az egész kerek mitológia koherenciáját. Itt is, nem az egyes szereplők, dokumentumok, események a lényegesek, hanem amit együttesen kifejeznek a mítosz nyelvén: az eredet, a kiválasztottság, az eltörölt dicsőség, az elnyomottság, a megalázottság, a megbélyegzettség, a fenyegető ellenség(ek), és mindenekfölött: egy mindent átszövő világnagy összeesküvés-rendszer. Aminek ellent kell állni, le kell leplezni, és akkor – mi, a megbélyegzett tudók – győzedelmeskedni fogunk.

Felhasznált irodalom

Az internetes tartalmak utolsó elérési dátuma egységesen: 2018.02.25.

Árkay László (é. n.) „A kiírthatatlan magyar gén – W. Penfield kanadai professzor kutatása a Rockefeller Alapítvány megbízásából", Monográfok, No. 5, kézirat – *Magyarságtudományi Intézet*: http://www.magtudin.org/Arkay%20Laszlo.htm

Asprem, Egil – Dyrendal, Asbjørn (2015) Conspirituality Reconsidered: How surprising and how new is the confluence of spirituality and conspiracy theory? *Journal of Contemporary Religion* 30(3):367-382, DOI:10.1080/13537903.2015.1081339

Bakó Rozália Klára – Hubbes László Attila (2011) Religious Minorities' Web Rhetoric: Romanian and Hungarian Ethno-Pagan Organizations. *Journal for the Study of Religions & Ideologies* X, (30): 127-158

Barkun, Mihael (2003) *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Berkeley, University of California Press

Cardone, Dino Enrico (2007) *Programming the Apocalypse: Recombinant Narrative in Cyberspace.* (PhD Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School. University of Southern California)

Detre Csaba (2009) Hun szavak, szövegek, magyar fonetikus átírásban, örmény (I) ill. görög (K) szövegek alapján (Részlet egy kiadásra váró könyvből) [on-line], *Kincsesláda: A Mag népe: A magyar nyelv*, http://www.kincseslada.hu/magyarsag/content.php?article.271 [eredeti közlés: Szondi Miklós szerk. *Történelmünkhöz magyarul*, Innova Print, Solt, 60.]

Fejes László (2011) Miért hallgat az MTA? *Nyelv és Tudomány – NYEST.hu*, október 31. https://m.nyest.hu/renhirek/miert-hallgat-az-mta

Fritze, Ronald (2009) *Invented Knowledge: False History, Fake Science and Pseudo-religions*. London, Reaktion Books

Hubbes László Attila (2010a) Új magyar eszkatológia: apokaliptizáló retorika a világhálón. Néhány magyar nyelvű összeesküvés-szemlélet alapú honlap

retorikai és szemiotikai tartalomelemzése. In: Balogh F. András, Berszán István, Gábor Csilla szerk. *Újrateremtett világok. Írások Cs. Gyimesi Éva emlékére és életművének bibliográfiája*. Budapest – Kolozsvár, Argumentum, 413-420.

Hubbes László Attila (2010b) Signs of Times' – A Semiotic Content-Analysis of Visual Apocalyptic Rhetoric on Hungarian Conspiracist Websites, *Acta Universitatis Sapientiae. Philologica* II. (2): 176-192.

Hubbes László Attila (2011) Ancient Voices: A Contrastive Study of Romanian and Hungarian Ethno-Pagan Blogs on the Net. In: Drulă, Georgeta, Roşca, Luminita, Boicu, Ruxandra eds. *Proceedings of the International Conference on "The Role of New Media in Journalism"* Bucureşti, Bucharest University Press

Hubbes László Attila (2012a) Lázadó ősök – pogány fiatalok? Magyar újpogány közösségek kommunikációs rítusai a világhálón. In: Hubbes László Attila szerk. *Retorikai fogások a hálón innen és túl: etno-pogány rítusok és mítoszok.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 95-114.

Hubbes László Attila (2012b) Ritual Deliberations around Mythic Narratives in Online Ethno-Pagan Communities. In: Bakó Rozália Klára és mtsai szerk. *Argumentor III. Proceedings of the third international conference on Argumentation and Rhetoric.* Nagyvárad – Debrecen, Partium Press – Debrecen University Press, 259-294.

Hubbes László Attila (2013) New Hungarian Mythology Animated. Self-Portraits of the Nation, *Acta Universitatis Sapientiae. Philologica* V. (2): 223-240.

Hubbes László Attila (2014a) Új magyar mitológia kirajzolódóban. A tekintélyérvényesítés és a tekintélyrombolás retorikai eszközei két magyar animációs filmben. In: Bakó Rozália Klára, Horváth Gizella és Bíró-Kaszás Éva szerk. *Argumentor* Műhely 2. Érvelés és retorika konferencia, Nagyvárad – Debrecen, Partium Kiadó – Debreceni Egyetemi Kiadó, 91-114.

Hubbes László Attila (2014b) Új magyar mitológia? Tapasztalatok és kihívások. In: Povedák István és Szilárdi Réka szerk., *Sámán sámán hátán. A kortárs pogány irányzatok multidiszciplináris vizsgálata.* Szeged, MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 32-52.

Hubbes László Attila (2015) Régi-új szakrális nemzetszimbólumok Székelyföldön. In: Hubbes László és Povedák István szerk., *Már a múlt sem a régi… Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*, MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged, 238-258.

Hubbes László Attila (2018) Bevezető. Gondolatok az összeesküvés-elméletek kérdéseihez. In: Povedák István – Hubbes László Attila szerk. *„Tapasztalatból hallottam…" Alternatív világképek, összeesküvés elméletek társadalomtudományi elemzése.* Szeged, MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 13-27.

Hubbes László, Povedák István (2015) Már a múlt sem a régi: Új magyar, újmagyar (?) mitológia. In: Hubbes László és Povedák István szerk., *Már a múlt sem a régi… Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*. Szeged, MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 9-27.

Hubbes László, Fejes Ildikó, Mihály Vilma (2016) A közösséggyógyítás diskurzusai és rítusai az új nemzeti mitológia székelyföldi változataiban. In: Bíró A. Zoltán,

Bodó Julianna szerk. *Helyzetek és változások: Székelyföldi társadalomtudományi kutatások a DOMUS program támogatásával.* Csíkszereda, Státus Kiadó, 275-295.

Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor (2010) Pártok és szubkultúrák a választási kampány tükrében. Értékválasztás 2010. In: Antalóczy Tímea – Füstös László – Hankiss Elemér szerk. *Mire jó a kultúra? Jelentés a magyar kultúra állapotáról. No. 2.* Budapest, Magna Produkció, 259-262.

Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor (2015) A modern mitológiák szemiotikájához. In: Hubbes László és Povedák István szerk. *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése.* Szeged, MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 40-61.

Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor (2017) Az összeesküvés elméletek néhány szocio-kulturális összetevője. In: Povedák István – Hubbes László Attila szerk. *„Tapasztalatból hallottam..." Alternatív világképek, összeesküvés elméletek.* Szeged, MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 27-36.

Nagy Kornél (2012) Az Iszfaháni-kódex és az armenisztika. *Keletkutatás,* Tavasz, 5-17.

Nibiru (2011) Mi az igazság az iszfaháni kódex körül? Történelem-hamisítás nemzetinek látszó módra. Egy mások figyelmére áhítozó „kutató" kitalációja. *Nibiru honlapja.* 2011.06.07. http://www.nibiru.hu/magyar110608iszfahanikodex.htm

Povedák István, Hubbes László Attila (2014) Competitive Pasts. Ethno-paganism as a Placebo-effect for Identity Reconstruction Processes in Hungary and Romania, *Religiski–filozofiski raksti,* XVII., (17): 133-152.

Robbins, Thomas (2004) Review of Kaplan, Jeffrey; Heléne Lööw (eds.): The Cultic Milieu: Oppositional Subcultures in an Age of Globalization. 2002. Altamira. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions* (8)1: 115-118.

Robertson, David G. (2015) Conspiracy Theories and the Study of Alternative and Emergent Religions. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions,* (19): 2, 5–16. (print), 1541-8480. (electronic). http://www.ucpress.edu/journals.php?p=reprints

Saáry Éva (2013) Ki volt Árkay László? *Északi Magyar Archívum,* 2013. március 30. http://www.ungerska.se/index.php?option=com_content&view=article&id=310:ki-volt-arkay-laszlo&catid=91:visszapillanto&Itemid=123

Sárközy Miklós (2014) A sosemvolt iszfaháni kódex hun szavai – egy őstörténeti csalás anatómiája. *PC blog,* október 22. https://pcblog.atlatszo.hu/2014/10/22/a-sosemvolt-iszfahani-kodex-hun-szavai-egy-ostorteneti-csalas-anatomiaja/

[Shokotu Faisi]* (1963) Igen tisztelt Szerkesztő Úr! Nyílt levél a Vasárnapi Élet szerkesztőségéhez. Buenos Aires.1962. *Kultúrélet: a Vasárnapi Levél állandó melléklete* / Bécs, fel. szerk. Dittrich Imre. Megjelenés: Klagenfurt, Au.,: Dittrich Imre, 1956–1978

Szeverényi Sándor (2017) Finnugor konteo és a stigmatizált emlékezet. In: Povedák István – Hubbes László Attila szerk. *„Tapasztalatból hallottam..." Alternatív világképek, összeesküvés elméletek.* Szeged, MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 75-90.

Turner, Victor W. (1997) Átmenetek, határok és szegénység: a communitas vallási szimbólumai. In: Bohannan, Paul – Glazer, Mark (szerk., bev.) *Mérföldkövek a kulturális antropológiában.* Budapest, Panem–McGraw-Hill, 677-711.

Veszelszki Ágnes (2017) Az álhírek extra- és intralingvális jellemzői. *Századvég* 84: 51-82.

Ward, Charlotte – Voas, David (2011) The Emergence of Conspirituality. *Journal of Contemporary Religion,* 26 (1): 103-121.

W1 – 2010. A kódoltak kódolnak: Az összeesküvés-elméletes magyarok. *Hunhír. info* hírportál. 2010. december 16. http://hunhir.info/?pid=hirek&id=36009

W2 – 2013. Iránban ismerik a hun-magyar nyelvet – Nemzeti kincsként őrzött Iszfaháni kódex és a Krétai kódex – Az MTA hallgat. *Magyar Nő Magazin.* 2013. 03. 28. http://magyarno.-com/iranban-ismerik-a-hun-magyar-nyelvet-nemzeti-kincskent-orzott-iszfahani-kodex-es-a-kretai-kodex-az-mta-hallgat/ – hozzászólásokkal együtt! Ld. továbbá NYEST (Zegernyei) Miért hallgat az MTA? 2011. október 31. https://www.nyest.hu/renhirek/miert-hallgat-az-mta, valamint FB-hozzászólások!

W3 – 2013. Szepara Pista avagy „Nem jöttünk mi sehonnan sem", *MAGHON Magyar Ősmúlt Blog.* 2013.06.01. https://maghon.weebly.com/blog-hun/szepara-pista

W4 – é.n. Shokotu Faisi: Nyílt levél a Vasárnapi Élet szerkesztőségéhez, *Emberiség. hu,* http://emberiseg.hu/emberiseg/a-japan-magyar-rokonsag/

W4a – 2010. Egy japán tudós – Dr. Shokotu Faisi – levele 1963-ból [on-line], *Fényadó blog,* http://drmi.blogger.hu/2010/12/05/egy-japan-tudos-dr-shokotu-faisi-levele-1963-bol

W5 – 2013. Balogh Sándor: Kik állnak e mögött az elhomályosítás mögött?, *Posta Imre blogja,* http://magyarnemzetikormany.com/piklub/news.php?readmore=5720&c_start=10

W6 – 2007. South American Natives Speak Ancient European Language? 1-3, *Cakravartin. Sacred Tradition versus The Reign of Quantity.* 14 October 2007. http://www.*cakravartin*.com/archives/south-american-natives-speak-ancient-european-language

W7 – 2011. Vitafórum, olvasói levelek. *Magyar Megmaradásért* blog. http://magyarmegmaradasert.hu/files/z_aktatar/olvasokirjak/5218mskvdnkmnkt.pdf

W8 – 2011. Garamszegi Vanda Natasa: „Marker-gén" vizsgálatok, *Magyar Vagyok* blog. http://www.magyarvagyok.hu/kultura/hungarikum/innen-onnan/a-magyar-nep-ostortenete/3191-Marker-gen-vizsgalatok.html

W9 – 2013. Saáry Éva: Ki volt Árkay László? *Északi Magyar Archívum,* március 30. http://www.ungerska.se/index.-php?option=com_content&view=article&id=310:ki-volt-arkay-laszlo&catid=91:visszapillanto&Itemid=123

W10 – é. n. Árkay László: „A kiirthatatlan magyar gén – W. Penfield kanadai professzor kutatása a Rockefeller Alapítvány megbízásából", Monográfok, No. 5, kézirat – *Magyarságtudományi Intézet:* http://www.magtudin.org/Arkay%20Laszlo.htm

W10a – é.n. http://www.arvisura.van.hu/keret.egi?/magyar.gen.htm
W10b – 2006. Magyar Őstörténet fórum a CanadaHun kanadai magyar közösségi oldalon, http://canadahun.com/temak/magyar-%C5%91st%C3%B6rt%C3%A9net.8516/
W10c – 2009. Árkay László: Monográfok. W. Penfield kanadai professzor kutatása a Rockefeller Alapítvány megbízásából, http://kikelet.ro/index.php?pid=124
W10d – é.n. Tomory Zsuzsa: Örökletes egységeink, *Tomory Zsuzsa* weboldala, http://tomoryzsuzsa.weebly.com/oumlroumlkletes-egyseacutegeink.html
W11 – é.n. László Árkay: Monographs, No. 5. Research of Professor W. Penfield commissioned by the Rockefeller Foundation, http://magtudin.org/Arkay%20Laszlo%20dr.htm
W12 – é.n. Wilder Penfield szócikk. *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Wilder_Penfield
W13 – 2013. Amiről mindenki hallgat: Móricz János és a Tayos-barlang üzeneteinek felfedezése,*Világ Helyzete* blog, http://vilaghelyzete.blogspot.hu/2013/02/amirol-mindenki-hallgat-moricz-janos-es.html
W14 – 2014. Áltudományos hamisítványok vannak egy gimnáziumi tankönyvben. *Index* hírportál. 11. 24. http://index.hu/tudomany/2014/11/24/altudomanyos_hamisitvanyok-_vannak_a_tankonyvben/
W15 – 2013. Magyarságtudat. *Nimród Népe* honlap. 2013.11. (http://www.nimrod-nepe.eoldal.hu/cikkek/magyarsagtudat/)
W16 – 2016. Magas ősetimon-százalék a magyarban? Nyelv és Tudomány – *NYEST.hu, Vigyázó szemetek*. január. 28. https://www.nyest.hu/hirek/magas-osetimon-szazalek-a-magyarban
W17 – 2013. Feltérképezik a Kárpát-medence genetikai állományát. *Richpoi* Hírek. november 12. https://richpoi.com/cikkek/tudomany/felterkepezik-a-karpat-medence-genetikai-allomanyat
W18 – 2009. [Domonyi Károly] A Kárpát-medence a földi paradicsomkert – 1-2, *Aries.hu* Domonyi Károly honlapja http://domonyi.aries.hu/Karpat_medence.htm; http://domonyi.aries.hu/Karpat_medence2.htm
W19 – é.n. Hargita Csaba Ferenc. A magyar őstörténetről. A magyarok genetikája [on-line], *Hargita Csaba honlapja*, http://hargita.awardspace.com/genetikahu.html
W20 – 2009. Kiszely István. A Magyarok Eredete – *Kiszely István interjú 1-2, Ősi titkaink – Duna TV*, 2009. augusztus 2, https://www.youtube.com/watch?v=FqDkOIUGUNg, 3:23-4:06
W21 – 2009. Lajdi Péter. A hun-magyar testvériség és azonosság legújabb nyelvi bizonyítékai, *Magyar Megmaradásért honlap*, http://magyarmegmaradasert.hu/szerzok/k-n/lajdi-peter/item/1774-a-hun-magyar-testériség-és-azonosság-legújabb-nyelvi-bizonyítékai.
W22 – 2015. Pap Gábor. A héj támadása a mag ellen [on-line], *Magyar Ősmúlt Blog: Maghon*, január 12. http://maghon.weebly.com/blog-hun/hej-a-mag-ellen.

W23 – 2008. Schmidt Irén. A magyarságkutatás időszerű feladatai. Előadás. Szittya Világtalálkozó Budapest. május 25. *CZL G-portál*, november 12. http://czl.gportal.hu-/gindex.php?pg=6097662&nid=4748695
W24 – 2009. Sümegi Noémi. Menekülés az őstörténetbe. *Heti Válasz*. október 22. http://www.valasz.hu-/kultura/menekules-az-ostortenetbe-24835/
W25 – 2015. Szűcs László. Mit jövendölnek Magyarországnak az ősi szent iratok, próféciák, jóslatok? Aranykor Magyarországon. *Kerek Egész Ember blog*, http://kerekegeszember.hu-/magyarsag/mit-jovendolnek-magyarorszag-nak-az-osi-szent-iratok-profeciak-joslatok/
W26 – 2017. Tóth Dominik. „A szittyológusoktól ments meg Uram minket!" – avagy a történelem iránt érdeklődők olvasási szokásai, *Újkor.hu* portál – A velünk élő történelem, május 19. http://ujkor.hu/content/a-szittyologusoktol-ments-meg-uram-minket-avagy-a-tortenelem-irant-erdeklodok-olvasasi-szokasai
W27 – 2017. sz.n. A Táltos-barlang ősi kódja szerint a magyarok ősei kozmikus istenek voltak? *A Világ Titkai*, augusztus 19. https://avilagtitkai.com/articles/view/a-taltos-barlang-osi-kodja-szerint-a-magyarok-osei-kozmikus-istenek-voltak

Szilárdi Réka

ŐSTÖRTÉNET ÉS IDENTITÁS

Polemikus reprezentációk az alternatív magyar történelemszemléletben[1]

„A politikában semmi sem történik véletlenül. Ha valami mégis véletlennek tűnik, azt biztos, hogy úgy tervezték meg."

(Franklin D. Roosevelt)

Az utóbbi néhány évtizedben egyre több olyan gondolatmenet látott napvilágot, amely a magyarság eredetéről, történelméről szóló hivatalos, akadémiai történetírási vagy vallástudományi nézeteket nem fogadja el, illetve vehemensen tagadja azokat. Ezek a nézetek nagy diverzitást mutatnak, ám a tudományos eredményeket tagadó attitűd, illetve az ezekről való távolító diskurzus mindegyikre jellemző. Ezek az elképzelések leginkább a nemzeti identitás problémaköréhez tartoznak, azokat a tartalmakat érintik, amelyek a nemzettel való azonosulás fogalmaihoz kötődnek. További jellegzetességük, hogy az akadémiai tudást szándékos torzításnak minősítik, amely mögött különböző körök összeesküvését sejtik.

Az összeesküvésekről való gondolkodás hátterében számtalan magyarázati modell létezik sokféle terület felől vizsgálva: a szociológiai, antropológiai vagy éppen lélektani okok és hatások tekintetében többféle interpretációt különíthetünk el, attól függően, hogy a jelenség melyik részére kívánunk összpontosítani. A jelenlegi tanulmány az összeesküvés jelentőségét, természetét alapvetően szociálpszichológiai szempontból közelíti meg, azon belül is Moscovici szociális reprezentáció elméletéből, valamint az identitás koncepcióiból indul ki. (Moscovici 2002) Az összeesküvést nem egyéni, személyiséglélektani jelenségként ragadja meg, hanem mint olyan fenomént, amely a társas térben artikulálódik, szélesebb körű diskurzust termel ki, és amely lehetőségeket teremt az nemzeti identifikációra.

Ennek megfelelően a tanulmány négy nagyobb részre tagolódik: egyrészről igyekszik bemutatni a társas önazonosság természetét, majd ennek egyik jellemző formáját, a nemzeti identitással kapcsolatos kérdéseket, ezt követően szociális reprezentációval való összefüggéseit, végül egy korábbi kutatás eredményein kívánja bemutatni a felhasznált elméleti keretek jellegzetességeit.

1 A publikációt az Európai Unió és a Magyar Állam támogatta, az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 sz. projekt keretében.

Miért a nemzet? – Az önazonosság kérdései

Ahhoz, hogy a magyarságról kialakult alternatív őstörténeti vagy nyelvtörténeti elméletek szociálpszichológiai természetrajzát megértsük, szükséges egy olyan teoretikus kontextust kijelölni, amelyben láthatóvá válnak a jelenség pszichológiai építőköveinek kompozíciós elemei. Elsőként igen lényeges ezeknek az elméleteknek a kollektív identitásképző szerepük, más szóval, hogy alkalmasak arra, hogy emberek csoportja azonosuljon velük. Az identitáskonstrukció jelentőségéből és folyamatából, valamint óriási szakirodalmából a következő szempontok emelhetők ki.

Egyrészről az identitáskutatásokban kétféle elkülöníthető bázisról beszélhetünk (László 1999): a dinamikus pszichológiai felfogásról, amely a személyes identitás fejlődésének folyamataival foglalkozik (Erikson), illetve a csoportlélektani aspektusról, amely az egyén társas identifikációját és ennek motivációját, valamint a benne résztvevő kognitív folyamatokat vizsgálja (Turner, Tajfel). Ennek mentén az önmeghatározás személyes dimenziója Erikson elméletéből bontható ki (1994), amely a posztfreudiánus lélektannal szemben megkülönböztette a személyes én-t a szociális én-től. Ebben a koncepcióban az önmeghatározás tartalma kibővül a self elméleteihez képest, és alapvetően egy hármas erőtérben kontextualizálódik: az egyén koherenciájának és csoportba történő szerepintegrációjának mértékében, a kulturális eszményképekben és ideológiákban, valamint az adott élettörténetben és történelmi pillanatban (Kézdi 2001).

A modell újszerűsége és tudománytörténeti jelentősége többek között az egyén és az élettörténet összekapcsolásában, azaz a pszichohistória tudományos diskurzusának megalapozásában található meg. Ennek az összekapcsolásnak az eredményeképpen nőtt meg az érdeklődés az élettörténet, illetve az életesemények mint identitáskonstruáló elemek vizsgálata iránt az 1980-as évektől (Sarbin, Gergen és Gergen, stb.), amelyben lényeges szempont az epizodikus és összegző élettörténeti elbeszélések időről-időre koherens alakzattá szerveződő sajátossága (Pataki 2000). A tudományos diszkussziónak ez a fajta irányváltása olyan újszerű paradigmát eredményezett, amelyben a biográfia szerepe döntő fontosságúvá vált. McAdams (1988) már egyenesen azt állítja, hogy az identitás voltaképpen maga a társadalmi-történelmi kontextusba ágyazott élettörténet, s mint ilyen, az identitáskonstrukció dinamikus folyamata a teljes életciklust magában foglalja, ekképpen a serdülőkor eriksoni jelentősége hangsúlytalanná válik érvelésében.

Másrészről igen lényeges az, ahogyan az egyéni identitás az élettörténetből felfejthető: a kollektív önazonosság szempontjából a csoporttörténet lesz releváns, azaz a csoport elbeszéléseiben megjelenő mintázatok képezik a társas identitás természetére vonatkozó információkat. Assmann állítása szerint (1999) a kollektív identitás (a csoport önmagáról festett képének) ereje mindig attól függ, hogy mennyire él elevenen a tagok tudatában. Ebben a legfontosabb szerepet, ahogyan arra László (2005) rámutat, a csoportnarratívumok jelentik. A csoporttagságból fakadó azonosságérzés egyik hangsúlyos eleme a kollektív emlékekben és történelmi elbeszélésekben rejlik. Az ösztönön kívül ezeket a csoportokat hatványozottan

a beszéden és a kommunikáción alapuló közös tudás tartja össze. Ez azt jelenti, hogy (assmanni terminológiával élve) a kollektív identitást mindig a megfelelő kulturális alakulat alapítja meg és reprodukálja. A csoport emlékezet-narratívumai definitív jellegűek: azon túlmenően, hogy elemei a csoporttagok számára rugalmasak (a csoport céljainak megfelelően idomulnak), egyben biztosítják a közösségi létmód kereteit is. Csakúgy, mint a személyes narratívák esetében, az elbeszélt tényeken kívül itt is olyan referenciamező konstruálódik, amely a jelenre és a jövőre vonatkozóan is plauzibilitási struktúrát képez, kijelöli a „világban való lét" elemi viszonyulási pontjait, szabályozza a személy- és csoportközi viselkedés lehetőségeit, valamint strukturálja az események értelmezését (Bar-Tal 2000; Liu és László 2007). Egyszerűbben szólva mindez azt jelenti, hogy a kollektív identitás fő szervező elve a csoport (élet)története és az ehhez kapcsolódó érzelmi-értékelési beállítódás. A nemzettel való azonosulás esetében ez az (élet)történet maga a történelem.

A nemzettel való azonosulás kérdései

Köztudomású, hogy a tudatosult társadalmi identifikáció legkézenfekvőbb példája a nemzettudat, amely erejét többek között saját múltbeli eseményeinek köszönheti. A modern értelemben vett nemzet kialakulásával kapcsolatban számtalan elméleti megfontolás született már. A különböző megközelítések alapvetően három nagyobb csoportra bonthatók aszerint, hogy a nemzet születésével kapcsolatban milyen elgondolásokat vesznek szemügyre. Az első, úgynevezett premodern elmélet-halmaz úgy érvel, hogy a nemzet kialakulása egy szerves, történelmi folyamat eredménye, s mint ilyennek, konkrét (kulturális egységként kezelt) előzményei vannak az elmúlt évezred(ek)ben (ezt az érvelést alkalmazza pl. Snyder, Walek-Czernecki, Tipton, Van der Berghe, Fishman).

Ezzel szemben a modernista álláspont a nemzetet olyan modern társadalmi konstrukciónak tekinti, amelyet az ipari társadalom beköszöntével megjelenő drámai változások nyomán fellépő társadalmi igények hívtak létre. Az elméletek hangsúlyozzák egyrészt, hogy a nemzeteket meghatározó tulajdonságok (mint például a hagyományok vagy a vallás) az emberi gondolkodás termékei. Ilyen értelemben a nemzet koncepciójának semmilyen előzményét nem találjuk a történelemben. Illetve másrészt, hogy a nemzet modern fogalmának kialakulása megelőzi maguknak a nemzeteknek a kialakulását, azaz nemzetek nem léteznek nacionalizmus nélkül. Ebből a szemszögből nézve a nemzetek a nacionalizmus és a nemzetállam kialakulásának termékei (pl. Anderson, Hobsbawm, Gellner). (Romsics 1998; Kántor 2000; Dieckhoff 2002)

A szakirodalom nemcsak a nemzet létrejöttét illetően, hanem ehhez kapcsolódóan a nemzeti identitás tekintetében is dilemmákat mutat a fenti törések mentén. A premodern elméletek képviselői a nemzeti identitás meglétét időben távolabbra helyezik, kialakulását pedig az egyén lojalitásában keresik. E lojalitás az individuumot öntudatlanul is azokhoz a csoportokhoz kapcsolja elsődlegesen,

amelyeknek hasonló kulturális (nyelvi, hagyománybeli, vallási) sajátságokat mutatnak (ez pedig előfeltételezi azt a gondolatmenetet, hogy a közös kulturális sajátságok már léteznek). Ez a fajta, alapvetően öntudatlan, kulturális elemeken nyugvó identifikáció az etnikai identitás alapja. Ezzel ellentétes módon a nemzeti identitás a csoporthoz tartozást már tudatosítja, illetve eszközöket keres és talál az ebből adódó kohéziós erő kihasználására is.

A modernista szemlélet a nemzeti identitást a nemzetállamok kialakulásából eredezteti, így amellett, hogy kiemeli a csoport közös jövőképét, a hagyományok, rítusok és szimbólumok jelentőségét és kontinuitását nem tartja elengedhetetlennek. Éppen ez az a problematika, amely az etnoszimbolista elmélet-csoportot életre hívta, ami tulajdonképpen a premodern és a modern teóriák közötti kompromisszumot képviseli. Elfogadja ugyanis, hogy az ipari társadalom kialakulása a nemzet-koncepció erőteljes változását eredményezte, ugyanakkor nyomatékosítja azt is, hogy a nemzetnek előzményei vannak (pl. Smith), ilyenek a mítoszok, jelképek, emlékek és értékek, amelyek generációkon keresztül öröklődnek. Ezt a szimbólumrendszert nevezi Smith (1991) „etnikai mag"-nak, amely magában foglalja az etnikum közös nevét, a leszármazására és eredetére vonatkozó közös mítoszokat, a közös történelmi emlékeket és közös területet, a közös kultúra elemeit, illetve a szolidaritás érzését.

A nemzeti identitás szakirodalma rendkívül sokrétű, ami azonban a témához szorosabban kapcsolódik e tekintetben, az az eltérő nacionalizmusok gondolatköre, amelynek kiindulópontja az, hogy a nemzetek fejlődése nem egy időben, párhuzamosan megy végbe, következtetése pedig az, hogy ezek a különbségek eltérő nemzeti identitást is hoznak létre.

Az eltérő nemzetfejlődési koncepciót elsőként Friedrich Meinecke, német történész népszerűsítette, megkülönböztetvén a kulturális nemzet és a politikai nemzet fogalmát. Előbbi esetében a közösen megtapasztalt kulturális (nyelvi, vallási, stb.) örökség, utóbbinál a közös politikai múlt és a berendezkedés egysége jelenti a nemzet alapját (Dieckhoff 2002). Az önkéntesen választott politikai közösség – a politikai nemzet – Rousseau társadalmi szerződésével épült be ebbe a paradigmába, az organikus nemzetfogalom nyelvből, irodalomból, illetve „népszellemből" elősejlő kultúrnemzeti koncepcióját pedig Herder honosította meg (Bakk 2002). A meinecke-i dichotómiát vette át és helyezte kontextusba Hans Kohn: eszerint a nyugati típusú nacionalizmus a felvilágosodás talaján állva a pluralizmust és a demokráciát képviseli, míg keleti „párja" irracionális, etnikai és kulturális alapú. A nyugati típus polgári, önkéntes konstrukció, a keleti pedig egy történeti közösség etnokulturális kifejeződése. Ugyanezt a megkülönböztetést alkalmazza többek között John Plamenatz: míg a polgári/civil nacionalizmus alapvetően a kulturálisan fejlett nemzeteket jellemzi, ezzel szemben az etnikai nacionalizmus irracionális, misztikus, etnocentrikus érzelmi mintákra támaszkodó primitív népcsoportokat, amelyeket alapvetően a kisebbségi érzés motivál (Kántor 2000).

A gondolatban rejlő értékítéletek miatt Kohn és Plamenatz elméletét számos kritika érte, ugyanakkor kétségtelen, hogy több társadalomtudós érvelt és érvel

ma is a nacionalista tendenciák különbözőségeinek tekintetében, immár a konkrét történelmi és társadalmi helyzet figyelembe vételével, és az értékítélet elhagyásával. Egyfelől kelet és nyugat szembeállításánál nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a nemzetek kialakulása Nyugat-Európában időben korábbi folyamat eredménye, másrészt maga a nemzeti szerveződés más közegben kezdődött meg: míg nyugaton állami keretek között bontakozott ki, addig Kelet-Európában a nemzet hamarabb alakult ki, mint az állam (Kántor 2000). Az eltérő fejlődés következményei nyilvánvalóan érzékelhetőek (vulgárisan szólva) a nyugati és keleti államok tekintetében. Miként arra Schöpflin (2003) is rámutat, a különbség okait elsődlegesen a nemzet spontán és nem spontán fejlődési útjában kell keresnünk. A kelet-európai államokban ugyanis a nemzetté válást egyrészről a fejlett nyugati államoktól való félelem és nyomás motiválta, másrészt pedig a fejlődéshez szükséges tényezők nem voltak adottak, azaz a nemzetté válás egy más típusú úton ment végbe. Míg az újkori Európában létrejövő monarchiák gazdasági, politikai és közigazgatási megszervezése, valamint a kulturális homogenizáció együttesen a nemzetállamok kialakulása számára ideális gyújtópontnak bizonyult, addig a keleti régióban ez a folyamat éppen ellentétesen játszódott le: nem az állam hozta létre a nemzetet, hanem a nemzet kényszerült arra, hogy megalkossa az államot. A különbség lényegi: míg a nemzetállamok nacionalizmusa az állam pozíciójának erősítését szolgálja, addig az állam nélküli nemzet célképzete, hogy politikai kereteket biztosítson a nemzet számára. Így a nemzetkonstrukció történetileg különböző módokon artikulálódhat a szubjektum és állam kapcsolatának milyensége alapján: ha a viszonyban a szubjektum mint állampolgár vesz részt (aki választ, akinek jogai és kötelességei vannak, közös politikai részvételt hangsúlyozza), vagy a szubjektum mint egy etnikum tagja (etnikai, nyelvi hangsúly).

Hazai viszonylatban a nemzetről alkotott kollektív érzelmi beállítódásról talán a legtalálóbban Bibó István (1986) érvel. Eszerint az idegen hatalom jelenlétéből fakadó történelmi emlékek, valamint az annak ellenállni kívánó, nemzeti jellegű reakció miatt a kelet-európai térségben a demokrácia és a nacionalizmus fogalmai egymással szembe rendeződtek. A nyugati államok társadalmi berendezkedéséből adódó előny immár behozhatatlannak tűnt, illetve ami még fontosabb: a hátrány leküzdésére tett kísérletek kapcsán – az állami szervezetek hiányában vagy azoknak „idegensége" okán – nem volt más lehetőség, mint a kulturális szimbólumrendszer érvényesítése. A nemzetek harmonikus fejlődésében a bibói gondolat kulcsa a demokratizmus és a nacionalizmus egyensúlya, amelynek megbomlása súlyos zavarokhoz vezethet. Ilyen zavar, illetve következmény a létért való félelem állapota vagy a kultúra elpolitizálódása, illetve a társas folyamatokra alkalmazott találó kifejezés, a közösségi hisztéria fogalma.

Anélkül, hogy az eltérő nemzeti identitás elméleteit részletesebben érintenénk a továbbiakban, érdemes kiemelni újra azt a két jellegzetes szempontot, amely magyarázhatja valamelyest a hazai őstörténeti/nyelvtörténeti alternatív elméletek kialakulását és szélesebb körű diszkusszióját. Az egyik, hogy a közép-kelet európai nemzeti identitás nyelvi, etnikai, vallási jellegű, középpontjában a származás és eredet áll, a másik, hogy kialakulását a szomszédos birodalmaktól való félelem

motiválta, ez a fenyegetettségi állapot pedig tartósan beépült a régió nemzettudatának érzelemmintázatába.

Az utóbbi néhány évben számtalan hazai kutatás látott napvilágot, amely ezzel az érzelmi beállítódással, illetve ennek kollektív identitásbeli következményeivel, és a csoportnarratívák efféle tulajdonságaival foglalkozik. Ezeket a vizsgálatokat a PTE Narratív Kutatócsoportja az MTA Pszichológia Intézetével közösen végezte. Ezek közé tartoznak iskolai történelem tankönyvek és néphistóriai elbeszélések szövegkorpuszán végzett elemzések (Szalai és László 2006, 2008), a csoportközi elfogultsághoz kapcsolódó kutatások (László és Csertő 2011), vagy a történelmi pályához kapcsolódó érzelem-mintázatának részletes elemzései (László és Fülöp 2010). További vizsgálatok irányultak még többek között a narratív belső perspektíva identitáskonstrukciós szerepének elemzésére (László és Vincze 2007, 2010; Tóth, Vincze és László 2006), illetve az intencionalitás mérésére (László és Ferenczhalmy 2010). Az ehhez kapcsolódó empirikus eredmények alátámasztják a csoport történeteinek identitásképző és -meghatározó jellegét, illetve alapvetően arról tanúskodnak, hogy a nemzeti identitás hazai sajátosságaiban az identitás-fenyegetettség és a markáns áldozati szerep, valamint a történelmi veszteségek alacsony szintű pszichológiai elaborációja figyelhető meg (László 2012).

Szociális reprezentációk

A harmadik elméleti megközelítés az identitás és nemzet elméletein túlmenően Sergei Moscovici a szociális reprezentációkról írott munkájára (2002) hivatkozik. Moscovici gondolatmenete nemcsak azért bizonyult jelentősnek, mert az egyén és csoport közötti „légüres teret" kitöltötte, hanem mert modellje alkalmasnak tűnik arra, hogy több tudományág is hasznosítsa, ezenkívül pedig szorosan és szervesen kapcsolódik a csoportnarratívumok kérdésköréhez is.

A gondolatkör kiindulópontja a szubjektum és objektum, illetve az egyén és csoport közötti különbség felszámolásában valósul meg. A tárgyak csak a befogadó által nyernek értelmezést, ennek következtében a kialakított reprezentációk mindig bizonyos cél érdekében jönnek létre: nem létezik tehát az „objektív valóság" kategóriája, ezzel szemben különböző tárgyak kapcsán többféle valóság reprezentálódik.

A szociális reprezentációk a társas kommunikáció révén születnek, keletkezésük okait pedig az emberi természet azon sajátosságában találhatjuk meg, amelynek során az ember a világot szemléli. Amikor Moscovici a megismerés természetéről ír, illetve a konszenzuális és dologiasított világ megkülönböztetése mellett érvel, találóan Eliade szent és profán dichotómiájára reflektál, és annak ellenére, hogy a szakrális dimenziót nem juttatja kiemelt szerephez, a kettéosztás funkcióját végeredményben nem változtatja meg. A dologiasított világ az individualitásra és az identitás hiányára érzéketlen, merev entitások rendszere, s mint ilyen, az ember számára nem „kényelmes". Ezzel szemben a konszenzuális tér

biztonságot kínál, és a benne megjelenő összes esemény a meglévő interpretációk rendszerét erősíti. Ily módon a közösen birtokolt képzetek, ideák és a nyelv az ismeretlennel való megküzdés hathatós eszközei (Moscovici 2002).

Alapvető fontosságú, hogy a szociális reprezentációk soha nem egyéni termékek, egyéni szinten tulajdonképpen ki sem mutathatók. Kialakításuk mindig a közösségek tagjai által képviselt diskurzusok eredménye, továbbá mivel a különböző közösségek eltérő reprezentációkat hozhatnak létre, ennélfogva jelentőségük igen számottevő a csoport önazonosságának tekintetében (Wagner és Mecha 2003). Formálódásuk színterei a szociális és a diszkurzív dimenzió; azaz az egyén vagy csoport társadalmi (ideológiai) kontextusa, illetve az a közeg, amelyben e reprezentációk elnyerik manifeszt állapotukat, ezáltal a közösség képes elhelyezni őket és hivatkozni rájuk.

Értelmezhetők úgy is, mint a társadalmi diskurzus mögött álló struktúrák, amelyekben nem kell minden szereplőnek osztoznia (a konstrukcióban a kívülállóknak is szerepe van). A reprezentációk tehát a diskurzus dinamikus egységei (Wagner és Mecha 2003), szerepük pedig nemcsak a világ megismerésében és az identitás formálásában van, hanem abban is, hogy orientálják az egyéni és közösségi viselkedést, valamint visszaigazolják nézeteinket és cselekvéseinket (Abric 2001), így vizsgálatuk kiemelt szerepet kap a szociálpszichológia konstruktivista ágában.

Az elmélet hangsúlyozza, hogy mind a gondolkodás, mind pedig a tapasztalás a reprezentációk „valóságos" világaiban zajlik, és „minél nagyobb mértékben osztozunk egy ilyen világ reprezentációjában más emberekkel, annál inkább tűnik úgy, hogy az rajtunk kívül, autonóm módon létezik. A szociális reprezentációk így a „világteremtés módjai" (László 2003).

Ha az eddigi állításokat összefüggésbe helyezzük a fentebb már hivatkozott, narratívákra vonatkozó elgondolásokkal, akkor logikailag arra a megállapításra jutunk, hogy az emberi megismerés folyamatának során a narratív szabályok alapján olyan közös reprezentációkat alakítunk ki, amelyeknek révén „birtokba vesszük" a világ ismeretlen felét. A narratívum azonban nemcsak kialakítója, hanem hordozója is a reprezentációknak (László 1999), éppen a korábban kifejtett tulajdonságai révén.

A szociális reprezentációk struktúrájára vonatkozóan a szakirodalom a központi mag („central core") és a periféria felosztást alkalmazza (Abric 2001), amelyen belül a központi mag tartalmazza azt a néhány elemet, ami megadja a reprezentáció jelentését, míg a periféria foglalja magába a legfőbb tartalmi részt, amely a környezet irányából jobban hozzáférhető. A perifériában található tartalmi elemek életszerűbbek és konkrétabbak, mint a központi mag elemei, ugyanakkor a környezettel való szorosabb kapcsolat révén kevésbé ellenállóak a változásokat illetően. A kontextuális környezet, a jelentés és a tartalmi vonatkozások vizsgálatával a reprezentációkat immár nemcsak az intézményesülés szintjén, azaz dologiasult verzióként ragadhatjuk meg. Wolfgang Wagner és Andres Mecha például az *On Dicursive Construction, Representation and Institution: A Meta-Empirical Study* című tanulmányukban Arthur Miller drámáján keresztül a „boszorkányság" reprezentációját, illetve annak „stádiumait" igyekeznek kategorizálni (Wagner és Mecha 2003). Ugyanebben a tanulmányban hívják fel arra a figyelmet, hogy tekintetbe kell venni azokat a diszkurzív eseményeket is, amelyek megelőzik, illetve amelyek elvezetnek az intézményesüléshez, beleértve a médiához-, a politikához-, illetve a hatalomhoz kapcsolódó folyamatokat is.

Ami a magyar őstörténeti összeesküvés-elméleteket illeti, mindezeken túlmenően talán még fontosabb a reprezentációk alcsoportjainak (hegemonikus, emancipált és polemikus) esete. A csoportosítás oka, hogy ugyanazon eseményekről más és más jellegű leképeződés/értelmezés alakulhat ki, mindez alapján pedig Moscovici három eltérő alesetet határoz meg. A hegemonikus reprezentációkban érvelése szerint a társadalom nagy része osztozik, s miután elfogadásuk széleskörű, ennek megfelelően esetükben az egyéni szabadságfoknak meglehetősen korlátozott szerepe van. Ben-Asher (2003) a cionista narratívát, illetve ennek magját, az izraeli hadseregbe vetett hitet hozza példának az ilyen erős konszenzusra, amely az izraeli társadalom teljes vertikumát lefedi.

Az emancipált típus olyan jellegzetes információk konstruktuma, amelyek nem teljesen mondanak ellent a hegemonikus reprezentációknak. Létrejöttük oka, hogy a társadalom különböző tagjai eltérő információknak jutnak a birtokába, és ennek következményeként reflektálják a különbségeket egy széles identitás-csoporton belüli egyének vagy alcsoportok között. Ben-Asher példájánál maradva, ilyen emancipált reprezentáció alakult ki, amikor fény derült arra, hogy a hadsereg szennyezett folyóban gyakorlatoztatta a katonáit. Ez az információ ellentmondott a gondoskodó, védelmező hadseregbe vetett abszolút hitről szóló hegemonikus reprezentációnak.

Ezzel szemben a polemikus reprezentációk inkongruenciát fejeznek ki: általában társadalmi konfliktus esetén jönnek létre az alcsoportok szintjén; azaz a társadalom egésze, illetve a hivatalos szervek nem osztják az újonnan kialakult nézetet. Társadalmi változás akkor következik be, amikor az emancipált reprezentációk polemikus reprezentációkká alakulnak, lehetetlenné téve az „evidens" hegemonikus reprezentációk létezését. A hivatkozott konkrét példában ez utóbbi nem következett be (2003-ban lezárták az ügyet, kötelezték a hadsereget az elhunytak és betegek támogatására, az érintettek köre pedig visszatért a „gondoskodó hadsereg" hegemonikus reprezentációjához).

Példa – Ősmagyar rekonstrukcionista vallások történelem- és nemzet-képe

Hogyan kapcsolódik mindez a magyarság őstörténeti vagy nyelvtörténeti kérdéseihez kötődő alternatív elképzelésekhez? 2013-as munkámban részletes narratív kutatást végeztem olyan magyarországi vallási közösségekről, amelyek az ősmagyar vallást kívánják revitalizálni (Szilárdi 2013). Talán köztudott, hogy ezeknek a csoportoknak az elbeszéléseiben gyakran találkozhatunk olyan megfontolásokkal, amelyek a magyarság eredetére, történelmére és nyelvére vonatkozóan

a hivatalos, tudományos állásponttal szemben helyezkednek el, illetve, hogy az akadémiai attitűdöt a történelmi tények szándékos elferdítésével vádolják. Lényeges szempont kiemelni, hogy ezek az őstörténeti, nyelvészeti vélekedések nem a kortárs vallási mező termékei, hanem jellemzően 18. és 19. századi elméletek inkorporációi egy újszerű vallási térben.

A vizsgálatok mögött álló fő hipotézis az volt, hogy a magyar ősvallást rekonstruálni kívánó mozgalmak szövegkorpuszaiban a közép-kelet európai régióra jellemző nacionalizmus etnikai identitás-tartalmainak jegyei közvetítődnek. Ennek okát pedig a fent említett elméleti koncepciókból fakadó következményekben, azaz a nemzeti keretek bizonytalanságában, az inflálódott nemzeti önmeghatározásban, illetve az identitás-fenyegetettségben találhatjuk meg. A kutatásban felhasznált, hermeneutikai, automatizált tartalomelemzési és statisztikai módszerekkel elért eredmények mind arról tanúskodtak, hogy a szövegek mögött álló vallási közösségek magyarságképében és identitás-konstrukciójában fontos szerepet töltenek be a kollektív múltra vonatkozó elbeszélések, ezen belül is két hangsúllyal: az őstörténetre, valamint a történelemre vonatkozó fókusszal. Ezen belül a mitikus emlékezet elsődlegesen nem a kanonizált történetírási eredményekre, hanem a régmúltra vonatkozó mitológiai történetek alakjaira és eseményeire támaszkodik, és gyakran tartalmaz sajátos, ellenőrizhetetlen elméleteket, interpretációkat az ősmagyarság történeti nagyságát illetően.

Ezzel szemben a kollektív múlt másik tartományát a történelmi emlékezetet fedi le, azonban ez a periódus az elbeszélésekben a kanonikus történetíráshoz és -felfogáshoz képest némiképp más konnotációban hangsúlyozódik. A szövegek sajátos perspektívája ugyanis olyan módon érvényesül, hogy a magyarság történelme a mitikus aranykor után megbomlott, és különböző idegen hatalmak összeesküvése nyomán olyan átmeneti periódusként artikulálódik, amelyben a nemzet markáns áldozati szerepbe kerül.

A 12 lépcsős kutatás során egyrészről beigazolódott, hogy a nemzeti ősvallást revitalizálni kívánó mozgalmak vallási szövegeiben határozottan érvényesülnek az etnikai identitás Közép-Kelet Európára jellemző regionális jegyei, amelyek elsődlegesen a származásra, a nyelvre, a történelemre, illetve földrajzi tájakra és szimbólumokra reflektálnak. Másrészt szövegszerűen plasztikusnak bizonyult a nemzet szakralizálásának kísérlete is, láthatóvá váltak a kollektív múlt mitikus és történelmi periódusaiban megjelenő, bizonyos történelmi, őstörténeti és nyelvtörténeti eseményekről/nézetekről kialakított versengő, polemikus reprezentációk is.

Összességében föltárható, hogy azok az őstörténeti elképzelések, amelyek sajátos képet alakítanak ki a kollektív múltról, illetve a nemzeti identitás regionális sajátosságainak megfelelő elemeiről (nyelv, történelem, származás és vallás), jól leírhatók a kollektív identitás narratív természetének, az eltérő nemzeti identitásnak, valamint a szociális reprezentációk strukturális sajátosságainak koncepcióival, és talán magyarázatot kínálnak arra a kérdésre, hogy miért éppen ezek az összeesküvéses gondolatkörök tudtak valamelyest meggyökerezni a hazai társadalomban.

Felhasznált irodalom

Abric, J. C. (2001) A structural approach to social representations. In: Deaux, Kay – Philogène, Gina (eds.) *Representations of the social: Bridging theoretical traditions.* Malden, Blackwell Publishing 42-47

Assmann, J. (1999) *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest, Atlantisz Könyvkiadó

Bakk M. (2002) A nemzet és a modernitás nyelve. *Regio. Kisebbség, Politika, társadalom, 4.* 33-39.

Ben-Asher, Smadar (2003) Hegemonic, Emancipated and Polemic Social Representations: Parental Dialogue Regarding Israeli Naval Commandos Training in Polluted Water. In: *Papers on Social Representations, Peer-Reviwed Online Journal 12.* 6.1-6.12.

Bar-Tal, D. (2000) *Shared beliefs in a society: Social psychological analysis.* London, Sage.

Bibó I. (1990) *Válogatott tanulmányok I-IV.* http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/ (hozzáférés: 2010. 14. 27.)

Csertő I. & László J. (2011) *A csoportközi értékelés mint a csoporttrauma érzelmi feldolgozásának indikátora a nemzeti történelem elbeszéléseiben.* VIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia, Szeged. http://real.mtak.hu/20127/7/jav_MSZNY2014_press_b5.pdf (hozzáférés: 2012. 05. 03)

Dieckhoff, A. (2002). Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. *Regio. Kisebbség, Poltika, társadalom. 4.* 7-23.

Erikson, E. (1994) *Identity: Youth and Crisis.* New York, W.W Norton Company

Fülöp É. & László J. (2011) Érzelmek a valós csoportközi konfliktusokban, a csoportközi érzelmek történelmi lehorgonyzása. In: *Magyar Pszichológiai Szemle 66.* 467-485.

Hutchinson, J. & Smith, A. D. (1994) *Nationalism.* Oxford, Oxford University Press

Kántor Z. (2000) Polgári nacionalizmus? *Provincia, 6. http://kantor.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=32&p=2986* (hozzáférés: 2013. 02. 14.)

Kézdi B. (2001) *Identitás és kultúra.* http://www.mamesz.hu/documents/szakmai/kezdi-balazs.pdf (hozzáférés: 2012. 05. 03.)

László J. (1999) *Társas tudás, elbeszélés, identitás.* Martonvásárhely, Scientia Humana/Kairosz.

László, J. (2003) History, identity and narratives. In: László J. & Wagner, W. (eds.), *Therories and controversies in societal psychology.* Budapest, New Mandate. 180-192.

László J. (2003) Szociális emlékezet: A történelem szociálpszichológiája. *Magyar Tudomány, 1.* http://www.matud.iif.hu/03jan/laszlo1.html, (hozzáférés: 2010. 07.22.)

László J. (2005) A narratív pszichológiai tartalomelemzés. In: *Magyar Tudomány, 11.* http://epa.oszk.hu/00600/00691/00023/08.html (hozzáférés: 2012. 02.25.)

László J. (2008) Narratív pszichológia. *Pszichológia, 28/4.* 301-317.

László J. (2012) *Történelem történetek. Bevezetés a narratív szociálpszichológiába.* Budapest, Akadémiai Kiadó

Liu, J. H. & László J. (2007) A narrative theory of history and identity: Social identity, social representations, society and the individual. In: Moloney, G. & Walker, I. (eds.), *Social representations and history*. New York, Palgrave-Macmillan. 85-107.

Moscovici, S. (2002) *Társadalomlélektan*. Budapest, Osiris.

Pataki F. (2000) Életesemények és identitásképzés. *Pszichológia 4*. 331-336.

Romsics I. (1998) *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág

Schöpflin Gy. (2003) Identities, politics, postcommunism in Central-Europe. In. *Nations and nationalism 9*. 477–490.

Smith, A. D (1991) *National identity*. London, Penguin Books

Smith, A. D. (2004) A nemzetek eredetéről. In: Kántor Zoltán (ed.), *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Rejtjel. 204–229.

Szalai K. & László J. (2008) *Az aktív és passzív igék gyakorisága történelmi narratívumokban. Történelemkönyvek szövegeinek narratív pszichológiai vizsgálata NooJ programmal.* A Magyar Pszichológiai Társaság XVIII. Országos Tudományos Nagygyűlése, Nyíregyháza. (kiadó nélkül).

Szilárdi R. (2013) *Magyarországi újpogány vallások nemzeti identitáskonstrukciójának narratív mintázatai.* (Kézirat) http://pszichologia.pte.hu/sites/pszichologia.pte.hu/files/files/files/dok/disszert/szilardi_reka-d-2013.pdf (hozzáférés: 2016. 03. 01.)

Vincze O. & László J. (2010) A narratív perspektíva szerepe a történelemkönyvekben. *Magyar Pszichológiai Szemle 65/4*. 571–595.

Wagner, W. & Mecha, A. (2003) On Discursive Construction, Representation and Instiutions: A Meta-Empirical Study. In: J. Laszlo & Wagner, W. (eds.), *Theories and Controversies in Societal Psychology*. Budapest, New Mandate.

http://www.swp.jku.at/drupal/files/files/wagner_wolfgang/WagnerMecha2003.pdf (hozzáférés: 2012. 12. 21.)

SZEVERÉNYI SÁNDOR

FINNUGOR KONTEO ÉS A STIGMATIZÁLT EMLÉKEZET

1. Bevezetés

A finnugor nyelvrokonságunkkal és főleg annak elutasításával kapcsolatos mítoszok és összeesküvés-elméletek napjainkban nemhogy visszaszorulnának, vagy csupán városi legendaként ismerődnének fel, hanem inkább – részint követve az általánosnak tekinthető tendenciákat, miszerint a konteók, s a tudományos kánontól eltérő elméletek általában egyre népszerűbbek – erősödnek. Ennek csak egy oka lehet a „paranoidok petri csészéje", a kitágult virtuális világ, ahol az információk szabadon és korlátlanul jönnek-mennek-keverednek. A magyar nyelv és nép eredetével kapcsolatos újabbnál újabb víziók és verziók látnak napvilágot. A nemzeti vagy „nemzeti" oldalnak köszönhetően megjelenik a parlamenti pártok programjában, a kormányzati politikában, oktatásirányításban stb., részeként annak a „politikai paranoid stílusnak" (political paranoid style), amelyet az Egyesült Államokban már a múlt század közepén leírtak (Hofstadter 1964) és amely a magyar politikai életet is jellemzi.

Jelen tanulmány célja, hogy a finnugor konteót *mint* konteót mutassa be. Meglepő módon ilyen típusú átfogó elemzés tudomásom szerint még nem született. Bevezetésként egy témánk szempontjából emblematikus eseményt ismertetek, igazolandó az előzőekben említetteket: 2013 márciusában parlamenti vitanapot rendeztek, amelynek tárgya a Finnugor Rokon Népek Napjáról szóló országgyűlési határozat volt.[1] A hozzászólók[2], nagyrészt a Jobbik és a kormánypártok képviselői, csak elvétve próbáltak, mertek, akartak, tudtak határozott állást foglalni.[3] Ennek legfőbb oka – és így lett a vita központi kérdése – maga az elnevezés (rokon nép) vélt többértelműsége volt, ami olyan tudományos, elméleti kérdéseket vetett fel, amelyre láthatóan nem sokan voltak felkészülve. A képviselők mindenesetre megegyeztek abban, hogy a magyar nem „finnugor nép" – mivel nincsen finnugor genetikai rokonság, jelentsen ez utóbbi bármit is.[4] A vitában a

1 A Rokon Népek Napja történetéről és hátteréről l. A Rokon Népek Napja története http://www.regulytarsasag.hu/tevekenyseg/a-rokon-nepek-napja/

2 A hozzászólások jelentős része megtekinthető videomegosztó oldalakon, illetve a jegyzőkönyvek a parlament.hu oldalon. Kétpercesek - A Finnugor Rokon Népek Napjáról (H/10160) szóló határozati javaslat (2013-03-11) https://www.youtube.com/watch?v=7stbA5wuFxw (2016. január 17.) és https://www.youtube.com/watch?v=pR2AylKapMQ (2016. január 17.)

3 A vita színvonalát jól jellemzi Pálffy István képviselő megjegyzése: „Gondoljunk arra, hogy ezt a vitát a finnek és az észtek is követik, s legalább ne tegyük magunkat nevetségessé."

4 A genetikai (nép)rokonság szembeállítása a nyelvrokonsággal teljesen értelmetlen, már csak azért is, mert ilyen kategória tudomásom szerint nincs, sokkal inkább genetikai távolságról lehet beszélni (így az a kérdés is értelmetlen, hogy a finnek genetikailag rokonaink-e vagy nem). Az pedig végképp értelmetlen, amikor valaki azt mondja, hogy „le kell zárni végre és vitát kell folytatni arról, hogy mely *nemzetek* a rokonaink és melyek nem" (Boldog István). Nemzetek közötti rokonságról végképp nem hallottam.

diplomáciai szempontok is felmerültek, miszerint teljesen mindegy, hogy van-e és milyen jellegű finnugor rokonság vagy nincs rokonság, az a lényeg, hogy a finnekkel és az észtekkel jó diplomáciai kapcsolatot tartsunk fent. Ez utóbbit elsősorban Vágó Gábor, akkor független képviselő említette (bár a későbbiekben pontosította mondandóját). Erre Dúró Dóra úgy reagált, hogy „nem szerencsés, ha egy országgyűlési képviselő a történelemhamisítás mellett tesz hitet". Véleményem szerint ez a kulcsmondat a finnugor konteo igazolásakor. Egy politikai párt parlamenti képviselője, aki egyben a Kulturális Bizottság elnöke olyan határozott, meggyőződéses kijelentést tesz, amely saját meggyőződését állítja be igaznak, és az intézményesült tudást lényegében hazugságnak nevezi.

Az összeesküvésre való utalás, a finnugor rokonságtól való viszolygás a kormánypárti képviselőknél is tetten érhető volt, még ha nem is ennyire explicit módon (*kiemelés* tőlem – SzS):

> „Mi, a Magyar Országgyűlés képviselői nem tehetjük meg, hogy ezt szentesítjük egy olyan szavazással, amely arról szól, hogy államalkotó finnugor nemzet vagyunk, vagy akár csak erre utalva is! Tegyük hozzá, kérem, hogy finnugor nyelvterület, én ezzel egyetértek, *bár én is vitatkozom ezzel a nyelvrokonsággal, de ezt még el tudom fogadni. De azt semmiképp nem tudom elfogadni, hogy mi államalkotó finnugor nép vagyunk. Nem ezt tanítom a fiamnak, nem ezt tanította nekem az apám, és reményeim szerint a fiam sem ezt fogja tanítani majd a gyermekének*" (Boldog István, FIDESZ).
>
> „Szeretném hangsúlyozni, mi valamennyien hangsúlyoztuk, én többször is hangsúlyoztam az expozémban, hogy nyelvi rokonság alapján vagyunk. Azt pedig tudomásul kell venni, ha tetszik, ha nem, hogy a tudomány pillanatnyi állása szerint a finnugor nyelvi rokonság létező valóság, *legalábbis* a Magyar Tudományos Akadémiának ez a hivatalos álláspontja" (Latorczay János, KDNP).

Hogy mi is a baj a finnugor rokonsággal és egyben mi a finnugor összeesküvés-elmélet lényege, azt a vitában Gaudi-Nagy Tamás (Jobbik) fogalmazta meg tömören:

> „Ez egy rettenetes károkat okozó, a magyar nemzettudatot sorvasztó tétel, hipotézis volt, egy megkonstruált műelmélet volt, amivel megpróbáltak minket megfosztani keleti gyökereinktől, és az orientalista történettudomány vívmányait letörve, teljesen más alapon, 1848-49 után meg akarták törni nemzetünket."

Ami ebből a vitából kiderült – lévén a leginkább és kimondottan finnugorelméletellenző Jobbiknak egy nyílt vitában kellett érvelni, azaz nem lehetett mellébeszélni –, hogy: 1) nincs nyelvtudományos érv a finnugor nyelvrokonság ellen, így

nyíltan nem is tagadják a nyelvrokonságot, 2) a finnugor „genetikai" vagy „faji" rokonságot, „származáselméletet" utasítják el, ilyet viszont – állításukkal ellentétben – nem is állít senki, a finnugrisztika semmiképpen, legalábbis az ilyet már a 19. század vége óta a tudomány sem veszi komolyan, így nem lehet tudni, kikkel is vitatkoznak,[5] 3) teljes fogalmi és értelmezési zavar tapasztalható (vö. „mely nemzetekkel állunk rokonságban"), 4) a nyelvrokonság cáfolata még mindig az, hogy azt valakik kitalálták.

2. Miről lesz szó?

A fenti események azt mutatják, hogy nem lehet nem beszélni a finnugor rokonság konteójáról, mert van.[6] (Ugyanakkor természetesen ez nem jelenti azt, hogy a finnugor nyelvrokonságot elutasítók kivétel nélkül „hívők" lennének). Ebben az írásban olyan jellemzőket, jegyeket igyekeztem összegyűjteni, amelyek a finnugor rokonsággal kapcsolatos és azt elutasító elméletek, irányzatok összeesküvés jellegét erősítik. Egyfelől megpróbálom az összeesküvés-elméletek elméletéről szóló frissebb szakirodalom kontextusában a finnugor elmélet „konteo helyét" kijelölni, másfelől olyan fogalmi rendszerbe helyezni a finnugor kérdést, amely elég régóta a rendelkezésre áll, de csak érintőleges elemzési kísérletek voltak: ez pedig az emlékezet és a történelem összeegyeztethetetlenségére való hivatkozás. Ehhez használom a Pierre Norai-értelemben használt „emlékezet" (Nora 1999), ill. assmanni-értelemben használt „emlékezet" és „identitás" fogalmakat (Assmann 2004). Ennek vannak ugyan jól ismert példái a magyar történetírásból, és az irodalomtörténet-írásból is, elsősorban Gyáni Gábor (2000, 2008, 2010) és S. Varga Pál (2012, sőt 2005) munkái révén, ugyanakkor ezek az elemzések elsősorban a közelmúlt eseményeit elemzik (pl. Horthy-korszak, holokauszt, 56-os forradalom, millennium).

Fontosnak tartom kiemelni, hogy – mivel elsősorban mert már annyian megírták jól, másodsorban terjedelmi okokból – nem lesz szó a finnugor konteó/mítosz/legendák történeti hátteréről, okairól és mindenekelőtt azok cáfolatáról. Írásomban igyekszem kerülni a minősítő jelzőket, nem célom, hogy az egyes konteo(szerű) elméleteket és képviselőket minősítsem. Nem meggyőzni akarok.

5 Boldog István képviselő említi a következőket: „Sajnos a saját nagyobbik fiammal is vitában vagyok, mert ő, miután tőlem azt tanulta, hogy mi egyébként nem finnugor nép vagyunk, az ELTE-n magyar tudományokat (sic!) tanul, és azt verték a fejébe, hogy igenis, mi nemcsak hogy finnugor nyelvrokonság vagyunk, finnugor nép vagyunk. Ezt tanították neki." Ismerve az ELTÉ-n bevezető finnugrisztikai kurzusokat tartó kollégákat, valószínűtlennek tartom, hogy ez ebben a formában igaz lenne.

6 A politikai erők őstörténetre vonatkozó relativizáló törekvésére több más eset is említhető a közelmúltból, pl. a Magyar Művészeti Akadémia programjai, Szőts Géza államtitkárként tett nyilatkozatai, a 2012-es siófoki Finnugor Világkongresszus rendezése körüli viták stb. Ez a 2010 előtti parlamenti ciklusokban nem volt jellemző. Ennek okai között természetesen a Jobbik megjelenése az országgyűlésben elsődleges, de nem lehet csupán erre az egy mozzanatra hivatkozni.

3. Az összeesküvés-elméletek elmélete

3.1. Definíció

Ha megnézzük az összeesküvés-elmélet definíciókat, felosztásokat legyen szó filozófiai, szociológiai, pszichológiai, kulturális stb. szempontú elemzésről, akkor egyértelmű, hogy a finnugor-ellenesség belső narratívája és külső diskurzusa (úm. inherens tulajdonságok, megjelenési szinterek, legitimizációs törekvések stb., vö. Bratich 2008) szerint teljesen megfelel az összeesküvés-elméletek definícióinak.[7] Többek között Barkun is említi (2003: 4) a konspiráció és a titkosság szoros kapcsolatát. A konspirációs hit a titkosságnak kétféle formáját különbözteti meg: az egyik magára a csoportra vonatkozik, a másik a csoport tevékenységére. Példákkal szemléltetve:

		tevékenység	
		titkos	nem titkos
csoport	titkos	illuminátus	névtelen filantrópusok
	nem titkos	szabadkőművesek	politikai pártok

Nem egyszerű a finnugristák csoportját és tevékenységét besorolni. A csoport neve általában a „finnugristák" vagy még inkább „finnugoristák". Sem a csoportról, sem a tevékenységéről nem lehet azt állítani, hogy titkos lenne, hiszen állami, nyilvános intézményeknél dolgoznak, ugyanakkor a diskurzusban többször megjelenik annak a tudásnak a hiánya, hogy a finnugristák vajon mit is csinálnak *igazából* az Akadémián. Ez leggyakrabban Hunfalvy Pál tevékenységével kapcsolatban merül fel. A besorolás problémáját az is okozza, hogy a finnugrista szó mintha jelentésváltozáson ment volna keresztül, gyakran jelenik meg abban a jelentésben és negatív kontextusban, hogy „akik a hivatalos tudományt képviselik". A *finnugorizmus, finnugorista* alakváltozatok pedig kizárólag csak a konteo diskurzusában jelennek meg.

3.2. Típus

Barkun három típusát különíti el a konspirációs teóriáknak: esemény konspiráció (pl. Kennedy-gyilkosság), szisztematikus konspiráció (pl. szabadkőművesek, zsidók), valamint szuperkonteó (Barkun 2003: 6). A finnugor konteo a második csoportba sorolható, mivel szélesebb céljai vannak. A definíció szerint egy ország

7 Elsősorban az alábbi munkákra hivatkozva teszem ezt a kijelentést: Barkun 2003; Bratich 2008, Brotherton 2015; Fenster 2008; Fleming – Jane 2014. Köszönöm Hubbes Lászlónak, hogy Barkun kiváló munkájára felhívta a figyelmemet.

vagy régió, esetleg az egész világ felett történő ellenőrzés megszerzése. A konspirációs mechanizmus egyszerű: egy gonosz – leggyakrabban zsidókhoz, szabadkőművesekhez, katolikus egyházhoz kapcsolódó – szervezet az, amely a tervet végrehajtja, azáltal, hogy beszivárog és aláássa az intézményeket. Ez egyben igazolja azt a tételt is (pl. Barkun 2003: 7), hogy a konspirációs elméletek egyszerű, takarékos (parsimonious) magyarázatokkal szolgálnak: mindenek oka vagy okozata egy egyszerű cselszövés vagy cselszövések sorozata.

A finnugor konteo esetében ez is megállja a helyét, gondoljunk Gaudi-Nagy Tamás összefoglalójára: a finnugor nyelvrokonság ellen nem nyelvtudományos érveket sorakoztat fel, hanem egyszerűen összeesküvésként állítja be – nem foglalkozva azzal, hogy a finnugor nyelvhasonlítás egyébként érvényes-e vagy sem. Egy példát említve: Budenz Józsefnek és Hunfalvy Pálnak (utóbbi az egyik fő „összeesküvő") nem azért nem volt és nincs igaza, mert tudományos munkáikban sorozatosan tévedtek, rossz módszert alkalmaztak volna stb., hanem mert *németek*, ergo *Habsburg bérencek, nem igazi magyarok* stb. voltak. Az egésznek annyi alapja van, hogy már a kortársaik közül is többen jöttek elő ezzel az „érvvel", így például Brassai Sámuel 1862-ben, ugyanakkor szintén voltak a kortársak között, akik ezt nem tekintették érvnek. Arany János így reagált Brassai megjegyzésére:

> Arany: „Csak Budenzet ne bántsuk mi! azt hiszem, senki sem vitte annyira, oly rövid idő alatt, a magyar sajátságainak (nyelvérzékkel határos) ismeretét, mint épen ő." (Korompay 2014: 860)

3.3. A stigmatizált tudás

Elemzésemben kiemelt szerepet kap Barkun stigmatizált tudás fogalma, amit a következőképpen definiál (Barkun 2003: 26): az igazság azon formája, amelyet az igénylők igazoltnak tekintenek, annak ellenére, hogy az intézmények – egyetemek, tudományos kutató közösségek –, amelyek a valós tudást elkülönítik a hibáktól és tévedésektől marginalizálják érveiket. Barkun a stigmatizált tudás öt típusát határozza meg (Barkun 2003: 27):

Elfelejtett tudás: az állítólag ismert tudás elveszett a hibás memória, kataklizma, vagy más megszakító tényező miatt (pl. az atlantiszi tudás).

Elavult tudás: az egykor elismert tudás elvesztette státusát, mert idővel hamisnak vagy kevésbé érvényesnek minősítik, mint a többi állítást (ilyen például az asztrológia és alkímia).

Figyelmen kívül hagyott tudás: a tudás továbbra is létezik alacsony presztízsű társadalmi csoportok körében, de mások nem veszik komolyan (például a népi orvoslás).

Elutasított tudás: a tudás kezdettől fogva elutasított (például UFO emberrablások).

Elnyomott/elfojtott tudás: az állítólagos ismeretek érvényesek, ám a mérvadó, hiteles intézmények által elnyomottak, mivel az intézmények félnek a közismertté válás következményeitől, vagy van valami gonosz, önző motivációja az igaz ismeretek eltitkolásának (pl UFO-k idegen eredete vagy rákbetegségek elhallgatott gyógymódjai).

Mindez nagyjából lefedi azt, amit Lakatos (2000) is megfogalmazott a „Mikor folyamodnak az emberek ilyen magyarázatokhoz? kérdésre keresi a választ: Gyakorlatilag minden olyan esetben, amikor valami rossz létéről kell számot adni, de főleg olyankor, amikor vagy

(1) egyáltalán *nem állnak rendelkezésre hivatalos magyarázatok;* vagy
(2) rendelkezésre állnak ugyan hivatalos magyarázatok, de ezek *nem közérthetőek;* vagy
(3) közérthetőek ugyan, de vagy *kétes hitelűek,* vagy pedig valamilyen más (politikai, morális, esztétikai vagy egyéb) okból *mégsem kielégítők."* (Lakatos 2000)

Az a tudás, amelyet a finnugor konspiráció elnyom, elfojt – tehát az igaz magyar őstörténet, legyen az sumer, etruszk, pánmagyar stb. – a konspirációs hívők munkái nyomán leginkább az utolsó, az elnyomott/elfojtott tudás közé sorolható, ugyanakkor találni olyan megközelítéseket is, amelyek alapján más csoport is szóba jöhet. Elsősorban az elfelejtett vagy kezdettől fogva elutasított tudást kell itt említeni, amennyiben a konspiráció itt olyan eredetelméletekkel találkozik (pl. az elsüllyedt Mu földrész vagy a szíriuszi származás), amelyek igazoltan soha nem tartoztak elfogadottnak.

3.5. Narratíva

Egy konteo a diskurzusában és narratívájában él és az tartja fent. A konspirációs narratívák egyszerűek, érthetőek, látványosak. Egy konspirációs narratíva jellemzően olyan narratíva, ahol az eseményt „ügynökök" titokzatos és összehangolt munkával alakítják, s nagyon gyakran átfedésben van más konspirációs narratívával. Ebből következik a narratíva leegyszerűsítése finnugor/nem-finnugor distinkcióra, és e distinkció szervezőelve nem a tudományos/nem-tudományos szempont, hanem a jó/rossz, magyar/idegenszívű, nemzeti/nemzetietlen, igaz/hamis stb.

A narratíva elemei között (látszólagos) ok-okozati rendszernek van „valami" racionális alapja (vö. Budenz valóban német volt, ezért már életében támadták), de a magyarázat sokféle és nem igazolt. A magyarázat nem a lényegi kérdést érinti, azaz jellemzően nem a finnugor nyelvhasonlítást próbálja cáfolni, különösen nem a hagyományos, tudományos színtereken, hanem ideológiai, politikai síkra terelik a lényeget, ahol sokkal egyszerűbb igaz/hamis érvelést folytatni.

A finnugor rokonságot elutasító narratívák különféle beszédmódokban jelennek meg, elsősorban a környezettől függően. Saját körön belül, saját fórumokon bátrabban, merészebben fogalmazódnak meg a gondolatok. Természetesen a finnugrisztikának, a „hivatalos tudománynak" nem lehet/nincs jó válasza a vádakra: ha elutasítólag lép fel, akkor az megfelel a konspirációs hívők elvárásainak, ugyanis konspirációs szempontból ez a magatartás minősíthető kirekesztőnek, sértőnek, nagyképűnek. Ha – ritkán – mégis előfordul a párbeszédnek valamilyen formája, akkor azt pedig be- és elismerésként értelmezik. Erre jó példa Varga Géza látogatása és nyílt vitája a Szegedi Tudományegyetem Finnugor Tanszékén. A tanszéken barátságos hangulatban beszélgettünk, nyoma sem volt annak a stílusban, amellyel akár a szerző *A finnugor elmélet alkonya* (2006) vagy az *Így írtok ti őstörténetet* (2010) című munkáiban találkozhatunk. A találkozó után néhány héttel viszont már a saját fórumain olyan beszámolókat tett közzé, amelyek nem egészen a valóságot tükrözték, s a hangnem is visszatért a régi kerékvágásba.

A konteojelleget gyakran erősítik továbbá a finnugor tudomány/kutatástörténet-írás kumulatív jellegéből fakadó mítoszos vonások is (vö. Szeverényi 2015).

3.6. Politika

Nem lehet nem beszélni a politikai-ideológiai tényezőkről. Minden valamire való konspirációs elmélet mögött politikai szándék is felmerül, erre a politikai erők nagyon sok esetben rá is játszanak, és ez alól a magyar politikai élet sem kivétel. A politikai paranoid stílus nem más, mint annak a hite, hogy az adott cselszövés nem személyesen ellene van, hanem a nemzet, a kultúra és az életmód ellen, amely rajta keresztül milliókat érinthet (Barkun 2003: 8)

Azok az erők, csoportok, amelyek az összeesküvést irányítják, csak úgy tehetik meg, ha olyan pozícióban vannak, ahonnan ezt megtehetik. Egy szisztematikus konspiráció esetében nem is kerülhető ki a politika, mivel, mint azt már említettük, annak célja többnyire egy ország, régió feletti valamilyen jellegű irányítás megszerzése.

4. Finnugor emlékezet?

Hosszasan lehetne sorolni, idézni a szakirodalmat, hogy a finnugor elmélet miért nem tudott a (ebben a kontextusban mondhatjuk: nemzeti) közvélemény által is elfogadottá válni. Most csak témánk szempontjából emelek ki néhány tényezőt. A nyelvrokonság, nyelvtörténet nem elbeszélhető, nincs narratívája (S. Varga 2005). Az egyszerű embereknek nem tud egyszerű történettel szolgálni. Ezt remekül szemlélteti Borbély Szilárd tanulmánya Vörösmarty és Horvát István kapcsolatáról (Borbély 2000): Vörösmarty sem tudott mit kezdeni azzal, hogy nyelvi

rokonság – legyen az északi, kaukázusi vagy pánmagyar – nem szolgál eposzi alapként.

Ellenben a finnugor konspirációnak, a Habsburgokkal, Budenz-cel, Hunfalvyval, Szentkatolnai Bálint Gáborral, Arany Jánossal történetet kínál, egyszerű ok-okozati összefüggésekkel. Ehhez nem kell helyesen használni a nyelvészeti, őstörténeti kategóriákat. Ha nincsenek krónikák, nincsenek mítoszok, akkor nem tudjuk elmesélni az ősök történetét. Az egész narratíva alapkérdése a múltunkhoz mint modern értelemben vett nemzetnek a múltjához való viszonya. Ebbe a múltba a finnugor rokonság nem tartozik bele: nincsenek személyes nyomai, nincsenek nyomai a hagyományban, s az elmúlt 200 év során a történészi munka ellenére sem tudott beépülni a történeti tudatba. Ennek egyik alapvető okaként említhető a látszólagos összeegyeztethetetlenség a hagyományban élő és a krónikákban rögzített kollektív emlékezettel (ennek összeegyeztethetőségéről lásd elsősorban Sándor 2011).

A finnugor elmélet elutasítása része annak a – nevezzük egyelőre alternatív – értelmező narratívának, amely az igaz magyar őstörténetre mint stigmatizált tudásra tekint. Ebben a narratívában betöltött kulcsszerepét annak köszönheti, hogy egyfelől a finnugor elmélet intézményi szinten jött létre, és maradt is e keretek között, másfelől pedig állításai alkalmasak arra, hogy félreinterpretálják őket. Gyáni megfogalmazásában „a történelemmé alakuló kollektív emlékezet jószerivel nemzeti öntudat formájában nyilvánul meg" (Gyáni 2000: 81). Ez teljesen megfelel annak, amit őstörténeti diskurzusok esetében is tapasztalhatunk. Napjaink egyik elsődleges konteo-forrása, a *Hihetetlen! magazin* az elmúlt időszakban három különszámot adott ki, amelyek a magyarság alternatív narratíváit gyűjtik össze. A folyóiratban számtalan helyen találkozunk kimondva-kimondatlanul azzal a szemlélettel, mely szerint „A dogmák helyett jobban járunk, ha a népünk eredetét taglaló történeti forrásművekhez fordulunk, mivel ezek még élő hagyományokból táplálkoznak." (Erőss 2015: 14)

S noha „lett légyen szó hagyományról vagy történelemről, kommunikatív vagy kulturális emlékezetről, netán spontán vagy mesterséges emlékezetről, a kollektív identitás képzésében mindegyiknek oroszlánrésze van" (Gyáni 2008), a finnugor kérdésben a kollektív identitásképző elem annak elutasítása, tehát annak a történelmi emlékezetnek az elutasítása, amelynek kialakulása/kialakítása a 18. század végén kezdődött és kb. a 19. század végén fejeződött be. Ami elmaradt: a történelmi emlékezetnek a (krónika-)hagyománnyal való egyeztetése.

Az egyén/közösség finnugor kérdéshez való viszonyulását befolyásolja az egyén/közösség – többnyire: nemzeti – identitása. Azért lesz-e valaki finnugorellenes, mert a közösségnek, amelyhez egyébként tartozik/tartozni kíván ez egy (fontos) eleme, vagy mert a finnugor-ellenesség az összetartozás alapja. Leegyszerűsítve: ha elfogadok egy elemet, elfogadom az összeset. „A kollektív identitások egyéb fajtái ellenben a reflektálatlan hagyomány, a spontán vagy kommunikatív emlékezet jóvoltából kristályosodnak ki, és válnak állandóvá. Az emlékezet e két módjának a léte és jelentősége ilyenformán az egymást váltó közösségi formák dinamikájához illeszkedik. Jelen esetben ez azt jelenti, hogy a múlt nemzeti kánonokhoz igazított történelmiesítése idővel a múlt másféle kollektív identitások szerinti fogalmának enged (vagy engedhet) utat. Az identitások váltógazdasága kölcsönöz nagy jelentőséget az identitáspolitikának, amely hosszú ideig kizárólag a nemzet mint »képzeletbeli közösség« emlékezetét kultiválta." (Gyáni 2008). A stigmatizált őstörténeti narratíva ennek a „másféle" identitásnak kíván utat engedni, és a stigmatizáltból a legitimizáltba átvezetni. Ugyanakkor mivel a vitát a saját, a legitim intézmények által nem tudományosnak minősített narratívájában kívánja lefolytatni, ezért a tudományos legitimizációra teljesen esélytelen. Ehhez magát a legitim történeti tudás definícióját kell megváltoztatni, és ebbe a politikai diskurzus már megpróbálhat beleszólni. Ennek ma számos példáját látjuk Magyarországon.

5. Az Alinei-szindróma

A következőkben egy példán keresztül mutatom be, hogy egy tudományos munka[8] hogyan válik a stigmatizált tudás részévé, értékelődik át, és lesz belőle a konspirációs elmélet építőköve attól függetlenül, hogy egyébként valójában miről is szól: azaz, hogyan épül be a konspirációs interpretív narratívába és válik a diskurzus egyik elemévé. A bemutatott példa nyomán *Alinei-szindrómá*nak nevezem a jelenséget, azaz amikor valaki olyan tartalmat, mondanivalót, következtetést tulajdonít egy műnek/szerzőnek, amely az adott szerző nem mondott, munkájában nem szerepel, de az adott konspirációs diskurzusban – legalábbis egy részében – érvényessé válik. Ehhez hozzátartozik természetesen, hogy az interpretálót nem is lehet meggyőzni állítása helytelenségéről.

5.1. Etruszk magyar

Mario Alinei olasz nyelvész munkája jól ismert a magyar nyelv és nép (ős)története iránt érdeklődő hazai olvasók előtt (Alinei 2003, magyarul 2005). Alinei – némileg váratlanul – a magyar és etruszk nyelv rokonságának elméletét vázolta fel.[9] Könyvét nyelvészeti szakkönyv esetében szokatlan módon,[10] rendkívül gyorsan fordították le magyarra és jelent meg. Alineit számos magyarországi helyre, eseményre hívták meg előadni. A finnugor rokonság elméletével elégedetlenek

8 Mario Alinei munkáját kanonikus tudományos munkának lehet tekinteni: a munka gyengeségeit a tudományos diskurzuson belül lehet bizonyítani (Gheno 2004, 2010; Kozmács 2010).

9 Az etruszk-magyar rokonság felvetése természetesen már jóval korábban megjelent az alternatív ős- és nyelvtörténet iránt érdeklődők körében, lásd Hegedűs 2001; Rédei 1998; legutóbb Honti 2010 és Honti 2012. Elsősorban Pogrányi-Nagy Félix, Kur Géza, Zászló-Zsóka György, Szőllősy Zoltán nevét lehet említeni. Mégis vagy természetesen a hivatkozási alap napjainkban szinte kizárólag Alinei munkája.

10 Hasonló gyorsaság az elmúlt 20 évből csak másik, hasonló utat bejárt könyv esetében említhető, mégpedig Angela Marcantonio nagy vihart kavart munkája.

nagy reményt fűztek az olasz nyelvész munkájához, ám a mű megismerése után többeknek némiképp csalódniuk kellett. Az egyik első ilyen összefoglaló Aradi Éva tollából született, s jól érzékelhető belőle a reményteli várakozás (*kiemelés tőlem* – SzS):

> „Alinei a bemutatón előadást tartott, s ezen elhangzott, hogy a szerző a két nyelv [ti. az etruszk és a magyar – SzS] rokonítása alkalmával a magyar nyelv finnugor származásából indult ki, s a könyv is ezt az álláspontot tartalmazza. *Meg kell mondanom, ez a tény csalódást keltett nemcsak bennem, de sokunkban,* akik az Olasz Intézetben nagy érdeklődéssel vártuk a bemutatót. Mivel Alinei feltevése azt igazolná, hogy a magyarok egy része az etruszkokkal együtt már közel négyezer éve itt volt a Kárpát medencében, ez a rokonság egy merőben új kutatás szükségességét veti fel, mind nyelvészeti, mind történelmi-antropológiai-régészeti területen. *Nem értem, miért ragaszkodott – s a könyvben felsorolt irodalom is ezt bizonyítja – a finnugor elmélet képviselőinek mára már túlhaladott téziseihez.*" (Aradi 2004)

Az az idézetből is látszik, hogy Aradi mindezt megértette és csalódottan vette tudomásul. A csalódottságra ugyanis az a magyarázat, hogy Alinei nem a finnugor nyelvrokonság helyett kínálja elméletét, hanem a finnugor nyelvcsaládon belül. Ahogy Kozmács István fogalmaz, némileg ironikusan:

> „Amennyiben Alinei tétele igaz, akkor az én örömöm finnugor nyelvekkel foglalkozó nyelvészként igazán felfokozott: hisz ebben az esetben gazdagabbak lennénk egy újabb finnugor/uráli nyelvvel, sőt – mivel legalább 2500 éves írott emlékekről van szó – jelentős mennyiségű írott forrással rendelkeznénk most már az uráli/finnugor nyelvekre vonatkozóan, s így mindaz a kritika, ami az uráli nyelvészeket éri a forráshiányra utalva, immár ezért is oka veszett lenne. Nyilván érthetetlen ezek után, hogy a nyelvészek elutasítják Alinei tételét, és az etruszk és a magyar nyelvet nem tartják egymással azonosnak, vagy még csak azonos eredetűnek sem." (Kozmács 2010: 365)

Alinei munkája kétféle módon létezik a diskurzusban: a magyar-etruszk rokonság bizonyítékaként függetlenül a szélesebb kontextustól, illetve ritkábban a finnugor rokonság cáfolatának egyik bizonyítékaként. Ugyanakkor sokan nem álltak meg itt, íme néhány példa:

> „[A finnugor elméletet] Egyébként nem csak Angela Marcantonio, hanem Mario Alinei is ellenzi." (http://tortenelemportal.hu/2010/12/marad-az-iskolakban-a-finnugor-elmelet-kizarolagossaga/)

Vagy bekerül bizonyos alternatív őstörténészek hivatkozásai közé:

> „A magyarság eredetéről, életéről szóló hivatalos tanítások első, a nagy nyilvánosság előtt történt sok rendbéli cáfolatára 2004-ben a Magyarok VI. Világkongresszusán került sor. *Ekkor közel száz magyar és nem magyar tudós és kutató, művész és nyelvész bizonyította, hogy a finnugor elmélet mind genetikai, mind embertani, mind történeti szempontból meghaladott.* A nyitóelőadást Mario Alinei tartotta a római birodalmat megalapító nagy civilizáció letéteményeseiről, az etruszkokról. Előadásának alapja az a könyv volt, amelyben az etruszkok nyelvét a magyar nyelvvel azonosította. „...Mario Alinei, Európa minden bizonnyal leghíresebb nyelvtörténésze, az utrechi egyetem professzora, az UNESCO égisze alatt megjelenő grandiózus mű, az Atlas Linguarum Europae alapító és harminc éven keresztül ügyvivő főszerkesztője a nagy tudósok szerénységével lépett a mikrofonhoz és így szólt: *Bocsássák meg nekem, hogy kicsit lámpalázas vagyok, de még soha nem beszéltem 1500 etruszk előtt.*" (Patrubány 2012) (Forrás: https://kuruc.info/r/34/70854/)

A következő lépés pedig, amikor már ténylegesen úgy említik a munkát, amely cáfolja a finnugor elméletet és – többek között – Alinei munkájára hivatkozva utasítja el:

> „Bizakodásra ad okot, hogy az utóbbi évek nyelvészeti vitái világossá tették a finnugrizmus tudományon kívüli voltát; s várható a mitográfiára tartozó tanulságok levonása és hasznosítása is. Götz László, Bakay Kornél, Szabó István Mihály (2004) és külföldi kutatók: Julku (1997, 2000, 2002), Dolukhanov (2000), Nunez (1987, 1997, 2000), Niskanen (1997, 2000), *Alinei (2004),* Marcantonio (2004) *ismételten a finnugrista tételt cáfoló bizonyítékokat és körülményeket soroltak fel.*" (Varga Géza é.n.)

Az ezt követő lépésben a „bizonyított" nyelvi rokonság mellé egyéb érveket keresünk, olyanokat, amelyek már egy esetleges közös hagyományra, életmódra, lakóhelyre utalnának. Azaz olyan „bizonyítékokat", amelyek az elvont, nehezebben érthető és követhető nyelvészeti érvek mellett többek számára érthető, megfogható, és így már a kapcsolat is sokkal markánsabban jeleníthető meg:

> „Magyarok Etruriában" címmel a professzorral filmet forgatott a soproni Föld Arca Filmstúdió, hogy bemutassa őt és elméletét. A filmben a 80 éves tudós – aki számos külföldi egyetem tagja, szakmai szervezet elnöke – betekintést nyújt több mint húsz éves kutatási eredményébe, amelyeket történelmi és genetikai tényekkel támaszt

alá – mondta Czanik Csaba Árpád író, filmrendező. Czanik szerint sok a közös vonása az etruszkok és a magyarok őstörténete között: a lovaglás, a fegyverhasználat, a szavak hasonlósága mind azt támasztják alá, hogy nagyon erős volt a kapcsolat a két nép között. Meggyőződése szerint a Velence szó nem véletlenül fordul elő a magyar és az olasz helységnevek között, ennek a szónak az alapja ugyanis az a szó, hogy belső, vagy „velő”." (http://mult-kor.hu/cikk.php?id=10688)

5.2. Altípus: a Demonstratio

Az Alinei-szindróma egyik típusa, amikor egy klasszikus finnugrisztikai művet emelnek be a diskurzusba és kap olyan interpretációt, amely ellentétben áll a kanonikus tudományos értelmezéssel. Erre remek példa Sajnovics János munkája, a *Demonstratio*. Sajnovics műve az elmúlt több mint kétszáz év során egyszerre vált a finnugor összehasonlító nyelvtudomány emblematikus, kiemelt jelentőségű művévé és egyben az történeti összehasonlító nyelvtudomány egyik közvetlen előfutárává. Másfelől viszont a stigmatizált diskurzusban egy túlértékelt mű, a finnugor elmélet mint téves paradigma egyik kiindulópontja (pl. Marcantonio 2006) vagy akár mint a finnugor konteo része, egy tudatosan félrevezető munka. A Demonstrationak eddig csak egy, nehezen hozzáférhető magyar nyelvű kiadása van 1994-ből, emiatt meglepetésként hatott, hogy 2014-ben a Két Hollós kiadó új fordítással ismét kiadta.[11] A kötet előszavát Halasy-Nagy Endre jegyzi. A kiadást az indokolta, hogy a „magyarság szélesebb rétegeihez mindmáig nem jutott el az annyiszor idézett, és annyi félreértésre, félremagyarázásra okot adó, nemzeti önérzetünkben sértő, a megértést és elismerést elnyerni nem képes tanulmányzt a hagyományt szabadon bővíti ja a finnugortól eltérő bármilyen eredetelmélettel, Alinei munkája nyomán íme néhány példa az etruszkra:

> „Az etruszk nép a magyar népek családjába tartozik, írásuk magyar rovás, míg a rájuk szaporodó italikuszok át nem vették a hatalmat...." http://www.magyar-rovasiras-leletek-1.eoldal.hu/cikkek/59-etruszk-kotoredekek.html (2017. november 17.)

> „Az ősnyelv szókincsének ma kiterjedt európai használata létező tény, ahogy a kelta és etruszk rokonságunk is az." http://rafia.hu/node/30 (2017. november 30.)

> „Itália területén több magyar nyelvű nép is élt, de csak az etruszkokat mondják egyelőre magyar nyelvűeknek a modern kutatók.

11 Felmerült a gyanú, hogy a fordítás nem is annyira új, hanem nagy mértékben épül az 1994-es kiadásra, amely C. Vladár Zsuzsa munkája, míg a 2014-es kiadás fordítójaként „Braejer Flóra" van feltüntetve... Az ügy hátteréről nemrég jelent meg újságcikk (Borbás 2014).

> Mario Alinei professzor szerint az etruszkok Kr.e. 2.500 körül érkeztek a félszigetre a Kárpát-medence térségéből. Később Trója (Torja) felől is magyarok hajóztak Etruriába, bizonyára több hullámban. Thyrszénosz királyfi népén kívül a Tengeri Népek több csoportja is részben Itáliában és a szigeteken talált hazát." Péterfai János: Belsina http://tunderkiralysag.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1202990 (2017. november 17.)

> „Nagyon kevés szkíta nyelvemlék maradt fönn, ezért a szkíták nyelve csak a korabeli más nyelvemlékekkel, ill. későbbi, a szkítával rokon v. a szkíta-utód nyelvek segítségével tanulmányozható; ilyen a sumér, a szanszkrit, az etruszk, a kelta, a *magyar* nyelv. - A szkíta-etruszk, azaz a m.-etruszk nyelvrokonságot meggyőzően bizonyítja pl. az olasz Mario Alinei: *Az etruszk nyelv mint a magyar nyelv archaikus változata.*" (Magyar Katolikus Lexikon, http://lexikon.katolikus.hu/Ö/őstörténetünktabui.html)[12]

Sőt még gyermekirodalmi lapban is felbukkan:

> Az olasz Alinei professzor bebizonyította, hogy a mai Itália őslakói, az etruszkok magyarul beszéltek. (*Napsugár gyermekirodalmi lap*, 2006, 50. évfolyam, 572. szám, Kolozsvár)

1. kép. Alinei-szindróma a gyermek irodalomban.
(*Napsugár gyermekirodalmi lap*, 2006, 50. évfolyam, 572. szám, Kolozsvár)

12 A szócikk szerzője valószínűleg Bakay Kornél.

Barkun nyomán etruszk „rokonságunkat" nevezhetjük *stigmatizált emlékezet*nek. A stigmatizált emlékezet mindarra vonatkozhat, amire emlékezni akarunk, vagy úgy véljük, hogy emlékszünk, mert azonosulni tudunk velük, nem áll ellentétben identitásunk többi elemével. A stigmatizált emlékezet gyakorta épít a kommemoratív emlékezetre. A kommemoratív emlékezet történelmi diszkontinuitás következménye, s „különösen igaz ez a nemzeti emlékezet, pontosabban: a nemzeti múlt évfordulókhoz kötött memóriamunkája esetében" (Gyáni 2007: 89). Kiadványokat, emlékezethelyeket, ünnepeket hoz létre, építve-erősítve ezen narratívák legitimizációját. Ennek is számos nyomát találjuk az országban.

6. Összefoglalás

Messzire juthatunk. Szaniszló Ferenc, egykoron az *MTV Panoráma* című műsor szerkesztője, az utóbbi időben az Echo TV-n hallható-látható konspirációs eszmefuttatásairól elhíresült, állami Táncsics-díjjal kitüntetett (majd attól tkp. megfosztott, végül az Echo TV-től is elküldött) újságíró egy közel-keleti riportot többek között a következő szavakkal vezetett fel:

> „Mi, sumérok, szkíták, *etruszkok*, kelták, hunok – vagyis magyarok, megszenvedtük választottságunkat, de fönnmaradtunk, és fönnmaradunk, mert a bolygó emberi civilizációjának letéteményesei, a Gondviselés akaratának hordozói vagyunk." (Echo TV, Világ-panoráma, 2008? https://www.youtube.com/watch?v=UU6cFwAAmz4 2010)

Innen nincs visszaút: amikor az egymással nem, vagy csak nagyon erős vagy éppen nagyon egyszerű fantáziával összeegyeztethető elméleteket pakoljuk egybe, és egyedül a finnugorokat zárjuk ki onnan. Mi ez, ha nem összeesküvés-elmélet?

A finnugor összeesküvés-elmélet – nagyjából az, amelyet Gaudi-Nagy Tamástól idéztem a tanulmány elején – része annak a stigmatizált tudásnak, amely a magyar nép és nyelv alternatív eredetét és történetét magába foglalja. A finnugor konteo megerősíti, alátámasztja az alternatív eredetverziókat, amelynek az a legáltalánosabb hivatkozási alapja, hogy a finnugorságnak nincsen nyoma a magyarság emlékezetében legyen az történelmi, kollektív vagy kommemoratív. Így nem része, nem lehet része a magyarság nemzeti identitásának, hanem egyszerűen valakik által kitalált és ránk kényszerített rossz dolog. Ez utóbbi diskurzus ugyanakkor beépülni látszik a stigmatizált történeti tudatba.

Az elmúlt mintegy kétszáz év során így kialakult/kialakított narratíva a stigmatizált tudásból, annak is leginkább a letagadott variánsából épülő emlékezetté formálódott, és így természetszerűen formálja a nemzeti identitást is. Ugyanakkor ez a nemzeti identitás és a hozzátartozó emlékezet szintén csak stigmatizált lehet. A politikai (szélső)jobb ideológiájába illik leginkább az a törekvés, hogy erről az identitásról lekerüljön a stigmatizáltság, legitimizációs törekvések jellemzően ott tapasztalhatók.

Ki kell emelni, hogy ez azonban a folyamatok, jelenségek leegyszerűsítése, és a jelenséget nem lehet csupán annak két pólusával leírni. Már csak azért sem, mert kilépett a más konteókra jellemző zártkörű diskurzusból és jelent meg olyan színtereken is (pl. ahogyan láttuk, a parlamentben vagy akár egy gyermekirodalmi lapban), amelyeken már nem egyszerű elkülöníteni az állításait az elfogadott/elismert tudástól.

Felhasznált irodalom

Assmann, Jan (2004) *A kulturális emlékezet.* Atlantisz, Budapest

Barkun, Michael (2003) *A Culture of Conspiracy. Apocalyptic Visions in Contemporary America.* Comparative Studies in Religion and Society. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London

Borbás Barna 2014: Bizarr elmélet nyelvünk eredetéről – és a nagy leleplezés. http://valasz.hu/kultura/bizarr-elmelet-nyelvunk-eredeterol-es-a-nagy-leleplezes-104109 (2017. november 30.)

Borbély Szilárd (2000) Horvát István és Vörösmarty Mihály: történeti és irodalmi fikció találkozása, In: Takáts József (szerk.), *Vörösmarty és a romantika.* Művészetek Háza – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Pécs – Budapest. 111–128.

Bratich, Jack Z. (2008) *Conspiracy Panics – Political Rationality and Popular Culture.* State University of New York Press, New York

Brotherton, Rob (2015) *Suspicious Minds – Why We Believe Conspiracy Theories.* Bloomsbury Sigma, New York.

Fenster, Mark (2008) *Conspiracy theories – secrecy and power in American culture.* University of Minnesota Press, Minneapolis – London

Fleming, Chris – Jane, Emma A. (2014) *Modern Conspiracy. The Importance of Being Paranoid.* Bloomsbury Academic, New York – London

Gheno, Danilo (2004) A magyar lenne a mai etruszk? *Magyar Nyelv,* 100. 490–498.

Gheno, Danilo (2010) Visszás nézetek a magyar nyelv eredetéről, In: Honti László (szerk.), *A nyelvrokonságról.* Tinta Könyvkiadó, Budapest 125–146. (Alineiről: 129–133).

Gyáni Gábor (2000) Kollektív emlékezet és nemzeti identitás, In: Gyáni Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Napvilág, Budapest. 81–94.

Gyáni Gábor (2007) *Relatív történelem.* Typotex, Budapest.

Gyáni Gábor (2008) Identitás, emlékezés, lokalitás. *2000/6.* http://ketezer.hu/2008/06/identitas-emlekezes-lokalitas/ (2017. november 30.)

Gyáni Gábor (2010) *Az elveszíthető múlt.* Nyitott Könyvműhely, Budapest

Hegedűs József (2001) *Hiedelem és valóság.* Akadémiai Kiadó, Budapest

Hofstadter, Richard (1964) The Paranoid Style in American Politics. *Harper's Magazine* 1964 November. https://harpers.org/archive/1964/11/the-paranoid-style-in-american-politics/ (2017. november 30.)

Honti László (szerk.) (2010) *A nyelvrokonságról – Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság.* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 104.) Tinta, Budapest
Honti László (2012) *Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak.* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 143) Tinta, Budapest
Korompay H. János (2014, szerk.) *Arany János összes művei XVIII. Levelezés 4.* Universitas Kiadó, Budapest.
Kozmács István (2010) Mario Alinei: Ősi kapocs. A magyar–etruszk nyelvrokonság. *Nyelvtudományi Közlemények,* 107. 362–372.
Lakatos László (2000) Munkahipotézisek az összeesküvéselméletek *szociológiai* elméletéhez, In: iványi Erika, solymosi Zsuzsa (szerk.) Írások Huszár Tibor *70. születésnapjára.* ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Budapest. 196-239.
Nora, Pierre (1999) Emlékezet és történelem között. *Aetas,* 14. 3-10.
Rédei Károly (1998) Őstörténetünk kérdései. Balassi, Budapest
Sándor Klára (2011) *Nyelvrokonság és hunhagyomány.* Typotex, Budapest
S. Varga Pál (2005) *A nemzeti költészet csarnokai.* Balassi, Budapest
S. Varga Pál (2012) Kollektív emlékezet és történeti tudományok. *Studia Litteraria,* 32-40.
Szeverényi Sándor (2015) A finnugor „mítosz", In: Povedák István – Hubbes László (szerk.) *Már a múlt sem régi...: Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése.* MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged 119–142.

Források:

Alinei, Mario (2003) *Etrusco: una forma arcaica di ungherese.* Il Mulino, Bologna
Alinei, Mario (2005) Ősi kapocs. A magyar–etruszk nyelvrokonság. Allprint Kiadó, Budapest
Aradi Éva (2004) *Megjegyzések Mario Alinei Ősi kapocs című könyvéhez.* (sok helyen, pl. www.magtudin.org)
Erőss Diána (2015) A magyar őshaza keresése. *Hihetetlen! Magazin. A magyarság 20 000 éves történelme 3. Különszám.* 14–16.
Marcantonio, Angela (2006) *A történeti nyelvészet és a magyar nyelv eredete. Angela Marcantonio válogatott tanulmányai,* HUN-idea Kiadó, Budapest.
Patrubány Miklós (2010) *Ha ti, hunjaim... Gondolatok a Magyarságtudományi Füzetek elé.* www.egripatrona.hu és sok más helyen
Sajnovics János (1994) *Demonstratio. Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos.* (Szerkesztette Szíj Enikő, fordította Constantinovitsné Vladár Zsuzsa). (Bibliotheca Regulyana 2.) ELTE, Budapest.
Sajnovics János (2014) *Demonstratio.* Két Hollós, Budapest
Varga Géza (é.n.) *A nyelv, mint a valláskutatás forrása.* http://www.kincseslada.hu/magyarsag/content.php?article.325 (2017. november 30.)

KUND Attila

ÖSSZEESKÜVÉS ÉS BIOLÓGIAI DETERMINIZMUS AZ 1920-AS ÉVEK MAGYAR FAJI ANTISZEMITIZMUSÁBAN

A tanulmány témája a magyar fajbiológia, az a szélsőjobboldali irányzat, amelynek képviselői az 1920-as években a „tudományos" magyar fajelmélet megteremtésén munkálkodtak. A tárgyalt szerzők egy kalap alá vétele némiképpen önkényes, hiszen fontos leszögezni, hogy a magyar fajbiológia önmagában nem egy szigorúan értelmezett mozgalom volt, hanem inkább egy ideologikus irányzat, amelynek követői egymással többnyire hol szorosabb, hol lazább kapcsolatban voltak. Esetenként e szerzők a kollegiális, informális kapcsolatok mellett formális viszonyban is álltak egymással, például tanári-tanítványi, professzori-tanársegédi kapcsolatban. A fajbiológia kifejezést maguk a szerzők is gyakran használták elméletükre, de sokszor fajvédelemnek,[1] vagy eugenikának titulálták tevékenységüket (Bársony 1922: 14-16). A két utóbbi fogalom használata félreérthető lenne, annak ellenére, hogy mind a magyar fajvédelemnek, mind az eugenikának – különösen ezekben az években – voltak közös elemei a biológiai fajelmélettel. A fajbiológia képviselői, orvosok és természettudósok voltak, jellemzően olyan személyek, akik hivatásszerűen tudományos tevékenységet folytattak és a fajbiológiától függetlenül jelentős tudományos életpályát futottak be. Az idősebb tudósok – mint Méhelÿ Lajos vagy Bársony János professzorok – ekkorra már komoly kutatói életművel rendelkeztek, vezető tudományos pozíciókat töltöttek be. Kimondható róluk, hogy szociológiai szempontból egyértelműen a tudáselit tagjainak számítottak. A két világháború között ugyanis ezen elitcsoportnak meghatározó részét képezték az egyetemi tanárok, akik kitüntetett szerepet élveztek az oktatásban, a tudományos életben és nagy kulturális befolyással bírtak, amit a stabilan magas jövedelem is biztosított (Kovács és Kende 2006: 218).

A magyar fajbiológia legismertebb és legtermékenyebb képviselője a már említett Méhelÿ Lajos (1862-1953) zoológus volt, aki szakterülete, a herpetológia (a zoológia hüllőkkel és kétéltűekkel foglalkozó ága) nemzetközi szinten is vezető kutatójának számított, de a rovaroktól a különféle emlősökig számos állatfajt kutatott. Angol és német nyelvű tanulmányait a biológiai szakirodalom a mai napig idézi. Tudományos sikereit mutatja, hogy több mint 20 faj latin elnevezésében szerepel Méhelÿ neve (Krecsák, Korsós és Tóth 2008: 10). Pályafutása a tudományos intézményrendszerben is szinte végig felívelő pályát mutatott. A közéletbe való bekapcsolódásakor az 1920-as években már a budapesti Bölcsészkar professzora, az 1927/28-as tanévben a kar dékánja, a biológia tanszék vezetője és az embertani

1 Például Méhelÿ Lajos több művének már címadásában is „fajvédelemnek" titulálta *par excellence* fajelméleti gondolatait. (1926a; 1926b és 1928a) Hasonlóképpen Koller K. Pius is a „fajvédelem" kifejezéssel élt a Méhelÿéhez nagyon hasonló elképzeléseinek tárgyalásakor. (1926a)

intézet igazgatója, az MTA rendes tagja (Kund 2012: 242-246). Bár tekintélye a tudományos közéleten belül – részben a fajbiológiai gondolatok elutasítottsága, részben konfliktusos, összeférhetetlen személyisége miatt – megrendült, ami az akadémiai tagságáról való lemondásához és egyetemi nyugdíjazásához vezetett, a magyar szélsőjobboldali gondolkodásra a továbbiakban is nagy hatást gyakorolt (Zakar 2011: 82-83). De tevékenységét a hivatalos politikai vezetés egyes köreiben is figyelemmel kísérték: Teleki Pál is a Méhelÿ által vezetett *A Cél* című folyóirat olvasója volt (Ungváry 2001: 75).

Szintén jelentős szakmai karriert futott be Bársony János (1860–1926) nőgyógyászprofesszor, klinikaigazgató, 1922–23-ban a budapesti egyetem rektora. Bársony is komoly szakmai sikereket ért el, például az általa vezetett klinika alkalmazott az országban először sugárkezelést nőgyógyászati onkológiai betegeken. (Lampé, Batár és Szállási 2009: 54.) A Méhelÿnél visszafogottabb hangot megütő, de fajbiológiai nézeteit és antiszemitizmusát nem titkoló professzor fontos szerepet játszott a numerus clausus törvény előkészítésében és meghatározó alakja volt az erősen jobboldali irányultságú, rendkívül befolyásos orvosi szervezetnek, a Magyar Orvosok Nemzeti Egyletének (MONE) (Kund 2011: 265-266).

A fajbiológusok fiatalabb nemzedékének képviselői is figyelemreméltó tudományos pályát futottak be a későbbi évtizedekben. Az 1920-as években még bencés szerzetesként Méhelÿ felügyelete alatt fajbiológiai témából doktoráló Koller K. Pius (1904–1979) később a rendet elhagyva jelentős rákkutató lett az Egyesült Királyságban.[2] Az ugyanekkor Méhelÿ mellett tanársegédként dolgozó Malán Mihály (1900-1968) pedig a második világháború utáni magyarországi fizikai antropológia meghatározó alakja volt.[3]

A fajbiológia képviselői soha sem titkolták politikai ambíciójukat, és azt sem, hogy elméletük közvetlen politikai követeléseket is megfogalmaz. Ennek ellenére a fajbiológus szerzők változó mértékben vettek részt a politikai közéletben és pártállásuk sem volt mindig azonos. Álláspontjukhoz legközelebb a Fajvédő Párt nézetrendszere állt. Méhelÿ Lajos részt is vett a párt munkájában, nagy tiszteletnek is örvendett, de a párt valódi irányvonalára csak korlátozott befolyása volt. Sem Gömbös Gyula, sem Zsilinszky Endre nem fogadta el maradéktalanul a fajbiológia alapgondolatát, még ha időnként retorikájukban fel is tűnt egy-egy eleme (Kund 2012: 246-248). Bársony János viszont nem csatlakozott a Fajvédő Párthoz, megmaradt a kormánypárt támogatójaként, annak ellenére, hogy nézetei miatt nem lett volna meglepő, ha Gömbösékkel tart. Azt, hogy Bársony a Horthy-korszak establishmentjének milyen fontos személyisége volt, mi sem mutatja jobban, mint 1926-os temetése, melyen a professzort az elit prominens tagjainak részvételével, egészen látványos külsőségek közepette búcsúztatták (Kund 2011: 266).

2 Későbbi pályafutásáról lásd Dr. Német László nekrológját (1979).

3 Malán pályájának vázlatszerű ismertetését lásd Makra Szabolcs cikkében (2007).

A „faj" és a faji antiszemitizmus

A fajbiológus szerzők értelmezésében a ‚faj' teljesen biológiai értelmű fogalom volt – ellentétben a korban széleskörűen elterjedt, a nemzet vagy az etnicitás szinonimájaként értelmezett jelentéssel (Szabó 1995: 152). De a szigorú biológiai értelmezés gyökeresen eltért az olyan alternatív koncepcióktól is, mint amilyen Szabó Dezső vitalitáson alapuló felfogása, (Kovács 2007: 475), vagy a Szekfű Gyula által megfogalmazott történelmi faj (Szekfű 1924). Méhelÿ sokszor megismételt szavai alapján „*[A] fajiság a tengely mely körül a népek léte forog*, minden egyéb, ami ezenkívül mint tünet, jelleg, vagy hatás felötlik, csak folyománya a fajiság alkotó vagy romboló erőinek..." (Méhelÿ 1927a: 4). A faj oly mértékben kitüntetett szerepbe került, hogy már-már metafizikai kategóriává vált és nyilvánvalóan ellentétbe került az amúgy sokat hangoztatott darwinizmussal. Utóbbira jó példa Méhelÿ dékánként mondott beszéde, amely a darwini logika alapján értelmezhetetlen: „[A]z emberi élet legfőbb célja és hivatása, igazi s talán egyedüli értelme: a faj fenntartása. [...] Mert a múlandó ember csak eszköz az örökéletű faj szolgálatában..." (Méhelÿ 1928b: 46).

A magyar fajbiológia kizárólag nyugati elméleti forrásokra támaszkodott. A tudományos rasszizmus legkurrensebb nyugati gondolatait éppúgy idézték, mint a fajelmélet klasszikusainak, Gobineau grófnak és Houston Stewart Chamberlainnek elképzeléseit. Az eugenikai irodalom is fontos részét képezte tájékozódásuknak, ezt az is elősegítette, hogy az első világháború után, az eugenikai mozgalmakban bekövetkezett „nacionalista fordulatot" követően[4] a fajelmélet és az eugenika igen közel kerültek egymáshoz. Ebből is következik, hogy a szakirodalom mellett különféle, nyugati országokban foganatosított intézkedések – például az eugenikai jellegű szociálpolitika, vagy az amerikai szegregációs szabályok – ugyancsak felkeltették a magyar fajbiológusok érdeklődését, és ezek magyarországi adaptálását is szorgalmazták.

A fajbiológiának nyilvánvaló nehézséget okozott a biológiai értelemben vett „magyar faj" meghatározása is. Akkoriban is közhelyszámba ment a magyarságot kevert népnek tekinteni. E problémát különféle, gyakran ellentmondásos okfejtésekkel próbálták megoldani. Ugyanakkor, ha a szövegek mennyiségét nézzük – és ez már átvezet a következő pontra –, az antiszemita témájú írások egyértelműen meghaladták a „magyar faj" mibenlétét vizsgáló szövegekét. Sőt, rendszerint utóbbiak is antiszemita fejtegetésekbe torkolltak. Nagyon jellemző, hogy a természettudományosan megragadható magyar faj realitását megkérdőjelező véleményeket mint zsidó kellemetlenkedést söpörték le az asztalról.

A fajbiológia, bár általános, az emberi élet egészét leírni kívánó elméletnek mutatta magát, legfőbb célja az antiszemitizmus „tudományos igazolása" volt. A szerzők ugyan más témákat is tárgyaltak – megfogalmazták a német kisebbség elleni fellépés faji értelmezését (Méhelÿ 1929a), felléptek a női jogok és a változó nemi szerepek ellen a reprodukciós szempontok biopolitikai értelmezése

4 Erről lásd Marius Turda monográfiáját (2010. 40-63.)

alapján (Kund 2016), és a társadalmi rétegződés biológiai okai mellett is érveltek.[5] Mindazonáltal, a fajbiológus szövegeket áttekintve nyilvánvaló, hogy a szerzők érdeklődésékének központjában az úgynevezett „zsidókérdés" állt és sokszor a korábban említett jelenségeket, például a változó női szerepeket is a faji antiszemitizmus keretében tárgyalták.

Elméletükben a zsidóság alsóbbrendű fajt alkot, mely története során a legkülönfélébb természetellenes keveredéseknek volt kitéve. Többek között afrikai rassz-jegyeket hordoz, ami a rasszista hierarchiában a legalacsonyabb szint. Mivel a fajelmélet alapelve szerint alsóbb és felsőbbrendű szülők kapcsolatából mindig az alsóbbrendű szülő tulajdonságai öröklődnek, ezért – érveltek a fajbiológusok – a magyarságot a zsidóvá válás fenyegeti. A zsidóság a fajbiológia szerint az alacsonyrendűségen túl patologikus állapotban is van: különféle betegségek hordozója, mint amilyen a cukorbetegség, vesebetegség, siketnémaság, és természetesen mindenféle mentális betegség, szexuális zavar, de a férfi hisztéria is jellemző rájuk. A zsidóság kóros állapotáról szóló fajelméleti diskurzus egyik legmeglepőbb és legabszurdabb példája Malán Mihály okfejtése arról, hogy a zsidóság körében állítólagosan felülreprezentált tuberkulózis-immunitás is negatív, az alsóbbrendűséget alátámasztó tulajdonság (Malán 1928).

A fajbiológusok a háborús vereséget, a forradalmakat, és az azokat követő súlyos társadalmi problémákat is biológiai okokra vezették vissza, s egyszersmind a keveredés okozta degeneráció tüneteinek tekintették. Ezzel elvetették a klasszikus eugenika által meghatározott okokat, mint az alsóbb rétegek túlszaporodása, vagy a különféle devianciák. Illetve, szerintük utóbbi problémák mögött is a zsidóság által megrontott magyar vér rejtőzik. A hanyatlás tünetei lelki jelleget is öltöttek: az „erős jellem", a „férfias önérzet", az „emberies érzület", a „hazafias érzés" vagy a „nemes önzetlenség" eszményének helyébe a „világszabadság", „világforradalom" vagy a „világköztársaság" dekadenciája lépett (Méhelÿ 1926a: 8). De a vegyes házasságok Méhelÿék szerint további hanyatláshoz, a magyarság teljes pusztulásához vezetnek: „[A] nagyobb mértékű vérkeveredés a zsidó vér átütő erejénél fogva, a magyarság teljes elzsidósodására vezetne" (Méhelÿ 1926b: 33). A magyarság eltűnésének víziója tulajdonképpen a nemzethalál-toposz sajátos, faji újraértelmezése.

A fajbiológusok által meghirdetett megoldási program a szigorú, faji alapú szegregáción és az államilag felügyelt reprodukción alapult volna. Méhelÿ szerint „a puszta véletlenre bízott szaporodás helyébe *be kell vezetni a rendszeresen szabályzott, ellenőrzött szaporodást...*" (Méhelÿ 1927b: 15), de a zsidó-nem zsidó házasságok korlátozásán túl a degenerálódott városi vér feljavítását is szükségesnek látták: „A kunyhóban, a faluban kezdett revisió fogja a valót feltárni, a bennük indított eugenikával induljon meg a város, a társadalom, az államalkotó faj nemesítése..." – javasolta Bársony János (Bársony 1922: 18). Utóbbi passzus éppenséggel rámutat a klasszikus eugenika – amely éppen az alsóbb rétegek túlszaporodásától tartott – és a fajbiológia szemléletének fő különbségére is, hiszen a

5 Erre a jó példa Ritoók Zsigmond kórházigazgatónak, egyben a MONE vezetőjének cikke, mely a klasszikus eugenika érvelését idézi (1927).

kunyhók lakói immár a tiszta faji forrást reprezentálják, nem a veszélyes és ragályos nyomort. A parasztság efféle új szemlélete pedig ahhoz az új diskurzushoz is kapcsolódik, amit ekkoriban Szabó Dezső, majd a későbbiekben a népi írók is képviseltek (Szállási 2003: 1401-1402).

A fajbiológus argumentáció és a tudomány autoritása

A tudományosságra való hivatkozás fontos eleme volt a fajbiológiai diskurzusnak. A fajbiológus szerzők rendszerint a „tudomány képviselőiként" nyilatkoztak, olyan természeti törvényekről értekeztek, amelyekhez mint tudósok, csak ők férhettek hozzá. Mindebből az is következett, hogy minden, a faji elméleteket érintő bírálatot mint dilettáns véleményt söpörtek le az asztalról, sőt, többször a kritikát megfogalmazót mögöttes érdekek – természetesen zsidó összeesküvés – szolgálatával vádolták meg. A fajbiológia publikációi a tudományos szakcikkek és monográfiák külsőségeit mutatták. Jellemző módon az efféle közlemények bőven lábjegyzetelve jelentek meg, komoly apparátussal, nagy mennyiségű szakirodalmi hivatkozással, rendszerint idegen nyelvű (angol, német, francia) citátumokkal. A szövegeket számos esetben szemléltető ábrák, sőt, időnként fénykép-reprodukciók is kiegészítették. A fajbiológia fő orgánuma, a fentebb már említett, ekkoriban Méhelÿ Lajos által szerkesztett *A Cél* című folyóirat is egy tudományos periodika külsőségeit hordozta.

A fajbiológiai gondolatok a hivatalos tudományhoz nemcsak az egyes szerzők személyén keresztül kapcsolódtak, de az illető tudósok a hivatalos tudományos intézményrendszeren belüli pozíciójukat, az intézményrendszer infrastruktúráját a faji elképzeléseik propagálására is felhasználták. Így hangoztak el efféle gondolatok Méhelÿ Lajostól az Akadémia osztályülésén,[6] vagy dékáni tisztsége idején a pesti Bölcsészkar teljes diáksága előtt,[7] ahogyan Bársony János az éves rektori beszédét szentelte e témának.[8] A fajbiológiai gondolatok tudományos intézményrendszerbe való – legalábbis részleges – beágyazódását mutatja az is, hogy Koller K. Pius egy teljesen Méhelÿ érvelésén alapuló doktori disszertációt nyújtott be, majd védett meg.[9]

A tudományosság kérdésének a tudományos szférán kívüli aspektusa is fontos volt, sőt alkalmasint fontosabb is, mint az egyetemi-akadémiai szféra, ahol a fajbiológiát sohasem övezte konszenzus. A tudományosság hangsúlyozása ugyanis nyilvánvalóan a meggyőzőerőt támasztotta alá, amely elsősorban a laikus közvélemény meggyőzésében lehetett sikeres. A szociálpszichológusok *szakértői heurisztikának* nevezik azt a jelenséget, amikor „az emberek hajlamosak arra, hogy elfogadják egy kijelentés igazságát annak alapján, hogy ki mondja, ahelyett, hogy gondosan elemeznék, hogy *mit* is mondanak [ti. a tekintélyesnek

6 Az előadás szövegét lásd: (Méhelÿ 1929b)
7 Az előadás szövegét lásd: (Méhelÿ 1927b)
8 Az előadás szövegét lásd: (Bársony 1922)
9 Az értekezés később publikált kiadása: (Koller 1926b)

tartott személyek]" (Smith és Mackie 2002: 390). Erre támaszkodva a fajbiológusok okfejtésükben tudatosan vagy szándék nélkül a tekintélyre alapozott érveléssel – pontosabban érvelési hibával – az *argumentum ad verecundiam-al* éltek.

Fajbiológia és az antiszemita összeesküvés-elmélet

A biológiai faj-fogalmat hangsúlyozó, a modern, pozitivista tudományosság külsőségeit hordozó elmélet – bár nem mentes a belső ellentmondásoktól – egy determinisztikus rendszert próbált felvázolni, mindent biológiai okokra visszavezetve. Ugyanakkor a fajbiológus szerzők szorosan kapcsolódtak a kor magyar jobboldali-szélsőjobboldali diskurzusához is, ami – a későbbiekben látható lesz – többszörösen paradox helyzetet eredményezett.

Maga a zsidó összeesküvés legendája nem csak a modern politikai antiszemitizmus egyik alapmotívuma. A zsidók megvádolása különféle titkos és gonosz cselekedetekkel – mint amilyen a vérvád vagy a járványt terjesztő kútmérgezés – már a premodern zsidóellenes vádakban jelen volt, de igazán a modernitás kiváltotta új társadalmi viszonyok között nyerte el mai formáját. A felvilágosodás eszméinek ádáz kritikusa, a konzervatív royalista Joseph de Maistre gróf a francia forradalmat már nagyon korán, többek között mint „zsidó-szabadkőműves" összeesküvést ítélte el (Ludassy 1990: 9). A 19. század második felében szárnyra kapó politikai antiszemitizmus ideológiájában is fontos tényező lett a zsidóság nemzetközisége és a kapitalista társadalmakban meglévő feszültségek és problémák mögött valami titkos zsidó szándék feltételezése. A tiszaeszlári vérvád esetében például már nem maga a vérvád jelentette az újdonságot, hanem azok a közkeletű feltételezések, hogy a vádlottak felmentéséhez különféle, nemzetközi zsidó körök konspirációja vezetett.

Az összeesküvés mítosza igazán univerzális méretűvé a *Cion* bölcs*einek jegyzőkönyvei* nagy hatású hamisítvány elterjedésével nőtt. A cári titkosrendőrség, az Ohrana által provokációs célból fabrikált szöveg – ami minden, könnyen kimutatható, és hitelességét alapjaiban megrendítő gyengesége ellenére rendkívüli hatást gyakorolt,[10] és gyakorol napjainkban is. A világ állítólagos zsidó meghódításának forgatókönyvét idegen nyelveken az első világháború után adták ki (angolul és franciául 1920-ban, olaszul 1921-ben jelent meg először (Joó 2008: 134). A háború utáni évek viszonyai között a pamflet nagy népszerűségre tett szert. Az első magyar nyelvű kiadás Bécsben jelent meg. (Útban a világuralom felé... é.n.) Bár kétséges, hogy valóban így történt, de a hiányos könyvészeti adatokkal rendelkező kötet kolofonja szerint a kiadó Henry Ford – a közismerten antiszemita nézeteket valló és antiszemita propagandára valóban sokat költő – amerikai autógyáros. A teljes magyar kiadás előtt már megjelent egy kivonatos összefoglaló

10 A Cion bölcseinek jegyzőkönyveiről, születésének körülményeiről, számos feldolgozás született, melyek a történeti szempont mellett – a kompilációba szerkesztett plagizált passzusokat leleplező – filológiai aspektusból is elemzik a szöveget. Magyar nyelven a kérdést közérthetően foglalja össze Bebesi György cikke (2010). A hamisítvány Dél-Amerikától a Távol-Keletig terjedő hatásáról jó kiindulópontot adnak az Esther Webman (2011) által szerkesztett kötet tanulmányai.

is, méghozzá éppen a fajbiológia legfontosabb folyóirata, a már említett *A Cél* hasábjain, a fajvédő ideológia korai megfogalmazójának, Kiss Sándor tanárnak a tollából (Kiss 1921).

Magyarországon a világháború alatt megindult,[11] és az ellenforradalom után kiteljesedett antiszemita hullámban már központi elem volt a zsidó összeesküvés feltételezése. Kezdve a háborús szolgálat alól magát kivonó, ámde a hadiszállításokon meggazdagodó zsidóság legendájától a Tanácsköztársaságot valamiféle zsidó összeesküvésként ábrázoló narratíván át egészen a populáris kultúráig, amibe a magyarságot megrontani szándékozó zsidó hatalmi törekvéseket láttak. Természetesen az antiszemiták által felvázolt bűnlajstrom élére Trianon került, ami szerintük szintén titkos zsidó üzelmek következménye volt.

Az antiszemita összeesküvés-elmélet a fajbiológusok szövegeiben is megjelent. Az ismert hívószavak, mint a *nemzetközi zsidóság*, a *szabadkőműves zsidóság* hangoztatása nem tért el a korszak szélsőjobboldali retorikájától. A zsidó összeesküvésekről szóló passzusok rendszerint a biológiai fejtegetések mellett szerepeltek. Trianon okának keresésekor a fentebb taglalt biológiai degenerációt esetenként felváltotta a zsidó összeesküvés gondolata: „A háború előtt özönével jelentek meg külföldön az ilyen veszedelmes, mert az egész művelt nyugatot ellenünk ingerlő könyvek, amelyek szerzői többnyire jól megfizetett cseh, rác, oláh, tót vagy német bőrbe bujtatott zsidók voltak akik tagadták a magyar fajiságot és nagy szakértelemmel készítették elő a trianoni békekötésnek csúfolt hóhérmunka talaját" (Méhelÿ 1926b: 27) – írta Méhelÿ. A szemelvény „cseh, rác, oláh, tót vagy német bőrbe bujtatott zsidók[ról]" szóló eleme az észrevétlen, titokban aknamunkát végző zsidó képét idézi meg, aki észrevétlenül, egy nemzetközi, hatalmas és titkos hálózatot alkotva fejti ki gonosz tevékenységét. Itt is kiütközik a modern antiszemitizmus azon sajátossága, hogy mindig az asszimilált zsidókat támadja (Csepeli 1998: 71). Az észrevétlenség, az álca hangsúlyozásával a szerző még fenyegetőbbé, még félelmetesebbé teszi a zsidókat. Ugyanakkor az ellentmondásosság természetesen itt is nyilvánvaló, hiszen, ha igazak azok az alapvető faji különbözőségre vonatkozó állítások amelyeket a fajbiológia hangsúlyozott, akkor lehetetlen lenne ez a feltételezett manipuláció, hiszen a faji különbözőségek egyből kiütköznének.

Az 1920-as évek szélsőjobboldalának egyik alapproblémája volt a sajtó kérdése. E körökben közkeletű volt a nem jobboldali orgánumokat egyszerűen zsidó lapoknak bélyegezni, egy kalap alá véve a szociáldemokrata *Népszavát* és a népszerű társasági *Színházi Életet*, és feltételezni, hogy ezeket valamiféle mögöttes szándék irányítja. E vélemény a fajbiológusok írásaiban is megjelent. Az alábbi idézet érdekessége, hogy abban Méhelÿ Lajos a Cion bölcseinek jegyzőkönyveit is felhozza: „A magyar nyelven megjelenő zsidó újságok is hajszálnyi pontossággal

11 Közkeletű eleme a magyar történeti köztudatnak, hogy az ellenforradalom utáni antiszemita hullám kizárólagos oka a Tanácsköztársaság vezetésében helyet foglaló „zsidó származású" személyek felülreprezentáltsága volt. E gondolat – melyet sokszor még történészek is hangoztatnak – tarthatatlanságára mutat rá Paksy Zoltán tanulmánya, aki meggyőzően érvel amellett, hogy az 1919 utáni antiszemita diskurzus jellemző vonásai már évekkel korábban kimutathatók Prohászka Ottokár és mások megnyilatkozásaiban (Paksy 2013).

követik Cion vén bölcseinek [...] utasításait s teljesen fölösleges volna tagadni, hogy ugyanazzal a pokoli cselszövéssel hálózzák be a gyanútlan, jóhiszemű és sokszor már együgyűséggel határos naivsággal megáldott újságolvasó magyarságot amelyet teljesen belelovalnak abba a gondolati körbe, ahol – öntudatlanul is – csak a zsidó érdek szolgálatáról lehet szó" (Méhelÿ 1928c: 3). Az összeesküvéssel – hangoztatja – a zsidók igazi célja természetesen a világuralom, akik, hogy valódi céljukat leplezzék, akár „jámbor felekezetté degradálják magukat" (Méhelÿ 1927c: 5). De a szociáldemokrata mozgalom igazi küldetése is az, hogy „a zsidó faj hatalmi szférája az egész földkerekségre kiterjedhessen" (Méhelÿ 1930: 6).

Paradoxonok

A faji antiszemitizmus és az antiszemita összeesküvés-elmélet párhuzamos propagálása súlyos ellentmondást vet fel, mely a legelemibb logikának is ellentmond. A fajbiológia – a fajbiológus szerzők szerint – természeti törvényekkel foglalkozik. A faji problémák determinisztikus jellegűek, melyekre az egyénnek – aki mindig egy adott faj tagja – nincsen valódi befolyása. Az összeesküvés-elmélet alapmotívuma viszont a bűn, tehát erkölcsi kérdés. A bűnös cselekedet szabad akaratból meghozott helytelen döntés. Lakatos László definíciója ekképpen határozza meg az összeesküvés-elméletetek alapgondolatát „egy szervezett csoport titkos és bűnös tevékenysége, amelynek célja a társadalmi világ (vagy annak egy része) feletti illetéktelen kontroll megszerzése vagy megtartása a csoport magánérdekeinek érvényesítése érdekében" (Lakatos 2000: 204).

Meg kell jegyezni azonban, hogy az antiszemita összeesküvés-elméletet nemcsak a fajbiológia relációjában övezi efféle ellentmondás. A zsidó összeesküvés toposzának specialitása – ellentétben az egyéb nagyszabású konspirációval vádolt csoportokkal, például a szabadkőművesekkel, vagy a jezsuitákkal –, hogy gyakori sugalmazása szerint a zsidók úgymond „ösztönösen" szövik az összeesküvést (Lakatos 2000: 208). Nyilvánvalóan így lehetséges csak a zsidóság általános elmarasztalása, és így lehet már egy csecsemőt előre elítélni a jövőbeli gaztettek miatt.

Az antiszemitizmusra és az antiszemita nézetrendszerre jellemző az a sajátosság – mondja Jocelyn Hellig –, hogy bár a zsidóságot különféle bűnökben és egyéb hibákban elmarasztaló állítások gyakran egymásnak ellentmondanak, az antiszemita argumentációban mégis párhuzamosan vannak jelen. Így lesznek a zsidók egyszerre kapitalista kizsákmányolók és felforgató forradalmárok, szélsőséges individualisták, ugyanakkor rendkívül összetartók, ők a Könyv népe, amely a vallás előírásaihoz fanatikus módon ragaszkodik, ugyanakkor a laza erkölcsiség, a morális dekadencia szintúgy jellemző vonásuk (Hellig 2003: 75-76). Tehát az antiszemiták gyakran egyszerre hisznek el egymásnak ellentmondó, zsidókról szóló vádakat. A tekintélyelvű személyiségről szóló klasszikus munkájukban Theodor W. Adorno és munkatársai is felhívták arra a figyelmet, hogy empirikus kutatásukban erős korreláció mutatkozott a zsidókról szóló negatív, de egymással ellentétes tartalmú állítások között. Tehát aki egyetértett azzal az állítással, hogy a

zsidók általános jellemzője a zárkózottság, jellemzően azt is elfogadta, hogy a zsidók egyszersmind tolakodók, és kíváncsiskodók. Nyilvánvaló, hogy e tulajdonságok együttes fennállása képtelenség. Adorno szerzőtársaival arra a konklúzióra jutott, hogy az antiszemita érzelmek egy képzeletbeli, sztereotip zsidó kép ellen irányuló mély, irracionális gyűlöleten alapulnak, aminek az egyes zsidó emberek legfeljebb csak részben felelnek meg (Adorno, és mtsai. 1950: 75-76).

A zsidókra aggatott különféle negatív, de egymással gyakran ellentmondásos tulajdonságoknak valószínűleg logikus következménye a nagyléptékű összeesküvés felvázolása, hiszen csak a „minden mindennel összefügg" meta-konspirációval magyarázható „az egész elképzelés, hogy a zsidó bankárnak és a zsidó kommunista párttitkárnak a működése mögött egy egységes terv és egy egységes szándék rejtőzik" (Bibó 1990). Az egymásnak ellentmondó állítások együttes elfogadása az összeesküvés-elméletek műfajára általánosan is jellemző. Tehát aki például hisz abban, hogy Diana hercegnő halálos merénylet áldozata lett, gyakran hitet ad annak a feltételezésnek is, hogy a hercegnő igazából nem halt meg, hanem valahol titokban él (Wood, Douglas és Sutton 2012: 769-770). Ez a gondolkodási séma, bár logikájában hasonlít a paranoiás tünetekhez, mégsem pszichopatológiai jelenség. Hanem – Krekó Péter kifejezését használva – „motivált kollektív megismerés". Az összeesküvés-elméletekben való hit egy szelektív természetű kognitív folyamat, amely a saját csoport által a külső, ellenséges csoportról alkotott képre épít, felhasználva korábbi hiedelmeket és egyfajta tükörképet is mutat a társadalmi közérzetről, a bizalmi viszonyokról (Krekó 2010: 71-72).

A fajbiológia által hangoztatott faji antiszemitizmus és az antiszemita összeesküvés-elmélet másik ellentmondása a zsidóság állítólagos patologikus állapota és a globális mértékű összeesküvés vádja között feszül. Nyilvánvaló, hogy az alsóbbrendű fajként leírt, betegesnek ábrázolt, testi-lelki problémák egész sorával sújtott zsidóság nem lehetne képes az összeesküvéseket végrehajtani. Hiszen teljesen hihetetlen, hogy egy gyenge, beteges és tehetségtelen csoport olyan nagyszabású és sikeres összeesküvéseket dolgozzon ki, amelyekkel az egész világtörténelmet befolyásolja. Az ellentmondások által felvetett problémákra a fajbiológus szerzők érdemben nem reflektáltak. Ugyanakkor több szövegükben is megjelenik a kérdés valamiféle magyarázata. Ha nem is konkrétan a zsidó összeesküvést, de a vélelmezett erkölcsi hibákat megpróbálták összekapcsolni a biológiai meghatározottság elképzelésével. Méhelÿ szerint egyfajta kollektív erkölcsi deficit is hozzájárult a zsidóság patologikus állapotának kialakulásához. „Azonban a pénznek minden áron való megszerzése sok izgalommal jár s az izgalmak hatásának évezredes halmozódása már valósággal megtámadta a zsidók agyvelejét, melynek egyes részei túlfejlődtek, más tájékai azonban elhanyagoltatásukban a gondolkodás egész rendszerében végzetes disharmóniát okoztak" (Méhelÿ 1923: 5). Jellemző módon, ezzel ellentétes magyarázat is napvilágot látott, miszerint a „természetellenes keveredés" eredményezte a zsidók „bűnös öntudatát" és „uralomra törekvését" (Koller 1927: 202).

A logikai ellentmondások problémája azért is érdekes, mert az nem állítható, hogy a fajbiológia képviselői egyáltalán ne polemizáltak volna a korabeli magyar

szélsőjobboldal egyéb irányzataival. Ennek legjobb példája a turanizmus, amely keleti orientációt hirdetve a Trianon utáni Magyarországon jelentős népszerűségnek örvendett a jobboldali körökben. Méhelÿ Lajos gúnyos támadásában pedig éppen, hogy a keleti orientáció gondolatát pellengérezte ki, felhívva arra a figyelmet, hogy a nyugati irányultság, az ő verziója szerinti „művelt Nyugat" követése az eugenika, a faji tudományok és a szegregációs törvények adaptálását jelenti (Méhelÿ 1938).

Konklúzió

A magyar fajbiológia, ahogy látható, önmagában nem alkotott eredeti gondolatokat. Ami sajátságossá tette, az a nyugati tudományos rasszizmus adaptálása a magyarországi antiszemitizmus kontextusába. A tanulmányban ecsetelt ellentmondások egyfajta „általános antiszemitizmusban" értelmezhetők. Egy olyan beállítódásban, amelyben a zsidósággal szembeni attitűd mindig ellenséges. Bármilyen kategóriáról van is szó, a zsidók negatív értékelést kapnak. Ha az egészség kérdéséről, akkor betegek, ha kreativitásról, akkor híján vannak az alkotókészségnek, ha mentális egészségről, akkor a legkülönfélébb pszichés betegségekben szenvednek. A fajbiológia által hirdetett antiszemitizmusnak emiatt volt egy szűken vett belpolitikai aspektusa is. Ez pedig – a hivatalos vonallal szemben – a szelektív antiszemitizmus elutasítása. A Horthy-korszakkal foglalkozó történeti szakirodalom a „szelektív antiszemitizmus" fogalma alatt tárgyalja azt a bethleni konszolidáció időszakában, a hivatalos körökben majdhogynem általános ambivalens attitűdöt, amely alapján a nemzeti célokért küzdő, hazafias „jó zsidó" alakját befogadták a keresztény-nemzeti társadalomba, más zsidó rétegekkel szemben viszont továbbra is ellenséges viszonyt tanúsítottak, és mint *zsidókat* ítélték el őket.[12] Nyilvánvaló, hogy a fajbiológia által hangoztatott antiszemita nézetekkel mindez nem hozható közös nevezőre. Akár a faji antiszemitizmus biológiai determinizmusát, akár a zsidó összeesküvés démoni fenyegetését vesszük alapul, a „jó zsidó" a fajbiológusok szemében egyszerűen nem létezik. Ebben a kormányzathoz lojálisabb, kevésbé radikális szerzők sem jelentettek kivételt.[13]

A magyar fajbiológia tanulmányozása során végül nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az itt is elemzett gondolatokat egy magasan kvalifikált és a tudományos kutatásban nagy tekintéllyel bíró csoport hangoztatta, és a tudomány autoritásával legitimálta. Éppen ezért további kutatásoknak kell feltárni a magyar fajbiológia hatását az 1930-as és 1940-es évek szélsőjobboldali gondolkodására, és a magyarországi antiszemitizmus általános történetére.

12 Erről lásd Ormos Mária tanulmányát (2005: 15-16).

13 Az a fentebb már említett tény, hogy a faji kérdést mérsékeltebb hangon tárgyaló Bársony János végig kitartott kormánypártinak és nem csatlakozott Gömbösékhez, nem jelentette azt, hogy ne lett volna maga is szélsőségesen antiszemita. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az a bizarr per, melyet halála után a végrendelete miatt indított özvegye. Bársony ugyanis azzal a feltétellel tette meg általános örökösének Éva lányát, hogy az nem házasodik össze ereiben bármilyen kevés zsidó vért is hordozó férfival. Ha a lány a kikötést megszegné, akkor csak a köteles részt kapná a professzor vagyonából (Budapesti Hírlap 1926).

Felhasznált irodalom

Adorno, Theodor W. – Brunswik, Else Frenkel – Levinson Daniel J., – Sanford, R. Newitt. (1950) *The Authoriatarian Personality.* Oxford, Harper

Bársony János (1922) *Rectori beszéd a Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem 1922. évi szeptember hó 29-én tartott megnyitó díszünnepségen elmondta Bársony János Dr. egyetemi tanár.* Budapest, M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda

Bebesi György (2010) Egy elhíresült Ohrana-provokáció. A Cion bölcseinek jegyzőkönyvei. *Rubicon.* http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/egy_elhiresult_ohrana_provokacio_a_cion_bolcseinek_jegyzokonyvei/ (letöltve: 2016. március 7.)

Bibó István (1990) Levél Borbándi Gyulához. In: Ifj. Bibió István szerk. *Válogatott tanulmányok.* Budapest. http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/471.html (letöltve 2016. március 7.)

Budapesti Hírlap (1926) Törvényszéken Bársony János Professzor Végrendelete. *Budapesti Hírlap,* 1926. november 9, 13.

Csepeli György (1998) *Előítélet és antiszemitizmus.* Budapest, Jószöveg Műhely Kiadó

Gyurgyák János (2007) *Ezzé lett magyar hazátok - A magyar nacionalizmus és nemzeteszme története.* Budapest, Osiris

Hellig, Jocelyn (2003) *The Holocaust and Antisemitism - A Short History.* Oxford, Oneworld

Joó Christopher (2008) Zsidó világuralom a Cion bölcseinek jegyzőkönyveinek tükrében. In: Molnár Melinda szerk, *Kutatásszervezés a felsőoktatásban.* Veszprém, Veszprémi Humány Tudományokért Alapítvány, 133-144.

Kiss Sándor (1921) Cion bölcseinek titkai. *A Cél XI.* 290-300.

Koller K. Pius (1926a) Fajvédelem és Katholicizmus. *A Cél XVI.* 147-151.

Koller K. Pius (1926b) *Faj és haj. Doktorátusi értekezés.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda

Koller K. Pius (1927) Keserű érzések. *A Cél XVII.* 201-207.

Kovács I. Gábor és Kende Gábor (2006) Egyetemi tanárok rekurtációja a két világháború közötti Magyarországon. In: Kövér György szerk. *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmány.* Budapest, Századvég Kiadó, 417-506.

Kovács Gábor (2007) Liberalizmusképek a nép mozgalomban: Szabó Dezső, Németh László, Bibó István. In: Ludassy Mária szerk. *A felvilágosodás álmai és árnyai.* Budapest, Áron Kiadó, 468-494.

Krecsák László, Korsós Zoltán, és Tóth Tamás (2008) Lajos Méhely's Herpetologiai Hungarica, a Review of a Masterpiece of the Hungarian Herpetelogical Literature. *Bibliotheca Herpetologica,* VIII. 10-19.
Krekó Péter (2010) Az összeesküvés-elméletekben való hit pszichológiája. In: Forgó Melinda és Ilyash György szerk. *Conexus.Thesaurus Scientiarum. I.Környezet.* Budapest, ELTE, 71-89.
Kund Attila (2011) Eugenika és fajvédelem: Bársony János professzor nézetei. In: Szappanyos Melinda szerk. *9. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia előadásai.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégium, 265-275.
Kund Attila (2012) Méhely Lajos és a magyar fajbiológiai kísérlete. *Múltunk,* LVII. 239-289.
Kund Attila (2016) 'Duties for her race and nation': Scientistic racist views on sexuality and reproduction in 1920s Hungary. *Sexualities,* XIX, 190-210.
Lakatos, László (2000) Munkahipotézisek az összeesküvés-elméletek szociológiai elméletéhez. In: Iványi Erika és Solymosi Zsuzsa szerk. *Írások Huszár Tibor 70. születésnapjára.* Budapest, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, 196-239.
Lampé László, Batár István, és Szállási Árpád (2009) *A magyar szülészet-nőgyógyászat története.* Budapest, Medicína
Ludassy Mária (1990) Zsidó-szabadkőműves összeesküvés... *Kritika,* XX. (4) 7-9.
Makra Szabolcs (2007) Mihály Malán (1900–1968): biographical sketch and selected bibliography. *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici,* XCIX. 211-224.
Malán Mihály (1928) A Tuberkulózis és a Zsidóság. *A Cél,* XVIII. 211-218.
Méhelÿ Lajos (1923) A magyar tragédia élettudományi okai. VI. közlemény. *A Cél XIII.* 2-11.
Méhelÿ Lajos (1926a) Néhány szó a magyar fajvédelemről. A Gödöllői Művelődési Egyesület 1926. évi augusztus hó. 10-iki közgyűlésen tartott ünnepi előadás. Budapest, Held János
Méhelÿ Lajos (1926b) *A magyar fajvédelem irányelvei.* Budapest, Held János
Méhelÿ Lajos (1927a) *Állítsunk fel a magyar fajbiológiai intézetet.* Budapest, Held János
Méhelÿ Lajos (1927b) *Az okszerű népesedéspolitika élettudományi alapja.* Budapest, Held János
Méhelÿ Lajos (1927c) Faj vagy felekezet. *A Cél,* XVII. 1-13.
Méhelÿ Lajos (1928a) *Fajvédelmi gondolatok.* Budapest, Held János
Méhelÿ Lajos (1928b) Tudományos életünk mai iránya. *A Cél, XVIII.* 43-19.
Méhelÿ Lajos (1928c) *Farizeusok. (Tripartium hungaro-Hebraicum.)* Budapest, Held János
Méhelÿ Lajos (1929a) *A németek Magyarországon. Fajbiológiai Tanulmány.* Budapest, Stephaneum Nyomda
Méhelÿ Lajos (1929b) A faji gondolat térhódítása a tudományban. *A Cél,* XIX. 341-356.

Méhelÿ Lajos (1930) *Heil Hitler.* Budapest, Held János
Méhelÿ Lajos (1938) *A turáni eszmény.* Budapest, Held János
Németh László, Dr. (1979) Koller Károly Pius. *Orvosi Hetilap,* CXX. 2566.
Ormos, Mária (2005) Az antiszemitizmus alakváltozásai a 20. században. In: Paksy Zoltán szerk. *Az antiszemitizmus alakváltozásai a 20. században.* Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 7-17.
Paksy Zoltán (2013) A zsidóság bűnbakká válása és az antiszemita hisztéria kezdete Magyarországon az első világháború végén. In: Gyarmati György, Lengvári István, Pók Attila és Vonyó József szerk. *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes törénelemben.* Pécs-Budapest, Kronosz Kiadó-Magyar Történelmi Társulat-Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 285-297.
Ritoók Zsigmond (1927) A tehetségek szelekciója. *MONE Orvostársadalmi Szemle,* IV. 77-80.
Smith, Eliot R. és Mackie, Diane M. (2002) *Szociálpszichológia.* Budapest, Osiris
Szabó Miklós (1995) Az etnikus gondolat a Horthy-kor nemzetfelfogásában. In: Némethy Szabolcs és Somogyi Zoltán szerk. *Múmiák öröksége. Politikai és történeti esszék.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 152-161.
Szállási Árpád (2003) Bársony János Professzor pályafutása, a tévedések anatómiája *Orvosi Hetilap,* CXLIV. 1401–1404.
Szekfű Gyula (1924) A faji kérdés és a magyarság. In: Szekfű Gyula *Történetpolitikai tanulmányok.* Budapest, Magyar Irodalmi Társaság, 53-92.
Turda, Marius (2010) *Modernism and Eugenics.* New York, Palgrave Macmillan
Ungváry Krisztián (2001) Értelmiség és antiszemita közbeszéd. *Beszélő* III. folyam VI. 74-92.
Útban a világuralom felé....*(é.n.) Útban a világuralom felé: Cion bölcseinek jegyzőkönyvei.* Wien, Ford
Webman, Esther szerk. (2011) *The Global Impact of the Protocols of the Elders of Zion: A Century-Old Myth.* London – New York, Routledge
Wood, Michael J., Douglas, Karen M. és Sutton Robbie M. (2012) Dead and Alive: Beliefs in Contradictory Conspiracy Theories. *Social Psychological and Personality Science,* III. 767-773.
Zakar József (2011) Fajvédők az 1920-as évek Magyarországán. In: Braham, Randolph L. szerk. *Tanulmányok a Holokausztról V.* Budapest, Balassi Kiadó, 52-109.

A HIT CSODÁKRA KÉPES

Csáji László Koppány

MIRE JÓ A KONTEÓ?
Összeesküvés-elméletek szerepe három Kárpát-medencei új vallási mozgalom közösségkonstrukciós folyamatában

Témafelvetés

A *„konteó"* – állítólag köztudottan – magyar találmány. A szót egy *Tiboru* nevű magyar blogger találta ki 2008-ban, és használja azóta is *konteo.blog* online fórumán (Kálmán 2015). Tiboru még pénzjutalmat is kitűzött[1] azok számára, akik igazolják, hogy őt megelőzően – tehát 2008. december 10-e, a *konteó* szó születésnapja előtt – is használták már e szót itthon vagy külföldön. Állítólag senki sem tudta elnyerni a díjat, vagy ha bizonyította is igazát, már nincs az élők sorában[2]. A *konteó* tehát a „miénk", még ha kétségkívül az angol *conspiracy theory* szóösszetétel jelentette is ennek etimológiai alapját.

A magyar elnevezés hiába új, az összeesküvéselméletek minden bizonnyal nagyon régi múltra tekintenek vissza, hiszen például az uráli nyelvrokonsággal kapcsolatban már nagyapáink nagyapái is rebesgették a Habsburg ház – és a „németek" – szerepét a „halzsíros rokonság" magyarokra erőszakolásáról (vö. Mikos 2010: 228-229), és már a két világháború között feltűnt az azóta „közkincscsé" vált álhír Trefort Ágoston vallási és közoktatásügyi miniszter kijelentéséről, hogy ti. a magyar kultúrpolitika csak az európai rokonságot (értsd: a „finnugor rokonságot") fogja támogatni (Kanyó 2010). Hazánkban a nyelvrokonság tudományos állítása az egyik legkedveltebb céltáblája az összeesküvés-elméleteknek (Szeverényi 2014; 2017). Sok konteót és az összeesküvés-elméletekről szóló ismertetést olvashatunk a populáris irodalom és a szakmai publikációk hasábjain. E művek általában megelégednek egyes összeesküvés-narratívák bemutatásával, az elemzésbe vagy a motivációk, funkciók és társadalmi kontextus vizsgálatába csak ritkán bocsátkoznak.

A kutatási téma újdonságát jól illusztrálja, hogy nincs a tudományos publikációkban vagy a köznyelvben általánosan elfogadott definíciója az ún. *összeesküvés-elméleteknek.* A magam részéről a fogalmat munka-definícióként az alábbiak szerint használom: *az összeesküvés-elmélet közérdeklődésre számot tartó vagy egy kisebb embercsoport fokozott figyelmét felkeltő – vélt vagy valós – társadalmi probléma vagy konkrét esemény hátterét megmagyarázni kívánó narratíva, amely az ügyet a hivatalos állásponttal vagy közvélekedéssel szemben egy meghatározott csoport titkos tevékenységére vezeti vissza, és kétséget kizáróan (megnyugtatóan) nem bizonyítható érveléssel*

1 Ld „Tiboru" blogját http://konteo.blogrepublik.eu/2013/07/01/egy-kis-nyelveszkedes/
2 E talányos, humoros megfogalmazás ötlete a Nyest pont.hu szerzőjétől származik (Kálmán 2015). A *Nyest.hu* internetes oknyomozó, tudománynépszerűsítő és ismeretterjesztő online folyóirat szerzője, Kálmán László, e meglehetősen gyorsan elterjedt új szavunk etimológiáját meggyőzően tárta fel, érdemes lesz az újabb etimológiai munkákban már szerepeltetni.

kívánja leleplezni annak céljait, motivációit. Az ilyen narratívák néha invariáns adatok, máskor azonban a folklórműfajokra jellemző módon terjednek, variálódnak (Vö. Ramsay 2006; DeHaven-Smith 2013; Gazdag 2013).

Nagyon sokféle kutatói aspektusból lehet vizsgálni az összeesküvés-elméleteket. Lehet szociológiai hátterét, az összeesküvés-elméletekben hívő „konspiracionisták" motivációit, esetleges paranoid személyiségjegyeit kutatni (Pipes 2007). Lehet folklórszövegként vizsgálni vagy akár társadalmi jelenségként meghatározni a konteó narratívákat, illetve elhelyezni a mindenkori közérdeklődés és divattémák változó világában[3], akár eszmetörténeti hátterüket feltárva. A magam részéről vallásantropológiai terepmunkám tapasztalataira építve néhány kortárs kárpát-medencei új vallási mozgalom körében megjelenő összeesküvés-elméletet elemzek abból a szempontból, hogy milyen retorikai felépítése és funkciója van az adott összeesküvés-elméleteknek a csoportban, illetve, hogy mire és hogyan „használják" ezeket a konteó narratívákat az adott csoportok? Azt is vizsgálom, hogy az egyes narratíva-típusok milyen változásokon mennek át a mozgalmak sajátos belső kulturális közeg-jellege miatt (diskurzusterében), azaz, hogy a csoport hogyan alakítja az általában kívülről érkező szüzséket saját képére. A lehetséges szempontok közül engem tehát az érdekel, hogy az összeesküvés-elméletek hogyan vesznek részt az általam vizsgált vallási csoportok kulturális- és közösség-konstrukcióiban, és a csoport diskurzusai hogyan hatnak vissza e narratívákra.

Vizsgált csoportok

Az elmúlt évtizedben több Kárpát-medencei újpogány csoport és keresztény fundamentalista vallási mozgalom körében végeztem vallásantropológiai terepmunkát. Elemzésemet három ilyen vallási mozgalom köréből származó összeesküvés-narratívákra építem: a *Koppány nembéli Horváth fia János György, az Őrző Tokmak Karaul táltos* által alapított *Aranykopjások Fővezérsége* újpogány mozgalmában, a *Bolyafészek* újpogány elemeket is befogadó, de inkább a New Age jellegzetességeit mutató csoport, illetve egy székelyföldi népi próféta (*dénes Próféta*[4]) körül szerveződő keresztény megújulási mozgalom, a *„fények"* csoportja körében általam gyűjtött konteókra. Mivel más írásaimban már részletesen ismertettem őket, ezért most elsődlegesen a jelen téma szempontjából fontos aspektusokra koncentrálok: arra, hogy mely értékek mentén, és kik körében szerveződnek.

3 Ahogy a beszédtémák, úgy az összeesküvés-elméletek léte is a társadalmi relevanciához kötődik, tehát a narratívumok múlandók. Ma már csak a szakirodalom (pl. Nemeskürty 1974) emlékezik az annak idején szárnyra kapott – és végül III. Gyula pápa által elrendelt törvényszék ítélete szerint igaznak bizonyult – összeesküvés-elméletre, miszerint Habsburg Ferdinánd ölette meg orgyilkosokkal Fráter György pálos szerzetest, János Zsigmond ifjú király főtanácsadóját 1551 decemberében.

4 Írásomban a csoport émikus írásmódját követem, a próféta keresztnevét a csoport szándékosan kis betűvel írja.

Karaul táltos és az Aranykopjások

Etno-pogány (Bakó és Hubbes 2011) militáns „hagyományőrző" csoport. A vezető, Karaul táltos a hazai neosámánizmus emblematikus alakja volt, 2009 decemberében hunyt el. A magát nem gyógyító, hanem őrző (értsd: ősi tudást őrző) táltosnak valló Karaul országos etnopogány mozgalmat alapított 1992-ben, létrehozva az Aranykopjások Egyesületét (émikus elnevezéssel: Fővezérségét). Kutatásom idején (2003-2007) a tagság szerte az országból származott, és havi-kéthavi rendszerességgel voltak nagyobb rendezvényeik (pl. szertüzek), de a tisztségviselők (pl. fölovászmester, száznagy stb.) ezen alkalmak között is nagyon intenzív kapcsolatot ápoltak egymással. Karaul a somogyi Buzsákhoz tartozó Tatárváron élt aprócska házában, ami szakrális tárgyakkal és könyvekkel volt tele, a mellette lévő dombocskán pedig Koppány emlékoszlopot állíttatott, ahol gyakorta tartottak tűz mellett, alkonyati órától szertüzet, sámánszertartást a csoport tagjai. A táltos főleg a magyar és nemzetközi tudományos és pszeudo-tudományos szakirodalmat olvasta, Diószegi Vilmos munkáitól Tolsztovnak a Hvárezmről szóló könyvén át Kiszely István és Aradi Éva írásain keresztül Máté Imre Yotengritjéig. A tagok világnézete széles spektrumot ölelt át az etnocentrikus keresztény olvasatoktól (etno-kereszténység) a keresztényellenes samanizmuson át a Yotengritet preferálókig. Az Aranykopjások magukat ősi tudás őrzőinek és a haza (a szkíta-hun-türk-magyar nemzet) védelmezőinek tekintették. A Szent Korona-tan ápolását és az általuk ősinek, hagyományosnak tekintett samanisztikus táltos-tudást kívánták ápolni, továbbadni. Elhivatottságtudatuk missziós lelkülettel párosult, és szkíta-hun-magyar kontinuitást valló újpogány szellemiségük révén számos más hasonló „hagyományőrző" csoporttal álltak kapcsolatban. Sokszor hívták a táltost és csoportját kívülállók is szakrális alkalmakat (pl. helyek felszentelését, halottbúcsúztatást, évköri ünnepet) tartani országszerte. Tanításaik sajátos, brikolázs jellegű, szinkretikus neosamanizmus jeleit mutatták, amelynek közös fókuszában a magyarság, az ősiség, a táltos „ősvallás" és a küldetéstudat állt.

Bolyafészek

Főleg a New Age vonásaival jellemezhető, de a nemzeti értékek iránt nagyon elkötelezett csoport, amelynek néhány rítusa (pl. egy budai cédrusfánál rendszeresen tartott szakrális alkalom) az újpogányság jellegzetességeit mutatja. Főként Budapesten és Pest megye területén aktív. 1979-ben alakult, a fő szervező (Bolyapó) érdi, majd budapesti lakásának központjával. A formális keret – Fészek Természetvédő és Közösségi Életforma Egyesület – ellenére a csoport nyitott, nagy a fluktuáció a tagok, érdeklődők, kíváncsiskodók között. Kutatásom idején (2007-2014) körülbelül 90-100 fő kapcsolódott szorosabban a mozgalomhoz, és legalább ugyanennyi személy lazábban. A természetességet, illetve a természet – és egymás – tiszteletét hangsúlyozzák, szemben a túlszabályozott kortárs társadalommal, amit a rend (az organikusnak tekintett „együtt-lét", „egész-ség") és a rendszer (szabályozott

keret) oppozíciós fogalompárral jellemeznek. Nem alakítottak ki egységes vallási rendszert, de néhány központi érték, alapgondolat elfogadását elvárják a tagoktól. Így például a természetben szerintük minden létezőnek lelke, tudata van, és a Föld egy organikus rendszert alkot (vö. Gaia-kultusz). A népi, „ősi tudást" fontosabbnak tartják az örökkön önmagát felülíró „tudományos okoskodásnál", de – néhány kivétellel – tisztelik ez utóbbi teljesítményeit is. A csoport tagjai és az érdeklődők főleg a városi középosztály köréből kerülnek ki, de vidéki gazdák, vállalkozók, értelmiségiek is vannak köztük. Iskolázottságuk legalább középfokú vagy magasabb, azaz a Bolyafészek inkább értelmiségi mozgalomnak tekinthető. A transzcendens narratívák iránti fogékonyság nem eredményezett közös tudásregisztert a csoportban, és megfigyelhető, hogy az etnicitás, a magyarság múltolvasatai mellett az ökotudatos életmód narratívái is szakralizálódnak, a profán értékpreferenciákon túlmutató dimenziót kapnak. Az etno-pogány narratívák korántsem eredményeztek egyöntetű viszonyulást, gondolatrendszert.[5] A szabad gondolkodás inkább New Age arculatot kölcsönöz a csoportnak, de a résztvevők e fogalmat nem szeretik, elutasítják.

„dénes Próféta" és a fények

A pünkösdi ébredési mozgalmakhoz közel álló, a Szentlélekkel fenntartott intenzív és személyes kapcsolatra építő vallási csoport 2008-ban alakult. Jelenleg mintegy 50-60 aktívabb és legalább kétszer ennyi kevésbé aktív tagja van. A vallási mozgalom központi alakja Péter Dénes (dénes Próféta), aki unitárius családban született 1951-ben, édesanyja 16. gyermekeként. Asztalos-esztergályos mesterséget tanult, korábban vendégmunkásként Magyarországon is dolgozott. Elmondása szerint, huszonkét évnyi tanítási folyamat után kapta meg a prófétai elhívatást. A Szentlélek (ahogy ő írja: „Szent Lélek") többször elvitte a mennyországba, az arany trónusok előtt is állt, találkozott Jézussal, Máriával és az Atyával, de járt a pokolban, és beszámol a mélytengerekbe, a Föld különböző helyeire tett utazásairól is. Amint megkapta a prófétai megnevezést 2008. január 6-án, kilépett a nyilvánosság elé prófétai elhívatásával, és azóta huszonöt nagyobb evangelizáló missziója során beutazta szinte az egész Kárpát-medencét. A Szentlélek karizmái közül a gyógyítás, áldásosztás, a prófétálás (látomások, képek útján adott iránymutatás a Szentlélek részéről), a jövőbe látás és az evangelizáció képességét emeli ki, míg a nyelveken szólás nem jelenik meg a csoportban. A prófétára kíváncsi, az ő életvezetési és vallási tanácsait kereső, érdeklődő személyekből álló, eleinte elszórtan szerveződő csoportból 2010 végére egy főleg a Vajdaságban aktív, új vallási mozgalom alakult. 2010 óta folytatok e csoportban vallásantropológiai terepmunkát. A mozgalom szellemi vezetője a próféta és néhány tanítványa.

5 Többek között keresztény, hindu vallási mozgalomba tartozó, ateista és különböző ezoterikus világnézeteket vallók is akadnak a tagok közt, akik – talán sokak számára különös módon – sokszor hasonló állásponton vannak, pl. a természetközpontúság, egészséges életmód, valamiféle feltételezett „archaikus, népi tudás" iránti tiszteletet (és kíváncsi vágyakozás) és a transzcendens világ létezésének kérdésében. Értékpreferenciáik átfedése tehát nagy.

A próféta hangsúlyozza, hogy tanítványait nem kívánja saját egyházuktól, gyülekezetüktől elszakítani (elméletileg tehát ökumenikus), azonban azt állítja, hogy segítségével közvetlen kapcsolatot lehet létesíteni a Szentlélekkel, és így egyházi közvetítők nélkül lehet elmélyíteni hitüket, és közvetlen életvezetési tanácsokat kaphatnak „a mennyei erőktől". A Szent Lelket kapott (vele betöltekezett) tagokat a csoport *fényeknek* nevezi. Mivel a próféta szerint a keresztény papság általában nem alkalmas az igazi hit felé vezető úton a hívek vezetésére, ezért a Biblia közvetlen megértésére és – prófétai iránymutatása segítségével a személyes Szentlélek „megkapása" által – rendkívül individuális vallásosság kialakítására buzdít. Szerinte ugyanis a „személyes" Szentlélek nem ugyanaz mindenkinél, neki például már a második „Szent Lelke" van.

Szüzsék és narratíva-variánsok

Az általam kutatott csoportok általában nemcsak vallási kérdésekre, hanem a környezetszennyezéstől a társadalmi elidegenedésen és a transzcendenshez fűződő viszony újraértelmezésén át az etnikai konfliktusokig, a kortárs lét legkülönbözőbb kihívásaira kerestek és adtak válaszokat.[6] Tartós terepmunkám során számtalan jól ismert összeesküvés-narratíva típust gyűjtöttem, de olyanokat is, amelyek csak egy-egy csoporton belüli diskurzustérben váltak közkinccsé. A csoportokon belül tipikussá és atipikussá váló összeesküvés-narratívák keletkezésében az egyéni lelemény és szándék, és a csoportokon belüli szabályok, státusok, konfliktusok, valamint a társadalmi közeg diszkurzív kontextusa sokdimenziós erőteret képez. Az értelmezések és átértelmezések sztereotípia-képződési mechanizmusát és felhasználását kívánom néhány konkrét példán keresztül felvázolni a továbbiakban. Az általam vizsgált csoportokon kívül is ismert összeesküvés-narratívák változatait elemzem: az „egészségügy-ipar", a „megélhetési papság" vélt összeesküvését. Ezen kívül a csoportokban természetesen más konteók is megjelennek, például az „etnikus bűnbakok", a „magyar (turáni) átok okai" és a „személyiségfejlődés megbéklyózása" („direkt elbutítás") szüzsékbe rendeződő variánsok, de terjedelmi okokból ez utóbbiakat most nem elemezhetem.

A későbbi azonosíthatóság érdekében az adott narratívákat kódokkal látom el, az „egészségügy-ipar" narratíváit „Ei" jelzéssel és azon belül az egyes sorszámok szerint 1, 2 és így tovább, míg a „megélhetési papság" összeesküvés-narratíváit Mp1, Mp2, Mp3 stb. jelzéssel. Látni fogjuk, hogy a gyakorlatban nem feltétlenül kikristályosodott, mondhatni művészi fokon megkonstruált narratívákkal találkozunk, hanem sokszor csak utalásokkal, más narratívákba rejtett részekkel. Ennek fokozatait jellemezhetjük a Carl Wilhelm von Sydow által kialakított hiedelemtörténetekre máig alkalmazott dite, memorat, fabulat kategóriákkal is (von Sydow 1948). Az egyes narratívák hossza jelen írásom terjedelmét sokszorosan meghaladja, és terepmunkám során mind az online, mind az offline etnográfia

6 Hasonló ehhez az ökofalvakban tapasztalható környezettudatos narratívák szakrális és összeesküvés-jellegű narratíváinak keveredése (vö. Farkas 2014: 108).

kutatási módszereit követtem, tehát ugyanarra a narratívára eltérő szövegváltozatok állnak rendelkezésemre. Ezek teljes körű, részletes közlése ilyen szűk terjedelemben lehetetlen. Ezért az összeesküvés-narratíváknál az alábbi közlési elveket követtem: a) a variánsokat nem keverem, az alábbiakban egy jelzés alatt csak egy adatközlőtől származó szövegvariánsból idézek, annak ellenére, hogy általában több más variánsát is gyűjtöttem az adott narratívának; b) az online és offline narratívák keveredése miatt a szó szerinti idézetnél kurzívval szedem a szóbeli közlés adatait, normál betűvel pedig az online szövegrészeket; c) a szövegek rövidítése miatt a nem idézőjel közötti szövegrészeket saját szavaimmal foglalom össze, főleg terjedelmi okokból; d) az összeesküvés-elméletek érzékeny, személyiségi jogokat érintő jellege miatt (az adatközlők azonosíthatóságának elkerülése érdekében) minden adatot mellőzök (dátum, nem, kor stb.), ami nem nyilvános online közzétételre vonatkozik, mivel nem folklórközlésnek szánom jelen tanulmányomat, hanem szociálantropológiai elemzésnek.

Az „egészségügy-ipar" narratíva csoport

Egészségügyipar 1. (Ei1): „Rendszerhiba, avagy szabadrúgások a fejlődő központi idegrendszerbe" (...) ami azt jelenti, hogy „az ultrahang a természetes rezgés tudatos áthangolásának, mentálisan vagy fizikálisan beteg emberek gyártásának eszköze. Mármint az egészségügyipar bevételszerző és kizsákmányoló céljaihoz." (...) „Több évtizedes egészségügyi munkásként mondhatom, még én is megdöbbentem azon, amit találtam (...) először magam sem akartam elhinni, amire rájöttem." Az elmélet lényege: „Gondolkodtunk már azon, hogy miért van ennyi magatartászavaros, szocializálatlan, kezelhetetlennek tűnő gyerek? Miért van ennyi autista és hiperaktív? Én elgondolkodtam rajta és tényfeltáró kutatásaim során megdöbbentő tényként kellett megállapítanom, hogy ipari mennyiségben «gyártják» őket." (...) „Ez lehet(ne) véletlen, kellő odafigyelés hiánya, egy eszközös vizsgálati módszer utókövetésének elmulasztása, de lehet szándékos, a nemzetet ellehetetlenítő biológiai fegyver alattomos használata is. Kik az elkövetők? Ki a felelős? Hogyan védekezhetünk, ha meg akarjuk védeni magunkat, családunkat, ismerőseinket, nemzetünket? (...) Rájöttem lassan-lassan, hogy ezeket a beteg embereket tudatosan gyártják, hogy saját aljas hasznukat (...) gyarapítsák. Áthangolják. Átírják a rezgésüket. (...) Az ultrahang egy olyan körmönfont eszköz, amivel a természetes rezgést a magzatokban megváltoztatják, azaz úgymond áthangolják őket, meg...elérik a betegségek gyarapodását, a fogyatékosságot a mentális problémákra. Ez azonban sokszor még a születés után is visszafordítható lenne, csakhogy eltiporják (...) na elűzik, kinevettetik azokat, akik a visszaállításon dolgoznak és akik kidolgozták ennek műszereit. Ez világméretű dolog. Nálunk is persze." (Az adatközlő érzékelteti, hogy az egész hátterében az egészségügy világméretű lobbija és ipara áll, befolyásolják a politikát, a pénztőkét, a hatalmat.) „Nagyon jó üzlet betegeket gyártani, hogy utána gyógyíthassuk őket, ugyebár."

Egészségügyipar 2. (Ei2): „Alapvető a rezgések és sejtszintű információk hatása az emberi szervezetre." (...) „Az »EGÉSZ-SÉG«[7] -REZGÉS-ÚJJÁÉPÜLT ORGANIZMUS" (felhívásként) „Tudja, hogy évről évre nő a betegek száma, és új kórképek alakulnak ki, amiknek eddig még neve sem volt? Ezek ideig-óráig nem okoznak tüneteket. De mondhatjuk-e, hogy egészségesek vagyunk, ha még nincs tünetünk? NEM..." Költői kérdés: „Mit tehetünk, hogy hosszú távon maradjunk fiatalok, késleltethessük az öregedést, ne csak megtarthassuk, hanem esetleg vissza is állíthassuk az egészségünket? Hazánk kutatóinak korszakalkotó felfedezése betekintést nyújt a jövő technológiájába, aminek hatására eltűnhetnek a ma még rettegett betegségek. Az EGÉSZSÉG karnyújtásnyira van, éljen vele!"

Az elmélet lényege: Ezt a korszakalkotó magyar felfedezést, ezt a lenyűgöző találmányt az egészségügyipar megpróbálja ellehetetleníteni, eltiporni, eltitkolni, kiirtani, hogy a találmány saját egészségügy-iparáguk bevételeit ne veszélyeztesse. Ezért „a magyar kutatók folyamatos veszélyben (...) vannak, életük, munkájuk gyümölcse ki van téve aljas támadásoknak, úgymond ez a »pénz-hatalmi összefogásnak«, nehogy a gyógymód nyilvánosságra kerüljön. (...) na, ezért kell a magyar emberek összefogása, pénzügyi segítsége, akarása, hogy kiderüljön végre az igazság." További idézet a pezsgő adatfolyamból: „Ajándékot kapni jó dolog. Ha ez az ajándék még hozzásegít egy sokkal élhetőbb élethez, az még jobb. Mennyit ér az a kapszula, amit az ajándék doboz rejt? Erre nem tudok válaszolni, hiszen mindenkinek annyit ér, amekkora a problémája, amire megoldást keres. Az egészség pénzzel nem mérhető. Ha valakinek megoldódnak az évtizedek óta fennálló panaszai, annak megfizethetetlen. Azt viszont meg tudom mondani, hogy mennyi az ára. Az ajándék értéke tehát 25.400 Ft vásárlóként és 17.640 Ft regisztrált tagként. Ha kicsit bővebben szeretnél olvasni róla, akkor ajánlom egy írásom...[8]" – részletek az egyik, általam vizsgált közösség online kommunikációjából.[9]

Egészségügyipar 3. (Ei3): „Te hiszel ezekben a folyamatos sulykoló hírekben? Hogy frontok, pollen, meg, izék, ilyen allergia-dolgok?" Válasz: „Nem, dehogy." Folytatja: „Tudod, hogy ezeket folyamatosan azért csinálják, hogy azért, mert kell nekik a beteg, nagyon sok, sok pénz van a gyógyszeriparban, és ehhez kell. Kell termelni az embereket, beteg embereket, (...) és mi meg fizetjük." A beszélgetésből kiderül, hogy azért ontja a média, az orvosok, az egészségügy az időjárási frontokról, az allergiáról és az egészségtelen ételekről szóló utasításokat, állításokat, hogy azzal befolyásolják, kondicionálják az emberek tudatát, és valós egészségügyi problémákat, tüneteket okozzanak náluk, hogy aztán eladhassák a gyógyszereket nekik, persze „jó pénzért", megalapozva és fenntartva az egészségügy-ipart. A beszélgetésben hatan vesznek részt, ennek során egymásra licitálnak a beszélgetők közül

7 Mivel írásbeli (online) kommunikációból idézek, a kis- és nagybetűk alkalmazását sem változtatom meg.

8 http://rakosokesleukemiasok.network.hu/blog/rakosok-es-leukemiasok-hirei/a-titok-amit-eddig-senki-nem-mondott-el-neked (közzététel: 2015.05.30., utolsó letöltés: 2016.02.22.)

9 Forrás: http://pinvents.com/event/364998940293924/1-havi-egszsg-ajndkba (utolsó letöltés: 2016.02.21).

ketten, az allergia, a fejfájás, az idegesség, a fáradékonyság, a szívpanaszok említésével, és a média „elbutító" kampányából „összeadják" az ad hoc értelmező közösségen belüli értelmezést: ez egy összeesküvés, élén az egészségüggyel.

Egészségügyipar 4. (Ei4): „Mit kell gondolnunk ezekről az E-kről, tudod, amikkel telenyomják az ételeket? A műanyagokról. Szoktátok ugye figyelni?" (a hallgatóság rosszallását, ellenérzését fejezi ki) „Most már az a kérdés, hogy miért. Ugye? Miért csinálják ezt velünk, mert hát azt senki sem gondolhatja, hogy ezen valaki nem nyer. (...) Pedig sokba kerül ám ezeknek a gyártása, sokkal olcsóbb lenne egyszerűen jót csinálni, ahogy régen is, csinálták a nagyszüleink is, mint háztájit, ilyesmit. Egyszerűn jót. Szittya őseink tudása szerint." Az elmélet alapja tehát az a közismert tény, hogy az ételek, gyógyszerek sok újszerű anyagot tartalmaznak.[10] Az adalékanyagokkal, tartósító, színező és egyéb anyagokkal az elmélet szerint tudatosan hoz létre az élelmiszeripar – az egészségügyiparral együttműködve, sőt, „megrendelésére" – beteg embereket, akiket aztán gyógyítani, ápolni lehet, hogy az egészségügy költségvetését gyarapítsa a bevétel. „A Te betegséged az Ő hasznuk. Abból élnek. Hogy elrontják az egészségedet, hogy meggyógyíthassanak látszólag, de hogy valójában bent tartsanak minket a rendszerben. Ez elég ördögi, tudom, de így van, jól levezethető az egész. Mi meg fizetjük őket, az elejétől a végéig." Ennek szervezői az elmélet szerint az internacionális szervezetek, de a magyarországi gyógyszeripar is haszonélvezője, és ezzel direkt módon „termelik" a betegeket az egészségügy- és gyógyszeripar számára. Az érdekegyezés nyilvánvalóan nem véletlen. az elmélet tehát emögött absztrakt gazdasági érdekcsoportokat sejt.

A „megélhetési papság" narratíva csoport

Megélhetési papság 1. (Mp1): „Quedlinburgban, Augsburgban és Rómában kitervelték, hogy Koppányt rá kell venni szűk kíséretével, hogy az ősi szokás szerinti Nyári Napforduló ünnepsége után, Vajk és az őt segítők kíséretében Esztergomba menjen, ahol Karoling Keresztény szertartással Koronás Fejedelmi királylyá választják és megtanácskozzák az ország további fontos ügyeit. Barantázó Karaul Fürkészek jelentették, hogy a nyugati gyepükön túl nagy készülődés van. Koppány bízik Géza fia Vajk adott szavában és megparancsolja, hogy a Veszprém melletti Sólyi mezőről a seregek térjenek vissza szállásaikra. Minek után Koppányt rászedték, hogy csak pár előkelőt és kisszámú fegyveres kíséretet hozzon magával, Esztergomba vonultak. Eközben titokban Gizla, Bajor hercegnő a Bajor Király lánya, Vajk jegyese, Veszprémbe 10.000 fős nehéz vértest, Adalheid tanácsára Esztergom köré további 10.000 főt vonultatnak fel. A Vezérfejedelem szállása köré telepítik le őket, minden Szittya Magyarnak az ősi jogon bírt szállásaikról el kell költözni! Erdélyi Gyula meggyilkolása és Koppány foglyul ejtése után váratlanul meghal Géza Nagyfejedelem!? Ezt követi nagy sietséggel Vajknak a nyugati zsidó-keresztény szertartással megkeresztelése és ezt követően a Német-Római Császár és a II. Szilveszter pápa szentesítésével királlyá koronázása! Koppányt négyfelé vágva meggyilkolják, kíséretét felkoncolják. Vajkot és Gizlát erős vértes kísérettel Fehérvízvárra menesztik, és fogva tartják, amíg a Somogy-országi magyaroknak színe-javát lemészárolják. Koppány Fejedelem testét az ország négy részébe szétviszik elrettentésként. Keresztény diadalként 5 évig ujjonganak Európában!!! Az ősi Hont több mint 40,000 idegen vértes sereg és fanatikus, kegyetlen hittérítő lepi meg! Már nincs védelmező sereg, aki tud elbujdosik láperdők mélyére. Az évekig tartó nemzetpusztító, ország-rabló tevékenységeket tovább tetézi, hogy a pápa tanácsára, Vajk-István király parancsára elégetik az ősi írott krónikáinkat, halálbüntetés és vagyonelkobzás terhe mellett megtiltják annak használatát, lerombolják ősi Napszentélyeinket és azokat, aki ehhez mégis ragaszkodnak, kivégzik, karóba húzzák, vérebekkel marcangoltatják széjjel!!! Vajk-István miután rádöbben iszonyú tetteire, megroppan lelkében, de mar túl későn! Rómából, Quedlinburgból, Passauból, Bizáncból érkeznek olyan szerzetesek, akik alig beszélik nyelvünket, de hittérítésben, kegyetlenkedésben élen járnak minden gonosz előtt!!! Jönnek Bajor, Szász, Germán, Frank, Itáliai, Bizánci, Szláv érdekek szószólói. Róma és Bizánc tanácsára megjelennek a rabbik is!!! Mind harácsol, gyilkoltat és az új királytól jogot, címeket kapnak cserébe! Ilyen sorsra jutott ATILLA-ÁRPÁD büszke ősi népe! Elhagyta nemzetvédő ősi törvényeit, erkölcsét ősi Egy Igaz Isten tiszteletét! A jövevények a maguk írásával, lelkével, hamis történelmi krónikák írását terjesztik a jövő nemzedékeinek számára!!! Ezek a hamis krónikák azt a hazug szellemiséget sugallják, terjesztik, hogy az ősturáni Szittya fajták megmaradása érdekében kellett felvenni a nyugati kereszténységet, ami biztosítéka volt megújulásunknak.(?) (...) Az ősiség megtartása, védelmezése nem tette volna lehetővé, hogy a dicső emlékű ATILLA-ÁRPÁD-KOPPÁNY népe szolga legyen és ősi honunk, ősműveltségünk ebek, rabló népek kénye- kedvére, mára megismétlődve elvesszenek!!! A Szeri pusztán a Vérszövetség Törvényeit nem azért erősítették meg, hogy törvényszegő, nemzetáruló, idegen szolgaságba vigye Szittya fajtánkat! Másolatban mellékelten csatolva az egyház által kitalált Koronázási ügy, ami csak arra szolgált, hogy a tétovázókat megtévesztve hitelesítsék a szertartást, öröklési jogokat. Az ősi Táltos Iztan-Hu Napisten Koronát keleten készítették, és az ékesítette ITIL TAN-HU KHÁN fejét, Batbaján Bezmer Ghagánt, Álmos fia ÁRPÁDOT is ennek birtokában kellett volna Pajzsra emelt Vezérfejedelemmé választani, azonban Baján Khagán idejében Nagykároly hadai elrabolták! Szilveszter pápa az őt hatalomra juttató német császár parancsára adta vissza. A 16 társzekérrel elhurcolt ősi ereklyés tárgyainknak a nagy része még a mai napig is idegenek birtokában vannak!!"[11]

10 Közismert, hogy a vitaminoknak és a természetes anyagoknak is van E-számuk, amivel e konteó nem számol.

11 Ez az idézet (részlet) nyilvános online felületéről származik Karaul táltostól (2002.04.12.), és számtalan online felületen feltűnik. Közlöm a pontos forrását is: web.t-online.hu/mezossy777/karaul/koppany_vertanu.doc (utolsó letöltés: 2016.02.14.), megtalálható még sok átvételben, pl. http://magyarmegmaradasert.hu/kozerdeku/figyelemre-melto/item/3387-az-%C5%91rz%C5%91-tokmak-karaul-t%C3%A1ltos-kopp%C3%A1ny-%C3%A9l%C5%91-ivad%C3%A9ka címen is. (utolsó letöltés: 2016.02.14.) Ez Karaul táltos egyik legnépszerűbb üzenete lett.

Szóban számtalan szövegváltozatban emeli ki, hogy a keresztény papság célja a magyarok között mindvégig az volt, és most is az, hogy a magyarságot elbutítva rabságban tarthassák, kizsákmányolhassák anyagilag. Az a néhány „őstudást" birtokló pedig, mint Karaul táltos, folyamatos üldöztetésnek van kitéve, de át- és átörökíti az „ősi Szittya tudást és Egy-Isten hitet" a jövő generációkra.

Megélhetési papság 2. (Mp2): Az előző (Mp1) konteóhoz hasonló, de kevésbé Szent István időszakára, mintsem a 18-20. századi kultúrpolitikára koncentráló narratíva szintén sok változatban gyűjthető: a keresztény papság a magyarság „ősi, eredeti és hiteles értékeit és kultúráját eltipró szervezet", ezért „összefog bárkivel, akivel hitelteleníteni, »agymosni« tudja, el tudja törölni a sok ezer éves sumér-szkíta-hun-magyar múltunkat" a kultúrából. Pedig ez az „ősi magyar hit" lenne az egyetlen hiteles alternatíva, ami az elvilágiasodott, „elaljasodott és pénzre épülő kultúrát" ellensúlyozhatná a világban. Ennek a szellemi-lelki-gazdasági elnyomásnak „kardja az oktatás, pajzsa az MTA, vértje a keresztény egyházak" és mindenki, aki elhiszi, vagy ha nem is hiszi, de a „magyartalanítás" eszköze lesz. Az elmélet szerint „elhazudják rokonságunkat", állítólagos tudományos érvekkel hiteltelenítik kapcsolatunkat a világ hagyományos tudás és erkölcs iránt fogékony részével, hogy izoláljanak és felőröljenek minket. A papság az elbutítás eszközével él: az isteni rendet direkt elferdíti, félremagyarázza. Az elmélet fogadtatása az adott csoportban nem egyöntetű, néhányan Jézus szerepét pozitívnak tartják (mondván: tudatosan félremagyarázták tanításait, és ezt gyakran a „Saul-Pál" által fémjelzett „deformáló mozgalomhoz" kötik), mások Jézus tanításait sem tartják helyénvalónak.

Megélhetési papság 3. (Mp3): Ebben a konteóban összefonódik a „Földfogyatkozás" (értsd: a magyar termőföld eladási lehetősége külföldiek számára) és a „megélhetési papság árulása" narratíva-típus: „a »mai árulók« kifejezés azokra vonatkozik, akik mintegy 502 millió külföldi vevőnek szabadforgalmú tőketárgyként akarják elárulni, azaz prostituálni az édes anyaföldet. Azt az édes anyaföldet gyaláznák meg, amelynek igazi birtokosa – történelmi alkotmányunk tanúsága szerint – sosem volt az éppen regnáló király vagy a hatalmon lévő miniszterelnök. Ennek tulajdonosa pedig végképp nem lehet a terméketlen, gyermekeinek minden éltető jussát, a létezés minden elemét, a tüzet és a vizet, a földet és a levegőt is zsibvásárra vivő, mostoha és meddő »Európa«! Ezzel szemben első, Szent István királyunk óta tudjuk, hogy ki az az Égi Királynő, aki hazánknak, földünknek egyetlen és igazi tulajdonosa! Birtokaink igazi Úrnője az anyafölddel gyermekeinek áradó jólétet és termékeny bőséget ajándékozó Boldogasszony, a Magyarok Nagyasszonya: a Szép Babba Szűz Mária! Ezt az ősi és keresztény anyaföldet – amely nem csak Boldogasszony-Szűz Máriánk miatt édes – nem csak egy hitéhez, őseihez és nemzetéhez hű politika nem árverezhetné el. Nem engedhetné kifosztását egy mindannyiunk megmaradásunkért, égi és földi boldogulásáért egyaránt felelős egyházpolitika sem. Bár az anyaföldvédők szerették volna, ha zarándoklatukat pap áldja meg, s a földet ekként megszentelve hozhatják magukkal, sajnos nem így történt. Az áldásosztástól – úgy tudjuk – az egri érsek elzárkózott, sőt a zarándoklatot – annak politikai jellege miatt – határozottan

megtiltotta! De hát akkor vajon nem bitangolt politikába a történelmi egyházak, köztük a római katolikus püspöki konferencia főpapjainak a nyelve, amikor – az erről szóló, 2003. évi népszavazás előtt, sőt úgy, hogy a csatlakozási szerződés tartalmát még csak nem is ismerték – máris »igen« szavazatra hívták mellé híveiket?! Ezt a minapi érseki tiltást egy lelkiismereti szabadságunkat gúzsa kötő politika diktálta." A különböző variációk végkonklúziója, hogy a katolikus papság a nemzetek feletti nagypolitika (az „internacionalista nagytőke") kiszolgálója és eszköze.

Megélhetési papság 4. (Mp4): Az emberek az egészséget a Szentlélekkel való kapcsolatuk szerint kapják vagy veszítik el. Azok a papok például, akik szemüveget hordanak, ékesen mutatják, hogy nincsen élő kapcsolatuk a Szentlélekkel, hiszen ha lenne, akkor a „kérjetek és megadatik" bibliai útmutatás alapján kérnék a Szentlelket, hogy gyógyítsa meg őket, és nem lennének szemüvegesek. A keresztény hittől és a Biblia tanításától való eltérítés szándéka és tevékenysége okolható valójában az emberek mentális és egészségügyi problémáiért, azért, hogy az emberek között válás, betegségek és széthúzás van: mert a hitet nem erősítik, hanem gyengítik. A keresztény papság félrevezet, mert ma már inkább saját gazdasági fenntartása érdekében dolgozik, és nem a hívekért, letért a bibliai útról, és pénzügyi vállalkozás lett. „A papság a kényelmet és a jólétet éli meg", tehát eltávolodott a keresztény tanításoktól és értékektől. A jólétét és a kényelmét fenntartandó kész összefogni a hatalommal és a pénztőkével, hogy azok szekerét tolja. A papság letért a Szentlélek által vezetett útról, és immár nem Isten igazságát, hanem saját jólétét szolgálja, és éberen őrködik afelett, hogy e hatalmát megtartsa, ki akarja iktatni mindazokat, akik a bibliai szellemet örökítenék tovább, akik a Szentlélekkel fenntartott kapcsolatot ápolnák. Ennek érdekében nem riadnak vissza a hazugságoktól, így pl. amikor 2010 novemberben dénes Próféta Temerinbe ment, azt mondta a helyi katolikus pap, hogy „ide jött egy szakállas ember, aki azért jött ide, hogy elmondja nektek, hogy a papok hazudnak és ne járjatok templomba" – amiből az adatközlő szerint semmi sem volt igaz, hiszen ő azért jött, hogy maradjon meg mindenki a hitében, saját egyházánál, és a küldetése az, hogy ha majd Jézus Krisztus újra eljön e földi világra, akkor találjon még hitet az emberekben. A keresztény papság azonban e konteó szerint immár az isteni akarat ellenében dolgozik[12], és sajnos a hatalommal és a pénzzel fog össze, nem Istennel; ennek érdekében a papság nem riad vissza a durva hazugságoktól, a Szentlélek igaz szolgálóit pedig megpróbálja nevetségessé tenni, kiközösíteni, eltiporni, hogy az igazi hit ne tehessen ellenük.

Megélhetési papság 5. (Mp5): Egy közösségi rítus alkalmával zajló párbeszéd: F: „A Luca széke eredetileg ősi oltár volt, ősvallásunk oltára, amit a fény ünnepére készítettek el, de a kereszténység ezt is átalakította és kifordította. Azért csináltak belőle Luca-széket, hogy aztán a mocskos bakancsukkal, saras lábukkal tapodják, ezzel szimbolikusan is meggyalázzák." Hosszasan elmagyarázza, hogy a keresztény egyház hogyan próbálja máig kinevettetni, „eltörölni a föld színéről" a sumér-magyar kontinuitást és kultúrát. Eközben a társaság egy része

12 Sokszor megjegyzik: tisztelet a kivételnek, ami szintén retorikai fogás.

(MZ, F, K, M és még egy fő) félre húzódik[13] és halkan beszélget: MZ: „Hát ezt én már nem nagyon tudom elviselni" F: „Miért?" MZ: „Ennek semmi alapja nincs, csak Tibi bácsi fantáziája." K: „...pedig ő évek óta kutatja ezt." MZ: „Na és?" F: „Mondjuk nekem sem meggyőző, de nem akarom bántani." MZ: „És abba sem bírja hagyni, csak mondja, mondja a hülyeségeket." M: „Gyerekek, ne vicceljetek, ennek semmi alapja nincsen." MZ: „Én végeztem magyar szakot, tudom, hogy a finnugor nyelvek rokonságát mivel bizonyíthatjuk, az egy tudományos rendszer. Ő meg itt hülyíti a társaságot és egy csomóan be is dőlnek neki, mert érdekes, szép." M: „Meg Bolyapó is szereti."

Első transzformáció: összeesküvés-elmélet szüzsék és narratíva-variánsok

Már e néhány példa alapján is látható, hogy egyes narratíva-típusok folklórműfajként viselkednek, változatokban élnek és terjednek. Mint folklórműfajt, viszonylag könnyű szüzsék szerint csoportosítani. A szüzsék olyan általános szerkezeteket alkotnak, mint a mesei vagy más folklórműfajok esetében.

Az „egészségügy-ipar" szüzséje: haszonszerzési céllal egy gazdasági érdekcsoport összeesküvést sző, eluralja az egészségügyet, így már nem gyógyítani akarnak az orvoslás és a gyógyszerek segítségével (vagy: az élelmiszerek nem a táplálást szolgálják), hanem még több beteget „termelnek" az ételek tudatos mérgezése, a gyógyszerek szándékos „mellékhatásai" által annak érdekében, hogy a fogyasztó majd felvevőpiaca legyen a jövedelmező gyógyászati segédeszközeiknek, gyógyszereiknek, és magának az egészségügynek, ami egy nagy, gépezethez hasonló pénztermelő iparág.

A „megélhetési papság" szüzséje: a keresztény papság (általában a római katolikus egyházra gondolnak) saját megélhetése (anyagi jóléte) érdekében a híveket megfosztja a szabad döntés, gondolkodás és az Istennel való igazi, bensőséges kapcsolat lehetőségétől; ennek érdekében összeesküvésben áll a politikai, hatalmi vagy anyagi elittel, a híveket megtéveszti, akár egyes igazi tanok, iratok eltitkolása, megsemmisítése (pl. a Biblia direkt félremagyarázásával, meghamisításával) vagy hamis iratok, dogmák terjesztése révén.

Azért választottam elemzésem keretéül a 2. pontban bemutatott három vallási csoportot, mert egymástól nagyon eltérő szellemiséget, narratív tudást és társadalmi bázist képviselnek. Mégis azt tapasztaltam, hogy a különböző világképű tagokat tömörítő vallási mozgalmaknál a két szüzsének megfelelő

13 A konteó-szöveg utáni párbeszédet azért közlöm, hogy bemutassam, egy-egy összeesküvés-elmélet közlése és fogadtatása korántsem mechanikusan történik, a valós élethelyzetekben a reakciók egész tárházát figyelhetjük meg. Ezek mentén válik fokozatosan egy csoport kulturális közegének aktív narratívájává egy új, eleinte csak invariáns adatot jelentő narratíva. A csoport tagjai néha nem érzik vállalhatónak az adott narratívát, vagy egyszerűen nem érdekli őket, így az nem is lesz a közös tudásregiszter része.

összeesküvés-elméleteket kivétel nélkül megtaláltam.[14] Jól megfigyelhető azonban, hogy az egyes diskurzusterekben[15] sajátos többletelemekkel „töltik ki" a szüzsék adta kereteket. A 3. pontban bemutatott narratíva-típusok nem „bármelyik" csoportnál gyűjthetők: az Eü1, Eü2, Mp3 és Mp4 a Bolyafészekben, az Eü3 és Mp4 dénes Próféta mozgalmában, az Eü4, Mp1 és Mp2 pedig az Aranykopjások mozgalmában hangzott el (vagy került be az online kommunikációba). Nem is igen hangozhattak volna el bármely másik vizsgált csoportban, mivel a szóhasználat, a retorika, és legfőképpen a csoport értékpreferenciái közé és narratíva-készletébe nem illenének. Legfeljebb invariáns adatként villanna fel egy-egy ilyen narratíva-változat a másik két csoportban, hiszen nem lehetne beilleszteni a már meglévő diskurzusokba. Természetesen a csoportban megfigyelhető többé-kevésbé közös készletté összeálló tudás-regiszter változik, hiszen a csoporttagok saját életvilágukban (tehát egyéni diskurzus-horizontjaik keretein belül) számos más diskurzustérben (más tartós vagy ad hoc értelmezőközösségben) is mozognak, kommunikálnak: munkahelyükön, családjukban, közéleti vagy lokális közösségi színtereken stb. (vö. Fish 1980). A rendelkezésre álló tudások eltérő regiszterekbe rendeződnek (vö. Tánczos 2015), eltérő szituációkban más-más tudáskészletből hívódhat elő narratíva, magatartásminta.

Kétségkívül van egy szükséges fogékonyság, érzelmi és tudás alap, ami egy személyt egy adott vallási mozgalomban való részvételre késztet, minden csoport nagyon eltérő aktivitású és tudású tagokat foglal egy diskurzustérbe. Egy vallási mozgalom diskurzusterében formálódó értékpreferenciák, narratívák, magatartásminták csupán az adott szereplő (tag) egyik tudásregiszterét jelentik. Az adott személy habitusa, egyéb kapcsolatai, tudáskészlete és élményei miatt rendkívül eltérő szerepet játszhat a csoport tudáskészlete az adott tag életében. A csoport értékpreferenciái azonban bizonyos erőteret jelentenek, amely hat a tagokra, ahogy a tagok viselkedése is hat a csoport értékreferenciájára, élményeire, magatartásmintáira, tudáskészletére. A csoport látókörébe (tehát a tagok diskurzushorizontján belülre) kerülő egy-egy új narratíva – ha az kompatibilisnek tűnik a csoport értékpreferenciáival, és továbbadják a csoportban – ismétlődő előadása, közös értelmezése[16] új diskurzus-szekvenciát hoz létre.

Érdemes felvázolni, hogy milyen célok és értékpreferenciák adják meg az adott összeesküvés-narratíva-szüzsék kitöltéséhez, a csoporton belüli (a csoport diskurzusterében zajló) közös értelmezéséhez szükséges keretet. Sokszor a csoporton kívüli értelmezések ellenében kívánják megfogalmazni a sajátjukat, így a társadalmi kontextus értelmezése is elengedhetetlen. Az Aranykopjások és

14 Más szüzséket is, de a elemzésemben nem térhetek ki minden általam gyűjtött összeesküvés-narratíva típusra.

15 Saját szóalkotás: a diskurzustér a csoport sajátos közege, ahol a közösségi diskurzusok beszédeseményeiben való részvétel, az átélt élmények a tagok magatartásmintái, narratíva-készlete és attitűdjei terén sajátos közös tudás-regiszter formálódik (tagonként sem egyöntetűen). A tag életvilágában sokféle diskurzustérben mozog, eltérő mértékben ugyan, de sokféle kulturális közeg „nyelvét" sajátítja el, amely diskurzusterek egymásra rétegződnek, elválaszthatóságuk relatív. A diskurzusterek diszkurzív formálódásában természetesen az egyén is részt vesz.

16 Az értelmezőközösségek sajátos jelentésalkotó szerepéről kísérleti jelleggel is folytak kutatások (Fish 1980; Sz. Kristóf 1998).

a Bolyafészek esetén jól felismerhető egyfajta ellenkultúra jelleg, a cél egyfajta felhívás civil ellenállásra. Ez az Aranykopjások mozgalmában önvédelemre felhívás, a Bolyafészek esetében a józan „egész-ségünk" (tehát a természetes tudásformákra fogékony szabad gondolkodásunk) megőrzésére buzdítás. A harmadik csoportnál, dénes Próféta mozgalmában azonban látszólag nem buzdít a papság ellen, de a beléjük vetett bizalmat igyekszik elbizonytalanítani; a Szentlélekkel fenntartandó intenzív és individuális kapcsolatot kívánja segíteni, az addigi egyházi kötelékek fenntartása mellett, de ebben a papságot gátnak érzi. Mindhárom esetben felismerhető valamilyen ellenségkép, de ez az Aranykopjások esetében a nemzetközi pénztőke (néha kimondottan antiszemita felhanggal); a Bolyafészek és a próféta mozgalmában ilyen erőteljesen etnocentrikus attitűd az összeesküvés-elméletekben nem jelenik meg. Az „ellenség" az Aranykopjások szerint a magyarság eltiprására, földjének elvételére, hagyományainak, értékeinek, kultúrájának felhígítására és átrajzolására törő kereszténység és „a Nyugat", a Bolyafészek esetében a túlszabályozott társadalmi rendszer és a hatalom. A próféta csoportjának ellenségképe más: a krisztusi tanításokról letérő, azt semmibe vevő emberek kimondva-kimondatlanul a Gonosz, a bűn útjára léptek, tévelyegve vagy szánt szándékkal „a Gonosz" szolgálatába álltak; a csoport viszonylag mentes az etnocentrizmustól. E nagyon eltérő ellenségképek, ami ellen önmagukat, a csoportjukat, az igaz hitet vagy a magyarságot meg kívánják védeni, eltérő motívumokkal és stíluselemekkel ruházzák fel a szüzséket. Nem egyöntetű mértékben utasítják el ellenséges erőként a hatalmat, mivel például az Aranykopjások az ősi rend hatalmát ideálisnak tartanák, „dénes Próféta" csoportja a Szentlélek és a „mennyei erők" hatalma alá kívánják vetni magukat, azonban a Bolyfészek mindenféle szabályrendszer és hatalom ellen fellép. Az egyes csoportokon belüli eltérő értékpreferencia, az eltérő közösségi tudások az összeesküvés-narratívák konkrét megformálásában, tartalmában viszonylag nagy eltéréseket eredményeznek.

Adott tehát egy azonos morfológiai jegyeket mutató szerkezet, főbb szereplőkkel és szerepkörökkel (funkciókkal): ellenséges erők irányítói, megtévesztettek, áldozatok és a leleplező(k). Látható, hogy az első negatív, az utolsó pozitív, a közötte lévő kettő – akiket a társadalmi többségnek tartanak – semleges értékű funkciók (bár a megtévesztettek inkább a negatív, az áldozatok inkább a pozitív pólushoz közelítenek). Ezekbe aktuálisan behelyettesíthető szinte bármi, az adott csoport habitusának, világképének[17] megfelelő értékrend szerint. Arra a következtetésre jutottam, hogy a keresztény, a New Age jellegű és az újpogány csoportokon belüli összeesküvés-diskurzusok kevésbé e szüzsék meglétében vagy hiányában térnek el, mintsem abban, hogy azokat hogyan használják fel a csoport értékpreferenciáihoz szükséges szövegkonstrukciók során. Abban, hogy hogyan

17 Nem állítom, hogy „a csoportnak" lenne a tagoktól elvonatkoztatható „saját" világképe, de egy társadalmi csoport egyfajta dinamikus diskurzustérnek is tekinthető: a tagok tudáskészlete és értékrendje valamennyire összefonódik, az interakciók által létrejövő közös emlékek, magatartásminták, szokások sajátos diszkurzív realitást (keretet) alkotnak. Ez pedig visszahat a tagokra, akik így egyszerre alakítják a rájuk is ható diszkurzív valóságot, de befolyásolva is vannak általa. Episztemológiai szempontból sajátos (dialektikus) kölcsönhatás-láncolatot alkotva hozzák létre azt a szemantikai mezőt, amit gyakran a társadalmi csoport kultúrájának hívnak.

formálják saját képükre, miként „töltik ki" a funkciókat, hogyan kontextualizálják e szereplőket.

Második transzformáció: az absztrakt szüzsé és a konteó közösségi funkciója

A sokféle szüzsét érdemes általánosabb retorikai elemzésnek is alávetni. Ennek során feltárhatjuk az általam vizsgált összeesküvés-narratívák mélyszerkezetét (*absztrakt szüzséjét*). Az alaphelyzet minden esetben egy közérdeklődésre, vagy az adott csoport tagjainak érdeklődésére számot tartó „releváns probléma". Ez általában társadalmi szintű baj, vagy annak vélt helyzet, esemény. A narratíva mindig e kérdés felismertetésével kezdődik. Ezek után a narratíva retorikai szerkezete bár hallgatólagosan vagy kimondatlanul felveti az „A" válaszlehetőséget, a „hivatalos tudás" vagy közvélekedés szintjét, de legfeljebb elnagyoltan, tényszerű indokolást nem fűz hozzá. Ezzel hiányérzetet kelt, „valami nincs rendjén", és ezt a hiányérzetet fokozza, hogy nincs kifejtett „tézis"[18], csak „antitézis" van: az „A" választ ugyanis eleve hamis válasznak feltételezve a probléma „valódi" okainak feltárásába kezd (ez az alternatív – saját – „B" válasz). Ennek érveit általában részletesen bemutatja. Ezek az érvek azonban nem alkalmasak arra, hogy elérjék a közmegegyezés szintjét, mert ha így lenne, máris okafogyottá válna a hivatalossal, a közhiedelemmel szembeni attitűd, és elveszne a konteó ezoterikus jellege.[19] A retorikai szerkezet tehát jól mutatja, hogy a konteó úgymond „célzatos" műfaj.

Az „alternatív, titkos tudás" ezoterikus jellege a hallgatókban – már akik nem határolódnak el, vagy nem apatikusak – a Viktor Turner által *communitas* fogalmával jelölt állapothoz és érzéshez hasonló helyzetet hoz létre, ami – ahogy ő fogalmaz – „a gyengék hatalma" (Turner 2002: 122). Ilyenkor az intézményesen, a hatalom által szabályozott kereten kívül a hatalommal szembenállók között létrejön egyfajta *sors- és tudásközösség*. A „tudók" összekacsintanak; a cél egyrészt éppen az összekacsintás, a közösség érzetének megerősítése.

A másik, szintén ki nem mondott cél *a közösségi identitás* megerősítése. Ez akkor is így van, ha nem egy tartós csoportról van szó, hanem csak egy ad hoc értelmező közösségről (vö. Fish 1980; Sz. Kristóf 1998). Egyfajta mi/ők oppozíció jön létre a „tudók" (konspiracionisták) és a tudatlanokból vagy ellenségekből álló „ők" között. A mi-ők határkijelölő funkció a narratívák egész körére jellemző a rátótiádáktól az etnocentrikus történeteken át a vallási csoportok egymásról alkotott

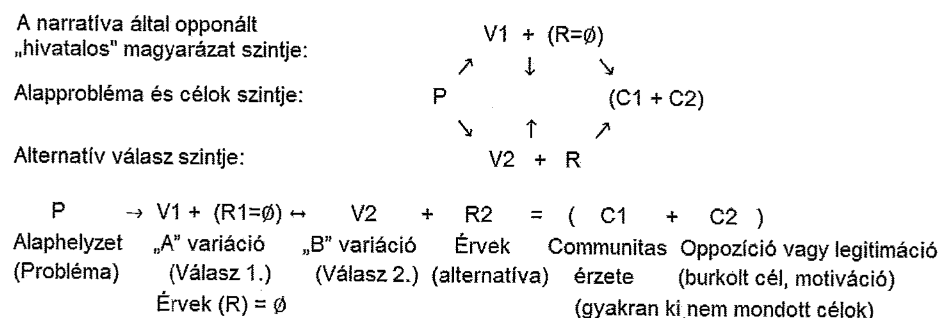
18 Néha – félreért(elmez)ve vagy csonkán – megjelenik a hivatalos vagy mainstream válasz néhány állítása tézisként, de sohasem teljes logikai láncként.

19 Amint egy összeesküvés-elméletről bebizonyosodik, hogy igaz, vagy általánosan elfogadott tudássá válik, máris megszűnik a V1 (az „A" magyarázat) oppozíciós ereje – legalábbis a társadalom nagy része számára. Így például a katyini mészárlás hátterének történészek által feltárt okai ismeretében az igaznak bizonyult elmélet a továbbiakban nem minősül konteónak, és éppen a korábbi magyarázatok tarthatnak igényt némely szélsőséges csoport alternatív magyarázatára, a korábbi hatalmi álláspont lesz konteóvá. A valóság diskurzív felépítése, mint számomra is iránymutató jelentőségű elméleti keret kidolgozásakor Michel Foucault több konkrét történeti példát hoz az ilyen viszonyulásváltozásokra (vö. Foucault 2001).

képéig, ami anekdotákban, mondákban stb. ölthet testet. Számtalan műfaját és típusát ismerjük. Ezek egyik formája az összeesküvés-elmélet narratíva is az általam vizsgált csoportokban. Olyan összeesküvés-elméletet nem hallottam többször is megjelenni egy csoportban, ami ne bírna ezzel az identitásképző burkolt funkcióval. A jól ismert Holdra szállást vitató konteó vagy a 9/11 konteó például nem jelent meg egyik csoportban sem, mert nem bírt releváns mi-ők oppozíciós erővel, és emiatt nem volt alkalmas az összetartozás érzetének felkeltésére. Csak azok az összeesküvés-elméletek válnak a csoport tudásregiszterébe tartozóvá, amelyek képesek a különállóságérzet eksztázisának létrehozására: „létezni annyi, mint »kívül állni« – vagyis kívül állni azokon a strukturális pozíciókon, amelyeket az ember normális esetben betölt egy társadalmi rendszerben" (Turner 2002: 152).

A gyakori beszédszekvencia, a viszonylag jól ismert, közösségi tudáskészletbe tartozó jelleg és a közösség értékpreferenciáinak megfelelő motívumok, stílus, illetve az adott ellenségkép-konstrukció egyúttal egy harmadik nagyon fontos funkciót is eredményez: az összeesküvés-elmélet *legitimációs narratívává* válik. Más esetekben, amikor felmerül egy új élethelyzet vagy probléma, már úgy utalnak vissza rá, mint egy jól ismert, a közösség által többé-kevésbé elfogadott tényre, és ezzel más érvelés, állítás vagy akár státus-igény legitimációs alapjának tekintik.

Az általam vizsgált csoportok összeesküvés-narratíváinak elemzése során az alábbi absztrakt szerkezetet lehet felvázolni (1. ábra).



Jelmagyarázat:
P = alaphelyzet (releváns probléma)
V1, V2 = a háttér, az okok lehetséges magyarázatai (V1 = hivatalos, V2 = alternatív)
R = érvek (R1 = ∅ a hivatalos magyarázatot részletesen nem indokolja; R2 saját érvelés)
↘↑↗ A nyíl a két alternatív magyarázat megjelenését és ellentétes voltát (feszültségét) jelzi
C = célok; C1 a communitas érzete, C2 legitimáció vagy külső csoporttal szembeni oppozíció
( ) a C1, C2 és R1 a képlet felírása során azért került zárójelbe, mert a narratíva ezeket nem tartalmazza, azok kimondatlanul hívódnak elő az előadó és a hallgatóság számára

Mint a közösségi identitást, a mi/ők oppozíciót erősítő, és legitimációs funkcióval is bíró narratívák, az összeesküvés-elméletek gyakran csak utalás szerűen jelennek meg a közösség kommunikációjában. A beszédesemények részeként – mint a közös tudásregisztert – sokszor csak érintőlegesen „előhívják", de ez

által is aktivizálódik a bennük lévő narratíva, és a tartalom eléri a hatását. Ezért a Malinowski által *fátikus* beszédnek nevezett beszélgetésekben (Malinowski 1923) is fel-felmerül utalásként egy-egy összeesküvés-elmélet, amit általában a tartós részvétellel járó terepmunka korábbi tapasztalatai alapján ismerhetünk fel a talányos utalásokból.

Attól még, hogy egy összeesküvés narratíva „elhangzik" a csoportban vagy egy eseményen, korántsem válik a csoport sajátos tudáskészletének részévé. A kívülről jött, eleinte invariáns adatból akkor válik a beszédszekvenciák révén közös tudásregiszterré, közismertnek tekinthető narratívává, ha a csoportban viszonylag sokan elfogadják, azaz felhasználhatónak érzik nemcsak egyénileg, de a közösség szintjén is. Ebben az esetben a tagok viszonyulásai konvergálnak. Enélkül csak „átfolyik" a csoporton a sok lehetséges konteó, de nem válik a belső diskurzus aktív, alakító részévé.

A résztvevők viszonyulásának sokfélesége nehezen feltárható, tartós állomásozó terepmunka és a csoport eseményein való részvétel során kvalitatív kutatásainkat érdemes kvantitatív módszertani eszközökkel is kiegészíteni. Ez azt jelenti, hogy feljegyezzük az elhangzások számát, gyakoriságát, és a közönség reakcióit, esetleg egymásra licitáló jellegét, a narratívának pedig különböző változatait. Jelen írás terjedelmi okokból nem alkalmas a most bemutatott összeesküvés-elméletek ilyen részletes ismeretére, és témánk szempontjából ez most másodlagos is. Azt azonban fontos kiemelnem, hogy a bemutatott narratívák közül az Eü1 és az Mp3 nem vált az adott vallási csoportban általánosan elfogadottá, tehát csak kevesek által elfogadott, invariáns adat maradt, míg például az Eü3, Eü4 vagy az Mp1 olyan alapnarratívává emelkedett, amely a csoport tudásregiszterének egyik központi eleme lett. Ez utóbbiak legitimációs eszközként is funkciót kaptak, tehát sokszor velük érvelnek, általuk hitelesítenek más narratívákat.

Következtetések, összefoglalás

Írásom esettanulmány jellege miatt természetesen nem tart számot arra, hogy az összeesküvés-narratívák átfogó, általános értelmezése legyen. Célja a vizsgált csoportok konkrét narratíváiból következtethető szüzsék felvázolása és egy elvont modell felállítása volt. A szüzsék alapján egy morfológiai szerepkörökből (funkciókból) álló állandó szerkezet ismerhető fel, amit az adott személyek saját értékrendjük, tudásuk alapján helyettesíthetnek be konkrét szereplőkkel.

Az összeesküvés-elmélet narratívák folklór műfajként variánsokban élnek és terjednek. A terjedés bizonyos diskurzusterekben jelentősen felélénkülhet. A közösségi tudásregiszter részeként nagyon hasonló tartalmi szüzséket más csoportoktól eltérő célra, akár eltérő szereplőkkel (vagy nagyon más ellenségképpel) is fel tudnak használni, a készen kapott narratívákat saját képükre formálják. Az elvont (absztrakt) modell az általam ismertetett minden összeesküvés-elméletre ráillik, és egyfajta irracionális retorika mélystruktúráját ábrázolja: érvek nélküli tézist és túldimenzionált antitézist, az általános elfogadottságra tényleges igényt

nem formáló megoldási kísérletet. Ezzel azt kívánom bizonyítani, hogy az összeesküvés-elméletek bizonyos szempontból retorikai formák, és nem egy jól elhatárolható, felismerhető „ál-tudás" hordozói.

A csoporttagok hasonló, vagy legalábbis egymással többé-kevésbé „kompatibilis" habitusa (vö. Bourdieu 2009) és a csoportban (mint diskurzustérben) érvényesülő értékpreferenciák miatt a narratívák át- és tovább-alakulása korántsem esetleges irányokban zajlik (csiszolódásuk nem véletlenszerű). Kognitív szemantikai megközelítéssel azt mondhatjuk, hogy sajátos szemantikai keretüket a narratívák a belső diskurzusban nyerik el. A csoporttól csak relatíve „különálló" társadalmi környezet (diszkurzív kontextus) és a csoportban megjelenő értelmezések disszonanciái, az alakulási folyamat során egymásra rakódó jelentésrétegek, a tagok által tapasztalt különböző viszonyulások, visszajelzések (reflexiók), és az ezek által a tagokban keltett érzések, emlékek révén (a bevésődés folyamata által) lesz a narratíva az egyén (tag) tudásregiszterének része. Az egyéni „jelentésfelhők" sohasem egybevágók a csoporton belül, de az élénk jelentésalkotási és érték-hozzárendelési (diszkurzív) folyamat miatt általában konvergálnak (egyre nagyobb átfedésbe kerülnek).[20]

Az általam vizsgált csoportokban az összeesküvés-elméleteknek fontos közösségi funkciói vannak. A titkos tudás csak beavatottak, vagy egy szűk kör számára áll rendelkezésre, vagy hív elő hasonló jelentéseket. Vélt vagy valós „konkrétumokra" épít, szelektált és általában torzított tényekkel „érvel". Sajátos retorikájával érzelmi hatásra törekszik. Okoskodása nem tudományos, hanem általában populista (legalábbis logikája általában kikezdhető vagy hiányos). A konteó diszkurzív szerepe, hogy közösségi tudássá válik (még ha csak egyének ad hoc csoportjában manifesztálódik is), mivel az összeesküvés-elmélet társadalmi csoporthoz, emberek kommunikatív magatartásához kapcsolódik, és nem egyéni ötlet csupán. E titkos tudás (kvázi ezoterikus ismeret), nem igényel teljes körű elfogadottságot, sőt, valójában nem is kívánatos, hogy általánosan elfogadott legyen, mivel csak így tartja fenn a „közös, titkos tudás" érzését az általában kis létszámú értelmező közösség tagjaiban.

A konteók kimondatlan célja az ellenkultúra szerű attitűd miatt a mindenkori hatalommal és a mainstream tudással, mint feltételezett (kontrolált) rendszerrel szembeni attitűd kimondása, ezáltal az alternatív tudások egymásrautaltságának, a közösség érzetének erősítése. A közösség tudásregiszterének legitimációja vagy a határ kijelölése is fontos funkciója. Az összeesküvés-elmélet csak látszólag öncélú megoldás vagy „hatalmi cél nélküli válasz" – valójában nagyon is meg tud oldani bizonyos meta-problémákat: ui. egy ad hoc értelmező közösséget keletkeztet, vagy egy meglévő csoport identitását, a mi/ők határt erősíti meg. Még ha nem is kell feltétlenül elhinni, de a felvetés, mint lehetőség is a Victor Turner által használt fogalom, a *communitas* jellegzetességeihez hasonló időleges állapotot, a struktúrán kívüli egyenrangú közösség érzetét kelti, mintegy *liminalitást*, amelyben létrejött narratívák *„többek a puszta klasszifikációnál, mert cselekvésre és gondolkodásra ösztönzik az embert"*. (Turner 2002: 139-142).

20 Láttunk ez alól kivételt is, például az Mp5 narratíva esetében.

Ez a morfológiai funkciók szerinti leleplező(k) burkolt küldetéstudatát és a – potenciális vagy valósnak vélt – üldözöttség állapotának felismerését eredményezi. Ha ezt eléri, invariáns adatból a csoport diszkurzív tudásregiszterének része lesz, beszédszekvenciája megnő.

Az összeesküvés-elméletek tehát jól használható eszközök lehetnek a csoporton belüli értelmező közösségek létrejöttében, erősítésében, a csoport értékpreferenciájának legitimációjában és a közösségi érzet felkeltésében. Ezért a *fátikus* beszédesemények során is megjelennek, és nem csak „teljes terjedelemben", hanem utalásként is. Ezért az összeesküvés-elméletek gyakran alig felismerhetők, vagy összemosódnak más műfajokkal.

Felhasznált irodalom

Bakó, Rozália Klára – Hubbes László-Attila (2011) Religious Minorities' Web Rhetoric: Romanian and Hungarian Ethno-Pagan Organizations. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 10 (30) 127-158.

Bourdieu, Pierre (2009): *A gyakorlat elméletének vázlata.* Budapest, Napvilág

DeHaven-Smith, Lance (2013) *Conspiracy Theory in America.* Austin, University of Texas Press

Gazdag István (2013) Antidogma – Összeesküvés-elméletek: ráció kontra fikció. *FLAG online folyóirat* (2013. október 4.) http://www.flagmagazin.hu/nagyvilag/antidogma-osszeeskuves-elmeletek-racio-kontra-fikcio). (Utolsó letöltés: 2016. február 20.)

Farkas Judit (2014) Túl a puszta megértésen. Újpogányság és a magyar ökofalvak. In: Povedák István – Szilárdi Réka szerk.: *Sámán Sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris elemzése.* Szeged, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 97-114.

Fish, Stanley Eugene (1980) *Is There a Text in this Class? The Authority of Interpretive Communities.* Cambridge, Harvard University Press

Foucault, Michel (2001 [1969]) *A tudás archeológiája.* Budapest, Atlantisz

Kanyó Ferenc (2010) Hamis-e a nemzetvesztő Trefort-idézet? *Töriblog.hu* online folyóirat (2010.12.07.) – http://toriblog.blog.hu/2010/12/07/hamis_e_a_nemzetveszto_trefort_idezet, utolsó letöltés: 2016.02.20.)

Kálmán László (2015) Konteó a konteóról. *Nyest.hu* (2015. február 23.) (http://www.nyest.hu/hirek/konteo-a-konteorol, utolsó letöltés: 2016.02.01.)

Malinowski, Bronislaw (1923) The Problem of Meaning in Primitive Languages. In: Ogden, Charles K. – Richards, Ian A. szerk.: *The Meaning of Meaning.* London, Routledge, 146–152.

Nemeskürty István (1974) *Az elfelejtett évtized. 1542–1552: tíz esztendő Magyar krónikája.* Budapest, Magvető

Mikos Éva (2010) *Árpád pajzsa. A Magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII-XIX. században.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, L'Harmattan

Pipes, Daniel (2007 [2000]) *Összeesküvések – A paranoia évezredes története*. Budapest, Agave
Ramsay, Robin (2006) *Conspiracy Theories*. Harpenden, Barnes & Noble
von Sydow, Carl Wilhelm (1948) Kategorien der Prosa-Folksdichtung. Popular Dite Tradition: A Terminological Outline. In: Laurits Bødker szerk.: *Selected Papers on Folklore* (Published on the Occasion of His 70th Birthday), Rosenkilde and Bagger, Koppenhága (Copenhagen): 60-88, 106-126.
Szeverényi Sándor (2014) A nemzeti oktató ponyva nyomában. In: Povedák István – Szilárdi Réka (szerk.): *Sámán Sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris elemzése*. Szeged, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke, 115-128.
Szeverényi Sándor (2017) Finnungor konteo és stigmatizált emlékezet. In. Povedák István – Hubbes László Attila szerk. *Tapasztalatból hallottam... Alternatív világképek, összeesküvés elméletek*. Szeged, MAKAT MoMiMű. 75-90.
Sz. Kristóf, Ildikó (1998) Jákob rózsafája vagy frusztrált antropológusok? Az értelmezés hatalmáról és korlátairól. *Tabula* 1(1–2), 60–84.
Tánczos Vilmos (2015) Egy moldvai csángó férfi vallásos világképének öt regisztere és a szakrális kommunikáció lehetőségei. In: Pócs Éva szerk.: *Test, lélek, szellemek és a természetfeletti kommunikáció. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Budapest, Balassi Kiadó, 580–611.
Turner, Viktor (2002 [1969]) Liminalitás és communitas. Communitas: modell és folyamat. In: uő.: *A rituális folyamat*. Budapest, Osiris Kiadó, 107-179.

Voigt Vilmos

B. K. TALÁLKOZÁSA A STEINERISTÁKKAL

A magyarországi okkultizmus különböző ágazatairól létezik tetemes „belső" szakirodalom, és van némi „vallástörténeti" bemutatás is.[1] Tarjányi Eszter tényfeltáró dolgozatai (Tarjányi 1992; 1994, áttekintőleg 2002, legutóbb 2004) után Gyimesi Júlia (áttekintés 2011, legutóbb 2013) publikációi voltak az első, tudományos, adatokra építő ilyen tárgyú magyar szakkönyvek – természetesen csak egy-egy szempont (a pszichoanalízis története, magyar irodalom- és művelődéstörténet) érvényesítésével. 2013 november 13-án (kuriozischerweise) éppen Szegeden, a „Sámán sámán hátán" című konferencián hangzott el Szigeti Jenő kiváló áttekintése (alcíme szerint „A magyarországi 19. századi spiritizmus története") – amely azóta méltó szakfolyóiratban, nyomtatásban is hozzáférhető (Szigeti 2014). Olvastakor hátrahőköltem, hiszen írása az akkor már több éve elkészített és nyomtatásban is közzétett dolgozataimmal nemcsak tematikusan, hanem szinte szövegszerűen is egyezett. Természetesen tudom, és ezt örömmel közlöm, az egyezés oka nem plágium vagy lopás, hanem egyszerűen az elsődleges források korlátozott száma és hozzáférhetősége volt.

Magam először a Magyar Vallástudományi Társaság és az MTA Néprajzi Kutatóintézet konferenciáján (2008 május 15) tárgyaltam (megjelent Voigt 2008) a magyar vallástörténet okkultista bemutatását (Tordai 1922 alapján). Ez rövidítve is megjelent (Voigt 2009). Áttekintésem külön fejezetben tettem közzé a vallások jeleiről szóló kis könyvemben (Voigt 2015: 178-198) – „jelek egy másik világból" címmel.

A tágan értelmezett magyarországi okkultizmus 19. századi történetének körvonalai tehát már látszódnak. Ennél sokkal szerteágazóbb a 20. századi okkultizmus. Ami az ide vonható adatokat illeti, ezek száma egyre növekedett, ugyanakkor egyre áttekinthetetlenebbé is vált. Ezt a témát a magyar kutatók inkább csak érintették. Magam is. (Persze, azért sajnálom, hogy mind a mai napig nem „sokan" (?) vették észre ilyen tárgyú, bizony, időben legelső publikációimat.)

A 19. századból Petőfi szellemének megidézéséről, Arany János vagy Madách Imre és Aladár a szellemvilágra vonatkozó ilyen nézeteiről a mai magyar művelődéstörténet is tud, elhelyezi ezeket, ha nem is tudástára legfelső polcain. A 20. századból is inkább a vezetőkről, nevezetes emberekről, illetve a látványos csalásokról olvashatunk. Az utóbbiak a „népfelvilágosító", akár antiklerikális címkével is leírható rövid bevezetések. Ami viszont hiányzik: leírás arról, hogyan is folytak az egyszerű emberek körében az ilyen „találkozások"? Társtalan az az

1 Minthogy egy esetet kívánok bemutatni, nem éreztem szükségesnek, hogy a spiritizmus általános szakirodalmára utaljak. A téma legújabb, talán legátfogóbb – az eligazodást segítő szakirodalomra is kiterjedő – ismertetését Christopher Partridge, valamint Buckland munkája adja. Lásd Partridge 2015; Buckland 2005.

írás, Heit Lóránd Levente tollából: „Asztaltáncoltatás Bihardiószegen", amely bizonyos Nagy Gábor asztaltáncoltatását mutatja be (valószínűleg a 20-21. század fordulóján – a Nagyvárad közelében levő magyar községben). Szerencsés módon azonban még ehhez képest is többet tudhatunk meg erről a „mindennapi okkultizmusról".[2]

A 2014 május 20-23-a között Veszprémben tartott *Vallási kultúra és életmód a Kárpát-medencében* című vallásnéprajzi konferencián ilyen tárgyú, „Égi világosság – egy magyar evangéliumi spiritiszta mozgalom és háttere" című (mindmáig közöletlen) előadásom után a néprajzkutató Balázs Lívia felkeresett, és elmondta, hogy családjukban voltak „keddi szektagyűlések". Kértem, szolgáljon további információkkal is. Később (már a 2016 novemberi szegedi „találkozás" jelenségeit vizsgáló antropológiai konferenciáról is tudva) rendelkezésemre bocsájtotta egyik rokona gépírásos emlékeinek jegyzékét nagynénjéről, akit ezentúl B.K. betűkkel említek. Lehetőség szerint az alábbiakban az eredeti szövegek kifejezéseit használom, akkor is, ha ezek triviálisak vagy pontatlanok

B.K. (1909—1989) 13 gyermek közül az ötödik volt. A Rábaközből fiatalon került Budapestre, ahol kis boltok (tejbolt, üveg- és porcelánbolt) vezetője volt. Első férje műbútorasztalos és képkeretező-műhely tulajdonosaként labdarugó is volt. 1945-ben halt meg. Kedves ember volt, harmonikus, békés – egyenesen nagyon boldog – otthoni életet éltek. Az emlékező 1938—1940, majd 1948 és 1951 között is ebben a családban élt, ahol azonban a világháború után az akkor már özvegy B. K. nehezen viselte el az új életkörülményeket, támadó személyiséggé vált. Valószínűleg 1946 körül egy ugyancsak megözvegyült barátnője elmondta neki. hogy van mód kapcsoltba lépni az elhunyt férjjel. Ő vitte el a spiritiszta körbe, Szoros kapcsolatba került a „szektásokkal", és a gyűléseikről hazatérve a családjában különösen goromba volt. Több asszony és férfi (úgy 13 fő) járt keddenként össze, egymás lakásába, de B.K. lakásában nem tartottak ülést. A résztvevők a második világháború előtt a kissé jobbmódú, középpolgári családokból kerültek ki. Üzlet-tulajdonosok, értelmiségiek – azaz főként az ő feleségeik – voltak ott. Férfiak is voltak közöttük, legalábbis egy fogorvosra biztosan emlékeztek. B. K. keddenként mindig túrós bugyrot sütött, azt vitte magával az összejövetelre. Talpig feketébe öltözött (kalap, kosztüm, kesztyű.) Az egyik ilyen tag, egy Magdi nevű asszony lakásán, a budai Gellérthegy utcában, vagyis polgárias környezetben is voltak ülések. Ezekről esténként elég későn ért haza.

Az ülésen megidézték, akit akartak. Kizárólag fából épített, kerek lapú asztal köré ültek, a médiumok leközvetítették, amit a halottak üzentek. A médium egy nő volt, aki meg tudta idézni a második világháborúban eltűnteket, akik elmondták, mi történt velük. Meglehet, véletlen, hogy 13 résztvevő kellett a lelkek megidézéséhez. A tagokon kívül külső előadók, magyarázók is jöttek. (Talán az iratok között említett M. Márta/Márti is ilyen volt. A német botanikus Meebold Alfred (1863-1952) viszont a steineriánizmus neves képviselője volt.) B. K. is „beszélt" elhunyt férjével. B.K. két régebbről ismert barátnője viszont kritizálták

2 Egy ideig az interneten olvasható volt http://w.w.w.karpatmedence.net/szellemi-neprajz/nephit/374-asztaltancoltatas

ezt a „hülyeséget", de eredménytelenül. Egyébként minden tagnak anyagilag is támogatni kellett a közösséget, és B. K. ezt meg is tette.

A csoportnak erős öntudata volt, másoknál különbnek tartották magukat. B.K. egyes barátnői (Zsófi néni, Júlia néni) próbálták „kirángatni a hülyeségből", de eredménytelenül.

1956-ban másodszor is férjhez ment és vidékre költöztek. A család remélte, hogy vége szakad a gyűléseknek. Ám B. K. ezekre továbbra is feljárt Budapestre, és a csoporttag barátnők is felkeresték vidéken, beszámoltak a gyűlésekről, vittek irodalmat. A tagok terjesztették az írásokat, gépírt másolatokat készítettek, és ezeket odaadták egymásnak, de csak a megbízhatóknak. A családban B. K. időnként megpróbálta a környezetét rábeszélni, ismerkedjenek meg a tannal, hogy a „felsőbbrendűség titkait" így jobban meg tudják ismerni. Ez azonban nem történt meg. A második férj először nyíltan ellenállt e hatásnak, de eredménytelenül. Végül azt találta ki, hogy „látomása volt" a kert végében, és az első férj „jelent meg" neki, kérve, hogy B. K. „nyugodjon meg végre, ne zavarja őt a másvilágon". Ekkor lazábbá vált az okkultista kapcsolat, de nem szűnt meg. Főleg betegségek (agyvérzés) vagy krízisek után beszélgetett többet a családtagokkal, eközben előbb a lelki bajokról, majd a világ romlásáról esett szó, végül ebből tért át a „tanokra". „Szegény mindig az Arimánnal, a szférákkal meg az Apokalipszissel volt elfoglalva." Ha valaki ellentmondott neki, dühöngött, csapkodott. Úgyhogy a család hallgatott és tűrt. Rudolf Steiner (1861—1925 – aki már a két világháború közti időt sem élte végig! – bekeretezett fényképe ott állt az asztalán, az elé, kis vázában, mindig friss virág kellett.

Az elbeszélő az öreg és egyedül maradt B.K-t később magához vette, ahol ebben a családban, megnyugodva halt meg. B.K. időnként kitörő „természete" ellenére is kedves, jó humorú és jószívű asszony volt.

„Katus mama" (B.K.) római katolikus volt, járt a misékre, keresztet vetett, és gyónt is. De az átlagosnál nem volt szorgalmasabb templomlátogató. A papokkal időnként vitába bonyolódott a vallási kérdésekről. A maga tanult meglátásait ütköztette a katolikus egyház elveivel. Amúgy szerencséje volt a papokkal, akik nem hagyták elmérgesedni a vitát, és B.K.-t még meg is tudták nyugtatni. A Bibliát rendszeresen olvasta. Ott volt az ágya mellett. Amikor nagybeteg lett, asszonytestvére próbálkozott, hogy hívjanak papot, de B.K. nem akarta, és csak amikor már haldoklott, engedte meg, hogy eljöjjön a pap. Sokáig beszélgettek, és később a pap azt mondta: „sikerült teljes lelkével az Úr oldalára, az üdvözítő útra állni a néninek". Hogy ez csakugyan így történt-e, és B.K. maga is megtudta-e, hogy az „üdvözítő útra" állt – nem tudjuk.

B.K. egyszer a családnak mutatott egy fotót, amelyen a 19-20. század fordulóján viselt öltözetben egy erdélyi grófnő volt látható, akit B.K. csoportja az „alapítónak" tartott, aki „Budapestre hozta a tanokat". Az emlékezet szerint a képen magasnyakú csipkés fehér blúz, hosszú szoknya, pici konty volt látható. Noha a portré leírása nem egyezik Vay Adelma grófnő (1840-1920) közismert képeivel, és az életrajzi háttér sem pontos – nem gondolhatunk másra, mint az ő fényképére.

Sajátos vallási gyakorlatát nem tudta átadni a környezetében senkinek. Nemcsak környezetének racionalizmusa miatt, talán az a tudat, hogy a „tan" mennyire mélyen hatott rá, megakadályozta, hogy ezt valamilyen módon tovább hagyományozza. A környezetet pedig nem vitte arra, hogy komolyan vegyék, meghallgassák ilyen tanait.

A spiritiszta szertartásról a család annyit tudott, hogy miután a résztvevők összegyűltek, először mindig „tanítás" volt. Vagy egy meghívott, vagy a csoporton belől ehhez értő ember mutatta be az egyes, arra az alkalomra kijelölt kérdést, és magyarázta, hogyan kell értelmezni azt. Ez után következett a szellemidézés. Ez zaklathatta fel B.K.-t, a félelem, a természetfelettivel való találkozás – annyira, hogy mindig feldúltan érkezzen haza.

A csoportnak valószínűleg nem volt állandó vezetője, önszerveződő csoportként megtalálták maguk a „tanítókat". A legtöbben bizonyára az 1945 utáni új társadalmi rendszer vesztesei lehettek. B.K. családi boldogsága omlott össze, és a gyászt nem tudta feldolgozni

Bizonyos kiadványok és írások maradtak meg a hagyatékában. Rudolf Steiner 5 könyve (1922 és 1945 közötti kiadások); több gépirat, zömmel másolatok Steiner előadásaiból (1912 és 1976 között). Megmaradt egy kézzel írott német nyelvű füzetben két cédulán két-két magyar nyelvű ima. A kézirat feltünteti Rudolf Steiner nevét. Ezek „reggeli fohász", „esti fohász" címet viselik, kezdeteik: „Az idők teljességében" és „Ki a mindenséget bevilágítod". Albert Steffen magyarra fordított versei is megvoltak B.K. tulajdonában. Tudott németül. A megmaradt iratokon nem látszik, hogy mások is használták volna ezeket. Azonban ahogy hozzá eljutottak, a közösségen belül körbejárhattak. Ezeket az írásokat még a családja előtt is titkolt helyen őrizte.

Mindez érdekes, ám töredékes adatanyag. Annyi mégis kiderül belőle, hogy többrétű volt e kis csoport „találkozása" a „más"-világgal. És az is, hogy e gyakorlat akkor is hatott a környezetére, ha ott nem hittek benne. Azt azonban nem tudjuk, B.K. a családján kívül másokat is igyekezett-e megtéríteni? Úgy gondoljuk, első férje halála után már biztosan erőteljesen steinerista volt, ám az okkultizmus iránti érdeklődése korábbra, akár az 1930-as évek végére nem tehető. Azt, hogy ezek a „gyűlések" mennyiben a résztvevők elhunyt szeretteinek személyes, privát visszaidézéséből – mennyiben Steiner ezoterikus, világfilozófiai antropozófiájából tevődtek össze – nem tudjuk.

A második világháború előtt Magyarországon elsősorban a nagy egyházak támadták a „szektákat". A fordulat éve után a klerikális és illegális csoportos tevékenységet a rendőrség gyakran figyelte. Nem tudom, a „nagyvilág" ilyen ellenséges gyakorlata hogyan volt jelen B.K. életében. A csoport tagjai igyekeztek nem nyilvánossá tenni összejöveteleiket. Steinertől a korábbi magyarra fordított művek fordításai voltak a birtokában, nyilván az eszmetársak közvetítésével. Egyébként a Steiner-„*Gesammtausgabe*" című műjegyzéke 354 művet sorol fel, és százat is elérnek a különböző magyar fordítások. A gépiratok maguk hivatkoznak arra, hogy ezek forrása Steiner „korábbi, kezdeményező" előadássorozata volt, mégpedig nemcsak az okkultistából antropozófussá emelkedő életszakaszból.

A Magyarországgal kapcsolatot ápoló svájci író, Albert Steffen maga is antropozófus, és a nemzetközi Antropozófiai Társaságnak egy ideig elnöke volt. „Válogatott versei" 1943-ban, Devecseri Gábor fordításában jelentek meg magyarul. (A Devecseri-család steinerista kapcsolatairól magam nem tudok.)

Tanulságos lenne többet tudni az említett személyek további vallási nézeteiről, tevékenységéről. Tipikus élet-történet, hogy a lelki egyensúlyát vesztett, vagy huzamos ideig beteg személyek „természetfeletti" segítséget keresnek. E csoportok kapcsolata a hivatalos egyházakkal nem mondható jónak. Ugyanakkor az egyes személyek továbbra is részt vehetnek a hagyományos egyházak gyakorlatában. A halál közeledtével válik fontossá a kérdés: kihez is tartozik a személy? Számos esetben ő „tér vissza" egykori vallásához – máskor a család dönt így. Végrendelettel támogatva vagy egyéb módon az egyház is felléphet mind szellemi, mind anyagi örökösként. A család ugyan figyeli az „okkult tanokat" követőket, mégsem kívánnak, vagy nem mernek maguk is oda tarozni. Ám a család még generációkkal később is visszaemlékezik a különös családtagra. Különösen a gyerekek számára valódi élmény, ha bepillanthatnak e nem mindennapi spirituális tevékenyégbe. Egy életen át emlékeznek erre: a természetfelettivel való találkozásra.

A kutatás és az értelmezés kezdetén vagyunk. További adatokat kérünk és várunk. Ezek nélkül nem lehet tudományos munkát elképzelni. Akármennyire esetleges és csekély az alább bemutatott jegyzék, ez is hozzájárulhat a további adatfeltárásokhoz. A magyarországi okkultista, spiritiszta mozgalmon belül a szó szoros értelmében vett „steineriánizmus" csak az egyik áramlat. Meg is kell különböztetni a hasonló mozgalmaktól, csoportoktól. Ezek azonban sokat átvettek egymástól, egyszersmind gyakran hevesen polemizáltak egymással.

Függelék

B.K. hagyatékában fennmaradt kiadványok és írások.

Meglepő ezek terjedelme, és hogy B.K. élete végéig hozzájutott ilyen szövegekhez. Néhány iratot tulajdonosként szignált is. Kérdéses: kitől jutott hozzá például az „Aquinói Tamás filozófiája" c. gépirathoz, és hasonló módon a táplálkozásról szóló irathoz?

Könyvek

Rudolf Steiner: *A szellemvilág küszöbén.* (Fordította Telekes Béla). Budapest, 1922. Kultúra Könyvkiadó és Nyomda R-T. (Az okkultizmus Könyvei)

Dr. R. Steiner: *Sors, kegyelem, szabadság. A Világ, a Föld és az emberiség életében.* Budapest, é.n. Genius.

Dr. R. Steiner: *Az emberi fejlődés útjai. 1906—1921 között tartott előadások.* Budapest, é.n. Genius.
Dr. R. Steiner: *Megismerés és halál (két előadás).* Budapest, 1945. Genius.
Bevezetés Dr. Steiner Rudolf Antropozófijába. Meebold Alfréd 6 előadása. Kézirat gyanánt. (1936 Karácsonyán)

Gépiratok

Az elemi lényekről. Jankovich József előadása 1980. április 18-án. (23 oldal)
R. Steiner: *Antropozofus moral.* Norrköping, 1912 május 28-29-30-án (59 oldal)
R. Steiner: *Morál és karma. (Moral und Karma).* Nürnberg, 1910, november 12. (A 8. oldalon megjegyzés: A gyorsíró nem tudta szószerint követni az előadást, csak kivonatos jegyzet.)
M. Márta előadása 1976. január 2-én. R. Steiner: Wege der geistigen Erkenntnis und der Erneuerung künstlerischer Weltanschauung.
Vortrag 3. Juni 1915. Dornach (Fronleichnam). Csaknem szószerinti fordítás. (80 oldal)
Albert Steffen válogatott versei Devecseri Gábor fordításában. (42 oldal)
11. előadás. Carma, 1977. X . 14
R. S. A karma megnyilvánulása. (Die Offebarungen des Karma) VII-XI- előadás. Hamburg, 19. május 16-28. (99-173 oldal)
A táplálkozás. Dr. Gerhard Schimdt kurzusa a naticki antopozófus nyári szabadegyetem 1976 júliusában. (29 oldal)
R. S. előadása (1923) az Antropozófiai Társaságról.
M. Márti előadása 1976 december 31-én Szilveszter este. Poppelbaum „Tanulmányok a sorsról" alapján (3 oldal)
Aquinói Tamás filozófiája (92 oldal)

Kézzel írt füzetek

Német nyelven írt verses könyvecske. A belső oldalon és a végén egy-egy cédulán magyar nyelven írott két-két ima: Reggeli fohász – Esti fohász – illetve „az idők tejességben ..." és „Ki a mindenséget bevilágítod. Végül zárójelben: (Rudolf Steiner).

Felhasznált irodalom

Buckland, Raymond (2005) *The Spirit Book. The Encyclopedia of Clairvoyance, Channeling and Spirit Communication.* Detroit, Visible Ink
Gyimesi Júlia (2011) *Pszichoanalízis és spiritizmus.* Budapest, Typotex
Gyimesi Júlia (2013) Spiritiszta médiumok a magyar pszichológia történetében. In: Vassányi Miklós, Sepsi Enikő és Voigt Vilmos szerk. *A spirituális közvetítő.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 245-258.
Partridge, Christopher ed. (2015) *The Occult World.* London, Routledge
Szigeti Jenő (2014) Túlvilági kalandok. A magyarországi 19. századi spiritizmus története. *Egyháztörténeti Szemle* XV/3. 101-113.
Tarjányi Eszter (1992) Madách Aladár és a magyarországi spiritizmus. *Palócföld* 26/5. 423-432.
Tarjányi Eszter (1994) Madách Imre három orvosa. *Palócföld* 28/1. 55-66. (Későbbi közlése: (2013) *Ponticulus Hungaricus* XVIII/7-8. 109-129.)
Tarjányi Eszter (2002) *A szellem ösvényén. A magyarországi mesmerizmus, szellemidézés, teozófia története és* művészeti kapcsolatai. Budapest, Universitas Kiadó
Tarjányi Eszter (2004) A szellembúvárlat sodrában elveszve. Madách Aladár értekező prózája a századforduló légkörében. In: Bene K. szerk. *XI. Madách-symposium,* Balassagyarmat, Madách Magyar Irodalmi Társaság, 271-280.
Tordai Vilmos (1922) *Okkult elemek a magyarság életében.* Budapest, Kultúra
Voigt Vilmos (2008) Egy rejtélyes magyar vallástörténet bemutatása. *2000,* XX/11. 56-64. (Margócsy István kiegészítéseivel)
Voigt Vilmos (2009) A magyar vallástörténet okkultista bemutatása. In: Hoppál Mihály, Kovács Ábrahám szerk. *Tanulmányok a magyar vallástudomány történetéről.* Budapest, L'Harmattan, 3-151.
Voigt Vilmos (2015) Jelek egy másik világból. In: Voigt Vilmos, *Jelek és vallások.* Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 175-198.

POVEDÁK István

AZ UFO-KULTÚRA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ELEMZÉSE

„Két lehetőség létezik: vagy egyedül vagyunk az Univerzumban, vagy nem. Mindkettő egyformán félelmetes."
(Arthur C. Clarke)

„Beszélgettem az UFO-szövetség elnökével és kérdeztem tőle, hogy ő nem lát-e összefüggést a direkttermő szőlő borának nagyarányú fogyasztása és a gyakori UFO-észlelés között? És azt mondta, hogy »talán a borért jönnek...«"
(Hadházi László)

Nem tudom, léteznek-e földönkívüli intelligens lényeg és nem is áll szándékomban sem bizonyítani, sem cáfolni az ilyen irányú feltételezéseket.[1] Nem vagyok sem tagja, sem ellenzője egyetlen UFO-hívő közösségnek sem, azaz sem támogatni, sem gátolni nem szeretném az ilyen irányú szervezeteket. Kulturális antropológus viszont vagyok, s mint ilyen, rendkívül fontosnak tartom, hogy a kortárs kultúrában zajló folyamatokat megragadjuk és sokoldalúan láttassuk, kötődjenek azok akár az intézményes tudáshoz, (pl. vallásokhoz, a tudományhoz, politikához) vagy az informális tudáshoz, a mindezekről kialakult közösségi vélekedésekhez, és az előbbi kategória körül létrejövő tudásformákhoz, társadalmi, rituális, materiális megnyilvánulásokhoz. Szükségesnek érzem leszögezni ezeket az alapvető premisszákat, hiszen hajlamosak vagyunk elfeledkezni róluk.

Egy konferencián, amikor jelen tanulmány első tervét ismertettem, egy általam nagyra tartott, akadémiai nagydoktori címmel rendelkező ismerősöm a következő elismerő szavakkal jött hozzám: „Pista, te én azt csodálom, hogy te hogy tudsz ezekről a blődliségekről röhögés nélkül beszélni?" Semmi ártó, lekezelő attitűd nem volt a megjegyzésében az előadás irányában, mégis felhívta a figyelmem arra, hogy a modern mitológiákat nem mindenki kezeli úgy, ahogy kulturális antropológusként kezelni illik. Miért lehet például egy konferencián, derültséget kiváltani a földönkívüli mitológiákkal, vagy az alternatív őstörténeti elméletekkel, miközben senkinek nem fordul meg a fejében, hogy kinevessen egy hagyományos „törzsi társadalom" keretein belül zajló mágikus szertartást. Vajon mennyiben mások ezek a napjainkban, a közelmúltban keletkező hiedelmek és mítoszok, mint a népi kultúrából ismert hiedelmek, babonák? Miért mosolyoghatunk ezeken és nevezhetjük a népi bölcsességet tükröző, mesés mítoszoknak

1 A tanulmány megszületését az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport támogatta.

azokat? Azt hiszem, egyáltalán nem mások. Az UFO-hívők és a magyarságot a sumerekkel, Jézussal, Buddhával szervesen kapcsolatba hozó alternatív történelmi elveket vallók nézeteit, vagy a sztárokat extatikusan imádó tömegek érzéseit azonos módszerrel és elvek alapján kell megközelítenünk, ahogy az apokrif imákat, a történelmi mondákat, vagy éppen a szentkultuszt.

Az UFO-kultúra mellett sem sétálhatunk el mosolyogva, nem bélyegezhetjük meg pusztán hóbortos összeesküvés-elméletként, hiszen a jelenség méretei, változatos megnyilvánulásai, hosszú távú kulturális beágyazottsága a világ valamennyi részén megköveteli, hogy a társadalomtudományok különböző ágainak művelői is komolyan, komoly társadalmi jelenségként tekintsenek rá. Olyan jelenségként, amely a kultúra szinten minden ágában jelen van és a filmeken, irodalmon, művészeteken vagy a divaton és a vallásokon át, egészen a történelemtudományig látható, és hatással bír.

Jól érzékelhető azonban, hogy bármely irányból közelítsen is a kutató, a földönkívüli civilizációkba vetett hit és kulturális manifesztációinak a kutatása a kortárs kultúratudományok egyik legérzékenyebb pontja. Már Jung is ezzel a dilemmával küzdött, amikor 1959-ben megírta „ufókról és földönkívüli jelenségekről" szóló könyvét, hangsúlyozva, hogy „[v]állalnom kell a kockázatot, és kockára kell tennem fáradságos munkával megszerzett hírnevemet, amelynek köszönhetően szavahihető, megbízható és tudományos ítélőképességgel rendelkező embernek ismernek. Szeretném biztosítani olvasómat arról, hogy nem könnyű szívvel teszem ezt" (Jung 2000 [1959]: 10). Ez egyrészt tükrözi azt a máig jelenlévő attitűdöt, ami a modern mitológiák kutatását gyakran kíséri, másrészt mutatja azt a kutatói/módszertani nehézséget, amivel a Junghoz hasonló – kutatásának tárgya iránt sokszor alapvetően szkeptikus – elemzőnek szembe kell néznie. Nem számít ritkának ma sem az a hozzáállás, amely szerint az olyan, gyakran fantazmagóriának minősített kortárs mítoszok, mint az UFO-hit vizsgálata nem áll azonos szinten az egzakt, tényekkel is mérhető és alátámasztható társadalomtudományi elemzéssel. Előbbit könnyednek, szórakoztatónak, míg utóbbit „valódi" tudománynak minősítve ezzel. Véleményem szerint ez a negatív, megbélyegző szemlélet viszont gyakorlatilag épp veszni hagyná a kortárs populáris kultúrában zajló folyamatok elemzését. A modern mítoszok – beleértve az UFO-hitet is – ugyanúgy a populáris kultúra részei, ahogy a valamikori hiedelmek is a népi kultúra elválaszthatatlan összetevői voltak. Ezek nélkül nem kaphatunk teljes képet egyetlen korszak világképéről sem. Az UFO-kultúra tudományos szempontú elemzésének elmulasztásával a saját kultúránkban zajló mentális folyamatok megértése is hézagos marad.

A vizsgált jelenségben nem hívő kutató dilemmája sem köthető csak az UFO-kultúra kutatásához. Jelentősége esetünkben mindemellett túldimenzionáltnak is tűnik. Hasonló helyzettel találkozhatunk például a folklorisztikában, a hiedelemkutatás területén, de akár a vallástudományban is a szekták kutatásánál. Az, hogy a kutató esetleg nem hisz az ufók létezésében, ám az UFO-kultúrát szándékozik leírni és elemezni, semmivel sem különbözik attól, amikor a folklorista nem hisz a boszorkányok, lidércek létében, vagy a vallástudós az apokalipszist

tömeges öngyilkossággal váró szektavezér tanaiban. A kutatói megismerés számára ezek a tényezők épp az involváltság árnyát képesek elkerülni és egyben az elemzés tárgyilagosságát biztosítják, feltéve, ha nem a jelenség cáfolatára, hanem bemutatására helyezik a hangsúlyt. Nehezen lenne elképzelhető ugyanis egy olyan tudományos értékű elemzés megvalósulása, amelynek szerzője úgy írna egy-egy millenarista vallási mozgalomról, hogy annak maga is tagja, vagy úgy akarná elemezni magát az UFO-kultúrát, hogy közben a paleoasztronautika elvét követve hiszi, hogy a magyarság valójában a Szíriusz csillagképből származik.[2]

Az UFO-kultúrát eddig elsősorban olyan társadalomtudományok képviselői elemezték – igaz, nem sokan – amelyek amúgy is az emberi képzelőerőt és kreativitást helyezik részben vagy egészben középpontba. Ilyennek számít a pszichológia (pl. Jung 1959, Bullard 1989, Jacobs 1992), – elsősorban a science-fiction kapcsán – az irodalomtudomány (Voigt 1991, 1994a, 1994b), a folklór (Köiva 1996, Hufford 1982), valamint ezek mellett a vallástudomány (pl. Partridge 2003), és a médiatudomány (Clarke – Roberts 2007). Az ilyen próbálkozások közül – habár többen is jelentős eredményeket tudnak felmutatni – csak roppant kevésről mondható el, hogy holisztikusan, az UFO-kultúra teljességét megragadva nyúltak volna a jelenséghez, (ilyen kivételnek számít pl. Partridge 2003, Battaglia 2005) magyar nyelven pedig gyakorlatilag teljes mértékben hiányzik a jelenség társadalomtudományi szempontú vizsgálata. Emiatt a következőkben mintegy kutatástörténeti összegzésbe ágyazva azt kívánom felvillantani, hogy az UFO-kultúra kutatói eddig milyen módszereket alkalmazva, milyen eredményeket tudtak elérni, továbbá, hogy mindezek mellett a kutatásnak milyen további útjai lehetségesek. A terjedelmi keretek, valamint saját képesség- és tudásbeli korlátaim miatt azonban jelen írás nem lehet mindenre kiterjedő tanulmány. Célja sokkal inkább a modern mítoszok, és ezen belül az UFO-mitológia kutatásának rendszerezése és ösztönzése kíván lenni.

Megközelítések

A földönkívüli civilizációkat vizsgáló szerzők első ránézésre alapvetően két irányból közelítenek a jelenséghez: léteznek az UFO-hívők és az egész UFO-jelenséget összeesküvés-elméletnek tituláló szkeptikusok. Az előbbiektől származó munkák bizonyítékok sorát sorakoztatják fel állításuk igazolására, utóbbiak pedig ellenkezőleg, annak cáfolására. A valóságban az UFO-kultúrával foglalkozó művek mindkét oldalon több irányból, több céllal és többféle módszertannal közelítenek. Léteznek 1. *hívők*, 2. *cáfolók*, és 3. *elemzők* tollából származó írások, mindegyiken belül különböző attitűdökkel.

2 Persze, az emic-etic jellegű megközelítés jelentőségét, valamelyik előtérbe helyezését néhány mondatban nem lehet megnyugtatóan ismertetni. A valláskutatás terén például kétféle, egymással ellentétes elképzelés létezik arról, hogy vajon egy, az elemzett vallásban nem hívő kutató megismerheti-e a vizsgált jelenséget úgy, mint egy abban az adott vallásban otthon mozgó kutató. Vagy ezt megfordítva, egy hívő kutató el tud-e szakadni saját kultúrjától olyan mértékben, hogy azt kívülről, elfogultság nélkül láttassa és elemezze? Bővebben lásd Headland – Pike – Harris 1990.

A hívők csoportján belül egymástól elkülöníthetjük az a) *térítő és ismeretterjesztő*, valamint a b) *démonizáló és istenítő* írásokat. Míg a cáfolók munkái születhetnek a) *lekicsinylő, lenéző* és b) *analizálva elutasító* attitűddel. Az UFO-kultúrát elemző szerzők a jelenséget pedig több síkon vizsgálhatják. Ilyenek az a) *történelmi*, b) *narratív*, c) *materiális*, d) *vallástudományi*, valamint e) *regionális sík*.

Számunkra elsősorban az elemzők írásai érdekesek, hiszen alapvetően megérteni szeretnénk az UFO-kultúrát, annak aspektusait, mégsem ugorhatjuk át a hívők és cáfolók eddigi munkásságát sem, hiszen ezek szolgálnak az elemző munka számára az egyik legfontosabb forrásként. Ismeretük nélkül a megértés folyamata nem lehet teljes.

1. A hívők

1.1. Térítők és ismeretterjesztők

Kutatási szempontból az egyik legnehezebb feladat rendet vágni a végeláthatatlan UFO-irodalomban, és elkülöníteni egymástól a jelenséget elemzők és a jelenségben hívők írásait. Ennek egyik oka, hogy bár sok munkát címéről már előzetesen be lehet skatulyázni, azonban léteznek olyanok is, amelyek szakmai írásoknak tűnnek, de valójában nem mások, mint az ufókban hívő szerzők egyoldalú, a jelenséget mindenáron bizonyítani akaró, és az objektivitásnak csupán a látszatát magukon hordozó tanulmányai.

Ennek következtében nem lehet egymástól elválasztani az UFO-hívők saját elragadtatás és találkozás-élményeikről meggyőzési szándékkal írt munkáit, illetve az ilyeneket az UFO-jelenség bizonyítékaként bemutató, ismeretterjesztő munkákat. Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy alapvetően nem agresszív, tolakodó írásokról beszélünk ezeknél a kategóriáknál, amelyek célja az explicit meggyőzés lenne, hanem olyanokról, amelyek szerzői hisznek az általuk bemutatott jelenségekben, tényként közlik élményeiket és az idegen űrlények földi jelenlétét, ám a leíráson és közlésen túl aktív „térítő" tevékenységet a „hívők" általában nem folytatnak.[3] Közös, nyilvánvaló jellemzőjük, hogy feltételezik a földönkívüli létformák létezését, jelenlétüket a Földön és a földi kultúrába való folytonos beavatkozásukat. Megfigyelhető továbbá, hogy magukra mint az ezoterikus titkokról fátylat lerántó és a valóságot már ismerő, felvilágosult csoportra tekintenek, míg a földönkívüli civilizációk léte iránt szkeptikusokat vagy szándékosan megtévesztett és emiatt a valóságot nem látó személyeknek, vagy pedig az ufók létét rejtélyes okokból elleplezni akaró összeesküvőkként jelenítik meg. Az ilyen jellegű írások olyan gazdaggá, összetett világképet és kozmológiát tartalmazó összeesküvés-elméletekké és paleoasztronautikai elméletekké válhatnak, amelyek azután a narratív/mitológiai aspektusból közelítő kutató számára válnak fontos forrásokká.

3 A vallási terminológia használata nem véletlen a jelenség leírása során. Erről később még lesz szó.



1. ábra Válogatás a magyar nyelvű UFO-irodalomból

A rendelkezésre álló anyagok a térítő és ismeretterjesztő írásoknál kiterjednek az egyszerű, újságcikkekben megjelent beszámolókra, találkozás-élmények vagy elragadtatás-élmények leírásaira,[4] valamint az ilyen beszámolókra építkező elméletekre, gyűjteményes kötetekre, atlaszokra, sőt irodalmi/zenei/művészeti/ dokumentumfilm alkotásokra is. Mindezek gazdagsága olyan méreteket öltött, hogy részletes bemutatásuk, így a bennük megjelenő különféle elméletek leírása gyakorlatilag lehetetlen. Mivel számunkra ezek elsősorban az élőszóban felvett interjúk mellett, azokat kiegészítő, vagy tágabb értelmezési keretbe helyező információként jelentősek, így néhánnyal a későbbi elemzések során még találkozunk.

1.2. Démonizálók és istenítők

Érdekes szegmense az UFO-hívők közösségének az a kis csoport, amely – általában keresztény alapokon állva – hisz a Földre érkező földönkívüli létformákban, ám őket a sátán küldötteiként értelmezi. Emblematikus képviselőjük volt Eric Paul Inglesby tiszteletes,[5] aki ilyen jellegű nézeteit *UFOs and the Christian* (1978) című kötetében hozta először nyilvánosságra,[6] majd 1978-ban megalapította a

4 Ezek mindegyikéről még szólunk a későbbiekben.
5 Inglesby-t 1974-ben szentelték pappá, 1976-ig bezárólag Plymouth-ban, Caythorpban és a Scilly-szigeteken szolgált. http://oldpangbournian.co.uk/eric-paul-inglesby-29-32/
6 Inglesby a következő két évtizedet azzal töltötte, hogy a világot figyelmeztesse az UFO-k veszélyes voltára. 1996-ban, Lord Hill-Norton flottatengernaggyal együttműködve, magánkiadásban jelentették meg a "The UFO Concern Report" című könyvüket.

különféle ufológusokból és keresztény klerikusokból álló *Christian UFO Research Association* szervezetet, amelynek célja az UFO-hit mögött rejlő veszélyek tudatosítása volt. Az anglikán egyházhoz tartozó Inglesby egyébként – az ufókat szintén démonizáló, görögkatolikus Father Seraphim Rose-al való találkozása után – 1980-ban áttért a görögkatolikus hitre és felvette a Paul nevet. Inglesby és a hasonló nézeteket valló John Weldon, Zola Levitt vagy Clifford Wilson érvelésének alapja elsősorban az, hogy mivel a Bibliában nincs említés arról, hogy Isten földönkívüli létformákat is teremtett volna, így az ilyenek megjelenése csakis a Sátántól származhat (Weldon – Wilson 1978, 1987; Levitt – Weldon 1975). Az egyre nagyobb számban feltűnő UFO-beszámolók pedig véleményük szerint az Antikrisztus erejének növekedését és a végső összecsapás közeledtét mutató apokaliptikus jelek.

Érdemes ezen a ponton megemlíteni, hogy a démonizálók ideológiai ellenfeleiként mások ennek épp az ellenkezőjét állították. Egyes, főként amerikai, evangéliumi keresztény csoportok vezetői (pl. Billy Graham[7]) szerint az ufók valójában angyalok, akiket Isten küldött, hogy vigyázzanak ránk. A legismertebb ilyen ideológus a presbiteriánus Barry Downing (1938-) tiszteletes, a *Flying Saucers and the Bible* (1968) kötet szerzője, amiben bizonyítani kívánta, hogy az ufók már a Bibliában is megjelentek.[8] Mind a démonizálók, mind az istenítők transzcendens lényekként tekintenek tehát a földönkívüliekre, nézeteiket emiatt (is) elsősorban vallástudományi értelmezésben érdemes elemezni, így a későbbiekben még visszatérünk rájuk.

2. A cáfolók

Az UFO-jelenséget elutasítók körét alapvetően két csoportra oszthatjuk. Az első, az egyértelműen elutasító, a jelenséget megtévesztésnek, a legenyhébb esetben is egy hirtelen, roppant népszerűvé váló, ám képzelgésen és fantázián alapuló új mítosznak tekintő kör. Az ide sorolható írások azzal a kimondott céllal születtek, hogy bebizonyítsák az egész UFO-kultúra összeesküvés-elmélet jellegét, amit azután lépésről lépésre, a józan ész, az empirikus tapasztalat, a tudomány elvei és az oknyomozás eredményei alapján megcáfoljanak. Míg a másik csoportba azok az írások kerülnek, amelyek elemzés után arra a következtetésre jutottak, hogy az UFO-jelenség nem lehet valóságos. Ezek alapvetően nem az UFO-kultúra ideológiáját és érvrendszerét degradáló vagy lejárató céllal születtek, hanem különféle szempontok alapján azt kívánták megérteni, hogy milyen tényezők magyarázzák egy ilyen – szerintük – „tévképzet" keletkezését és térhódítását.

A társadalomtudományi elemzéseknek sem a hívő, sem a cáfoló cél nem lehet iránya, ugyanakkor vizsgálatuknak tárgya kell, hogy legyen. A hívők teremtik

7 Billy Graham (1918-2018) amerikai evangélista, „Amerika pásztora". A 20. század talán legnépszerűbb keresztény (baptista) igehirdetője, aki nyilvános, televízióban, rádióban közvetített istentiszteleteivel rendkívüli ismertséget és elismertséget szerzett. Máig az egyetlen személy, aki 11 amerikai elnökkel állt kapcsolatban, melyből 10-nek barátja, 7-nek közeli bizalmasa volt. https://billygraham.org/about/biographies/billy-graham/
8 https://drdavidclarke.co.uk/secret-files/demonic-ufos/

meg azt a mítoszt, amelyet és amelynek dimenzióit elemezhetjük, míg a cáfolók azt az ellenmítoszt, ami ugyanígy létrehozza megnyilvánulási formáit, még ha ezek nem is olyan változatosak és talán nem annyira izgalmasak, mint az előbbiek.

2.1. A lekicsinylő, degradáló attitűd

A népi eredetű, informális tudás és világkép azon elemei, amelyek össze nem egyeztethetők egy adott kor tudományos (vallási) kánonjával, mindig kiváltották a tudomány (vallás) hivatalos képviselőinek reakcióit. Ezek a fellépések az adott kor jellegéhez igazodva nem minden esetben maradtak meg az ideológiai válasz szintjén, hanem sokszor erőszakos tettekben is megnyilvánultak. Szerencsére ma már nem olyan korban élünk, amikor a máglyán való elégetés a tudósok (többsége?) által elfogadott hozzáállás lenne, ám az ideológiai válaszok jellege sok esetben napjainkban is túllép a tudományos diskurzusban elfogadott normákon. A cáfolók itt is szinte mind a tudomány nevében, a tudomány képviselőiként lépnek fel, a másik nézeteit sok esetben degradáló álláspontokkal. Azaz a hivatalos tudás és a nem hivatalos tudás szembenállásának lehetünk szemtanúi továbbra is.

Gyakorlatilag nem mással találkozhatunk ebben az esetben, mint az UFO-mítosz és a racionális tudomány ellenmítoszának a küzdelmével, ahol a tudomány képviselői tűnnek a harcosabb, a velük szemben álló hívők pedig a lényegesen aktívabb félnek. Ennek a diskurzusnak az elemzése során érdemes figyelembe venni azokat a technikákat, amiket az ellenmítosz megalkotói alkalmaznak a szembenálló fél hitelességének csorbítására. Így például a *racionalitás elve* és a tudomány jelenlegi ismeretei alapján cáfolnak, és jelentik ki, hogy „az UFO-irodalomban szereplő ellentétes jelentések téves információkon alapulnak, és félreértések vagy tudatos félrevezetések" csupán (Herrmann 1966: 141). A magyar szerzők közül többek között Beck Mihály kémikus professzor említhető a paratudományok és az UFO-hit ellen felszólaló akadémikusként.

> „A 'hivatalos' tudományt pedig egyre-másra érik a támadások, amiért elzárkózik az UFO-k tanulmányozásától. Az igazság az, hogy nincs mit tanulmányozni. A megfigyelések többsége annyira naiv, hogy még a meggyőződéses, de valamelyest mérsékelt ufológusok sem veszik komolyan" (Beck 1978: 95).

> „Mai tudásunk szerint kizártnak tekinthető, hogy nagy tömegű és embert szállító űrhajó a Földről a Naprendszeren kívülre legyen küldhető. Így az is elképzelhetetlen mai ismereteink alapján, hogy a Tejút-rendszer valamely más bolygójáról élőlények látogassanak hozzánk [...] Ez a néhány tényszerű megállapítás részben hosszú és aprólékos tudományos munka, részben pedig a tudósok nem mindennapi fantáziájának eredménye. A csillagászat és a biológia számos képviselője tudományos előítéletektől nem teljesen mentesen, de az összes tudományos eredményeket felhasználva jutottak ezekhez a korlátaiban is csodálatos távlatokat sejtető megállapításokhoz" (Beck 1978: 94).

Emellett elterjedt a másik érvrendszerének *kifigurázása*, és ezzel együtt annak, illetve a vele szemben álló félnek a lekezelése, nevetségessé tétele az említett racionális logika elvei alapján. Így tett Semlyén István, a modern mitológiák – Magyarországon úttörő – kutatója is: „...az állítólagos csészealjak utasainak szüntelen és céltalan föld körüli röpdösése nemcsak az erőforrások esztelen pazarlása volna, hanem szánalmas együgyűségre is vallana" (Semlyén 1979: 10).

> „...a valóságnak, a józan észnek az a fajtájú tagadása, amit az ufológusok művelnek, nemcsak, hogy nem tudomány, de még a tudományos-fantasztikus irodalom mércéjét sem üti meg [...] a közvetlen aktualitás hátborzongatására spekuláló ufológia ezzel szemben nem előre visz, nem a magasba ragad, hanem lefelé, a sárba húz. Hármasával járó, gengszter logikájú és erkölcsű, fekete ruhás 'földön kívüli lényei', akik Al Capone gorilláinak modorában fenyegetőznek, tettleg bántalmaznak, sőt gyilkolnak is, aligha győzhetnek meg értelmes embereket földönkívüli lények jelenlétéről. S még csak szórakoztatni sem szórakoztatnak..." (Semlyén 1979: 9).

Az UFO-ellenmítosz ideológusai ilyen praktikus indokokra építve tudják azután felállítani saját ideológiai rendszerüket, ami ezen a szinten maga is komplett (ellen)mitológiaként működik. Logikus természetesen, hogy sem az UFO-hívők, sem annak harcos cáfolói saját nézetrendszerükre nem mitológiaként, hanem mint empirikus tapasztalatokon alapuló (tudományos) tényekre tekintenek, és mindketten a szembenálló oldalt tartják megtévesztettnek. A cáfolni szándékozók körében gyakran találkozhatunk az UFO-kultúrára *filozófia- és valláspótlékként* tekintő értelmezéssel, ami úgy hoz létre tudomány–mítosz ellentétpárokat, hogy ebben ők a tudomány szemszögéből, fentről közelítenek és lenéznek az UFO-kultúra ideológusaira és követőire (sokszor szó szerint le is nézik őket). Ilyen jellegű írásokkal nálunk az 1960-as évektől találkozhatunk, amikor a Kádár-rendszer puha diktatúrájának ideológiai szűrője résnyi utat engedett a nyugati világban már virágzó UFO-jelenségnek. Az egyik legkorábbi ilyen, Magyarországon is megjelent munkának Joachim Herrmann *Hamis világképek* című – németül 1962-ben megjelent – kötete számít, amely a történelem során kialakult alternatív világképeket mutatja be, majd cáfolja elsősorban a csillagászat szemszögéből. Herrmann áttekintve az alternatív világképek „fejlődésén", egyértelműen hanyatló tendenciát fogalmazott meg, kijelentve, hogy „a világkép-reformerek színvonala az évtizedek folyamán egyre mélyebbre süllyed és a legújabb tévtanok magyarázatához, mint amilyen például az UFO-lógia, már sokkal inkább valami mélylélekbúvár tanácsát kell kikérni, mint egy csillagászét" (Herrmann 1966: 113). Illetve, hogy „[a]z UFO-lógusok »tudományos felismerései« az összes

tévtanok legalsó nívójához tartoznak [...] Ilyenfajta »tudományos« adalékok oly mértékben groteszkek már, hogy cáfolatukra az ember nem is igen talál megfelelő érveket" (Herrmann 1966: 143). Ehhez az irányzathoz tartozott nálunk például az említett Semlyén, aki köteteiben a paleoasztronautikát, mint a képzeletre és az emberben archetipikusan jelenlévő mese utáni vágyra építő új valláshoz hasonlította, az UFO-kultúráról pedig úgy vélte, hogy „először csak afféle izgalmas társasjátéknak – újfajta spiritiszta szeánsznak – látszott, ám azután hamarosan filozófiapótlékká vált" (Semlyén 1979: 13).

> „Jól ismert példa az elmondottakra az ősűrhajózás (paleoasztronautika) és az ufológia (repülő csészealjak 'tana') áltudományos romantikája. A mítosz csodálatos égi folklórjának összegyúrása a modern kozmologikus elméletekkel, megsózása a legkorszerűbb rakétatechnikával, és az így keletkezett mártás valóságként való feltálalása éppen az ízétől – a naivitásban rejlő varázsától – fosztja meg tündérmesét; és nem ad helyébe mást, mint rosszízű gengsztertörténetekre, kísértethajókra vagy Rinaldo Rinaldini-szerű divatjamúlt rablómesékre emlékeztető, naiv hátborzongatást" (Semlyén 1979: 8-9).

Lázár szerint ezek egyfajta pszichológiai/lelki kompenzációként működnek, amik „[m]enedéket [nyújtanak – PI.], amiben viszonylag kényelmesen meg lehet bújni, s ami igazán korszerűbbnek tűnik, mint a régi vallások, egyházak temploma" (Lázár 1975). Vekerdi pedig a mese utáni vágyhoz kötötte az UFO-kultúrát, igaz, a „hippi-korszak" modern meséjeként körülírt UFO-hitet ő már a tudomány-ellenes összeesküvés-elméletekhez is kapcsolta: „...természetes, hogy a tigrisekért, farkasokért, héjákért, szarvasbogarakért, mocsarakért krokodilus-könnyeket hullató 'virággyerekek' kedvenc hősei a kozmikus terekben relativisztikus rakétákon száguldozó, s egész bolygókat agyafúrtan hülye eszközeikkel meghódító és elpusztító űrkalózok, és más világokból egy kis 'ember-csinálásra' idelátogató űrutasistenek voltak. Szükségképpen találkozott a kétféle embertelen primitívség: a tudományellenes és a fantasztikus-technikai" (Vekerdi 1978).

Az UFO-kultúra máig legjelentősebb nemzetközi vizsgálatát a *Condon-bizottság* munkája jelenti. Habár ennek hivatalosan a tudományos szempontú vizsgálat volt a célja, valójában a tudományos érvrendszer alapján megvalósuló cáfolat megalkotása húzódott meg fő motivációként a hátterében. A bizottság Edward U. Condon vezetése alatt 1967-1969 között, a University of Colorado és a United States Air Force együttműködése alapján működött. Az egy pszichiátert, hét pszichológust, hat mérnököt, tizenhárom fizikust és csillagászt, négy meteorológust és hét fényképészt alkalmazó testület 59 esettanulmány elemzése után jutott arra a megállapításra, hogy az UFO-jelenség nem méltó arra, hogy tudományos szempontú elemzés foglalkozzon vele (Salisbury 1975: 505). Ennek hatására döntött úgy az Egyesült Államok Légiereje, hogy leállítja a *Blue Book* projektjét, ami az 1940-es évek végétől előforduló földönkívüli észleléseket gyűjtötte és elemezte. Ahogy azonban Salisbury megjegyezte, a Blue Book soha nem eredményezett

egyetlen objektív tanulmányt sem, hanem kimondatlan célja ennek is az UFO-jelenség hiteltelenné tétele és bagatellizálása volt (Salisbury 1975: 506).

A kulturális antropológia felől érkezve szem előtt kell tartani, hogy az olyan jellegű írások, amelyek az UFO-kultúra kialakulásának magyarázó-faktorait számba véve, racionális alapon kívánják ellehetetleníteni a jelenséget, csak társadalomtörténelmi háttérként, de semmiképpen sem a jelenség cáfolatára felhozott bizonyítékokként szolgálhatnak. Többek között azért sem, mert nekünk nem a jelenség cáfolása, netán alátámasztása a célunk. Az imént bemutatott, a harcos ellenoldal demitologizáló szándékától vezetve írt cáfoló célzatú tanulmányokat is a mítosz-ellenmítosz összefonódását szemléltető forrásokként kell felhasználnunk, nem pedig érvekként.

Érdemes mindezek mellett hangsúlyozni, hogy a cáfoló irányzathoz sorolható szerzők általában az akadémiai tudományosság színteréről érkeztek, és a saját diszciplínájuk nézeteivel össze nem egyeztethető tanok terjedése késztette őket az általuk áltudománynak minősített ufológia elleni kereszteshadjáratra.[9] Ez a fellépés ugyanakkor összetett hatást váltott ki. Mivel a „hivatalos tudomány" képviselői léptek fel támadólag, az UFO-hívek körében természetes módon alakult ki a tudománnyal szembeni gyanakvás és bizalmatlanság, feltételezve, hogy a tudomány képviselői valamilyen rejtett ok miatt kívánják eltitkolni a földönkívüli civilizációk létét. Ezek az elképzelések álltak össze azután összeesküvés-elméletekké, amelyek mögött viszont már nem egy-egy rejtélyes UFO-eset található, hanem az UFO-mitológiához kötődő egész narratív hálózatok, mitológiák, beleértve az ilyen konteókban hívő és azokat terjesztő szerzőket is. Ezekkel a bipoláris oppozíciókon alapuló összeesküvés-elméletekkel és növekvő népszerűségükkel szemben a tudománynak viszont nem igazán volt eddig más eszköze vagy stratégiája, mint a még hevesebb támadás, ami csak tovább erősítette az UFO-hívek felől a hátsó szándék feltételezését és ezzel gyakorlatilag megerősítőként hatott számukra. Ebből az ördögi körből sem az egyik, sem a másik oldal szemszögéből nem vezet kiút a jelenlegi helyzet alapján. A tudomány-alternatív tudomány közötti állóháború rögzülni látszik.[10]

2.2. Analizálva elutasítók: A pszichológiai megközelítés

Habár az ellenmítosz megteremtése során, a cáfolat megalkotásakor is részekre szedték az UFO-hívők némely állítását, a hangsúly ott mégsem az elemzésen, hanem a mítosz megdöntésén – gyakran nevetségessé tételén – volt. Ebből a szempontból különböző az a lélektani, pszichológiai megközelítés, amely attitűdjében alapvetően eltér az előbbi, nyíltan antihívő, az UFO-jelenséget cáfolni, bagatellizálni hivatott és azt tévhitnek tekintő állásponttól.

9 Hogy a két irányzat között milyen mértékű falak húzódnak, jól mutatja Joachim Herrmann felháborodása afelett, hogy az 1960 októberében Wiesbadenben rendezett UFO-kongresszuson „egy jónevű rakétakutató, valamint egy ismert német egyetem matematika tanszékének rendkívüli tanára nemcsak részt vett, hanem előadásokat is tartott." Herrmann 1966: 143.

10 Az ilyen összeesküvés-elméletekről a későbbiekben még lesz szó.

Az irányzat klasszikus és úttörő elemzője Carl Gustav Jung már az 1950-es években kijelölte azt az utat, amelyet a pszichológia felől közelítők azóta is nagyjából követnek. Ennek értelmében nem cáfolni való, dehonesztáló jelzőkkel illetendő tévhitről, gazdasági vagy egyéb érdekből gerjesztett hazugságról beszélnek, hanem egy pszichológiai módszerekkel megmagyarázható és leírható tömeges jelenségről, egy pillanatra sem elfogadva azonban a repülőcsészealj észlelések valóságalapját. Ahogy Jung megjegyezte, „egy efféle objektum minden másnál jobban megmozgatja a tudatos és tudattalan képzeletet, miközben az előbbi spekulatív feltevéseket és hazug meséket produkál, az utóbbi pedig a mitológiai hátteret szállítja, amely ezekhez az izgató észlelésekhez tartozik. Ebből keletkezett az a helyzet, amelyben az ember a legjobb akarattal sem tudta, illetve nem volt képes megismerni, hogy egy primér észlelésnek következménye-e egy fantazmagória, vagy pedig megfordítva, egy primér, a tudattalanban készült képzelet ostromolja a tudatot illúziókkal és víziókkal" (Jung 2000: 12).

Jung szerint a rendelkezésre álló beszámolók mindkét eshetőséget alátámasztják: a tapasztalat is alapot adott a kísérő mítoszhoz és az archetípus is produkálta a megfelelő víziót, mégis, egyértelműen kollektív víziós hírnek tekintette az ufókról szóló beszámolókat, amelyek alapját véleménye szerint érzelmi feszültség adta. Ennek okát abban a kollektív szükségállapotban, veszélyérzetben vélte felfedezni, amely a kibontakozó hidegháború éveiben a nyugati világban a Szovjetuniótól való félelem miatt megjelent (Jung 2000: 19). A kollektív tudattalan projekciójának tekintette ezeket a beszámolókat, amik a repülő csészealjakra vetítették ki mindazokat az evilági félelmeket, amik eluralták a világháború pusztításából eszmélő, ám már az atomháború rémétől rettegő nyugati kultúrát. Azaz Jung nem maradt meg pusztán a belső, lélektani magyarázófaktoroknál, hanem tágabb, kulturális változásokat határozott meg a kialakulás hátterében. Ahogy megjegyezte, úgy látszik, „a pszichikai dominánsok, az archetípusok, az »istenek« konstellációjában bekövetkeznek olyan módosulások, amelyek a kollektív psziché szekuláris, világi változásait idézik elő vagy kísérik" (Jung 2000: 9).

Egy speciális és újabban viszonylag jól kutatott irányzat az úgynevezett elrablás narratíva elemzése. Ezek George Adamski (1891-1965) amatőr csillagász megjelenésével váltak egy csapásra ismert történetszállá az 1950-es években. Adamski, állítása szerint 1952 november 20-án került kapcsolatba egy földönkívüli űrhajóval és annak űrruhába öltözött, árja kinézetű pilótájával. Adamski 1953-ban, majd 1955-ben publikálta nagy sikert elérő könyveit az idegenekkel kapcsolatos találkozásairól, többek között azok Vénuszon, Marson, Szaturnuszon és a Hold túloldalán lévő településeiken tett látogatásairól, valamint világnézetükről és vallásukról szóló leírásaival (Adamski 1953; 1955; 1961). Habár nem Adamski volt az első, aki állítólag közvetlen kapcsolatba került a földönkívüliekkel, ám ő volt az első, aki emiatt vált híressé az amerikai tömegmédiában, egyúttal beszámolója a hasonló találkozásélmények prototípusává vált.

A témát elsősorban pszichiáterek, pszichológusok, valamint elvétve folkloristák vizsgálták. A tudományos köztudatba gyakorlatilag előzmények nélkül,

az 1990-es évek elején robbant be a téma. A hirtelen kialakuló érdeklődés John E. Mack[11] *Abduction: Human Encounters with Aliens* című kötetének (1994 [revised edition 1995]) volt köszönhető. A világszerte ismert, és elismert Mack az 1980-as években kezdett el hipnózist alkalmazni a földönkívüli elrablás-élményekről beszámoló pacienseinél. Kötetében részletesen datált beszámolókat elemzett, és nem kis felháborodást kiváltva arra a konklúzióra jutott, hogy nem talált más magyarázatot az esetenként fizikai bizonyítékokat is felsorakoztató elrablás-történetekre, minthogy azok akár valóságos élményeken is alapulhatnak (Mack 1995: XI). A jelenséget egyébként szkeptikusan kutató Susan Clancy pszichiáter jegyezte meg, hogy Mack kollégáiból a Harvard Medical School egy (15 hónapig működő) ad hoc bizottságot állított fel annak érdekében, hogy megállapítsák, valóban tudományos módszerekkel végezte-e vizsgálatait (Clancy 2005: 4). Mack kötetét a pszichoanalitikus Sanford Giffort egyenesen a pszichoanalízis tudományát bomlasztó támadásként értékelte, az ilyen élményekről beszámolókat pedig egyenesen őrültként aposztrofálta, a hittel való gyógyításban, a kreaconizmusban, vagy az apokalipszis napjainkban való bekövetkeztében hívő csoportokhoz hasonlítva őket (Mack 1995: X). Gleick pedig a földönkívüli elrablás-történeteket racionalitás és tudomány-ellenes mítoszokként írta le, amelyek semmivel sem vehetők komolyabban, mint a kanálhajlító parafenoménekről, kristály-gyógyászatról vagy tarot kártyás sorselemzésről szóló történetek (Mack 1995: X). Habár a kezdeti heves reakciók – amelyeknek láthatóan, a tudományos érveléshez közük nem igazán volt – némiképp elcsitultak, a pszichiátria figyelme egyre erőteljesebben fordult a földönkívüli elrablás vagy elragadtatás-történetek felé. Leginkább Susan A. Clancy neve említhető itt, aki az eretnekség vétkét harsogó bírálókkal szemben szakmai – pszichológiai – szemszögből közelített a témához. Clancy hangsúlyozta, hogy a kutatók elutasítása és közönye a téma irányában nem tartható fenn. Persze nem azért, „mert a földönkívüliek embereket rabolnának el, hiszen minden rendelkezésre álló bizonyíték szerint ezt nem teszik, hanem azért, mert olyan sokan *hisznek* ezekben a történetekben" (Clancy 2005: 5). Ezek a beszámolók – hangsúlyozza – nem azért történnek, mert az adatközlők őrültek lennének, hiszen több tanulmány is alátámasztotta, hogy a pszichiátriai rendellenességek aránya körükben nem magasabb, mint a társadalom egyéb csoportjaiban, sőt – mondja Clancy –, a kreativitás, képzelőerő terén még jobb eredményeket is értek el (Clancy 2005: 5). A téma vizsgálatát azért tartja fontosnak, mert meg kell magyarázni, miért alakult ki ilyen gyorsasággal ez a csoport, kik ők, hogyan fejlődnek hiedelmeik és milyen célokat szolgálnak. Nem elég a legegyszerűbb módon elintézni azzal, hogy helytelenül gondolkodnak, azt is meg kell magyarázni, miért gondolkodnak mindannyian egyformán „helytelenül". Ehhez meg kell ismerni az egyéneket, gondolkodásmódjukat, emlékezetüket. Meg kell érteni, hangsúlyozza Clancy, hogy miért nem látják be, hogy nem elrabolták őket, hanem alvás vagy memóriazavarral küzdenek, amit a hipnózis során be is bizonyítottak

11 Mack (1929-2004) a Harvard Medical School pszichátere, és a Cambridge Hospital Department of Psychiatry alapítója volt, mellesleg ő az 1977-ben Pulitzer-díjat nyert *A Prince of Our Disorder: The Life of T.E. Lawrence* (1976) kötet jól ismert szerzője is.

számukra (Clancy 2005: 6-7). Mindezekre három fő magyarázó okot talált. Egyrészt, az elrablás élmények valóban *valóságosnak tűnnek* számukra. Másrészt az, hogy a mások által elmondott történetek hasonlítanak sajátjukhoz, meggyőző erővel bír. Harmadrészt, a hozzájuk hasonlóképp gondolkodó, és hasonló történetekben hívők magas száma is megerősíti őket. Mindazonáltal Clancy a racionalitás és a materializmus talaján állva hangsúlyozza, hogy a földönkívüli elrablás történetekre és mesélőikre több oknál fogva is oda kell figyelniük a kutatóknak. Ennek a „furcsa hitnek" a mély elemzése segíthet megérteni azokat a mechanizmusokat, amelyek a különféle hiedelmek keletkezése és fennmaradása mögött működnek, illetve hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a kártékonnyá váló hiedelmek és mozgalmak mozgatórugóit is felismerjük (Clancy 2005: 8-9).

Az elrablás-élmények pszichológiai elemzése mind a beszámolók alanyaira, családi körülményeikre, traumáikra, lelki állapotukra, képességeikre stb. vonatkozóan hordoz értékes információkat, amelyek alapján az ezt vizsgálók felállíthatják diagnózisukat. Másrészt, a beszámolók narratívájának elemzéséből kiderülhet, hogy mikor, milyen gyakran, milyen lelki állapotban élték át az elraboltatást. Továbbá a történetek fenomenológiai elemzéséből kiderülnek olyan – nem csak a pszichológusok, hanem már inkább a folkloristák számára értékes – adatok, mint a földönkívüli idegenek, az átélt események vagy az űrhajók leírása, az elvégzett beavatkozások jellege, a közben tapasztalt érzések, vagy a lényekkel lezajlott kommunikáció ismertetése (Mack 1995: 18-36).[12]

3. Elemző attitűd

Az eddig ismertetett irányzatok közös sajátossága, hogy akár hívőként, akár a jelenséget tagadóként, de mindenképp erős érzelmi töltettel, és a szerzők saját nézetrendszerét igazoló céllal közelítettek a jelenséghez. Ennek képezte részét az a pszichoanalitikus irányzat is, amelynek kiinduló álláspontját az adta, hogy az UFO-beszámolók nem alapulhatnak a valóságon, hanem csakis az emberi elme termékei lehetnek. Ezektől alapvetően eltér az UFO-kultúrát valamely diszciplína módszereivel bemutatni és elemezni szándékozók munkássága. A társadalomtudományok módszereit használó szerzők itt már nem cáfolni/igazolni próbálják az UFO-kultúrát és annak valóságalapját, hanem leírni, megérteni és az emberi kultúra keretrendszerében értelmezni. A leírás maga vonatkozhat egyrészt az UFO-kultúra alanyaira, másrészt az UFO-kultúra tárgyára.

Az alanyok, azaz a jelenség résztvevői, táplálói és hívei alapvetően szociológiai módszerekkel lennének vizsgálhatók. A szakirodalom ezzel mindezidáig kevéssé foglalkozott, aminek okát egyrészt az UFO-kultúra összetettsége adja. Amennyire változatos ugyanis a kultúra, annyira eltérők a hozzá kötődő személyek is. Az UFO-vallások tagjait, az elrablás-élményekről beszámolókat vagy az egyszerűen csak érdeklődő személyeket összehasonlítva – feltételezhetően – eltérő adatokat nyerhetünk. Ha mindezt regionális szempontok alapján

12 Ezekről részletesen szólok a mitológiai elemzést bemutató fejezetben.

is megkísérelnénk összevetni, a változatosság csak tovább növekedne. A világ különböző részein ugyanis az UFO-kultúra eltérő megítélést, értelmezést nyerhet, amit még az adott történelmi és kulturális folyamatok is alakítanak. Az UFO-kultúra – hasonlóan a modernizációhoz – több rétegű, és néha egymástól egészen eltérő megnyilvánulási formákkal rendelkezik (Eisenstadt 2000). A szakirodalom szociológiai irányú – egyébként rendkívül kisszámú – tanulmányai közül Bader 2003-as írását érdemes megemlíteni (Bader 2003), amely az Egyesült Államokban élő, feltételezett UFO-elrablások áldozatainak társadalmi-kulturális hátterét igyekezett felvázolni, és összevetni össztársadalmi mutatókkal. Bader a Seattle-ben működő UFO Contact Center International (UFOCCI) hálózatának résztvevői között végzett felméréseket. Az általa kiértékelt 55 kérdőív természetesen nem nyújt reprezentatív mutatót még az Egyesült Államokra nézve sem, ám következtetései jelzésértékűek. Az össztársadalmi adatokkal egybevetve jelentéktelen eltérés mutatkozott a mozgalomban résztvevők életkora és családi állapota között,[13] míg nem, etnikum és iskolázottság terén már hangsúlyosabbak voltak a különbségek.[14] Ezek alapján Bader megállapította, hogy az UFO-kultúra alapvetően a magasan iskolázott, fehér női lakosság körében népszerű az Egyesült Államokban.[15] Adatai nem mellesleg nagyfokú korrelációt mutattak az új vallási mozgalmak tagjai körében korábban végzett hasonló vizsgálatok eredményeivel (Miller – Hoffmann 1995; Stark 2002). Az UFO-kultúra tárgyát ennél lényegesen több irányból közelítették már meg történelmi, kultúrtörténeti, narratív (folklorisztikai), materiális vagy ideológiai szemszögből.

3.1. Történelmi sík

Ha történelmi síkon közelítünk a témához, akkor több lehetséges aspektust elemezhetünk. Legkézenfekvőbb, hogy a) az UFO-hit kialakulása történelmi forrásokon (pl. média-elemzéssel) alapulva feltárható, és b) tágabb kultúrtörténeti keretek közé illeszthető. Emellett a források alapján megrajzolható c) az UFO-kultúra időbeli változása, az egyes korszakok jellemző témái és ismertetőjegyei.

13 Az 1990-es felmérés szerint az USA lakóinak átlagéletkora 45.97 év, míg az UFO-elraboltak esetében 43.69 év. Hasonló eltérést mutatott az egyedülállók (19.3 % vs. 22.6%), a házasok (53% vs. 54.7%) és az elváltak (15.2% vs. 18.9%) aránya. Bader 2003: 673.

14 Az általa vizsgált 55 esetben a feltételezett UFO-elraboltak 63%-a nő, 88.9%-a fehér bőrű, 0%-a afro-amerikai (!) és 68 %-a végzett felsőoktatásban, ami az össztársadalmi felmérés esetében csupán 46.1% volt. Bader 2003: 673-675.

15 Feltételezhető, hogy a magyarországi körülmények elemzésekor más eredményt kapnánk, amint az is, hogy ez az eredmény időben sem lenne állandó. A rendszerváltozás körül kialakuló hirtelen média-nyilvánosság, és ennek következtében az UFO jelenség népszerűségének növekedése nem feltétlenül azonos iskolázottságú/életkorú/nemű személyeket vonzott, mint napjainkban. Ennek feltárása azonban egyelőre nem történt meg, talalgatásokba pedig nem bocsátkozunk.

3.1.1. *Az UFO hit kialakulása, előzményei*

Történelmi szempontok alapján szemlélve a repülő csészealjak rejtélyét bemutató írásokat, megállapítható, hogy akár a hívő, akár az elemző munkák általában a II. világháború időszakához, még gyakrabban az 1947-es Roswell-katasztrófához[16] kötik a tömeges UFO-észlelések kezdetét. Többek között az ufológia társadalomtörténetét taglaló Clarke és Roberts egyértelműnek állítja be, hogy az egész UFO-kultúra gyakorlatilag a második világháború utáni társadalmi és kulturális változások terméke. Egy olyan korszaké – mondják –, amikor az intézményesült vallások már nem voltak képesek adekvát válaszokat megfogalmazni a háború pusztításaira és a kialakuló társadalmi kiábrándultságra, s emiatt a spirituális megújulás nem az egyházakon belül indult meg, hanem azokon kívül, többek között a földönkívüli létformák keresésében.[17] Habár első olvasatra meglehetősen logikusnak és vonzónak tűnik véleményük, a valóság ennél lényegesen összetettebb.

Egyrészt, a II. világháború utáni vallási tendenciákat megrajzoló gondolatmenetük közel sem általánosítható, sőt, azzal teljesen ellentétes folyamatok voltak megfigyelhetők a világ számos pontján.[18] Másrészt, a vallási megújulás az intézményesült vallásokon belül egyáltalán nem állt meg, hanem éppenséggel az 1950-es évektől pont az új lelkiségi mozgalmak fellendülése volt megfigyelhető.[19]

Harmadrészt, a földönkívüli létformákba vetett hit és az első UFO-észlelések sem a háború utáni idők termékei.[20] Már 1835-ben a *New York Sun* napilap hatrészes cikksorozatot közölt tényként Grant és Herschel csillagászokról, akik egy speciális távcsövet szerkesztettek, aminek segítségével a Hold felszínén különös lényeket, köztük a denevérszárnyas, vörös szőrű, majomra hasonlító

16 Az új-mexikói Roswellben 1947-ben a közhiedelem szerint egy földönkívüli űrhajó zuhant le. Ennek utasait és a járművet a legenda szerint a titkos, 51-es hangárban őrzik. A történetnek számtalan változata létezik és szinte valamennyi ufókkal foglalkozó írás megemlíti. Többek között lásd Hodapp – Kannon 2015: 145-154.

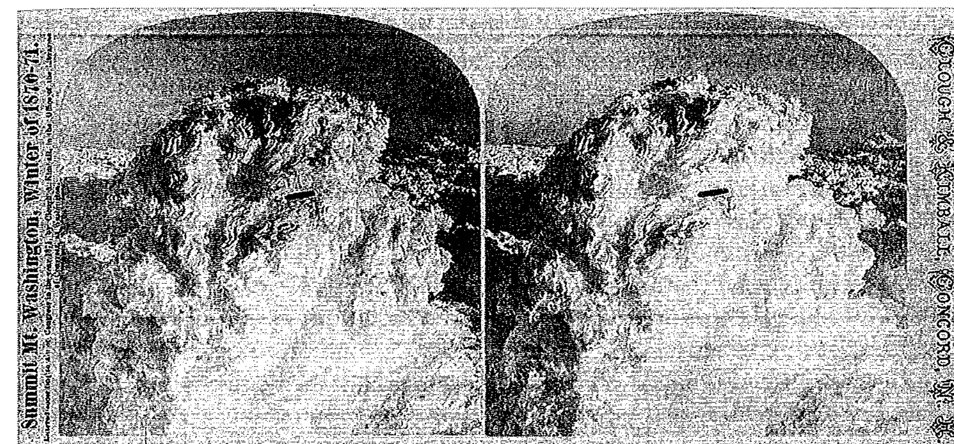
17 „Whereas in the aftermath of the First World War people in their thousands turned to spiritualism and messages from the dead for their comforts, the world after 1945 was too cynical for that supernatural confidence trick [sic !] to work again ... Organised religion had proved powerless against evil during the Second World War ... People now questioned what would protect them from the outcome of a new, cold war... Fort he ordinary person buffeted by events of the recent past and faced with the dawn of the atomic age a new, contemporary, source of salvation was needed." Clarke – Roberts 2007: 1.

18 Az Egyesült Államok és Nyugat-Európa kapcsán lásd többek között Davie 2010: 275-304. Fontos megjegyezni, hogy még az ateista kommunista rendszerekben sem a háború után, hanem csak később, a rezsim erőszakos fellépésének következtében indult meg a vallási mutatók csökkenése. Erről lásd Tomka 2011.

19 A lelkiségi mozgalmak kapcsán lásd Altermatt 2001; Söveges 2007.

20 Tanulmányomnak nem célja a rejtélyes földönkívüli észlelések történelmét felvázolni, így a most említett adatok esetlegesek és hiányosak, csak arra szolgálnak, hogy az érvelést alátámasszák. Az ufó észlelések történelmi ismertetését megtették már sokan mások, eredményeik pedig immár bárki számára elérhetők az online felületeken is. A számtalan lap közül néhány: http://www.ufoevidence.org/Cases/CaseView.asp?section=sortoldest, http://www.ufoevidence.org/documents/doc154.htm, https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_reported_UFO_sightings. Különösen érdekes az egyes régészeti leleteket földönkívüli idegeneknek értelmező gyűjtemény: http://www.crystalinks.com/ufohistory.html

arcszerkezetű holdbéli embereket is megfigyeltek, akiket az állítólagos Herschel doktor Vespertilio homo-nak, denevér-embernek keresztelt el.[21] Hodapp és Kannon a konspirációs teóriákat leleplezni kívánó könyvében írja (forrásmegjelölés nélkül!), hogy a „rejtélyes léghajókról szóló tudósítások" az 1800-as évek végétől jelentek meg az USA-ban, Európában és Ausztráliában, az első feltételezett azonosítatlan repülő tárgyat megörökítő fényképet pedig 1870-re, Mount Washingtonba helyezik. (2015: 144)[22]



2. ábra Korabeli UFO kép Mount Washingtonból (1870).
Forrás: http://www.theblackvault.com/casefiles/ufo-over-mt-washington-new-hampshire-1870/#

Valleé jegyzi meg, hogy az Egyesült Államokban 1896-97-ben valóságos „repülő hajó" észlelési hullám futott végig (Valleé 1965: 7-18). Nem csak vizuális, távoli megfigyelésekről terjedtek azonban hírek. Már 1897-ben megjelent az újsághír, mely szerint a texasi Aurora településen lezuhant egy szivar alakú idegen űrhajó, aminek elhunyt utasát a helyi temetőben földelték el.[23] Ezt követően az 1930-as években Skandináviában, Közép-Európában és Észak-Amerikában jelentek meg „szellem repülők" (ghost fliers), amelyek főként havas, esős, felhős időben – amikor a repülők nem tudtak felszállni – különös fényt és hangot adtak ki (Denzler 2001: 7). Az azonosítatlan repülő tárgyakról szóló jelentések azután a II. világháború alatt sokasodtak meg, amikor szövetséges pilóták jelentettek nagy számban észleléseket ragyogó fényt sugárzó repülő szerkezetekről. Az 1897-es aurora-i incidens után a 20. század első feltételezett harmadik típusú találkozása is ekkor, 1941-ben

21 A nagy népszerűséget szerző, ám hamarosan beismert álhírről részletesebben ír Ráth-Végh 1938: 159-162, illetve http://www.history.com/this-day-in-history/the-great-moon-hoax

22 A szivar alakú, feltételezett idegen űrhajót ábrázoló kép és esetleírás elérhető: http://www.ufoevidence.org/photographs/section/oldest/photo134.htm

23 http://www.strangehistory.org/cms/index.php/popular/81-the-great-texas-airship-crash-aurora-texas-april-17-1898-feature

történhetett Cape Girardeau-ban (Missouri), ahol egy állítólagos idegen űrhajó zuhant le és találták meg halott utasait, akiket az épp arra utazó William Huffman, baptista lelkész részesített utolsó áldásban.[24] 1946-ban Skandináviát járta át egészen a legfelsőbb szintig a „szellemrakéták" híre. A radaron is észlelt repülő tárgyakat a korabeli svéd hatóságok a V2-es német rakétákat megszerző szovjetek kísérleteinek fogták fel (Denzler 2001: 7). Az ufológiával foglalkozó különböző szerzők egyetértenek abban, hogy maga a „repülő csészealj" kifejezés jól datálhatóan 1947. június 24-én keletkezett, amikor Kenneth Arnold pilóta kilenc fénylő, azonosítatlan repülő tárgyat észlelt, amelyek becslése szerint nagyjából 2000 km/óra sebességgel, kötelékben repültek és pattogva kerülték ki közelről a hegycsúcsokat.[25] A leghíresebb, immár harmadik típusú találkozásról szóló hírt[26] – egy feltételezett UFO-becsapódást – pedig kétségtelenül az 1947. július 4-i roswelli eset képezi, ami több, a sci-fi műfajába sorolható film alapötletét is adta. Utóbbi érdekessége; hogy bár híradások történtek róla már 1947-ben, híressé mégis csak 1980-ban vált, amikor megjelent Berlitz és Moore, paratudományokat és misztikus jelenségeket kutató szerzőpáros *The Roswell Incident* című könyve (Berlitz – Moore 1980).

Végezetül, Clarke és Roberts felszínes megállapítását cáfolandó, meg kell említenünk, hogy a tudományos-fantasztikus irodalom és filmek, valamint az ufológia közötti kapcsolat sem új keletű és nem is egyirányú. Azaz feltételezhetően nem csak az állítólagos UFO-észlelések szolgáltak megtermékenyítőleg a sci-fi írók számára, hanem ugyanez az ellenkező irányban is megvalósulhatott.

3.1.1.1. *A proto-UFO irodalom*

Mindenki számára jól látható az az összefonódás, ami az UFO-észlelések narratívája és a földönkívüli lényekkel foglalkozó tudományos-fantasztikus filmek között létezik. Egy-egy nagy sikerű film épít az ilyen narratívára, ugyanakkor népszerűsége folytán hozzájárulhat a földönkívüli létformákba vetett hit elterjedtségéhez, valamint az egész UFO-kultúra fennmaradásához és megerősödéséhez. A folyamat azonban nem napjainkban kezdődött, hanem már a korai tudományos

24 http://www.majesticdocuments.com/pdf/rswood_mufon2001.pdf

25 Arnold farok nélküli repülő tárgyakról beszélt a misztikus élmények iránt érdeklődő *FATE* magazinnak 1948 tavaszán. „They flew, as I have frequently observed geese fly, in a rather diagonal chain-like line as if they were linked together. They seemed to hold a definite direction, but swerved in and out of the high mountain peaks. [...] What kept bothering me as I watched them flip and flash in the sun right along their path was the fact that I couldn't make out any tail on them, and I am sure that any pilot would justify more than a second look at such a plane." http://www.ufoevidence.org/Cases/CaseSubarticle.asp?ID=513 Későbbi bevallása szerint a csészealj kifejezést nem a formájukra, hanem a mozgásukra értette, az újságok viszont pontatlanul idézték, így terjedt el a repülő csészealj kifejezés. „Now of course some of the reports they did take from newspapers which did not quote me properly. Now, when I told the press, they misquoted me, and in the excitement of it all, one newspaper and another one got it as ensnarled up that nobody knew just exactly what they were talking about" Az 1984-ben született beszélgetést közli: http://www.project1947.com/fig/kamurrow.htm

26 A földönkívüli lényekkel való kapcsolatfelvétel típusairól a narratív, folklorisztikai síkot elemző fejezetben még lesz szó.

fantasztikus irodalom és az első ilyen filmek is hathattak a későbbi észlelések történeteire, egyes motívumaira. A később „harmadik típusú találkozásnak" minősített leírások például már a korai proto-science fiction munkákban megjelentek. Kepler 1608-ban megjelent *Somnium* (Álom) című írása a Holdon élő démonok Földi utazásairól szól, miközben bemutatja a Holdon (Levania) létező kultúrát, valamint leírja, hogy a démonok milyen módon ragadnak el földi embereket és visznek Levaniába, ahol az emberek nedves szivacson keresztül tudnak csak lélegezni. Hasonlóképp, Voltaire eretneknek minősített művében, az 1752-ben kiadott *Micromégas*-ban is megjelent a földönkívüli élet és a földönkívüliek Földön tett látogatásának ötlete. Ezek a lények – a Szíriusz egyik bolygójáról száműzött, 37 km magas Micromégas és a csupán 1.8 km magas szaturnuszi „törpe" – eleinte úgy gondolták, a Föld alkalmatlan az élet kifejlődésére, ám hamarosan kapcsolatba kerültek a hozzájuk képest mikroszkopikus méretű földi filozófusokkal.[27] A földönkívüli lények földi inváziójának ötlete pedig már Margareth Cavendish 1666-os *The Description of a New World, Called The Blazing-World* című írásában megjelent, ahol egy fiatal földi lány az Északi-sarknál lévő átjárón keresztül jut el egy égi csillagnál létező új világba, majd annak csapatai élén, tengeralattjárókkal, tüzes köveket dobáló „repülő emberekkel" támadja meg saját világát.[28] Edgar Allen Poe 1835-ben, a fentebb említett New York Sunban megjelent cikk hatására írta, hoaxnak (álhír) szánt *The Unparalleled Adventure of One Hans Pfaall* címet viselő rövid novelláját,[29] ami a főhősnek légballonnal a Holdra tett útjáról szól és gyakorlatilag Jules Verne 1865-ös *De la terre à la lune* (Utazás a Holdba), az ennek folytatásaként megjelent 1870-es *Autour de la Lune* (Utazás a Hold körül) novelláinak, illetve Georges Méliès *Voyage dans la Lune* (Utazás a Holdra) című 1902-es filmjének alapötletét adta. Legjelentősebbnek a sorban *Herbert George Wells* 1898-as sci-fi-e, a földet megszálló marslakók és a földi emberek harcát bemutató *The War of the Worlds* (Világok harca) számít, ami egészen napjainkig számtalan film, sorozat, regény, számítógépes játék alapötletét befolyásolta.[30]

A 20. század közepére a sci-fi irodalom már olyan klasszikus, és széles körben ismert munkákat tudott felmutatni, mint Edgar Rice Burroughs-tól *A Princess of Mars* (A Mars hercegnője, 1912), az 1930-ban induló *Analog Science Fiction and Fact* magazin, már megjelentek Isaac Asimov, Arthur C. Clarke, Ray Bradbury és Stanisław Lem írásai, amelyek mind alapvető szerepet játszottak a sci-fi kultusz kialakulásában, és hatásuk – a folklorizáció kései megnyilvánulásaként – feltételezhetően nem elhanyagolható az UFO-kultusz létrejötténél sem. FitzHenry a

27 Dolgozatomnak nem célja a proto-science fiction irodalom ismertetését adni. A fent megnevezett írások mellett több hasonló munka szól a földönkívüli élet bemutatásáról. Többek között Cyrano de Bergerac halála után megjelent szatírái, a *L'Histoire comique des États et empires de la Lune* (Holdbéli utazás, 1657), illetve a *L'Histoire comique des États et Empires du Soleil* (A Nap államai és birodalmai, 1662) egy tolósugár-hajtóművel működő „űrhajóval" a Holdon lévő Új-Franciaországot bemutató társadalomkritikák.

28 https://ebooks.adelaide.edu.au/c/cavendish/margaret/blazing_world/index.html

29 http://www.eapoe.org/works/tales/unphlla.htm

30 A sci-fi magyarországi kezdeteiről, így *Ney Ferenc* 1836-os *Utazás a Holdba. Agyrém,* vagy *Makay István* Repülőgépen a Holdba (1899) című regényéről Veres Miklós, valamint S. Sárdi Margit ad áttekintést. S. Sárdi 2009; Veres 2013.

Hale-Bopp üstökös 1997-es érkezését apokaliptikus jelként értelmező és ezért tömeges öngyilkosságot végrehajtó UFO-vallás elemzése kapcsán épp arra mutatott rá, hogy ugyanaz a kulturális/politikai háttér milyen mértékben járulhat hozzá hasonló folyamatok keletkezéséhez a sci-fi irodalomban, politikában, vagy akár az UFO-vallások között. A sci-fi – mondja – megjeleníti az elérhetőség határait is egyben (FitzHenry 2012: 38). Ha pedig L. Ron Hubbard sci-fi műveire gondolunk, amik a Szcientológia Egyház földönkívüliekkel kapcsolatos nézeteinek alapjait is szolgáltatják, már egészen extrém összefonódásról beszélhetünk. Semmiképpen sem helyes tehát az UFO-kultuszt egyetlen szemszögből megközelíteni, és csupán az adott kor társadalmi-kulturális körülményeire adott válaszként értelmezni, hanem lényegesen összetettebb, hibrid megközelítési mód szükséges, amely magába foglalja a folklorisztika, kulturális antropológia és vallástudomány aspektusát is.

3.1.2. *Kultúrtörténeti háttér*

A kultúrtörténeti szempontú vizsgálatok fókuszában annak a megválaszolása áll, hogy milyen kulturális háttér és folyamatok húzódhatnak meg az UFO-jelenség mögött. A korábbiakban elhangzottak alapján ez az aspektus első ránézésre ellentétben áll mindazzal, amit a bevezetőben a társadalomtudományi szempontú elfogadás és értelmezés kapcsán írtunk, hiszen a kultúra változásaiból kívánja megmagyarázni azt, hogy miért jelentek meg új formák. Ez az oppozíció azonban csak látszólagos, ugyanis magának a történelmi körülményeknek a megértése jelen esetben alapvetően nem a cáfolás/alátámasztás interpretációs keretben helyeződik el. A történelmi háttér megértésével nem arra kívánunk bizonyítékokat szerezni, hogy az UFO-jelenség keletkezése mögött racionálisan elemezhető politikai és kulturális folyamatok állnak, és ezzel az egész UFO-kultúra történelmi síkon megmagyarázhatóvá válna, hanem az elemzés ezzel a perspektívával lép túl azon, hogy az UFO-kultúrát önmagából kiindulva és önmagából eredeztetve magyarázza. Ahogy például a szentkultusz vagy a zarándoklatok különböző korszakokban betöltött szerepét és formáit is az adott kor jellemzői magyarázzák, úgy az UFO-kultúra megjelenése és változásai sem érthetők meg a tágabb háttér nélkül.

Történelmi, komparatív módon közelítve láthatóvá válik, hogy miként alakultak át az ufókkal kapcsolatos vélekedések az egyes korszakokban, elemezhetővé válnak a kvantitatív változások és megkülönböztethetők lesznek a történeti változatok mellett magának az UFO-hívő kultúrának a korszakai is.

A huszadik század történéseire visszatekintve egyértelműen látszik, hogy a hidegháború korszaka, a szuperhatalmak között meginduló fegyverkezési, valamint tudományos-technikai verseny eredményei[31] a politikán és tudományon túl

31 Többek között 1957. október 4: első műhold fellövése; 1957. november 3: első élőlény – Lajka kutya – az űrben; 1961. április 12: első ember az űrben; 1965. március 19: első űrséta; 1969. július 20: ember a Holdon; 1971. július 31: első holdautó a Holdon; belső majd külső bolygókra űrszondák küldése, űrállomások összeállítása 1971-től; csillagháborús terv indulása az Egyesült Államokban 1983. március 23-án.

a kultúra egyéb területeire is kiemelkedő hatással voltak. Az űrkorszak eljövetele például robbanásszerű növekedést indított el a science-fiction irodalom[32] és filmek terén, mindez együtt pedig a földönkívüli-mítosz kivirágzását hozta. Az ismeretlennel való találkozás, a korszakhatár, az ellentétek küzdelme (bipoláris világ) mint mítoszképződést elősegítő tényezők[33] hatásaként az 1950-es évtized az *UFO-vallások*, és a civil kezdeményezésre keletkező (féltudományos) UFO-kutató szervezetek első hullámát eredményezte,[34] az 1960-as évek a *paleoasztronautika* születését hozta,[35] majd az 1970-es évekre már szervezett, nemzetközi UFO-kutató egyesületek jöttek létre (többek között a legnevesebb, CUFOS – Center for UFO Studies[36] J. Allen Hynek[37] vezetésével 1973-ban, vagy a MUFON – Mutual UFO Network 1969-ben[38]). A kettő (science-fiction és földönkívüli mítosz) összefonódása azóta töretlenül válik egyre szorosabbá. A földönkívüli létformákról szóló filmek népszerűsége, az erre épülő marketing és business egyszerre épít az UFO-kultúra téziseire, ugyanakkor a filmek maguk is inspirálják és fenntartják az ilyen irányú gondolkodást és érdeklődést. Mindezen túl, történelmi síkon elemezve látható, hogy az észlelések gyakoriságának változása sem térben, sem időben nem állandó. Amellett, hogy egyes korszakokban sűrűsödnek az azonosítatlan repülő tárgyakról szóló jelentések, máskor pedig kevésbé jelennek meg a közbeszéd felszínén, megállapítható, hogy alapvetően folyamatos kvantitatív emelkedést tapasztalhatunk. Az internet elterjedése óta pedig már nem csak az UFO-hívőket érik el az ilyen jellegű információk, hanem búvópatak jelleggel megjelennek a közösségi portálokon terjedő hírek és „szenzációs felfedezések" között, amiket a téma iránt érdeklődők az esetek többségében gyanútlanul nyitnak meg.

Történelmi síkon vizsgálódva azonban nem csupán a mennyiségi változásokról érdemes szólni. Legalább ennyire meghatározó emellett a tartalmi jegyek átalakulása is. Ha összehasonlítunk például különböző korszakokban készített, UFO-észleléseket megörökítő fényképeket, világossá válnak az ezek között lévő különbségek. A kezdeti szivar-alakú űrhajókat az 1940-es évektől felváltotta a csészealj, majd a gömb, napjainkra pedig a fénygömb forma. Az ufonauták esetében pedig a kis szürkék, magas szőkék mellett ma már a gyíkemberekről, a reptiliánokról szóló

32 A science-fiction filmekben megjelenő földönkívüli formákról rövid összegzés ad Trethon 2000. Voigt Vilmos pedig a science-fiction irodalom magyar nyelven első és mindmáig legátfogóbb ismertetését adta. Voigt 1991; 1994a; 1994b.

33 Ezekről bővebben lásd Kapitány-Kapitány 2015: 42-43.

34 Salisbury az Egyesült Államokban többé-kevésbé tudományos céllal alakult első egyesületek közül az APRO-t (Aerial Phenomena Research Organization), a NICAP-t (National Investigation Committee on Aerial Phenomena és az INFO-t (International Fortrean Organization) emelte ki. Előbbieknél jelent meg hivatalosan, hogy az ufók kapcsán az USA Air Force szándékosan visszatartott információkat, míg utóbbi olyan határterületeken kezdett el kutakodni, amit a hivatalos tudományok addig mellőztek. Salisbury 1975: 506.

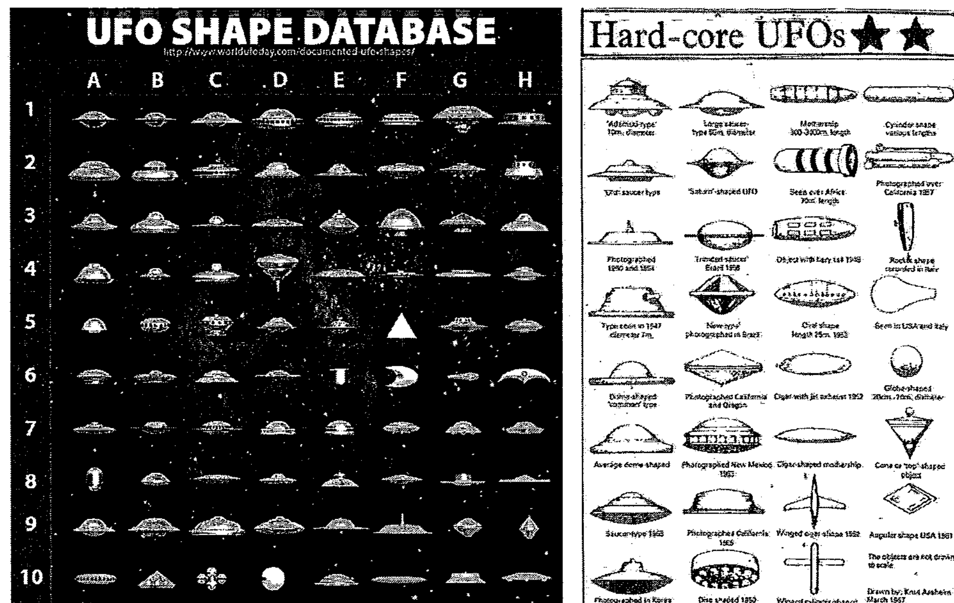
35 Az UFO-vallásokról és a paleoasztronautikáról később bővebben szólok.

36 A CUFOS publikálja az International UFO Reportert, illetve az ennél tudományosabb Journal of UFO Studies folyóiratokat is. Bővebben lásd: http://www.cufos.org/

37 Hynek a Lindheimer Obszervatórium igazgatója és a Northwestern University Asztronómia Tanszékének vezetője volt akkoriban.

38 http://www.mufon.com/

elbeszélések válnak egyre népszerűbbekké.[39] Hasonlóképp váltak egyre változatosabbá és egyre intenzívebbé a földönkívüliekkel való kapcsolatok is. Míg eleinte csak égen történő észlelésekről számoltak be a médiában, 1941-től már harmadik típusú találkozások fordulnak elő (közvetlen kapcsolat emberek és földönkívüli űrhajósok között), az 1960-as évektől pedig népszerűvé vált a paleoasztonautika, amely már a földönkívülieknek az emberi civilizációra gyakorolt direkt beavatkozását hirdette. Ezzel nagyjából egyszerre jelentek meg az ötödik, majd hetedik típusú találkozásokról szóló beszámolók. Előbbiekben a földönkívüliek valamilyen ok miatt embereket raboltak el, gyakran orvosi kísérletet hajtottak végre rajtuk, amik néha közös utódot eredményező hetedik típusú találkozásban végződtek.



3. ábra UFO-változatok.
Forrás: https://hu.pinterest.com/pin/523684262891977271/ illetve
http://www.worldufoday.com/wp-content/uploads/UFOshapes.jpg

Mindezek mellett az időbeli változás nem csak magán a jelenségen, hanem annak értelmezésén is jól megragadható. Az egyes korszakok erőteljesen rányomták bélyegüket egyfelől arra, hogy az UFO-hívők, illetve az UFO-kultúrát kutatók mit gondoltak a repülő csészealjak rejtélyéről. Jól szemlélteti ezt a hidegháború korszaka, aminek elején, az 1950-es években teljesen másként vélekedtek róluk,

39 Voigt Vilmos az 1940-es években a szuperszonikus repülést, a gázzal hajtott rakétákat, az 1950-es években az űrhajókat és a csillagközi térből érkezett jövevényeket, majd a történelmi és mitológiai gyökerek keresését, az 1990-es években pedig a „negyedik dimenzióbeli találkozásokat" és a parapszichológiai magyarázatokat látták divatos és maghatározó témáknak. Voigt 1994a: 42.

mint néhány évtizeddel később. Az ekkor keletkezett szövegeket a politikai, sok esetben irracionális félelem jellemzi (Voigt 1994a: 42). Ez természetes is, miképpen az is, hogy ezt megelőzően a második világháború idején pedig a náci titkos fegyvertől való félelem nyomta rá bélyegét az észlelésekre. Még Roland Barthes is megemlítette 1957-ben, hogy a repülő csészealjak rejtélye eleinte nagyon is földi volt. Azt hitték, hogy „az ismeretlen Szovjetunióból érkeznek, abból a világból, amelynek éppúgy kifürkészhetetlenek a szándékai, akár egy másik égitestnek" (Barthes 1983: 53). Ezek az értelmezések azután viszonylag hamar eltűntek a felszínről, aminek okát egyrészt az UFO-mitológia gazdagodása, új motívumok feltűnése okozta. Azzal, hogy megjelent például a paleoasztronautika, ami már az ókortól – sőt az emberszabásúak megjelenésétől – kezdve hirdette a földönkívüli jelenlétet bolygónkon, az olyan magyarázatok, amelyek valamely szuperhatalom titkos fegyvereiként értelmezték a látni vélt jelenségeket, gyorsan érvényüket vesztették. Az UFO-hívők magyarázatai mellett természetesen a jelenséget magyarázók nézetei is változtak. Az elrablás-élmények megjelenését például többen is a technológiai változások okozta félelmekre adott kompenzációként értelmezték.[40]

A történelmi-technikai-politikai-kulturális-társadalmi változások tehát alapvetően meghatározzák az UFO-kultúra jellegét. Ennek következtében a 21. század elejéről visszatekintve, már az 1950-60-as évek attitűdjei, magyarázatai is sok esetben anakronisztikussá válnak és feltételezhetjük, hogy újabb ötven év elteltével saját korunk reakcióit is hasonlóképpen fogják minősíteni az akkori kutatók. Mindezek azonban csak közel általánosítható trendek, amelyektől regionális szinten jelentős eltérések tapasztalhatók. A nyugati világtól közel hermetikusan elzárt régiót, a kommunista blokk államait például látszólag kevésbé érintette az 1950-es évek UFO-láza. Itt, az alapvetően ateista diktatúrák körülményei között nem jöttek – nem jöhettek – létre UFO-vallások, nem alakultak UFO-kutató egyesületek, és a cenzúra alatt tartott sajtó nyilvánossága sem mutatott be olyan személyeket, akik állítólag idegen űrhajókon tettek utazást, és kaptak rendkívüli küldetést, esetleg különleges képességeket azok utasaitól. Az UFO-kultúra ennek ellenére itt is megjelent, igaz más intenzitással és más társadalmi reprezentációkkal, ahogy a későbbiekben látni fogjuk.

Narratív, folklorisztikai síkú elemzés

Az UFO-kultúra vizsgálata kapcsán magától értetődő feltevés, hogy az UFO-történetek a (modern) folklór szerves részeit képezik, hiszen adottak azok a jellemzők, amik alapján folklórnak minősíthetjük őket. Azaz: a nem-hivatalos tudás részei, egy közösség kollektív ismereteihez kapcsolódnak, szóbeli úton (is) terjednek, és változatokban léteznek. Ha a folklorisztika szempontjából és módszereivel

40 Többek között Bullard 2000: 156-157.

közelítünk hozzá, elsősorban a narratívumok válnak vizsgálatunk tárgyaivá.[41] A rendelkezésre álló szövegkorpusz vizsgálata során hamar világossá válik, hogy alapvetően két csoportba sorolhatjuk őket: 1. az észlelésekről, a közben történt tapasztalatokról, elragadtatásról vagy elrablásról beszámoló személyes élménytörténetekre, és 2. a földönkívüliek földi jelenlétét, vagy magát a földönkívüli civilizációt és a velük való kapcsolatok jellegét magyarázó *mítoszokra*.

3.2.1. *Az UFO élménytörténetek elemzése*

Az UFO-kultúra kutatásának legfontosabb forrását a különféle narratívumok adják. Ennek következtében egyértelmű, hogy minden kutatási irány alapjául szolgálhatna egy, az UFO észlelések főbb típusait és motívumait felsoroló katalógus. Az individuális élménytörténetek és a belőlük kinővő, regionálisan és időben datált mítoszok nem csupán a jelenség önmagában való elemzését, fejlődését, vagy variálódását tennék vizsgálhatóvá, hanem ezek birtokában lehetne megvalósítani egyrészt a szisztematikus, összehasonlító elemzést, és megválaszolni a kérdést, hogy a különböző politikai/kulturális jellemzők milyen mértékben nyomták rá bélyegüket az észlelésekre. Továbbá, csak nagyobb mennyiségű és módszeresen gyűjtött forrás felhasználásával lehetséges reprezentatív következtetéseket meghozni akár pszichológiai, szemiotikai, vagy mitológiai, történelmi aspektusból.

A különféle ismeretterjesztő, emic-jellegű gyűjteményes kötetek – általában módszertani ismeretek hiányában – számtalan élménytörténetet közöltek már, ám ezek felvételének hitelessége, a gyűjtés szakmaisága (sokszor valódisága) az esetek jelentős részében nem igazolható. Ennek ellenére elemzésük több szempontból is fontos. Megismerhetők belőlük az időben és térben változó főbb narratíva-típusok, amelyek a komparatív elemzés mellett a történelmi folklór-hiedelmekkel való kapcsolatot is segíthetnek megvilágítani. Legjelentősebb ilyen gyűjteményeknek a matematikus Jacques Valleé kötetei számítanak,[42] amelyekben napjaink UFO-élményeit történelmi forrásokkal, valamint folklór szövegekkel és a csillagászat eredményeivel vetette egybe annak érdekében, hogy igazolja állítását, ami szerint a történelem során folyamatosan történtek bolygónkon földönkívüli látogatások. Valleé emic jelleggel írt köteteiben több mint hatvan, 1800 előtt keletkezett szöveget közölt, amelyek véleménye szerint UFO észlelésekről szólhattak. A 19. századból már 240 szöveget gyűjtött (elsősorban az Egyesült Államok folyóirataiból), ebből 84 keletkezési ideje 1880-1900 közé tehető, főként 1896-97-re, amikor az amerikai sajtóban „a nagy léghajó észlelési hullám" megindult, *Passport to Magonia* című kötete pedig az elmúlt száz évből tartalmaz már körülbelül 900 UFO narratívát (Valleé 1993).

41 A folklorisztika természetesen nem csak szövegekkel foglalkozik és az UFO-kultúra sem csak szövegeken alapszik. A materiális anyagok, pl. képek, gabonakörök, (naív) művészeti alkotások a földönkívüliekről vagy lenyomatukról ugyanígy a folklór részét képezik. Ezekről bővebben később.

42 Többek között Valleé 1965; 1993.

Az első, szakmai szempontok alapján létrehozott katalógus-kezdeményezések az 1970-es években, a komputer-technológia fejlődésével együtt jelentek meg. David R. Saunders, aki a Condon-bizottság tagja volt, 1967-ben hozta létre az UFOCAT adatbázist, ami ma már 177 000 UFO észlelést és a hozzájuk kapcsolódó információkat tartalmaz.[43] Ezek alapján az észlelések gyakoriságára, térbeli előfordulására, és az észlelésről beszámoló személyekre vonatkozólag is kaptak információkat.[44] A NUFORC (National UFO Reporting Center) adatbázisa 1974 óta működik és honlapján az 1998 óta feltöltött több tízezer, viszonylag korrekten adatolt észlelés szövege szabadon kereshető időpont, állam vagy az észlelt objektum formája alapján.[45] A MUFON (Mutual UFO Network) vagy az UFODB online adatbázisai pedig már térképen is ábrázolják a látogatóhoz legközelebb eső, a közelmúltban a felületre feltöltött, szöveges, fényképes, videóra vett észleléseket.[46]

Mindezek az adatbázisok alapvetően élménytörténeteket tartalmaznak, amelyek között jelentős eltérések tapasztalhatók tartalmukban, a találkozás-élmények jellegében, a látni vélt lény(ek) külső jellemzői és szándékai alapján, amik pedig alapvetően meghatározzák az adott élménytörténetek összetettségét és folklorisztikai felhasználhatóságát. Kijelenthető, hogy fizikálisan, térben minél távolabbiak az észlelések, és felületesebbek a találkozás-élmények, annál egysíkúbbak a narratívumok is. Ám a rendelkezésünkre álló szövegkorpusz alapján ennél lényegesen szisztematikusabb osztályozás is felállítható.

A legelterjedtebb, J. Allen Hynek által kidolgozott típusbesorolás szerint (Hynek 1972) háromféle találkozás létezik, amiket a későbbiekben még újabb négy típussal egészítettek ki. Az ufológia ennek értelmében általában hét narratív csoportba sorolja a földönkívüli kapcsolatokról szóló beszámolókat.

Első típusú találkozás: ha valaki egy jól kivehető, tőle kevesebb mint 150 méterre lévő ismeretlen repülő tárgyat észlel.

Második típusú találkozás: amikor a körülményekből ufóaktivitásra lehet következtetni. Például rádiók megzavarodása, állatok nyugtalansága, megmagyarázhatatlan égésnyomok a talajban.

Harmadik típusú találkozás: amikor az ember észleli magát az idegen létformát.

43 A katalógus méretéről 2003-ból származik az utolsó információnk. Az UFOCAT ma már a CUFOS keretein belül működik. http://www.ufoevidence.org/documents/doc1028.htm. Salisbury egyébként már 1975-ben 66 000 leírást említett az adatbázisban. Salisbury 1975: 507.

44 Saunders a *National Enquirer* 1974. szeptember 27-i számában már beszámolt az első, komputeren végzett elemzésekről. Többek között ezekből kiderült, hogy míg Amerikában az észlelések 18.8 %-a szerdán történt, addig vasárnap csak 9.8%; továbbá, hogy a népsűrűség és az UFO észlelések száma egyenesen arányosak, valamint, hogy az észleléseket jelentők körében több a gimnáziumot, vagy felsőoktatást végzettek aránya. Salisbury 1975: 507.

45 http://www.nuforc.org/

46 http://www.mufon.com/live-ufo-map.html; http://www.ufodb.com/

Negyedik típusú találkozás: emberrablások, illetve olyan hallucinogén, vagy transz állapotok, amelyekben az egyének realitás és időérzéke megváltozik a földönkívüliekkel való találkozás következtében (Valleé 1998: 359-375).

Ötödik típusú találkozás: kommunikáció az idegenekkel (Haines 1999).

Hatodik típusú találkozás: bármilyen, halálos kimenetelű találkozás.

Hetedik típusú találkozás: közös utód, ember-idegen hibrid teremtése, szexuális úton vagy mesterséges, tudományos módszerek által.[47]

Érdemes megemlíteni, hogy Hynektől függetlenül, a nemzetközi ufológia trendjeit sok tekintetben megelőzve készítette el tipologizációját Beck Mihály. Mivel az előbbi rendszerben hatodik és hetedik típusú találkozásnak nevezett kapcsolatformák az 1970-es évek közepén, Beck könyvének születésekor még nem voltak elterjedtek, így azok természetesen kimaradtak osztályozásából, ám a közvetlen UFO-élmények mellett rendszerébe úttörő módon már bevonta a paleoasztronautikát, és a paranormális képességek létezését is (Beck 1978: 97-98). Azaz Beck már nem csak élménytörténeteket, hanem mellettük mítoszokat is megkülönböztetett.

Ismeretlen eredetű repülő objektumokkal való kapcsolat lehetséges típusai Beck alapján:

1. Idegen élőlények megfigyelése anélkül, hogy kapcsolat jött volna létre a földönkívüli idegen és a megfigyelő között
2. Kapcsolat létesítése a földönkívüli lényekkel
3. Korábbi rejtélyes események, jelenségek repülő csészealjakkal való kapcsolatba hozatala. Az események remitologizálása. (Pl. Tunguz meteor, fatimai jelenés)
4. Paleoasztronautika: földönkívüli lények beavatkozása a földi kultúra kialakulásába, fejlődésébe
5. Földönkívüliektől rendkívüli, telepatikus képességek szerzése. (pl. Uri Geller)

Jól láthatóan Beck rendszerében csupán az első kettő és az utolsó kategória foglalkozik a tulajdonképpeni találkozásokkal, (ennek következtében ezek meglehetősen elnagyolt elemzést tennének csupán lehetővé), míg a harmadik és negyedik már az UFO-narratíva új változatait foglalja magában.

3.2.2. *Mitológiai elemzés*

A narratív korpusz alapvetően leíró jellegű értelmezése teremti meg a mitológiai elemzés lehetőségét. Itt már nem a találkozások vagy az UFO-észlelések állnak a központban, hanem az ezek körül, és az ezekből kinővő ok- és eredetmagyarázó történetek. Az ilyen UFO-mítoszok megmagyarázhatják a földönkívüli civilizációk földi jelenlétének okait; bemutathatják közben magát a földönkívüli civilizációt, annak fejlettségét, ám reprodukcióra képtelenségét és ezáltal veszélyeztetett voltát; szólhatnak arról, hogy a földönkívüliek mely korábbi történelmi korszakokban avatkoztak be a földi civilizáció menetébe; hordozhatnak apokaliptikus, a Föld pusztulását előre jelző üzenetet; de felvillanthatnak összeesküvés-elméleteket is, amelyek különböző földi hatalmaknak a földönkívüliekkel folytatott titkos kapcsolatait ismertetik.

47 https://mandyf.wordpress.com/2012/02/14/the-seven-classes-of-extraterrestrial-close-encounters/

Folklorisztikai szempontból három fő irányból közelíthetünk hozzájuk. Egyrészt, kereshetjük a) a hagyományos folklórral való hasonlóságokat, esetleges kapcsolatokat. Másrészt, b) feltárhatjuk a szövegkorpusznak, a találkozásélményeknek a legfőbb elemeit. Harmadrészt, c) elemezhetjük az ilyen földönkívüli-mítoszokból felépülő különböző elméleteket, így az „ősűrhajós", vagy paleosztronautikai elméletet, az apokaliptikus elméleteket, vagy a földönkívüli mitológia összeesküvés-elméleteit.

A folklorisztika kutatói az 1970-es évektől kezdtek el foglalkozni az UFO-történetekkel. Ehhez kellett egyrészt az is, hogy bekövetkezzen az a paradigmatikus, felfogásbeli fordulat, amely elsősorban Alan Dundesnek, a „mi a nép, mi a népi tudás?" kérdést feszegető 1965-ös *The Study of Folklore* kötetéhez köthető.[48] Dundes, és az őt követő folkloristák figyelme hangsúlyosan a kortárs populáris kultúra jelenségei – ebbe már elszórtan beleértve a földönkívüli találkozásokról szóló narratívumokat is – felé összpontosult. A témát elemző folkloristák eleinte alapvetően annak a kérdésnek szentelték figyelmüket, hogy milyen párhuzamok, esetleges kapcsolatok állíthatók fel a népi kultúrában hagyományosan elterjed hiedelmek és az UFO-hiedelmek között. Ennek kapcsán felmerült a kérdés, hogy mennyiben gyökértelen az UFO-mitológia, mennyiben a legújabb kor szüleménye és mennyiben találhatók meg előzményei a korábbi évszázadokban. Az UFO-hívő, önjelölt kutatók, akikről a későbbiekben még szólok, dömping-szerűen mutatták ki az ókori vallási szövegekben – pl. a Rig-Védában, Bibliában –, középkori ábrázolásokon, vagy a maja kultúrában megtalálható, véleményük szerint földönkívüli létformákra utaló elemeket. Ez természetesen nem a 20. századi alternatív kutatók találmánya, hiszen a mítoszokban az ókortól kezdve vannak utalások az égben vagy a világmindenségben lejátszódó eseményekre, és ahogy Voigt Vilmos hangsúlyozta, „az égbe (vagy legalább a Holdra) irányuló utazások témája az ókortól foglalkoztatta a fantasztikus irodalom alkotásait" (Voigt 1994b: 183). Kétségtelenül ezen kutatók személyéhez kötődik viszont az ilyen mítoszok újraértelmezése, remitologizációja.

Az elbeszéléseket kutató folkloristák közül többen is tisztázták, hogy az UFO-narratívumokban megjelenő elemek nagy hasonlóságot mutatnak tradicionális folklór formákkal. Voigt általánosságban az eksztázis-irodalommal, boszorkánymondákkal, kísértettörténetekkel való kapcsolatot hangsúlyozta (Voigt

48 Ebben Dundes minden olyan, legalább két főből álló emberi közösséget 'folk'-nak határoz meg, amelyek legalább egy közös tényezőn alapulnak. „The term 'folk' can refer to *any group of people whatsoever* who share at least one common factor. It does not matter what linking factor is – it could be a common occupation, language or religion – but what is important is that a group formed for whatever reason will have some traditions which it calls its own." Dundes 1965: 2.

1994a: 42). Hasonlóképp, Pócs Éva hiedelemszöveg-gyűjteménye is modernizált démonhitként említi az UFO-hiedelmeket (Pócs 2012: 71), amik leginkább a lidérc-észlelésekkel, elsősorban az éjszakai égen szálló, tűz-, illetve fényjelenségként észlelt démonnal párhuzamosan, azokhoz hasonló kontextusban jelennek meg.[49] Mindemellett az elrablásokban feltűnő, az űrhajóra szállított emberekkel kísérleti célból szexuális kontaktust létesített ufonauták alakja rokonítható a lidérc azon formájával is, amely az ellenkező nemű alvó személy fölött vagy alatt jelent meg szexuális közösülés céljából (succubus vagy incubus démon) (Pócs 2012: 216). A földi életmód fenntarthatatlanságáról, a globális környezeti katasztrófa bekövetkeztére sok beszámoló szerint figyelmeztető ufonauták a Stith Thompson motívum-indexében „Mennyei Üzenethozónak" nevezett karakterrel (F403.2.0) rokoníthatók, amely a folklórban hagyományosan angyal, tündér, Japánban a Tennin alakjában jelenik meg. Gordon Creighton a földönkívüli lényeket a dzsinnekhez, az angyalok és emberek közötti hiedelem-lényekhez hasonlította (Creighton 1983: 2–5), Carl Gustav Jung pedig technológiai angyalokként értelmezte őket (Jung 1959: 16). Aimé Michel francia UFO-kutató pedig az antik görög démonokhoz hasonlította a földönkívüli lényekről szóló mítoszokat (Michel 1973: 6–9). A görögök, a későbbi keresztény mítoszoktól eltérően, még hittek abban, hogy léteztek jó démonok (*eudoaemons*), és ártó démonok (*cacodaemons*). A kora keresztények a jó démonokat az angyalokkal helyettesítették be, és a démon kifejezést pedig kizárólag a rossz démonokra kezdték használni. Christopher Partridge, a kortárs vallási jelenségek – köztük az UFO-vallások – egyik legelismertebb kutatója hangsúlyozza, hogy a teozófiai gyökerekkel rendelkező UFO-vallások elsősorban nem a teozófiából és a keleti vallási tradíciókból merítenek, hanem a keresztény démonológia szimbolikája fedezhető fel bennük (Partridge 2004).

Az UFO-hiedelmek kialakulása – Diane Purkiss szerint – természetesnek, az emberi természet sajátosságából adónak tekinthető, amely irtózik attól, hogy ismeretlen területeket hagyjon a térképén. Ahol már nincsenek emberi települések, ott véget érnek a térképek és a képzelet tölti meg emberfeletti lényekkel az erdőket, barlangokat. Ez az igény hozta létre annak idején a science-fiction műfaját is – jegyzi meg Voigt a műfaj előzményei után kutatva. A sci-fi kutatók többsége szerint Verne fantasztikus regényeinél is egyértelmű, hogy „a Föld térképén egyre fogyó fehér foltok következményeként a kalandos, fantasztikus útleírás cselekményének helyszínét a levegőben, a föld alatt, majd a tenger mélyén és az űrben találta meg" (Voigt 1991: 696). Mostanra – írja Purkiss – a Föld valamennyi részét feltérképeztük, megismertük, így ismeretlen, feltáratlan foltok már csak a csillagok közt maradtak. Véleménye szerint, őseinkéhez hasonlóan a kortárs kultúra sem tesz mást, mint megtölti az ismeretlen területeket különleges képességű lényekkel. A földönkívüliek tehát nem mások – mondja – mint a mi kultúránk tündérszerű lényei (Purkiss 2000: 3).

Persze, ezen a ponton szükséges kiemelnünk, hogy egy-egy formai hasonlóságnak – pl. különleges képességekkel bíró lények, az emberek elrablása – a megléte, még nem feltétlenül jelent szerves kapcsolatot az egymástól időben távol álló

49 A lidércről lásd Pócs 2012: 216-217, a tüzeslidércről 218-219.

mítoszok között. Egymástól függetlenül kitermelhették azokat hasonló, a mítoszképződést elősegítő tényezők, így megmagyarázhatatlan okok, feloldatlan ellentmondások, titkos mozzanatok.[50] Voigt is hangsúlyozta az UFO-irodalom kapcsán, hogy „aligha meglepő, hogy válságövezetekben és -korszakokban fellendül az effajta műfajok népszerűsége" (Voigt 1994a: 42). Az UFO-beszámolók lehetnek olyan modern mítoszok is tehát, amelyek számos tekintetben rokonok a korábbi mítoszokkal, ám nem azoknak a legújabb korokban feléledő revivaljai. Ennek a rokonságnak több lehetséges oka létezhet: olvasmányélmények, hallomás, archetipikus pszichés reakció, de akár az UFO-beszámolók valóságos volta is.

3.2.2.1. *Elragadtatás és elrablás élmények*

Egy speciális és újabban viszonylag jól kutatott irányzat az úgynevezett elragadtatás vagy elrablás narratívumok elemzése. Ezek George Adamski már említett könyvével (1953) váltak egy csapásra ismert történetszállá. Az őt követő hasonló jellegű leírások ezután több párhuzamot mutattak Adamski történeteivel, és általában a következő elemekre építettek:

1. a találkozásban részt vevők mindig egyedül kerültek kapcsolatba a földönkívüliekkel,
2. ezekről kézzel fogható bizonyítékokkal nem rendelkeztek és szakemberek ezirányú vizsgálatát sem engedélyezték,
3. a humanoid kinézetű földönkívüliekkel rendszerint telepatikus úton kommunikáltak, nehézségek nélkül,
4. a földönkívüliek spirituálisan és technikailag is mérhetetlenül fejlettebbek voltak nálunk,
5. habár felhívták figyelmüket az emberiség által követett út veszélyeire, a földi civilizáció menetébe nem avatkoznak be.

Bullard 270 publikált beszámolón végzett elemzése szerint az ilyen elragadtatás vagy elrablás történetek tipikusan nyolc, egymástól megkülönböztethető epizódból állnak (Bullard 1987). Ezek 1) az elrablás, 2) a fizikai és mentális vizsgálat, 3) tanácskozás, 4) utazás az űrhajóval, 5) más világban/bolygón tett utazás, 6) a teofánia, 7) visszatérés a normál életbe, és 8) az utóhatások (fizikaiak, mentálisak, vagy paranormális képességek nyerése). Mindezek azonban csak ritkán találhatók meg egyszerre. A beszámolók alapján Bullard továbbá hangsúlyozta, hogy azok szereplői alapvetően nem rendelkeznek hős karakter-jegyekkel, nem hasonlíthatók a mítoszok prófétái tulajdonságokkal rendelkező szereplőihez, és nem tanúsítottak korábban semmiféle különleges bölcsességet vagy tulajdonságot, hanem sokkal inkább a saját sorsukat irányítani képtelen, esendő, áldozattá váló antihősöknek tűnnek (Bullard 1989: 148).

50 Ezekről lásd Kapitány-Kapitány 2015: 42-43.

David M. Jacobs, a Temple University történésze *Secret life* könyvében (1992) több mint hatvan, UFO-elragadtatásról beszámoló személy, háromszáznál több élményét rögzítette négy év során. A narratívumok struktúráját elemezve többek között arra a következtetésre jutott, hogy azok között megkülönböztethetünk „elsődleges tapasztalásokat", amelyek fizikai vizsgálatokról, megfigyelésről, urológiai és nőgyógyászati beavatkozásokról számoltak be; „másodlagos tapasztalásokról", amelyek gépi vizsgálatokról, vizuális felvételek készítéséről, gyermekekkel való találkozásról szóltak; és „egyéb tapasztalásokat", ide sorolva többféle fizikális, mentális és szexuális jellegű élményt. Jacobs szerint az elragadtatás élmények középpontjában alapvetően valamiféle reprodukciós kísérlet vagy tapasztalat áll, beleértve a földönkívüli-ember megtermékenyítést, az ilyen jellegű terhességet, vagy a hibrid csecsemők születését (Jacobs 1992: 10-11).

3.2.2.2. *Ős-űrhajósok és a paleoasztronautikai elmélet*

Az UFO-mitológia egyik legfontosabb jellemzője a tematikus változatosság és a mítosz tartalmának igazolási kényszere mellett a nagyfokú mitikus nyitottság. Ennek lényege, hogy az új mítoszok nem eltörölni szándékoznak a régi mítoszokat, hanem azokat „megmagyarázni", remitologizálni kívánják, amin keresztül beépítik őket saját értelmezési keretükbe. A paleoasztronautika például nem azt állítja, hogy az antikvitás – elsősorban az egyiptomi kultúra, az Ószövetség vagy az indiai, maja mítoszok – alapvetően mesék és kitaláltak lennének, hanem kiragadja belőlük azokat az elemeket, amelyeket önmaga igazának bizonyítására fel tud használni, majd új értelmet adva nekik, a földönkívüli mitológiai történelmi emlékeiként helyezi őket előtérbe.

Habár az emberi kultúra kialakulását a földönkívüli civilizációkhoz kötő paleoasztronautika kezdetét általában Erich von Däniken személyéhez szokták kötni, az elmélet már több mint egy évtizeddel előtte megjelent, sőt, ha Howard Phillips Lovecraft (1890-1937) novelláira, közülük a talán leghíresebbre, *A Cthulhu hívása* című 1928-ban született sci-fi horrorra gondolunk, akkor még messzebbre vezethetjük vissza. Lovecraft azóta kultikussá vált írásában már megjelent a paleoasztronautikai elméletekben később feltűnő történetszál. „Voltak korok, amikor más fajok uralták a földet roppant városaikból, melyeknek a maradványai a halhatatlan kínai szerint még mindig megtalálhatók a csendes-óceáni irdatlan monolitok képében. Ezek a lények valamennyien kihaltak, földtörténeti korokkal az ember születése előtt; vannak azonban bizonyos eljárások, amelyek segítségével, ha a csillagok állása ismét kedvezővé válik az Örökkévaló Ciklus során, új életre lehet kelteni Őket. Mert Ők is a csillagokból jöttek, és magukkal hozták a képmásaikat" (Lovecraft 2013: 16).[51] Persze, azt is érdemes számításba venni, hogy Lovecraft sem a semmiből találta ki történeteit, hanem erőteljesen

51 Érdemes megemlíteni, hogy a Lovecraft teremtette mitológiában a „Nagy Öregekként" megnevezett ősi idegen lények története többször is önellentmondásokba ütközik. *Az őrület hegyeiben* (1936) például ők teremtették meg az élet csíráit a Földön, azért, hogy később saját táplálékukká váljon.

épített olvasmányélményeire, elsősorban H. G. Wells *Világok harcára* (1897), valamint Edgar Allan Poe 19. századi horror-klasszikusaira. Emellett egyértelműen hatottak rá Madame Helena Blavatsky (1831-1894) művei a spiritizmus és teozófia alapjairól. Blavatsky a *Titkos tanítás* (1888) című művében[52] már korábbi antik filozófusokhoz hasonlóan[53] úgy vélte, hogy az élet megszámlálhatatlan mennyiségű más világban is kialakulhatott, amelyeknek lakói befolyást, vagy akár ellenőrzést is gyakorolhattak a Föld felett. Sőt, állította, hogy a Holdról származó spirituális lények hozzájárultak a földi élet metafizikai fejlődéséhez.[54] Blavatsky tanítványa, William Scott-Elliot tovább menve már arról beszélt, hogy a Vénuszon kialakult, a fejlődés spirituális, „isteni" szintjére eljutó lények jöttek el a Földre és tanították meg az ősi Lemuria lakóit a civilizáció alapjaira.[55] Charles Fort *The Book of Damned* könyve (1919) pedig feltételezte, hogy a démonokról szóló régi mítoszok másik világokból érkező, nem várt látogatókról szólnak valójában (Fort 1919: 66), továbbá elképzelhetőnek tartotta, hogy más világok lakói a távoli múltban kapcsolatba léphettek a mi civilizációnkkal, fejlett technikát hátrahagyva (Fort 1919: 118-124), de akár a Föld gyarmatosítására is törhettek (Fort 1919: 164). Lovecraft, Blavatsky mellett nem mellesleg Scott-Elliott és Fort írásait is bizonyíthatóan ismerte, amivel a paleoasztronautika alapgondolatát még régebbre tudjuk visszavezetni (Colavito 2011: 10).

A paleoasztronautika közvetlen, nem irodalmi előzményének Daniel Fry története számít. Fry az 1950-es években híressé váló UFO-kontaktok egyike volt, aki *The White Sands Incident* (1954) könyve szerint egy távirányítású repülő csészealjon tett körutazást White Sands (Új Mexikó) és New York között 1950 július 4-én. Ennek során kapcsolatot létesített vele egy A-Lan nevű űrhajós, aki elmagyarázta neki, hogy a földönkívüli látogatók valójában nagyon is földiek, mivel egy olyan ősi, földi civilizáció leszármazottairól van szó, amit régen egy háború semmisített meg. Frynál tűnt fel újra a teozófusok műveire építve Atlantisz mítosza is, azt állítva, hogy az ősi időkben Mu, vagy Lemuria és Atlantisz birodalma ugyanúgy konfliktusban álltak egymással, mint a hidegháború két szuperhatalma. Akkori fejlettségük már meghaladta a miénk, ismerték az atomfegyver titkát és ezekkel törölték el egymást a Föld színéről. A túlélők elmenekültek a Földről és ők térnek most vissza repülő csészealjakon, hogy figyelmeztessék a mai embereket, hogy kultúránk ugyanúgy a nukleáris katasztrófa felé halad, mint korábban az övék.[56]

52 Blavatsky 1888 – magyarul az első kötet 1928-ban jelent meg.

53 Többek között Klezomenai Anaxagorasz (Kre. kb. 500/497-428/427), Anakszakhosz (Kre. IV. század) és Epikurosz (Kre. 341-270) említhető.

54 „A Monádok Seregét nagyjában három osztályra oszthatjuk: 1. A legfejletteb Monádok-nak (a Hold-Isteneknek vagy 'Szellemeknek', ezeket Indiában Pitri-nek nevezik) feladata, hogy átmenjenek az első Körben az ásvány-, növény- és állatország egész hármas ciklusán [...] Ezek érik el legelőbb az emberi formát [...]" Blavatsky 1928: 223.

55 Scott-Elliott 1904: 34-44. Scott-Elliott korábban már Atlantisz történetét is megírta: Scott-Elliot 1896.

56 „Alan said. »There is so much to tell and so little time. Our ancestors came originally from this earth. They had built a great empire and a mighty science upon the Continent which your legends call 'Mu' or 'Lemuria.' At the same time, there was also a great empire upon the Continent of Atlantis. [...] There was rivalry in science. Friendly at first, but becoming bitter with the years, as each nation flaunted its achievements in the face of the other. In a few centuries their science had passed the point of development which exists here now. Not content with releasing a few crumbs

Mérföldkőnek tekinthető Pauwels és Bergier 1960-ban született átfogó, *Le matin des magiciens*[57] című kötete, amiben feltették a kérdést, hogy az emberiség 75 000 éves történelme során ismert-e a miénken kívül más műszaki civilizációt? Sőt, tovább menve, Fry említett tapasztalásához hasonlóan, a szerzők feltételezték, hogy a Föld 4500 millió éves történelme alatt az emberiség előtt is kialakulhatott fejlett civilizáció, amelynek emléke a legendákban továbbra is megtalálható. Gyakorlatilag ezzel a feltevésükkel ők voltak azok, akik megkezdték a történelmi mítoszok paleoasztronautikai remitologizációját a nyugati világban. Az eszkimó folklór alapján például feltételezték, hogy „tízezer évvel ezelőtt valamilyen felsőbb civilizáció tartotta hatalmában a Földet. A sarkvidéken deportációs területet jelölt ki" (Pauwels – Bergier 1989: 161-162), ahová „óriási acélmadarak" szállították az eszkimókat korábbi életterükről. Ők voltak azok is, akik az UFO-kutatók között azóta legendássá, megingathatatlan bizonyítékká váló bohustani barlangrajzokból feltételezték, hogy azok a Vénusz és a Föld közötti összeköttetést jelenítették meg. Állították továbbá, hogy az „amerikai indiánok szent könyve, a Popol Vuh egy olyan réges-régi civilizációról beszél, amelyben ismerték a csillagködöket és az egész Naprendszert" (Pauwels – Bergier 1989: 164). A Rámájánában és a Mahábháratában előforduló léghajókban pedig éteri erővel hajtott, többféle fémből készült repülőgépeket fedeztek fel, sőt a Mausola Purvában egy ősi atomtámadás jeleit vélték megtalálni (Pauwels – Bergier 1989: 165-166). Az 1960-as évektől fellendülő paleoasztronautikai remitologizálók tevékenységének ideológiai alapját is Pauwels és Bergier azon – egyébként már majd száz évvel korábban Blavatskynál is megjelent[58] – elképzelése adta, ami szerint a különböző vallási tradíciók szent könyvei valójában nem a mi civilizációnkhoz kötődnek, hanem egy ősi, eltűnt magas-kultúra emlékei, amelyek az évezredek során történt hagyományozódás során – folklorisztikai terminussal élve – „leromlottak", és jelentésük elhomályosodott, azaz mitizálódtak, mítosszá váltak (Pauwels – Bergier 1989: 169-170).

Valószínűsíthető, hogy a paleoasztronautika hirtelen kivirágzását Giuseppe Cocconi és Philip Morrison 1959-ben, a *Nature* folyóiratban megjelent, azóta klasszikussá vált írása is ösztönözhette, amiben a két asztrofizikus amellett érvelt, hogy a földönkívüli civilizációkkal a kapcsolatot rádiójeleken keresztül érdemes keresni (Cocconi – Morrison 1959). Jelentős inspirációt eredményezett továbbá az asztrofizikus Joszif Szamuilovics Sklovszkij és Carl Sagan 1966-ban közösen írott,

of the binding energy of the atom, as your physicists are doing now, they had learned to rotate entire masses upon the energy axis. Under the circumstances, it was inevitable that the two nations should eventually destroy each other, just as the two major nations of the earth of today are preparing to do.«" Fry 1954: 63.

57 Magyarul Pauwels–Bergier 1989.

58 Blavatsky a Titkos tanítás előszavában már a következőket írta az ősi szövegek rejtett, okkult jelentése kapcsán: „...ha megfontoljuk a következő tényeket: azt a hagyományt, hogy az ősrégi pergamentek ezreit megmentették, mikor az alexandriai könyvtár elpusztult [...] Indiának azt a hagyományát, hogy az igazi, titkos magyarázatok, melyek egyedül teszik elérhetővé a Vedákat, titkos sirboltokban és barlangokban megvannak a beavatott számára, noha az avatatlanok számára láthatatlanok; továbbá azt, hogy a buddhisták is ugyanazt hiszik saját tikos könyveikről" Blavatsky 1928: 23.

Intelligent Life in the Universe című könyve (Sagan - Shklovskiĭ 1966), amelyben a két elismert tudós a földönkívüliek látogatásának elméletével is foglalkozott. Számos kultúra tárgyi emlékeit és legendáit elemezve arra a megállapításra jutottak, hogy azok egyike sem jelent bizonyítékot egy feltételezett Földön kívüli kapcsolatra. Ennek ellenére a két asztrofizikus írását a paleoasztronautika hívei azóta is a könyvben tett megállapításokkal épp ellentétes mítoszok igazolásaként értelmezik, és félreértelmezik.[59] Minderre Sagan is kitért későbbi munkáiban, ám ezt az írását a paleoasztronautika hívei már gyakorlatilag ignorálták.[60]

Ilyen előzmények után, mindezeket az elméleteket ismerve és ötvözve jelent meg Erich von Däniken, akivel a paleoasztronautika világszerte ismertté vált. Däniken írásai (1968, 1970) Pauwels és Bergier munkásságához képest érdemi újdonságot nem hoztak, ám a két mű megjelenése közt eltelt közel egy évtized politikai történései (pl. a hidegháború csúcspontjának számító kubai rakéta-válság), az űrkutatás forradalmi eredményei (űrrepülés, Holdra-szállás), valamint a kulturális átalakulás (többek között a rock and roll, hippi-korszak, a New-Age spiritualizmusának, ezotériájának a megjelenése, vagy a posztmodernizmus) olyan miliőt eredményeztek, amelyben Däniken írása már kedvező fogadtatásra talált a tömegek irányából. A paleoasztronautika későbbi ideológusai – Dänikenhez hasonlóan – új irányt már nem voltak képesek adni az elméletnek, viszont újabb és újabb történelmi jelenség mögött vélték felfedezni az idegen civilizációk tevékenységét. Zecharia Sitchin például a sumer civilizáció keletkezését az Anunnaki[61] nevű földönkívüli fajjal hozta összefüggésbe, akik egy elnyújtott pályán keringő, a Neptunuszon túlról több ezer évenként a Napot – és a Földet – megközelítő titokzatos Nibiru bolygóról származnak (Sitchin 1976). Robert Temple ezzel szemben a *The Sirius Mystery* (1976) könyvében az első magas-kultúra kialakulását szíriuszi lények Földre érkezéséhez kötötte. David Icke pedig a paleoasztronautikát antiszemita jellegű konspirációs teóriával ötvözte könyveiben,[62] amelyek már a Sárkány-csillagképből érkező humanoid-reptiliánok földi jelenlétéről szólnak. Icke szerint ők hozták létre a Szaturnusz gyűrűi mellett a Holdat is, amik valójában csak holografikus kivetítések (Icke 2010), titokban közéjük, az Annunaki-nak nevezett reptilián fajhoz tartozik több neves közéleti személyiség is (például az USA elnökei, a brit királyi dinasztia tagjai), akik a Babilóniai Testvériség (Babylonian Brotherhood) tagjaiként egy új világrendet szeretnének megvalósítani. Elmélete szerint az első reptilián-humanoid kísérletek 200 000 - 300 000 évvel ezelőtt kezdődtek, aminek eredménye lehetett Ádám és Éva, majd körülbelül 7000 évvel ezelőtt zárultak (Icke 1999: 40). Ennek a harmadik programnak az eredménye egy olyan, már inkább Annunaki mint emberi

59 Ezzel a – forrásokat önkényesen, akár eredeti jelentésükkel ellentétesen – értelmező érvelési rendszerrel bővebben az összeesküvés-elméleteknél, illetve az alternatív tudományoknál találkozhatunk. Ilyenre szolgáltat korai példát többek között: Szováti 1967.

60 „A megvizsgált esetek között sok olyan is akadt, amelyeket később Erich von Däniken és néhány más, kritikátlan szerző a Földön kívüli kapcsolat bizonyítékaként fogadott el." Carl Sagan: *Broca agya*. http://konyv.uw.hu/fehertorpe.htm

61 Az Anunnaki (vagy Anunaki, Anunna, Ananaki stb.) az istenek egy csoportja, akik az ősi sumer, akkád, asszír és babiloni tradíciókban tűntek fel. Bővebben lásd: Black – Green 1992: 34.

62 Elsősorban a *The Robots' Rebellion* (1994) kapcsán kapott bírálatot antiszemitizmusára vonatkozólag.

faj, amely a Babilóniai Testvériség tagjaként a világot ma is irányítja (Icke 1999: 52). Icke, a babilóniai mítoszok (Annunaki) mellett merített a Bibliából és hozzá kötődő apokrifekből, de a paleoasztronautika korábbi képviselőitől (főleg Sitchin) is. Sikerét nem kis részben annak is köszönheti, hogy írása igazodik az 1990-es évektől virágkorát élő összeesküvés-elméletekhez (Barkun 2003), és a földönkívüli rejtélyhez egy újabb háttérhatalmat társított.

Már a paleoasztronautika új, vallási dimenzióba kerülését mutatják az olyan intézményesült vallási szerveződések, amelyek tanai alapvetően a földönkívüli idegenek kultuszára, szakralizálására, esetenként „istenítésére" épülnek. A Räeliánusok vagy a szcientológia tanainak és az ehhez kötődő szimbolikus, rituális antropológiai síknak az elemzése viszont már túlmutat a pusztán narratív alapú megközelítésünkön.[63]

3.2.2.3. *Apokaliptika*

Az apokaliptika megjelenését az UFO-kultúrában két síkon fedezhetjük fel. Egyrészt megjelenik az UFO-hívők és UFO-vallások tanai között, amikor a földönkívüliek megjelenését valamiféle korszakváltás vagy a végidők jeleként értelmezik. Másrészt, ez az apokaliptikus szemlélet érkezhet egyéb vallások irányából, amelyek hívei – elfogadva a földönkívüli űrhajókról szóló híreket – a bibliai Jelenések könyvében említett sátáni, vagy angyali lényekként fogják fel őket. Bármelyiket elemezzük is, egyértelműen felfedezhetők bibliai elemek a tanok mögött (pl. a 144 000 kiválasztott, Jahve, Jézus vagy a természetfeletti – esetünkben földönkívüli – lények megjelenéséhez kötődő korszakhatár).

Az apokaliptika az UFO-vallások között elsőként az Ashtar Command mozgalomnál jelent meg, amely szerint a Földön 144 000, különféle földönkívüli civilizációból származó „fénymunkás" él Ashtar parancsnok és a spirituális vezető Lord Sananda (földi inkarnációja Jézus Krisztus) alatt. Céljuk, hogy a földi, együgyű életet élő emberiség mennybe menetelét, fizikai-éteri fénylényként való újjászületését előkészítsék és levezényeljék.[64] Az Ashtar Command mozgalmat az ufológia egyik alapítójának számító George Van Tassel hozta létre, aki már az 1940-es évek végén híressé vált UFO-jelenségeket kutató szervezeteiről. 1952-től kapott – állítása szerint – telepatikus üzeneteket a földönkívüli, interdimenzionális Ashtar parancsnoktól, majd a következő évben létrehozta a „Ministry of Universal Wisdom" szervezetet. Van Tassel a földönkívüliektől azt is megtudta, hogyan kell fiatalító készüléket és időgépet építeni. 1953-tól 1977-ig Van Tassel rendezte a gyakran tízezres látogatottsággal bíró *Giant Rock Spacecraft Convention* fesztivált, ami az UFO-hívők számára ezekben az években a legjelentősebb találkozási alkalomnak számított. Mozgalma hamarosan kettészakadt, és a Robert Short vezette irányzat felvette az Ashtar Command nevet. Mivel egységes teológiájuk nem

63 A paleoasztronautika kibontakozásáról az egykori vasüggöny mögött lásd Povedák 2018.
64 http://ashtar.galactic.to/

létezett, és több tag is gyakran egymásnak ellentmondó, telepatikus „channeling" üzeneteket kapott,[65] az Ashtar Command sokkal inkább mozgalomként létezett ezután, és „hitelessége" is jelentősen csökkent (Denzler 2001: 41-44). Mitológiai szempontból Van Tassel nézeteinek fontosságát többek között az adja, hogy nála jelent meg először Jézus és a Biblia földönkívüli eredetének tana.

A földönkívüliek megnyilatkozása és ezzel az emberiség új korszakba lépése több UFO-vallás sajátosságává vált ezek után. Az 1954-ben alapított Unarius Academy of Science[66] – amely, mint nevéből is látszik, önmagát nem egyházként, hanem tudományos társaságként határozza meg – 2001-re tette az érkezést, amit a szeptember 11-i merényletek miatt szerintük elhalasztottak a földönkívüliek. Az 1967-ben létrejött, Yahweh-ban, az emberiség teremtőjében és az angyalokban is hívő Outer Dimensional Forces (ODF)[67] tagjai UFO leszálló bázist létesítettek területükön, ahonnan hitük szerint, az armageddon eljövetelekor a földönkívüliek majd elmenekítik őket.

Európában 1980-ban alakult meg a svájci Ordo Fiat Lux apokaliptikus, szinkretikus UFO vallás (Grünschloß 2003: 185-186). Alapítója a korábban több spiritiszta csoportban is résztvevő Erika Bertschinger titkárnő, aki egy lovasbalesete után magát Szűz Máriának gondolta, és állítása szerint Jézustól kapott üzeneteket. Nevét Uriellára változtatta, és aszketikus életmódot folytató csoportjával a németországi Fekete-erdőbe helyezték át központjukat 1980-ban. Eredeti, apokaliptikus tanai szerint a világot 1998-ban természeti katasztrófák és az Antarktiszról érkező náci repülő csészealjak semmisítették volna meg. Uriella szerint Isten ezt a tagok szorgalmas imádkozása miatt későbbi időpontra halasztotta, ám továbbra is állította, hogy Isten csészealjakon fogja az arra érdemes embereket megmenteni a végítéletkor.

Jól látható, hogy az apokaliptika megjelenése az UFO-kultúra keretein belül nem pusztán egy narratív, mitológiai elemként történt, hanem már maga után vonja az UFO-vallások meglétét is. Wojcik az apokaliptikus gondolkodás invazív terjedése mögött egyrészt az ilyen jellegű UFO-vallások univerzális rendre, kiszámíthatóságra, a gonosz bukásáról és a jó győzelméről szóló ígéretét tételezi fel, amely mintegy kozmikus tervként tételeződik fel (Wojcik 2003: 274), másrészt, az atom-korszak és a hidegháború bekövetkeztét, melyek félelmeire adtak választ a katasztrófa elől az emberiséget megmentő űrlény-kultuszok. Wojcik ennek tudja be azt a változást is, amely az 1930-as évek gonosz, visszataszító külsejű űrlényei és az 50-es évek pozitív humanoidjai között megfigyelhető, illetve, véleménye szerint ezért élnek több ezer évig, vagy reinkarnálódnak és válnak kvázi halhatatlanná az ilyen lények (Wojcik 2003: 276).

65 Yvonne Cole például többféle földönkívüli űrhajó érkezését és a Föld pusztulását hirdette 1994-re.
66 Az Unarius név a „Universal Articulate Interdimensional Understanding of Science" rövidítéséből származik. http://unarius.org/index.php?page=welcome-to-unarius
67 Az ODF önmagát megkülönbözteti a többi UFO-vallástól. Véleményük szerint a többi ilyen mozgalom a hitre, míg ők a tudományra építik elveiket. "The ODF's actions are based on Knowledge and Perfect Facts, not mere belief. The ODF established The Armageddon Time Ark Base Operation as an End-Time Base for The Command Ark" http://www.atabase.info/page2/page2.html

3.3. Vallástudományi értelmezés

Gyakorlatilag a komplex mitológiai értelmezés mellett a vallástudományi szempontú elemzés jelent olyan vizsgálati irányt, amely nem csupán egyes részleteket, hanem szinte az egész UFO-kultúrát képes megragadni. Ennek során Ninian Smart vallásfenomenológiáját, a vallások hét dimenzióját felvázoló elméletét érdemes alkalmazni. Ehhez természetesen feltételeznünk kell, hogy az UFO-kultúra hit alapú jelenség, ezáltal a hiedelmekhez köthető és vallási formákat is ölt.[68] Smart rendszere azt állítja, hogy minden vallás hét dimenzióban nyilvánul meg. Ezek (1) a rituális vagy gyakorlati, (2) a filozófiai vagy doktrinális, (3) a narratív vagy mitikus, (4) a tapasztalati vagy emocionális, (5) az etikai vagy jogi, (6) a társadalmi vagy szervezeti, és (7) a materiális vagy művészeti dimenzió (Smart 1996). Elméletét kiegészítve egyesek még feltételezik (8) a szakrális dimenzió szükségességét is (Molloy 2005: 7). Azt megállapítani, hogy mi tartható vallásnak, tehát egyszerűen annak vizsgálata, hogy egy jelenségnél ezeket a dimenziókat megtalálhatjuk-e. Számunkra azonban nem az a legfontosabb, hogy eldöntsük, vallás-e az UFO-kultúra, hiszen az eredmény összetett. Nem tekinthetünk ugyanis ebből a szemszögből egységesen 'az' UFO-kultúrára, hanem el kell egymástól különítenünk annak szegmenseit. Magától értetődő, hogy nem tehető egyenlőségjel pl. az intézményesült Raëliánus Mozgalom tagjai, illetve az egyszerű UFO észlelésről beszámoló egyének közé, akik a földönkívüliek irányában egyébként semmiféle spirituális attitűdöt nem mutatnak. Már a jelenség felszínes ismerete után is látható, hogy az UFO-kultúra több rétegű, azaz képes vallásként funkcionálni, zárt szubkultúrát létrehozni, működhet hitként, de megmaradhat csupán az egyének vallási nézeteinek, vernakuláris világképének egy – nem központi – részeként is. Az egyes fázisok között pedig nem találhatunk hirtelen és egyértelmű átmeneteket.

Sőt, ha figyelembe vesszük azt is, hogy maguk az intézményesült UFO-hívő mozgalmak sem egyformán tekintenek magukra, a kép még bonyolultabbá válik. Míg a Raëliánus Mozgalom magát is gyakran Raëliánus vallásként nevezi meg, addig a legnagyobb, UFO-vallásnak minősített szervezetek, mint az 1950-es években alapított Aetherieus Society önmagát nemzetközi spirituális mozgalomként határozza meg,[69] az 1954 óta működő Unarius Academy of Science pedig – ahogy a neve is jelzi – elsősorban oktatási és tudományos társaságként.[70] Számunkra persze az, hogy ezek magukat miként definiálják, másodlagos, ám egyértelműen jelzi, hogy az UFO-vallások sem egyformák, hanem tanaikon túlmenően számtalan eltérés tapasztalható közöttük. Míg egyesek kifejlett rítusokkal és gazdag

68 Természetesen tudjuk, hogy nem lehetséges az UFO-kultúra teljességét vallásként értelmezni, hiszen annál lényegesen összetettebb, semhogy egységesen kezeljük. Lásd fenntebb!

69 „The Aetherius Society is an international spiritual organization dedicated to spreading, and acting upon, the teachings of advanced extraterrestrial intelligences. In great compassion, these beings recognize the extent of suffering on Earth and have made countless sacrifices in their mission to help us to create a better world." https://www.aetherius.org/overview/

70 „...a nonprofit educational foundation. As a spiritual school the Academy offers a comprehensive curriculum of self-mastery, based on the interdimensional understanding of energy—the joining of science and spirit" http://unarius.org/

mitológiával rendelkeznek, másoknál ezek felszínesebbek, vagy egyáltalán nincsenek meg. Egyes csoportok rendszeres dicsőítő alkalmakat rendeznek, mások teljes mértékben az interneten léteznek. Smart elméletének vonzerejét nem is az adja esetünkben, hogy segítségével eldönthetjük, vajon mikortól válik vallássá az UFO-hit, hanem a komplex módszertan, ami a jelenséget több síkon képes megragadni és ami alapján konzekvensen és koherensen elemezhetővé válik az UFO-kultúra hét (vagy a kiegészítéssel nyolc) megnyilvánulási síkja.

3.3.1 Az UFO-kultúra dimenziói

A Smart-féle dimenziók tehát lehetőséget adnak arra, hogy az UFO-kultúrát teljességében holisztikusan, majd minden részletre kitérve elemezzük. Az egyes dimenziók természetesen nem egyforma szereppel rendelkeznek, aminek következtében nem azonos mélységű és terjedelmű következtetések levonására adnak lehetőséget.

A korábban már ismertetett *narratív, mitológiai sík* például az egész UFO-jelenség alapját adja, így az ebből levonható következtetések kifejezetten sokrétűek és gazdagok.[71] Ezzel szemben az *etikai vagy jogi dimenzió* tapasztalatai felszínesebbek, mivel ezek gyakorlatilag csak az intézményesült UFO-vallásoknál fordulhatnak elő, amelyek már bejegyzett szervezetként, saját maguk által felállított etikai elvek alapján működnek.

A *társadalmi/intézményes dimenzió* alapvetően két fő megnyilvánulási formával rendelkezik. Ide sorolhatók egyrészt a korábban már említett UFO-kutató szervezetek (BUFON, MUFORA, CUFOS stb.), amelyek elsősorban a tagok információcseréjét, a szakmai együttműködést, kutatást és az ismeretterjesztést hivatottak végezni, gyakran folyóiratokat is kiadnak, ám önmagukban csak érintőlegesen csatlakoznak az UFO-kultúra vallási értelmezéséhez. Másrészt, ide tartoznak az ún. intézményesült UFO-vallások.[72] Ez alatt összefoglalóan azokat a vallási csoportosulásokat értjük, amelyek a földönkívüli – mint az emberiség sorsát alapvetően befolyásoló – intelligens létformákba vetett hitre épülnek és a velük való kapcsolatfelvételt célozzák meg. Működésük és jellemzőik alapján egyszerre

71 Mivel a tanulmányban a narratív dimenzió elemzése korábban már megtörtént, így ezen a ponton nem térünk ki rá részletesen.

72 A szakirodalomban vita alakult ki a megfelelő terminus kapcsán. Egyesek, pl. Paul Brian Thomas (2010: 61-62) az ETI-religion (Extra Terrastrial Religion = Földönkívüli Vallás) kifejezést tágabbnak és megfelelőbbnek érzik, mint az UFO-religiont. Mivel azonban a magyar köznyelvben az UFO-t a repülő csészealj mellett annak utasára, az ufonautára is használják, így jelen tanulmányban magyarul az UFO-vallást használom, annak ellenére, hogy angolul ez valóban pontatlan és leszűkítő. A földönkívüli megjelölés kapcsán viszont épp a magyar nyelv válhat problematikussá, hiszen ez szinte minden mitológiai eredetű, nem földi spirituális lényre vonatkoztatható. Mivel azonban az UFO-jelenség alapvetően hivatalos teológia nélküli, a populáris kultúrában létező ún. grassroots-movement (alulról építkező mozgalom), így a populáris kultúra nyelvezetét használjuk a terminológia alkalmazásakor is. A földönkívüli fogalma itt pedig egyértelműen az idegen bolygóról érkező űrhajósokat jelöli.

hordoznak tudományos, pszeudo-tudományos, science-fiction és a vallási jegyeket (Zeller 2011: 666).

Az első UFO-vallások az 1950-es évektől kezdve jöttek létre, ám előfutáruk, az I AM Religious Activity[73] (VAGYOK Vallásos Mozgalom) már 1932-ben formálódott az Egyesült Államokban. Habár az I AM alapítója, Guy Ballard (1878-1939), önmagát és mozgalmát kereszténynek tartotta, valójában közelebb állt a teozófiához és brikolázs vallási tanai között a New Age előzményei is megtalálhatók voltak.[74] Az 1934-ben megjelent *Unveiled Mysteries* című könyvében a reinkarnáció, a Jézustól kapott üzenetek, az amerikai patriotizmus és kiválasztottság tana mellett kapott helyet a Vénuszon élő, rendkívül fejlett technológiával és spiritualitással rendelkező földönkívüli lényekkel folytatott kommunikáció is. Az I AM mindennek ellenére még nem tekinthető UFO-vallásnak, hiszen – ahogy Stupple megfogalmazza – a 12 földönkívüli mesterrel való találkozás csak parciális jelentőséggel bír az amúgy leginkább Blavatsky teozófiájára építő tanok között (Stupple 1984). Sőt, ha jobban megvizsgáljuk, az UFO-kultúra legfontosabb elemei is (a földön kívüli, más világokból érkező, nálunk fejlettebb lények, akiktől az arra kiválasztott személyek üzeneteket és tanítást kapnak) közvetlenül a teozófiai mozgalomra vezethetők vissza. Blavatsky maga is meg volt győződve arról, hogy a teozófiai mozgalom valójában két szellemi mestere – akik gyermekkora óta spirituális módon őrködtek felette – a tibeti Morya Mahatma és Koot Hoomi Mahatma vezetésével jött létre (Blavatsky 1928: v-vi.), és a Teozófus Testvériség célja nem más, mint az ilyen spirituális jellegű tanításokat kommunikálni az emberiség felé, ezáltal hozzájárulva fajunk morális és spirituális fejlődéséhez. „Ez a Testvériség elérkezettnek látta az időt, hogy a nyugatnak, a Sötét Korszak (a Kali-Yuga) első ötezer esztendejének végével kiadjon néhány olyan igazságot, amely alkalmas arra, hogy a »materializmus haladását meggátolja és a szellemi öngyilkosságra való hajlamot gyengítse«" (Blavatsky 1928: vi). Az ilyen megvilágosodott mesterek tanításai pedig rendszerint az emberiség bölcsességét, a béke korszakának eljövetelét, valamint a káros folyamatok és katasztrófák elkerülését szolgálták (Partridge 2003: 11). Sőt, Blavatsky már vallotta, hogy „mind a Naprendszerünkben, mind azon kívül számtalan más manvantarikus bolygólánc van, amelyekben értelmes lények élnek" (Blavatsky 2011: 128). Sőt, jobban megvizsgálva, a későbbi összeesküvés-elmélet jellegű teória arról, hogy a Phobos valójában nem is a Mars holdja, már szintén megjelent nála (persze a földönkívüli bázis elmélet még nem): „a Marsnak két holdja van, amelyekhez nincs joga... A Phobos, amit a 'belső' holdnak tartanak, egyáltalán nem hold. Amint ezt Laplace már régen és Faye napjainkban megjegyezték (lásd: Comptes Rendus, XC. köt. 569. o.), a Phobos periódusideje túlságosan rövid. Ezért 'valami hibának kell lenni az elmélet alapgondolatában' – ahogyan Faye helyesen észrevette..." (Blavatsky 2011: 128). A teozófia tanaiból való közvetlen merítést erősíti az a tény is, hogy az

73 A csoport neve Isten Mózesnek tett „Vagyok, aki vagyok" (Exodus 3,14) kinyilatkoztatására utal. Tanaikról, történelmükről bővebben lásd: http://www.meta-religion.com/New_religious_groups/Groups/Esoteric_occult/the_i_am_religious_activity.htm; https://www.britannica.com/topic/I-AM-movement

74 Bővebben lásd http://www.relinfo.ch/ofl/info.html

1940-50-es évek UFO-lázára reflektáló első vallási jellegű reakciók jelentős része valójában teozófus gyökerekkel rendelkező személyekhez kötődött. Partridge említi meg, hogy Violet Gilbert, aki állítása szerint 1939-óta kapcsolatban állt az „űrbéli testvérekkel" (space brothers), és 1956-ban háromórás kirándulást tett egy űrhajón a Vénuszra, majd a Cosmic Star Temple vezetője is volt egy ideig, maga is korábbi teozófus volt (Partridge 2003: 9). Desmond Leslie és George Adamski kapcsán pedig megemlíti, hogy a *The Flying Saucers Have Landed* című kötetük (1953) nem csupán a legalapvetőbb teozófiai szakirodalmakat adja meg hivatkozásként – pl. Blavatsky, Besant, Leadbeater, Bailey, Dion Fortune, Rudolf Steiner és Paramhansa Yoganda – hanem az általa leír találkozás-élmény, és a benne szereplő humanoid földönkívüliek is leginkább Blavatskynak Koot Hoomival lezajlott kapcsolatára hasonlítanak (Partridge 2003: 13-16). Partridge összefoglalóan a spirituális mesterek alábbi tulajdonságai miatt gondolja úgy, hogy az ufonauták és a teozófia spirituális lényei között közvetlen kapcsolatok léteznek: a) mindkettő az emberiség jobb sorsáért aggódik, b) felsőbb morális és spirituális vezetőkként működnek, c) értik a kozmosz fizikai természetét, d) felsőbbrendű tudásuk túlnő a tudomány és technika ismeretein (Partridge 2003: 11). Mindezek mellett természetesen különbségek is felfedezhetők, ám, ahogy Partridge kiemelte, „a megdöbbentő hasonlóságok mellett az eltérések felszínesek" (Partridge 2003: 12).

Az intézményes dimenzió legnagyobb kutatói érdeklődésre számot tartó aspektusát az intézményesült UFO-vallások jelentik. Ezek száma azonban napjainkban nehezen meghatározható. A J. Gordon Melton szerkesztette *Encyclopedia of American Religions* huszonhárom repülő csészealj csoportosulást nevezett meg (2003), míg James R. Lewis huszonötöt sorolt fel (Lewis 2000). Ezek egy része világszerte elterjedt, és jelentősebb taglétszámmal rendelkezik (a Raëliánusok saját bevallásuk szerint 2013-ban 90 országban, mintegy 90 000 fős tagsággal voltak jelen)[75], mások csak regionálisan ismertek, ám léteznek köztük csupán online működő mozgalmak is. Egyesek élettartama több évtizedre tehető, míg mások csak szalmalángszerű fellángolások. A hosszabb életű szervezetek esetében is gyakori, hogy a karizmatikus vezető halála után gyorsan veszítenek népszerűségükből és akár jelentéktelenné is válhatnak. A helyzet bonyolultságát fokozza, hogy néhány esetben nem egyértelmű az sem, hogy egy szervezet UFO-vallásnak minősíthető-e. Grünschloss az 1954-ben alapított Szcientológia alapvető mítoszainak (többek között az ember halhatatlan spirituális lényként való felfogása, a folyamatos szellemi fejlődés szüksége, valamint L. Ron Hubbard science-fiction írásai) elemzése alapján sorolta az UFO-vallásokhoz (Lewis 2000: 266-268). Megállapítását támasztja alá már a Szcientológia Egyház önmeghatározása is, mely szerint: „Maga a Szcientológia annyit jelent: »a szellem tanulmányozása és kezelése önmagával, univerzumokkal és más életformákkal való viszonyában«."[76]

75 https://en.wikipedia.org/wiki/Ra%C3%ABlism#/media/File:Ra%C3%ABlian_Membership_Estimates.png

76 http://www.szcientologia.org.hu/what-is-scientology/scientology-background/first-dianetics-then-scientology.html#slide6

Mindezek mellett azt is hangsúlyozni kell, hogy az UFO-vallások, valamint az UFO-hit befolyása össztársadalmi méretekben a szervezetek tényleges létszámánál lényegesen nagyobb,[77] sok esetben magukat a vallásokat és azok teológusait is kihívás elé állítják, és válaszok megfogalmazására késztetik. Az exoteológia, vagy asztroteológia például azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy ha ténylegesen léteznének földönkívüli értelmes létformák, akkor az milyen, a vallásokra is visszaható következményekkel járna. A kereszténység esetében felmerül a kérdés, hogy ezek a lények is eredendően bűnösek és megváltásra szorulnak, vagy Krisztus értük is szenvedett-e? (O'Meara 1999; Haught 2001) Továbbá, vajon lenne-e lehetőség exo-misszióra, azaz megtérítésükre? (Jennings 1978)

A *filozófiai/doktrinális dimenziót* is alapvetően az intézményesült UFO-vallások tanai között lehet felfedezni, amelyeket egytől-egyig felsorolni lehetetlenség lenne. Annak ellenére, hogy magára az UFO-kultúrára, és ezen belül az UFO-vallásokra sem tekinthetünk egységesen, az eltérések mellett mégis felfedezhetünk minden UFO-vallásra jellemző közös vonásokat.[78] Ezeket John Saliba hat, karakterisztikusan jellemző csoportba sorolta (Saliba 2006: 105), amelyeket kiegészíthetünk további négy, általánosan fellelhető tulajdonsággal. Saliba szerint:

(1) Minden ilyen vallás természetes módon hisz a földönkívüli intelligens létformák létében, amelyek a Földön rendszeresen látogatást tesznek. Egyesek szerint ezek a lények a Naprendszerünkben állomásoznak.
(2) Minden UFO vallás hangsúlyozza a földönkívüliekkel folyamatosan fennálló kapcsolatot. Jelentős részük szerint a földönkívüli civilizációk a történelem során többször is beavatkoztak az emberi kultúra fejlődésébe.
(3) Állítják, hogy a földönkívüliek rendszeresen kapcsolatba lépnek egyénekkel. A kiválasztott személyek különleges képességeket nyernek: próféták, gyógyítók, jövendőmondók, közvetítők válnak belőlük. Többen hiszik, hogy a földönkívüli lények emberi alakban már köztünk élnek.
(4) Habár léteznek olyan vélekedések, melyek démonizálják a földönkívülieket, az UFO vallások szerint a földönkívüliek segítő szándékkal érkeznek a Földre, megelőzni az elkerülhetetlennek tűnő természeti vagy nukleáris katasztrófát.
(5) Hiszik, hogy a földönkívüliek érkezésének nyilvánosságra hozatalával új korszak köszönt az emberiségre, robbanásszerű technikai és spirituális fejlődéssel. Egyesek a földönkívüliek érkezéséhez apokaliptikus víziókat kötnek.
(6) Minden ilyen szervezet hangsúlyozza, hogy a földönkívüliekkel való kapcsolatfelvételre az emberiségnek spirituális és mentális úton elő kell készülnie.

77 "[T]ens of millions of adults in the United States believe that some UFOs are manifestations of an un-Earthly intelligence. In other words, that belief is not confined to an aberrant few but, rather, its burgeoning in the last half of the twentieth century is a major cultural event that warrants further studies by social scientists, including those with special interests in religion" Lewis 1998: 355.

78 Jelen tanulmányban nincs terünk arra, hogy a különböző UFO-vallásokat egyenként és részletesen ismertessük. A korábbi fejezetekben néhányról szóltunk már több-kevesebb részletességgel. Az egyik legjobb összegzés róluk Partridge 2003, valamint Battaglia 2005, és a *Nova Religio* 2006 (10) száma.

Ezeken túl közös jellemzők:

(7) Az UFO vallásokban Isten vagy nem jelenik meg, vagy szerepe másodlagos, a háttérbe szorul, és kimerül annyiban, hogy mindent ő teremtett és mindent átjár.[79] Különleges, rítusokban megnyilvánuló tisztelettel irányában azonban nem találkozhatunk.
(8) Különböző mértékben ugyan, de minden ilyen szervezet épít az intézményesült „történelmi egyházak" tanaira. Ezek közül elsősorban a kereszténység válik meghatározóvá, ami nyilvánvalóan összefüggésben van azzal, hogy az UFO-kultúra a főként a kereszténységen alapuló „nyugati kultúrkörből" nőtt ki. Ez figyelhető meg a paleoasztronautikai mítoszok esetében előforduló remitologizációnál is, ami a sokszor a Biblia egyes részeit értelmezi újra. De felhasználják többek között a hinduizmus, buddhizmus és a kínai filozófiák tanait, szereplőit. Több helyen megjelenik a karma, a reinkarnáció fogalma, és Jézus mellett Sri Krishna, Buddha, Lao-ce személye is, mint a magasabb rendű létformák földi megjelenései.[80]
(9) Alapvetően ellenkulturális csoportok, önmagukat a többségi nézetekkel szemben, azok alternatívájaként, a tradíciók és a világról alkotott tudás valódi ismerőiként határozzák meg.
(10) Működésükre jellemző az összeesküvés-elmélet jellegű gondolkodásmód.

Az UFO-vallások filozófiája mindezek mellett erőteljesen merít más vallások tradícióiból is. Ahogy korábban láthattuk, a keleti filozófiákra visszanyúlva jellemzőjük a karmában, reinkarnációban való hit, a csakrák, az asztrális utazás, de többüknél is megjelenik az Isten-hit, a megváltás-tana, miközben a világ-féltés és természetvédelem mögött a panteizmus is felfedezhető, de társíthatók hozzá olyan keresztény fogalmak, mint a bűn (az emberiség bűnös módon él, nem törődve a Földdel, rosszul használja tudását), és a megváltás (a világ pusztulásától majd a földönkívüliek vezetésével menekülhetünk meg).

Ezen a ponton, nem elválva az eddigi gondolatmenettől átjutunk a *tapasztalati/emocionális dimenzió* területére. Partridge hangsúlyozza, hogy az UFO-vallásokra a tipikusan vallási, spirituális tanok mellett jellemző egyfajta „fizikalizmus" is (2003: 21-22). A „fizikális vallás" kifejezés alatt nem „tudomány(os) vallást" ért, mivel az UFO-vallások tanait nem lehet egyértelműen „tudományosként" aposztrofálni, hiszen nem a tudományon, hanem sokkal inkább az alternatív-tudományokon alapulnak, ezért Partridge egy olyan jellemzőként határozza meg, ami alapján sorba állíthatók az egyes csoportok. Terminusának lényege, hogy az egyes UFO-vallások között különbséget lehet tenni az alapján, hogy milyen

79 Az Aetherius Societynél: „We all come from the Divine source – and we will all eventually return to this source. It is known by many names – God, Brahma, Jehovah etc, and is described differently by different faiths. It is eternal, all-powerful and all-knowing. It exists everywhere – and it is everything. In fact, it is more even than that." https://www.aetherius.org/key-beliefs/

80 Az Aetherius Society tanai szerint ők, és mellettük Konfuciusz és Sri Patanjali mind a Naprendszerben létező, magasabb frekvenciákon vibráló, emiatt számunkra láthatatlan civilizációkból érkező „kozmikus mesterek", akik az emberiséget segítő céllal érkeztek bolygónkra. Bővebben lásd https://www.aetherius.org/key-beliefs/

mértékben beszélnek fizikális valóságként, tapasztalásként olyan jelenségekről, mint a spirituális kommunikáció, a „channelling", és mennyire tételezik fel valóságként Isten létét. Ennek alapján Partridge leginkább egy skála mentén gondolkodik, aminek egyik végletén az olyan szervezetek állnak, amelyek valójában sem Istenben, sem a természetfelettiben nem hisznek, miközben hangsúlyosak tanaik közt a tudományos-technikai koncepciók pl. klónozás a Raëlianusok esetében (erős fizikalizmus), míg a másik véglet teljes mértékben meg van győződve a természetfeletti erők létéről, továbbá vallják, hogy a földönkívüliek a spirituális evolúciónak olyan szintjére jutottak el, amely közelebb áll Istenhez, illetve Isten kozmikus törvényei alapján léteznek pl. a Mark-Age mozgalom, vagy elfogadják a paranormális képességeket, a jövőbelátást és távgyógyítást, pl. Fiat Lux mozgalom[81] (gyenge fizikalizmus). Ebből a szempontból az UFO-vallás egyszerre tekinthető a világ varázstalanításának és újra-varázsolásának (disenchantment / re-enchantment) is egyben (Grünschloß 2003: 189).

Ha a *rituális dimenzió* kapcsán folytatjuk vizsgálódásainkat, a kutatható jelenségek tárháza rendkívüli mértékben kiszélesedik. Egyrészt, a rítus megnevezése már önmagában lehetővé teszi, hogy az UFO-kutatók éves gyűléseitől kezdve a gabonakörök környékén lezajló UFO-megfigyelő alkalmak, a leghíresebb UFO-katasztrófák helyszínére történő turizmus, de az intézményesült UFO-vallások szertartásai is ide sorolhatók. Persze, csak attól, hogy a jelenségnek létezik rituális dimenziója, még nem nevezhetjük automatikusan vallásnak. Az UFO-találkozók, ahol különféle előadásokat, beszámolókat, beszélgetéseket, könyvvásárt látogathatnak a résztvevők sokkal inkább egy szakmai kongresszus jellegét mutatják, semmint egy vallásos jelenségét, az UFO-fesztiválok pedig – ahogy nevük is mutatja – elsősorban szórakoztató jellegű rendezvények. Habár ezek közül az egyik legjelentősebbet, az 1954-től 1977-ig megrendezett *Giant Rock Spacecraft Convention* rendezvényt, amelyen évente nagyjából tízezren vettek részt, épp a *The Ministry of Universal Wisdom*, és a *The College of Universal Wisdom* vallási jellegű UFO-mozgalmak karizmatikus vezetője, George Van Tassel (1910-1978) hívta életre.[82] A világ számos pontján (pl. Exeter UFO Festival, Exeter, New Hampshire; Alien Festival Capilla Del Monte, Argentína; Awakening UFO & Conscious Life Expo, Manchester, Anglia; Shag Harbour UFO Festival, Shag Harbour, Kanada; Cardwell UFO Festival, Ausztrália) rendeznek hasonló koreográfia alapján, általában egy lokális UFO észlelés emlékére ünnepségeket. A McMinnville-ben (Oregon) rendezett *McMenamins UFO fesztivál*[83] például a helyi, 1950. május 11-én történt első típusú találkozásnak állít emléket, amikor egy helyi farmer és felesége Paul és Evelyn Trent lefényképeztek egy korong alakú, lassan lebegő ufót. A Condon-bizottság szerint a képek nem hamisítottak, így a róluk szóló diskurzus az UFO-kultúra egyik sarokkövévé vált. Az Egyesült Államok második

81 A Raëlianus Egyházról bővebben lásd Chryssides 2003, míg a Fiat Lux-ról Grünschloß 2003: 185-186.

82 Van Tassel az 1950-es évek UFO-kontaktjainak egyike volt, aki a földönkívüliektől kapott tudás alapján 1954-ben kezdett hozzá az általa integratron-nak nevezett „megfiatalító, antigravitációs és időgép" megalkotásához. http://www.labyrinthina.com/amazing-integratron-at-giant-rock.html

83 A fesztivált 2000 óta rendezik meg. http://ufofest.com/festival-info/history/

legnagyobb UFO-fesztiválján a szervezők szkeptikusokat és hívőket egyaránt várnak, mivel a rendezvénnyel nem valamit megerősíteni vagy cáfolni szeretnének, hanem ünnepelni. Saját szavaikkal: „Talán soha nem fogjuk megtudni, mi történt valójában azon a nyári éjjelen 1950-ben. Sőt, maguk Trenték sem voltak soha biztosak benne. Amit viszont tudunk, hogy egy ilyen jelentős földönkívüli esemény, ami itt történik a saját házunk táján, megérdemel egy oltári nagy partit!"[84] Hasonlóképp, a Roswellbe látogatók sem mind UFO-hívők, hanem sokan közülük kíváncsi turisták, akiket a feltételezett UFO-katasztrófára kiépített szórakoztató ipar vonz. Maga Roswell mindennek ellenére az UFO-kultúra legfontosabb szakrális helyszínének számít, saját reklámjuk szerint a *Világ UFO-Fővárosa* (UFO Capital of the World), amely jellegében, az ott található lehetőségekben, szolgáltatásokban és a látogatók viselkedésében leginkább egy-egy népszerű búcsújáróhellyel és vidámparkkal egyszerre mutat nagyfokú hasonlóságot, és a látogatók motivációi is hasonlóak lehetnek. Az UFO-fesztivál programjai között az előadások mellett UFO-futóverseny, auto-bemutató, UFO-maszk verseny, UFO-dal verseny, ablakdekorációs megmérettetés és planetáriumi lézer show is szerepelnek, sőt a fesztivál saját útlevelet is kibocsát az esemény időtartamára.[85]

Ennél lényegesen egyértelműbb vallási jellege van a különféle UFO-vallások összejöveteleinek, szertartásainak, bár a rengeteg ilyen jellegű csoportosulás különféle rítusainak leírására jelenleg nincs terünk. Jól láthatóan léteznek közöttük egészen kidolgozott rituáléval – és minden hozzá kapcsolódó kellékkel, szimbólumokkal – rendelkező csoportok, míg mások lényegesen ad-hoc jellegűbbek. A Fiat Lux például szigorú regulák szerint működik. A katolikus szerzetesrendekhez hasonlóan, a Fiat Lux szerzetesi közösségébe belépő hívek is új, spirituális nevet kapnak, fehér ruhában járnak, időt fordítanak a szemlélődésre és imádkozásra, emellett betartják a cölibátus előírásait és vegetáriánusok. Mindezek mellett vasárnaponként szertartásokat tartanak, amelyeken megkapják Jézus üzeneteit, amit spirituális gyógyítás követ (Grünschloß 2003: 185). A Raëlinánus Mozgalomnak pedig felnőtt keresztelésen való részvétellel válhatnak tagjaivá a csatlakozni szándékozók. Ennek során a „pap" a keresztelkedni vágyó személy homlokára helyezi a kezét annak érdekében, hogy annak „genetikai információját" továbbíthassa a földönkívüliek felé. A ceremónia délután 3 és 4 óra között zajlik, amikor – hitük szerint – egy űrhajó összegyűjti az információkat. A raëlinánus temetések forgatókönyve szerint az elhunyt hamvait egy erdőben szórják szét, amivel azt kívánják kifejezni, hogy mindannyian egyek vagyunk a végtelennel és értékelnünk kell minden pillanatot az életben.[86]

A *materiális vagy művészeti dimenzió* az eddigiekhez hasonlóan tág jelenségeket ölel fel, és ez sem statikus, hanem időben változó jellemzőkkel bír. Az 1950-es években más műfajokban és más karakterjegyekkel volt megfigyelhető, mint napjainkban, sőt, ezen túl a regionális eltérések is jelentősek. Mindezek mellett az UFO-kultúrához kötődő alkotások egyike sem elemezhető csak önmagában,

84 http://ufofest.com/wp-content/uploads/2013/04/UFOHistory3.05.pdf [saját fordítás]

85 http://www.ufofestivalroswell.com/

86 http://content.time.com/time/nation/article/0,8599,404175,00.html

hanem a róla szóló diskurzus kereteihez kell kötni. Ebben nyerik el ugyanis szimbolikus jelentéstartalmukat, miközben maguk is a diskurzusnak a szerves részeit képezik. Egy UFO-elrablás beszámolójában az űrhajóról, annak utasairól készült rajzok ugyanolyan fontos részét képezik a történetnek, mint a róluk szóló narratíva, miközben egyik sem választható el a másiktól. Rothstein ehhez még hozzáfűzi, hogy az ilyen alkotások más jelentéstartalommal bírnak a benne hívők és a szkeptikusok számára. Előbbieknek a valóság megtapasztalását, míg utóbbiaknak egy abszurd képzelgést testesítik meg (Rothstein 1996: 270). Ezen túlmenően – tehetjük hozzá – természetesnek számít, hogy a kutatók szemében egy újabb olvasat fogalmazódik meg. Az ufonauták ábrázolásai (kis szürke, magas szőke stb.) például az elemzők számára nem csak külső formai jegyek, hanem kapcsolódási pontok tükröződései is. Az Adamskinél megjelenő, Vénuszról érkező humanoid ufonauták például egyértelműen jelzik az UFO-kultúra és a teozófia közötti kapcsolatokat (Blavatsky is vénuszi mesterekkel állt összeköttetésben) (Rothstein 1996: 274-275), Az 1930-as évek képregényeiben uralkodó, akkor még gonosz, bogár-szemű, csápos űrlény-ábrázolások, és az 1950-es évek beszámolóinak emberszerűbb űrlényei, akik az emberiség sorsa felett aggódnak, pedig jól érzékeltetik a két világháború közötti időszak, valamint a hidegháború atomkorszakának eltérő félelmeit. Míg a II. világháború előtt a Földet meghódítani szándékozó, gonosz űrlények megjelenítései uralkodtak, később nagyon is földi félelmek erősödtek fel, előtérbe tolva az utopikus földönkívüli civilizációból érkező, telepatikus úton kommunikáló, jó szándékú, emberfeletti képességekkel bíró űrlény-ábrázolásokat (Wojcik 2003: 276).

A materiális dimenzió részét képezi egyrészt minden szemantikai síkkal bíró UFO-reprezentáció. Ezek lehetnek:

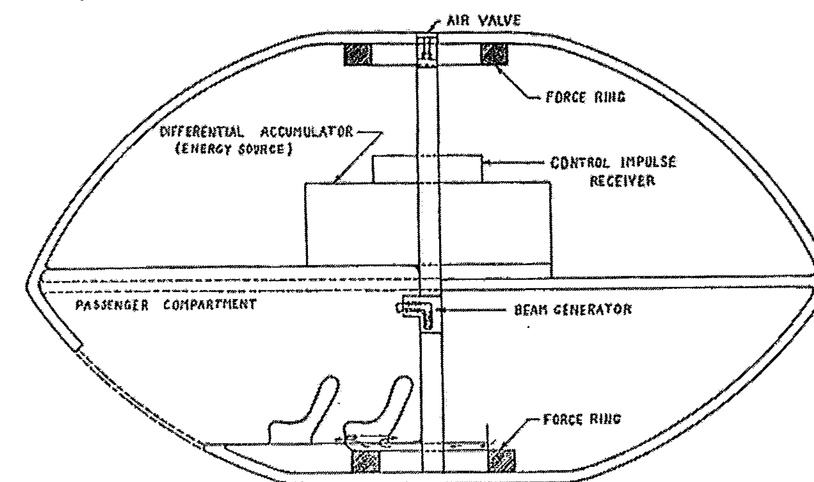
a) Az idegenekkel kapcsolatban hírközlésként, sajtóban megjelent, hitelesnek felfogott fényképek a lezuhant ufonautákról, űrhajóikról, az általuk hátrahagyott tárgyakról, jelekről. Ide, a jelek közé sorolhatjuk a gabonaköröket, amelyek az 1970-es évek végétől jelentek meg Dél-Angliában, majd nagyjából egy évtizeddel később váltak hirtelen médiaszenzációvá és terjedtek el többfelé Európában, Amerikában, Kanadában, Ausztráliában (Meder 2007: 135). Egyik elképzelés szerint, a gabonaköröket valójában földönkívüliek hozták létre, és a körök területén kiemelkedő sugárzás mérhető, míg más elképzelés szerint valamiféle jelek lennének, amivel az idegen civilizációk figyelmeztetik az emberiséget.[87] Sőt, maga a repülő csészealj forma is egy ikonográfiailag értelmezhető szimbólum. Jung például az egész UFO-jelenség mögött a hidegháború korának világháborús félelmein túl, egyéb elemi ösztönöket is – így a szexualitást, valamint a bizonytalanság érzetét – felfedezni vélt, amit elsősorban magából az idegen űrhajók alakjából vezetett le. „Az ufójelenség szexuális aspektusa ezért érdemli meg a figyelmünket, mivel

87 Emellett sokféle értelmezés létezik. Theo Meder az „UFO-hívők" között kétfajta hozzáállást különböztetett meg. Egyik csoportba, amelynek a „croppies" („gabonások") nevet adta, azokat sorolta, akik mintegy ezoterikus new age turistaként látogatták a gabonaköröket, míg a „cerealisták" közé azokat, akik ezt kutatási céllal tették (mérőműszerekkel, ingákkal stb.) Meder 2007: 136.

megmutatja, hogy egy olyan hatalmas ösztön, mint a szexualitás, részt vesz a jelenség struktúrájában. Feltehetően nem véletlen, hogy az egyik álomban női, a másikban pedig férfi szimbólum jelenik meg – azokkal a hírekkel összhangban, amelyek lencse- és szivaralakú ufókról számolnak be –, mert ahol az egyik megjelenik, a hozzá tartozó másikat is várhatja az ember [...] Az ufóélménnyel kapcsolatos pszichológiai élmény lényege a kerek valaminek, vagyis a teljességszimbólumnak és a mandalaszerkezetekben kifejeződő archetípusnak a víziója vagy legendája. A tapasztalatok szerint ilyen víziók többnyire olyan helyzetekben jelentkeznek, amelyekre zavar és tanácstalanság jellemző [...] a gondoskodó és védelmező kör összetartja a bizonytalanságban szétfolyó Egészet" (Jung 1959/2000: 56, 136).

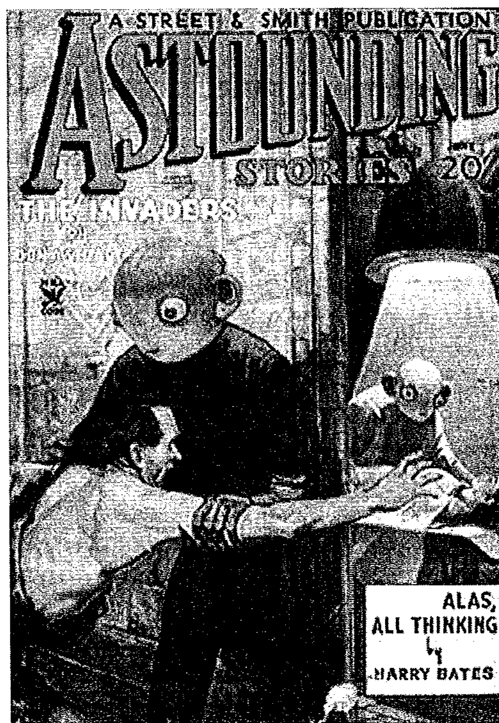
b) Másrészt, ide sorolhatók az újraértelmezett korábbi műalkotások, amiken utólag vélnek felfedezni földönkívüli jelenlétet. Ezekről korábban, a paleoasztronautika kapcsán megjelenő remitologizációs trendeknél már szóltunk, jelezvén, hogy nem kortárs műalkotásokkal, hanem azok szimbolikus jelentéstartalmának újraértelemzéseivel van dolgunk. A paleoasztronautika klasszikusainak köszönhetően, az 1960-as években így váltak az UFO-kultúra elemeivé olyan, korábban ahhoz nem kötődő alkotások, mint a bohustani barlangrajzok, a baalbeki romok, vagy a piramisok.

c) Harmadrészt, a materiális dimenzió részét képezik a saját UFO-élményeket megjelenítő alkotások. Ennek, a kortárs UFO-művészetnek, látomásos festészetnek elemzését adja Daniel Wojcik, aki a kommunizmus idején Romániából a Dunát átúszva Jugoszláviába, majd onnan az Egyesült Államokba menekülő Ionel Talpazan (1955-2015) festményeit, és ezeken keresztül az alkotó életútját is elemzi (Wojcik 2016: 217-226).



4. ábra. Fry rajza az UFO belsejéről, amelyben utazott 1950. július 4-én.
Forrás: https://danielfry.com/daniels-writings/white-sands-incident/

d) Negyedrészt, az UFO-kultúra materiális síkja magába foglalja a kommercializált tömegtermékeket is, amelyek elsősorban szórakoztató céllal készültek és felhasználásuk is jórészt a különböző fesztiválok keretében zajlik. A különféle UFO-maszkok, egyenruhák, kiegészítő kellékek alapvetően a sci-fi filmekre, valamint az időközben ikonikussá vált UFO ábrázolásokra építenek. Külön érdemes említeni az UFO-kultúrához kötődő képregényeket, amelyek az ilyen témájú filmeket megelőzve, már az 1930-as években népszerűvé váltak az Egyesült Államokban. Ezek nem pusztán a későbbi sci-fi filmeknek adhattak inspirációt, hanem akár a találkozás-élményeket is befolyásolhatták. Rothstein hívja fel a figyelmet az *Astounding Stories* magazin 1935 júniusi számának borítójára, amelyen épp egy UFO-elrablást jelenítenek meg, közel három évtizeddel megelőzve az ilyen témájú narratíva megjelenését (Rothstein 1996: 279-280). Persze, hozzá kell fűznünk, egy ilyen hasonlóság még nem igazolhat szerves kapcsolatot a kettő között, főként nem ilyen időtávlatból.



5. ábra. UFO-elrablás megjelenítése az Astounding Stories magazin 1935 júniusi borítóján.
Forrás: http://lh5.google.co.uk/abramsv/R3GxQ0KUdBI/AAAAAAAABuE/xdPAioDREvE/s1600-h/ast_3506.jpg

e) Külön kell megemlíteni az UFO-hívő vallásos közösségekben megjelenő szimbolikus és művészeti alkotásokat, így elsősorban az Aetherius Társaság vagy a Raëliánus Mozgalom jelképeit, rituális öltözékeit, épületeit, az általuk használt szimbolikát. Ezekről összefoglalóan megállapíthatók, hogy jelképeik jól reprezentálják az adott UFO-vallás tanításait, valamint kapcsolódásait más vallási/filozófiai tradíciókhoz. Az Aetherius Társaság esetében megjelenő kereszt, az AUM-jel és a háromszög mind mutatják a vallási szinkretizmust, ám ehhez hozzá kell tennünk, hogy nem pusztán keveredésről, hanem szimbolikus újraértelmezésről is van szó. A kereszt náluk Jézus legutolsó tanításait, a „12 áldást" [The Twelve Blessings] szimbolizálja, amit az Aetherius Társaság alapítója, King kapott. Ebben leírja, hogy a kereszt számukra nem Jézus szenvedését, kereszthalálát és feltámadását jeleníti meg, hanem Jézus minden gondolatát és energiáját, amely egy tárgyon keresztül képes kifejteni hatását annak hordozójára. A King által megáldott kereszt, amit csak az arra kiválasztottak birtokolhatnak, szent helyeken használva például rezonanciájával feltölti a kimerült szervezetet (Gallagher 2014: 224-226). Emellett az AUM-jel számukra Istent, a háromszög pedig a bölcsességet jelképezi (Rothstein 1996: 281-283). Az egyébként Isten létét nem elfogadó Raëliánus Mozgalom pedig egyértelmű utalásként használja hivatalos jelképében az egymásba fonódó Dávid-csillagot és szvasztikát. Előbbi – értelmezésük szerint – a tér, utóbbi pedig az idő végtelenségét reprezentálja.[88] Emellett a Dávid-csillag utal tanításaikra is, amely szerint a rendkívül fejlett technológiával rendelkező földönkívüliek (akiket a Biblia Elohimnak – Raël szerint tévesen Istenként – nevez meg, és akik a földi életet laboratóriumi jelleggel megalkották) visszatérnek a Földre és Izrael területén fognak leszállni űrhajójukkal. Ezért a Raëliánusok célja, hogy egy földönkívüli nagykövetséget építhessenek Jeruzsálem mellett Ez lenne a város harmadik szent temploma, ahol a természetfeletti (a földönkívüliek) jelen lenne.[89]

f) De a materiális dimenzióba sorolhatók az UFO-kultusz fenntartását erőteljesen elősegítő hollywoodi *filmek* is. Természetesen túlságosan is távolra vezetne, ha azon sci-fi filmek elemzésébe kezdenénk, amelyek a Lumiére fivérek óta népszerűvé váltak. Két dologra azonban érdemes felhívni a figyelmet. Egyrészt arra a nyilvánvaló összefüggésre, amely az ilyen jellegű filmek és az UFO-kultúra népszerűsége között fennáll. Azon túl, hogy a filmek merítenek az UFO-hiedelmekből, népszerűségük okán viszont turbuláló szerepük is van, mintegy felerősítve az amúgy már létező koncepciókat, de egyben önmaguk is ötletforrásként, megtermékenyítőként szolgálnak az ilyen tanok terjesztői számára. Nem arról van itt szó, hogy egy-egy ilyen film után megemelkedne az UFO észlelések száma (ilyenre egyébként nincs is adat, lásd Clark 1996: 90-91), hanem arról, hogy tematikailag fonódnak össze és erősítik egymás változatosságát. Másrészt, érdekes paradoxon húzódik a populáris sci-fi filmek földönkívüli képe és az UFO észlelések által megrajzolt kép között. Míg a filmek, filmsorozatok földönkívüli teremtményei többségében hódító, invazív, ártó szándékkal érkeznek a Földre,

88 http://rael.org/faq
89 http://elohimembassy.org/

addig a való világ UFO élménytörténetei ennek zömmel épp az ellenkezőjét sugallják. Azok a beszámolók, amelyek tudósítanak az idegenek érkezésének okáról – mint korábban láthattuk – sok esetben az űrlényeknek a világunkért és az emberiségért való aggódását nevezik meg. Az ártalmatlan, jó szándékú megfigyelő, esetleg a saját faját menteni kívánva kísérletező földönkívüliek mítosza épp magát az emberiséget tünteti fel olyan negatív színben, amilyennel a filmek földönkívülieinél találkozhatunk. Mítosz és ellenmítosz áll szemben egymással, ugyanaz a bipoláris oppozíciókban működő gondolkodásmód, ami a népmesék világképét is jellemezte. A filmek tehát egy olyan „kispolgári mítoszt" tükröznek, amelyek képtelenek tudomásul venni a Másikat és kapásból antropomorfizálja a földönkívülit. Emberi szándékokkal (hódítás, kizsákmányolás, saját túlélés biztosítása stb.) ruházzák fel őket, amin keresztül ellenszenvessé, félelemteljessé, kiszámíthatatlanná, antihőssé válnak. Barthes gondolatát használva ugyanis a „másféleség a lehető legellenszenvesebb fogalom a 'józan ész' számára. Minden mítosz végzetszerűen vonzódik valamiféle szűkkeblű antropomorfizmushoz [...] A Mars ugyanis nem egyszerűen a Föld, hanem a kispolgári Föld, az a kicsinyes gondolkodásmód, amelyet a nagy példányszámú képeslapok ápolnak és fejeznek ki. Alig formálódott ki az égben, a Marsot máris bekebelezi a kisajátítás: az azonosságé" (Barthes 1983: 56).

Az UFO-kultúrához tartozó *zenei* alkotásokat alapvetően három csoportba sorolhatjuk. Egyrészt érintőlegesen ide tartoznak az UFO-hívő előadóknak a nem feltétlenül az UFO-kultúrához kötődő tartalmú dalai. Vállaltan ufóhívő volt a többek között a *Wild Thing, With a girl like you* vagy a *Love is all around* jól ismert, slágerlistás dalokat szerző és előadó Reg Presley (1941-2013), a *The Troggs* együttes énekes-dalszerzője, aki ismertségét és vagyonát felhasználva népszerűsítette és támogatta az idegen űrhajók, az alkímia és a gabonakörök kutatását.[90]

Másrészt, közvetlen az UFO-narratívumok közé is sorolhatók a manifesztojellegű dalok, amelyek előadói gyakorlatilag dalban mondják el hitelveiket. Korai klasszikusa az UFO-kultusz zenei dimenziójának Mollie Thompson, aki 1966-ban jelentette meg *From Worlds Afar* (Távoli világokból) című lemezét, ami gyakorlatilag az UFO-hívők nézeteinek dalba foglalt összegzése.[91]

Viszonylag ismertnek számít a brit pszichedelikus, főként instrumentális elektromos zenét játszó „űr rock" (space rock) együttes, az *Eat Static*. Ennek albumai egyértelműen mutatják a tagok orientációját az UFO-kérdésben: A *Prepare Your Spirit* (Alien Records 1992), az *Abduction* (Planet Dog Records 1993), az *Implant* (Planet Dog Records 1995), a *Science of the Gods* (Planet Dog Records 1997), vagy a *Back to Earth* (Interchill Records 2008) és a *Dead Planet/Human Upgrade*

90 Nézeteit a *Wild Things They Don't Tell Us* című kötetében adta ki (2002).

91 A *The Cockeyed Ballad* című dal szövege például a következőket tartalmazza: „Those Flying Saucers whisking through our skies / Must take some power to make them rise. / But government departments just hide their eyes, / And call them meteors! ... / I suppose you know why I›m telling you this, / So you won›t shriek or shake your fist / When you discover Martians do exist! / They›re real nice fellows. / I know, ‹cause I met one a week ago! / His ship came down for an hour or so. / He talked to me, but then he had to go. / Real interested I was! Got brothers on Venus and Saturn, it seems / Fly their ships on magnetic beams. / They wear one piece suits-you can›t see any seams; / But apart from that-they›re just like us!"

(Mesmobeat 2015) lemezek címei akár Erich von Däniken valamely könyvén is szerepelhetnének, és borítójuk, valamint dalaik is hasonló üzeneteket hordoznak. A *The first revelation* című szám rövid szövege például a paleoasztronautika tanait hordozza: „Crystal skulls were brough here by people from the sky, that were called sky-gods or sky-people. Everything that is communication comes from quarz crystal."

Ezen a csoporton belül kell elhelyeznünk az intézményesült UFO-vallásokhoz kötődő zenéket. Az Aetherius Társasághoz kötődő Richard Lawrence és Kevin Kendle Rise – *Peace Meditations* albuma a Kozmikus Mesterektől származó – energizáló és belső békét hozó – dalokat tartalmaz,[92] de meghallgathatók Claude Vorilhon (Raël) albumai is.

Harmadrészt, az impresszív, experimentális, érzet-alapú – főként újabb, kortárs – UFO-zenék sokkal inkább instrumentális, meditatív zenei és hangeffektek gyűjteményei, amelyek a földönkívüliek érkezését, az elragadtatásokat, üzeneteket próbálják hangeffektek útján megjeleníteni. Ilyenek pl. a *King Woetie, Atrium Carceri* vagy *Sabled Sun*.

Tapasztalati / emocionális dimenzió. Az UFO-kultúra egyik legfontosabb jellemzője tapasztalati és emocionális szempontból, hogy a hozzá való kötődés nem feltételezi személyes kapcsolatok meglétét. Az esetek többségében a „megtérés", az UFO-hit személyes kifejlődése – a különböző típusú találkozás-élmények résztvevőitől eltekintve – elsősorban az olvasmány-élményeknek, valamint a média-híreknek köszönhető. A „megvilágosodás" tehát alapvetően egyéni gondolkodási folyamat eredménye, amely a személyes tapasztalat meglétét sem követeli meg. Ettől eltérően az UFO-vallások tagjává válni az esetek döntő többségében már megkövetel valamilyen szintű személyes részvételt az adott közösség rítusain (kivéve, ha teljes mértékben online működő szervezetekről van szó, amelyeknek akár online regisztráció útján is tagjává lehet válni).

3.3.3. A vallások és az UFO-hit

Amellett, hogy a világmindenség fokozatos megismerése, a csillagászat és a természettudományok fejlődése folyamatosan befolyásolta a különféle vallások nézeteit, az UFO-mítosz megerősödését is – elszórtan és különböző mértékben ugyan, de – kísérték egyházi megnyilatkozások és egyházi véleményformálások. Ezek alapvetően nem hivatalos reakciók voltak, hanem általában egy-egy klerikus személy megnyilatkozásai, saját szent szövegeikből a földönkívüli lét lehetősége kapcsán alkotott individuális értelmezései, amelyek a többi hívő számára szolgálhatnak iránymutatással (bár sok esetben egymásnak ellentmondó értelmezésekkel is találkozhatunk). Természetes módon a különböző vallások különböző módon viszonyulnak a földönkívüli lét lehetőségéhez. Weintraub *Religions and extraterrestrial life* (2014) című kötetét épp annak a kérdésnek szenteli, hogy a vallások szent szövegei, hagyományai és értelmezései miként viszonyulnak a

92 https://www.aetherius.org/

földönkívüli élet lehetőségéhez. Weintraub sorra véve a legjelentősebb számú hívővel rendelkező vallásokat megállapítja, hogy egyesek teljes mértékben tagadják a földönkívüli intelligens létformák lehetőségét (pl. Jehova Tanúi, evangéliumi keresztény gyülekezetek), mások nyitottabbak irányában és elfogadják a feltevést, hogy létezhet ilyen, (pl. iszlám, hinduizmus), míg például a mormon egyház, a buddhizmus vagy a szcientológia már eleve feltételezi a meglétét (Weintraub 2014: 75-203). Weintraub is hangsúlyozta azonban, hogy ez az állásfoglalás nem minden esetben egyértelmű, és sok esetben olyan további kérdések merülnek fel, amikre az adott egyházak szent szövegei explicit nem térnek ki. Elsősorban ilyen esetekben figyelhető meg, hogy a kérdésre kapott válaszok megosztják a hívek és a klerikusok véleményét is (ilyen pl. zsidó vallás[93] és a római katolicizmus). A római katolicizmus a földön kívüli életformák létének elméleti lehetőségét – úgy tűnik – nem zárja ki, hiszen, ahogy José Gabriel Funes, a Vatikáni Csillagvizsgálót igazgató jezsuita csillagász-pap megfogalmazta, „az intelligens élet lehetőségében való hit nem zárja ki az Istenben való hitet. Ha ugyanis kizárnánk ennek lehetőségét, az olyan lenne, mintha korlátoznánk Isten teremtő szabadságát."[94] Ennek a témakörnek továbbgondolásával pedig – mint már láttuk – foglalkozik az exoteológia tudománya is. Michael Ashkenazi hasonlóképp vallja, hogy nincs olyan egyértelmű utalás a judaizmusban sem arra, hogy az ember lenne az egyetlen értelmes lény és kizárólagosan nekünk lenne kapcsolatunk Istennel. Isten mindenhatósága viszont megkérdőjelezhetetlen, így a földönkívüli intelligens civilizációk esetleges létében sem találhatunk semmiféle problémát, hiszen azok is mind Isten teremtményei lennének.[95] Legutóbb pedig Ferenc pápa adott többféleképpen is értelmezhető interjút, amely szerint nem tudja a választ arra, hogy léteznek-e más intelligens fajok is az univerzumban.[96] Weintraub kiemeli, hogy mindezek mellett olyan felekezetek is léteznek, amelyek gyakorlatilag nem foglalkoznak a kérdéssel.

93 A zsidóság kapcsán írja Weintraub, hogy „Even without a definitive answer as to how Jews around the world might feel about the existence or non-existence of extraterrestrial life, we can ask how any answer to that question would impact Judaism [...] The existence—or non-existence—of extraterrestrials would not clearly affect Jewish duties or practices and likely would have no effect on beliefs. But could extraterrestrials be Jewish? [...] No. Extraterrestrials might discover, through their own history and prophets, ways to worship the same God, but they would not be Jewish. [...] We live on a nothing-special planet, orbiting a nothingspecial star ... Theologically, I must conclude that this all cannot be about us... We still theologize geocentrically. Contemporary Judaism needs a faith befitting our cosmos; a faith that does not narrow the infinite God to the infinitesimal conditions of our times and places." Weintraub 2014: 81-82.

94 http://nol.hu/mozaik/ufokrol_tanacskoztak_a_vatikaban-425041

95 „There is no clear indication in Judaism that man is the only rational being, nor that man, as man, has a unique and primary relationship to God. Moreover, God's universal primacy and uniqueness are unquestionable. The possible existence of ETI [Extra-Terrestrial Intelligence] is thus not problematic, as other intelligent beings would be considered merely as God's creations." Idézi Weintraub 2014: 82.

96 "Honestly I wouldn't know how to answer," the Pope replied, explaining that while scientific knowledge has until now excluded the possibility of other thinking beings in the universe, "until America was discovered we thought it didn't exist, and instead it existed." https://www.catholicnewsagency.com/news/do-aliens-exist-pope-francis-tackles-this-and-other-things-in-new-interview-75025

Érdekes lehet annak vizsgálata is, hogy a földönkívüliekkel való kapcsolatokról beszámoló szemtanúk hány százaléka vallotta magát vallásosnak, valamely történelmi felekezet hívének? Bár magáról a jelenségről mélyebb értelmezést ez a vizsgálat nem adna, mégis megtudhatnánk belőle, hogy szociológiailag a vallásos csoportok, vagy a nem vallásos csoportok hajlamosabbak a földönkívüli űrhajók elméletét elhinni és terjeszteni. Emellett hozzásegítené a kutatókat ahhoz, hogy megállapíthassák, vajon tényleg az „elvallástalanodott" tömegek találtak ezen keresztül transzcendenciát „szekularizált" világukban, vagy sem. Az eddigi, nem ezt vizsgáló, de fókuszában érintkező felmérések alapján nem. Többek között Partridge említi, hogy az egyesült Államokban végzett Gallup felmérések eredményei szerint az ameriakiak közel 50%-a hiszi, hogy létezik intelligens, földön kívüli létforma s közel ugyanennyien hiszik, hogy a repülő csészealjak valóságosak (Partridge 2005: 165). Másrészt, a személyes interjúk során kiderül, hogy a hívők megélt, vernakuláris vallásosságában (Primiano 1995) az esetek jelentős részében jól megférnek egymás mellett a teológiailag össze nem egyeztethető kánonokból táplálkozó nézetek.

Összegzés

Kevés olyan emberrel találkozhatunk, akinek ne lenne véleménye a repülő csészealjakról, és még kevesebbel, aki nem is hallott róluk. Ebből a szempontból mondhatnánk, hogy az UFO-mitológia terjedése sikertörténet, amely bizonyítja, hogy a folklór, a népi eredetű hiedelmek nemcsak, hogy nem tűnnek el, hanem sokadvirágzásukat élik. Persze, nem változatlan formában, hanem a 21. század emberének vágyaihoz, félelmeihez, világképéhez igazodva, mindig újabb és újabb alakot öltve. Ennek az UFO-mítosznak egyik érdekessége, hogy rácáfol arra a szekularizációs tendenciára,[97] amely szerint a technikai fejlődéssel párhuzamosan a vallási jelenségeknek és a hozzájuk kötődő mitológiáknak az elhalványulása figyelhető meg. Ezzel ellentétben az UFO-mítosz és az egész UFO-kultúra sokkal inkább a modern tudományos racionalizmus Max Weber-i újravarázsolása.[98] Maga az UFO-kultúra és annak vallási vonulata is a tudományos fejlődéssel párhuzamosan válik egyre összetettebbé és változatosabbá, aminek során az intézményesülés jelei is megfigyelhetők.

Logikus és könnyű magyarázat a modern mítoszok születését a modern világ tagadásával, a tudományos-műszaki civilizáció haladásával való szembefordulással és a természetes életformák iránti romantikus vonzódással magyarázni, (többek között Semlyén 1979: 6) ám mindez csupán a modern mítoszok egy

97 Ennek különböző értelemzéseiről lásd Swatos – Christiano 1999.

98 „If, following Max Weber, we understand 'disenchantment' to be, at least in part, the process whereby magic and mystery are driven from the world and nature is managed rather than enchanted, it is difficult not to understand the introduction of UFOs, alien intelligence, and extraterrestrial communication as, to some degree, a reversal of that process [...] I can agree with Andreas Grünschloß that 'UFO faith ... can be understood to oscillate between disenchantment and re-enchantment'" Partridge 2005: 167-168.

részére alkalmazható, és nem valamennyi modern mítoszra. A földönkívüli civilizációkba vetett hit például pont olyan mítoszokat ölel fel, amelyek épp a technikai fejlődésbe vetett hitet helyezik középpontba, hiszen feltételezik, hogy a földre érkező idegen lények a földinél lényegesen fejlettebb civilizációval rendelkeznek és ennek a fejlettségnek köszönhető a paleoasztronautika hívei szerint az emberi kultúra kialakulása is. Talán egyszerűbb – bár felszínesebb – azt írni, hogy a mítoszok az emberi kultúra elválaszthatatlan részei, amik koroktól függetlenül mindig is jelen voltak és feltételezhetően jelen is lesznek a „hivatalos tudást" kiegészítő populáris, népi „világmagyarázatokként". Ennek értelmében nem beszélhetünk a mítoszok feltámadásáról, habár a mítoszok variálódása, gazdagodása kétségtelen tény napjainkban. A folyamat hátterében viszont paradox módon épp az a technikai fejlődés áll, amely a 20-21. század embere számára megnyitotta a világot, lehetővé tette a globális információáramlást – beleértve a mítoszok áramlását is –, és létrehozott egy olyan, a világról szóló általános tudást, amilyen a korábbi korszakokban nem volt megfigyelhető. Egyrészt, a világról szóló tudás ugrásszerű növekedése törvényszerűen eredményezte a felismerést, hogy az ismert világgal együtt az ismeretlen is soha nem látott méreteket öltött. Az ennek feltárását és megismerését célzó igény pedig hasonló gazdagságban termeli ki a populáris „(világ)magyarázatokat" és hoz létre modern mítoszokat azokon a pontokon, ahol a hiányos tudás tapasztalható.[99] Az így keletkező magyarázatok egyszerűek és olyannyira közérthetők, hogy gyakran a tudomány bonyolult eredményeit és összefüggéseit is triviális logikai síkon működő érvekkel cáfolják vagy támasztják alá. Másrészt, a világról szóló általános tudás bennük szükségszerűen felszínes és leegyszerűsítő is, amelynek egyes részei között majdhogynem tetszőleges számú összefüggés és kapcsolat állítható fel, hozzájárulván így egyes jelenségek remitologizációjához, valamint a konspirációs teóriák térhódításához.

Bármennyire is kecsegtető a tudomány bástyájáról megítélni a jelenséget, és a racionalitás síkján maradva kijelenteni, hogy „A modern mítoszhívő, elődeihez hasonlóan, hittel pótolja a tudást, romantikával az értelmet és nemritkán érzelgősséggel a logikát", (Semlyén 1979: 8) az ilyen kijelentésekeken ugyanúgy távol kell esniük a kulturális antropológia nézőpontjától, mint például az alternatív történelmi eredetet vallók akadémia-ellenes összeesküvés-elméleteinek. Mindkettő abszolútumokban és bipoláris oppozíciókban gondolkodik (a tudomány mindenható eredményei versus képzelgések, illetve utóbbi szemszögéből az elcsalt tények az igaz tudással szemben). Gyakorlatilag nem mással van tehát dolgunk, mint két, egymással szembenálló és versengő mítosz konfliktusával, ahol mindkettő a másik tekintélyét és érvelését kívánja aláásni.

Módszertanilag hangsúlyozni kell, hogy az UFO-kultúra túlságosan gazdag ahhoz, hogy a maga teljességében egy szemszögből, egyféleképpen ragadjuk meg és írjuk le. Különféle szubkultúrákból tevődik össze, amelyek között az UFO-vallások tagjainak elkötelezettsége feltételezhetőleg lényegesen erőteljesebb és érzékelhetőbb, mint a „magánzó UFO-hívőké", akik alkalmasint nem tesznek mást, mint

99 A modern mítoszok, mint a „klasszikus mítoszok" sem csupán világmagyarázó mítoszok. Kiterjedhetnek a körülöttünk lévő világ bármely vélt vagy valós jelenségére.

megvásárolják a különféle UFO észlelésekről hírt adó szórakoztató folyóiratokat, könyveket. Sőt, az UFO-hívők között jelentős szakadékok is léteznek. Nem feltétlenül ugyanazt hiszik, sőt, nem feltétlenül hiszik el egymás történeteit. Köztük is léteznek tudományos alapon közelítők, akik az UFO-vallásokat megmosolyogják, azokat esetleg veszélyesnek, az UFO-kultúrát lejáratónak tartják, de olyanok is, akik fogékonyak a populáris kultúra összeesküvés-elméleteire és individuális úton barkácsolják saját mítoszaikat, mesélik transzcendens-jellegű élményeiket és fogadnak el fenntartás nélkül minden hasonló jellegű beszámolót. Persze, attól, hogy egy UFO-hívő „tudományosabb alapon" közelít a témához, még alapvetően igaz, hogy az UFO-kultúra egyértelműen az „akadémiai kultúrán" kívül helyezkedik el. Jól látható, hogy valamit magára is adó csillagász vagy fizikus nem hiszi el a repülő csészealjak „meséjét", hanem azokat tudományos módszerekkel cáfolható fantazmagóriaként, „áltudományként" kezeli. Az UFO-kultúra hívei pedig pont ezt az „elutasított tudást" szeretnék tudományos módszerességgel és alapossággal igazolni.

Az UFO-mitológia alapvetően alternatív világmagyarázat s mint ilyen, nagyfokú vonzódást mutat majd minden hasonló jelenséggel, elsősorban a pszeudotudományokkal, amelyek lépten-nyomon megtalálhatók az UFO-mítoszt tápláló folyóiratokban, könyvekben, honlapokon és beszélgetésekben. Partridge mindez alapján a jelenséget az „okkultúra" égisze alá helyezi, és kiemeli, hogy az UFO-kultúra és a paranormális jelenségekben való hit olyan mértékig összefonódott, hogy sokszor a kettő szétválasztása is lehetetlennek tűnik.[100]

Jelen írás – a teljességre való törekvés igénye nélkül – ezt a sokszor megbélyegzett, megmosolygott, elutasított kultúrát kívánta előítéletektől mentesen ismertetni és elemzésre méltóvá tenni, szem előtt tartva Susan A. Clancy gondolatát, mely szerint az UFO-kultúrát „könnyű és néha vicces is kinevetni, de amint a nevetés elmúlt, rájövünk, hogy az ég világon semmit nem értünk el vele" (Susan A. Clancy 2005: 6).

Felhasznált irodalom

Adamski, George (1953) *Flying Saucers Have Landed.* London, T. Werner Laurie Ltd.

Adamski, George (1955) *Inside the Flying Saucers.* New York, Warner Paperback Library

Adamski, George (1961) *Flying Saucers Farewell.* London-New York, Abelard-Schuman

Altermatt, Urs (2001) *A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete.* Budapest, Osiris

100 „Indeed, crypto-theology and pseudoscience are very common in the UFO community. Empirical, hard-edged UFO research consostently intersects with elements of paranormal belief. Indeed, it is often difficult to seperate the two." Partridge 2005: 167.

Bader, Christopher D. (2003) Supernatural Support Groups: Who Are the UFO Abductees and Ritual-Abuse Survivors? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42 (4): 669-678.
Barkun, Michael (2003) *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America.* Berkeley, University of California Press
Barthes, Roland (1983[1957]) *Mitológiák.* Budapest, Európa
Battaglia, Deborah ed. (2005) *E.T. Culture. Anthropology in Outerspaces.* Durham-London, Duke University Press
Beck Mihály (1978) *Tudomány – áltudomány.* Budapest, Akadémiai Kiadó
Berlitz, Charles – Moore, William L. (1980) *The Roswell Incident.* New York, Grossett and Dunlap
Black, Jeremy – Green, Anthony (1992) *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary.* London, The British Museum Press
Blavatsky, Helena Petrovna (1928 [1888]) *A titkos tanítás. A tudomány, a vallás és a filozófia synthesise. I. kötet.* Budapest, M.M.
Bullard, Thomas Eddie (1987) *UFO Abductions: The Measure of a Mystery. vol. 1. Comparative Study of Abduction Reports; vol. 2. Catalogue of Cases.* Mount Rainier, Fund for UFO Research
Bullard, Thomas Eddie (1989) Hypnosis and UFO Abductions: A Troubled Relationship, *Journal of UFO Studies* (1): 3-40.
Bullard, Thomas Eddie (2000) UFOs: Lost in the Myths. In: David M. Jacobs ed., *UFOs and Abductions: Challenging the Borders of Knowledge.* Lawrence, University Press of Kansas, 141-190.
Chryssides, George D. (2003) Scientific Creationism: a study of the Raëlian Church. In: Partridge, Christopher ed. *UFO religions.* London – New York, Routledge, 45-61.
Clancy, Susan A. (2005) *Abducted. How People came to Believe they were Kidnapped by Aliens.* London – Cambridge, Harvard University Press
Clark, Jerome (1996) *High Strangeness: UFOs from 1960 through 1979. The UFO Encyclopedia. vol. 3.* Detroit, Omnigraphics Inc.
Clarke, David – Roberts, Andy (2007) *Flying Saucerers: A Social History of UFOlogy.* Loughborough, Alternative Albion
Cocconi, Giuseppe – Morrison, Philip (1959) Searching for Interstellar Communications. *Nature* (184): 844–846.
Creighton, Gordon (1983) A Brief Account of the True Nature of 'UFO Entities', *Flying Saucer Review* 29 (1): 2–5.
Davie, Grace (2010) *A vallás szociológiája.* Pannonhalma, Bencés Kiadó
Denzler, Brenda (2001) *The Lure of the Edge. Scientific Passions, Religious Beliefs, and the Pursuit of UFOs.* Berkeley and Los Angeles, University of California Press
Downing, Barry H. (1968) *The Bible and the Flying Saucers.* Philadelphia, J.B. Lippincott
Dundes, Alan (1965) *The Study of Folklore.* Englewood Cliffs, Prentice Hall
Däniken, Erich von (1968) *Chariots of the Gods?* New York, Putnam
Däniken, Erich von (1970) *Return to the Stars. Evidence for the Impossible.* London, Souvenir Press Ltd.

Eisenstadt, Shmuel N. (2000) Multiple Modernities. *Daedalus* 129 (1): 1-29.
Douglas FitzHenry Jones (2012) Reading „New" Religious Movements Historically. Sci-Fi Possibilities and Shared Assumptions in Heaven's Gate. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions* 16 (2): 29-46.
Fort, Charles (1919) *The Book of Damned.* New York, Boni and Liveright
Fry, Daniel (1954) *The White Sands Incident.* Los Angeles, New Age Publishing Company
Gallagher, Eugene V. (2014) *Reading and Writing Scripture in New Religious Movements New Bibles and New Revelations.* New York, Palgrave MacMillan
Grünschloß, Andreas (2003) UFO faith and ufological discourses in Germany. In: Partridge, Christopher ed. *UFO religions.* London – New York, Routledge, 179-193.
Haines, Richard F. (1999) *CE-5: close encounters of the fifth kind: 242 case files exposing alien contact.* Naperville, Sourcebooks
Headland, Thomas – Pike, Kenneth – Harris, Marvin (1990) *Emics and Etics: The Insider/Outsider Debate.* Newbury Park, Sage Publications
Herrmann, Joachim (1966) *Hamis világképek. Csillagászat és babona.* Budapest, Gondolat
Hufford, David J. (1982) *The Terror That Comes in the Night: An Experience-Centered Study of Supernatural Assault Tradition.* Philadelphia, University of Pennsylvania Press
Hodapp, Christopher – Kannon, Alice Von (2015) *Összeesküvés elméletek & titkos társaságok.* Budapest, Panem Kft.
Hynek, Alan J. (1972) *The Ufo Experience: A Scientific Enquiry.* Chicago, Regnery
Haught, John (2001) Theology after Contact: Religion and Extraterrestrial Intelligent Life. *Annals of the New York Academy of Sciences* (950): 296.
Icke, David (1994) *The Robots' Rebellion. The Story of the Spiritual Renaissance.* Gateway Books
Icke, David (1999) *The Biggest Secret: The Book That Will Change the World.* Ryde, Bridge of Love Publications
Icke, David (2010) *Human Race Get Off Your Knees: The Lion Sleeps No More.* Ryde, David Icke Books Ltd.
Inglesby, Eric Paul (1978 [1973]) *UFOs and the Christian.* London, Regnery Press
Jacobs, David M. (1992) *Secret Life. Firsthand Documented Accounts of UFO Abductions.* New York, Fireside Book
Jennings, Jack A. (1978) UFOs: The Next Theological Challenge? *Christian Century* 95 (6): 184–189.
Jung, Carl Gustav (2000 [1959]) *Titokzatos jelek az égen. Ufókról és földön kívüli jelenségekről.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó
Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2015) A modern mitológiák szemiotikájához. In: Hubbes László Attila – Povedák István (szerk.) *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése.* Szeged, MAKAT MoMiMű, 40-61.
Köiva, Mare (1996) Some Aspects of Ufolore. In: Köiva, Mare ed. *Contemporary Folklore: Chaning World View and Tradition.* Tartu, Institute of Estonian Language & Estonian Museum of Literature, 254-266.

Lázár István (1975) Új vallás terjed. *Élet és Irodalom* (48)
Levitt, Zola – Weldon, John (1975) *Encounters with UFOs.* Irvine, Harvest House Publishers
Lewis, James R. (1998) *Encyclopedic Sourcebook of UFO Religions.* Amherst, Prometheus Books
Lewis, James R. (2000) *UFOs and Popular Culture. An Encyclopedia of Contemporary Myth.* Santa Barbara, ABC Clio
Lovecraft, Howard Phillips (2013 [1928]) *Cthulhu hívása.* n.p., GabrielArt
Mack, John E. (1995) *Abduction: Human Encounters with Aliens.* New York, Ballantine Books
O'Meara, Thomas F. (1999) Christian Theology and Extraterrestrial Intelligent Life, *Theological Studies (60)*: 3–30.
Meder, Theo (2007) Crop Circle Tales: Narrative Testimonies from the Dutch Frontier Movement. In: Margry, Peter Jan – Roodenburg, Herman (eds.) *Reframing Dutch Culture.* Aldershot, Ashgate, 135-158.
Melton, Gordon J. (2003) *Encyclopedia of American Religions.* Farmington Hills, Gale Cengage
Miller, A. S. and J. P. Hoffman (1995) Risk and religion: An explanation in gender differences in religiosity. *Journal for the Scientific Study of Religion* 34(1): 63-75.
Molloy, Michael (2005) *Experiencing the World's Religions: Tradition, Challenge, and Change.* Boston, McGraw-Hill
Partridge, Christopher ed. (2003) *UFO religions.* London – New York, Routledge
Partridge, Christopher (2004) Alien Demonology: The Christian Roots of the Malevolent Extraterrestrial in UFO Religions and Abduction Spiritualities. *Religion* (34): 163-189.
Partridge, Christopher (2005) *The Re-Enchantment of the West. Volume II. Alternative Spiritualities, Sacralization, Popular Culture, and Occulture.* New York, T&T Clark International
Pauwels, Louis – Bergier, Jacques (2008 [1960]) *The Morning of the Magicians: Secret Societies, Conspiracies, and Vanished Civilizations.* Destiny Books [Magyarul: (1989) *Mágusok hajnala. Bevezetés a fantasztikus realizmusba.* Budapest, Móra]
Pócs Éva szerk. (2012) *Hiedelemszövegek.* Budapest, Balassi Kiadó
Povedák, István (2018) The Future that changed the Past. A Narrative-level Analysis of UFO-culture with special regard to Paleoastronautics behind the Iron Curtain. In: Pócs, Éva ed. *Past and Present.* Budapest, Gondolat (in Press)
Presley, Reg (2002) *Wild Things They Don't Tell Us.* London, Metro Books
Primiano, Leonard Norman (1995) Vernacular Religion and the Search for Method in Religious Folklife. *Western Folklore* 54 (1): 37-56.
Ráth-Végh, István (1938) *Az emberi butaság kultúrtörténete.* Budapest, Cserépfalvi
Rothstein, Mikael (1996) Images of the Mind and Images for the Eye. An Iconographical Approach to UFO-Mythology. In: Ahlbäck, Tore ed. *Dance, Music, Art, and Religion.* Turku, The Donner Institute for Research in Religious and Cultural History, 269-294.

Sagan, Carl – Shklovskiĭ, Iosif Samuilovich (1966) *Intelligent Life in the Universe.* San Francisco, Holden Day
Saliba, John A. (2006) The Study of UFO Religions. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions.* 10 (2): 103-123.
Salisbury, Frank B. (1975) Recent Development in the Scientific Study of UFO's. *BioScience* 25 (8): 505-512.
Scott-Elliott, William (1896) *The Story of Atlantis.* London, Theosophical Publishing Society
Scott-Elliott, William (1904) *The Lost Lemuria.* London, Theosophical Publishing House Ltd.
S. Sárdi Margit (2009) Amíg az SF megszületett. In: Kazinczytól egy új reformkorig. A magyar SF krónikája. *Metagalaktika 11.* 8-13
Semlyén István (1979) *Modern mítoszok.* Budapest, Magvető
Sitchin, Zecharia (1976) *The 12th Planet.* New York, Stein and Day
Smart, Ninian (1996) *Dimensions of the Sacred: An Anatomy of the World's Beliefs.* Berkeley and Los Angeles, University of California Press
Söveges Dávid (2007) *Fejezetek a lelkiség történetéből* 2. Pannonhalma, Bencés Kiadó
Stark, Rodney (2002) Physiology and faith: Addressing the „universal" gender difference in religious commitment. *Journal for the Scientific Study of Religion* 41(3): 495-508.
Stupple, David (1984) Mahatmas and Space Brothers: The Ideologies of Alleged Contact with Mahatmas and Space Brothers: The Ideologies of Alleged Contact with Extraterrestrials. *Journal of American Culture* 7 (1-2): 131-139.
Swatos, William H. – Christiano, Kevin J. (1999) Secularization Theory: The Course of a Concept. *Sociology of Religion* 60 (3): 209-228.
Szováti Endre (1967) Azonosíthatók-e az azonosítatlan Repülő Tárgyak? *Korunk* (3): 255-264.
Temple, Robert K. G. (1999) [1976] *The Sirius Mystery: New scientific evidence of alien contact 5,000 years ago.* London, Arrow
Thomas, Paul Brian (2010) Revisionism in ET-inspired religions, *Nova Religio* 14(2): 61-83.
Tomka Miklós (2011) *A vallás a modern világban.* Budapest, Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézete – Párbeszéd (Dialógus) Alapítvány
Trethon Judit (2000) Űrmozik. A szelenitáktól az Enterprise űrhajóig. *História* (7): 21-22.
Valleé, Jacques (1965) *Anatomy of a Phenomenon.* New York, Ace Books
Valleé, Jacques (1993) *Passport to Magonia. On UFOs, Folklore, and Parallel Worlds.* Chicago, Contemporary Books
Valleé, Jacques (1998) Physical Analysis in Ten Cases of Unexplained Aerial Objects with Material Samples. *Journal of Scientific Exploration* 12 (3): 359-375.
Vekerdi László (1978) Neookkultizmus és modern tudomány. *Természet Világa* (7): 293-296.
Veres Miklós (2013) A képzelet derült játékai. A dualizmus válságjelenségei az utópisztikus és tudományos-fantasztikus irodalomban. *Holmi* (1).

http://www.holmi.org/2013/01/veres-miklos-a-kepzelet-derult-jatekai-a-dualizmus-valsagjelensegei-az-utopisztikus-es-tudomanyos-fantasztikus-irodalomban

Voigt Vimos (1991) Science-fiction. In: Szerdahelyi István (főszerk.) *Világirodalmi Lexikon 12*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 695-701.

Voigt Vimos (1994a) UFO-irodalom. In: Szerdahelyi István (főszerk.) *Világirodalmi Lexikon 16*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 42.

Voigt Vimos (1994b) Űrirodalom. In: Szerdahelyi István (főszerk.) *Világirodalmi Lexikon 16*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 183.

Weintraub, David A. (2014) *Religions and Extraterrestrial Life. How Will We Deal With It?* Springer

Weldon, John – Wilson, Clifford (1978) *Close Encounters: A Better Explanation*. San Diego, Master Books

Weldon, John – Wilson, Clifford (1987) *Psychic Forces and Occult Shock*. Greenville, Global Publishers

Wojcik, Daniel (2003) Apocalyptic and millenarian aspects of American UFOism. In: Partridge, Christopher ed. *UFO religions*. London – New York, Routledge, 274-300.

Wojcik, Daniel (2016) *Outsider Art. Visionary Worlds and Trauma*. Jackson, University Press of Mississippi

Zeller, Benjamin E. (2011) At the nexus of science and religion: UFO religions. *Religion Compass* 5(11): 666-674.

Kis-Halas Judit

„HARAGUDTAM AZ ANGYALOKRA, HOGY ÁTB*SZTAK"

Angyalkultusz és UFO-vallás

Tanulmányomban[1] a posztmodern angyalkultusz (Gardella 2007; Draper – Baker 2011; Utriainen 2015; Gilhus 2012; Kis-Halas 2008), valamint az ezoterikus UFO- és földönkívüli-vallások[2] világába kísérlek meg betekinteni. Egyrészt olyan élethelyzeteket, értelmezési stratégiákat, gondolkodási mechanizmusokat mutatok be, amelyek bepillantást engednek a jellegzetes, kortárs alternatív spiritualitás kontextusában kialakuló, egyéni világképek megfogalmazásának és formálódásának folyamataiba. Másrészt feltárom azokat az információs csatornákat, amelyeken keresztül a változásokhoz vezető globális jelenségek utat találnak a helyi kisközösségekhez, és végül az egyénhez. Vizsgálatom alapját kötetlen beszélgetések és félig strukturált interjúk adják, amelyeket a különböző rituális illetve közösségi alkalmakon szerzett tapasztalataimmal egészítek ki. Mind a posztmodern angyalkultusz, mind az ezoterikus UFO- és földönkívüli-vallások globális jelenségek, elterjedésükben a világháló közvetítette ismereteknek, az ott folyó online vallásos-spirituális diskurzusoknak óriási szerep jut.[3] Éppen ezért

1 Az ezekhez az eredményekhez vezető kutatás az Európai Kutatási Tanács részéről, az Európai Közösség hetedik keretprogramjából (2007–2013), az EKT 324214 sz. támogatási megállapodása alapján finanszírozásban részesült.

2 Mindkét irányzat az új vallási mozgalmak körébe tartozik, l. Partridge 2003a. „Az UFO-k és a földönkívüliek látogatásai körül keringő vallási áramlatok olyan kozmológiákat nyújtanak, amelyek szerint földi létünk egy nagyobb léptékű kozmikus terv részét képezi, […] olyan világnézettel szolgálnak, amely feltűnő módon összpontosít a földi vonatkozásokra, valamint olyan megváltástanokat kínálnak, amelyekben a jóindulatú idegen lények beavatkozása szabadít meg bennünket aggodalmainktól, vagy ragad el minket a küszöbön álló katasztrófák elől. […] Ezek a vallási áramlatok bizonyos értelemben azt célozzák, hogy tudományosnak hangzó nyelven őrizzék és újítsák meg az ősi vallási témákat és motívumokat." Östling 2016: 426–427. [Fordítás tőlem, K-H. J.]

3 Szemléletformáló tanulmányukban Cowen és Hadden az internetet egyrészt a vallásról szóló kommunikáció társadalmi kontextusának (*religion online*), másrészt a vallásgyakorlat új színterének (*online religion*) nevezték (2004: 120), lásd még Højsgaard – Warburg 2005b; Possamaï 2012; Trosper Shorey 2016. E kutatási paradigma jegyében vizsgálja a cybertérben folyó kommunikációt Mia Löwheim, és ez alapján írja le a svéd fiatalok vallási identitáskonstrukciós stratégiáit (Lövheim 2007), továbbá Lövheim – Linderman 2005: 121–137. Corryright (2004) a kortárs spirituálisok hálózat jellegét elemzi, és kézenfekvő analógiaként az internetet emeli ki. Schofield-Park vallásszociológiai elemzése arra hívja fel a figyelmet, hogy a filmek, a videó-szerepjátékok és az internet közvetítette vizuális reprezentációk jelentősen befolyásolják az amerikai tizenéveseknek a természetfelettiről (benne az angyalokról) alkotott elképzeléseit, vö. (2005: 183–205). Hasonlóképp, a videó-szerepjátékok látványvilága és szimulációs technikái új – performatív és experimentális – dimenziókkal gazdagítják a science-fiction diskurzusokat, véli Frelik 2014. Possamaï összefoglaló néven hyper-vallásoknak nevezi azokat a (kvázi?)-hitrendszereket / mitológiákat, amelyeket egy-egy emblematikus science-fiction filmalkotás (*Star Wars, Mátrix*), illetve filmsorozat (pl. *Star Trek*), vagy népszerű szerepjátékok (*World of Warcraft*) inspirálnak (2012: 1–2), lásd még Morehead 2012; McCormick 2012. A média és az online kommunikációs közeg szerepe az új angyal-elképzelésekben is markánsan megjelenik, lásd pl. Gilhus 2012: 236–241; Uibu 2012; Kis-Halas 2008; 2009 vonatkozó esettanulmányait. A földönkívüli- és UFO-vallások esetében hasonló jelenségek tapasztalhatók, lásd pl. Partridge 2004, Zeller 2012.

mindkét esetben arra törekedtem, hogy minél alaposabban megismerjem ezt a virtuális közeget, és megtaláljam kapcsolatait az esettanulmányokban megjelenő helyi vonatkozásokhoz.

Egy évtizede havonta látogatom Zitát, a gyógyító masszőrt, aki nemcsak számos alternatív terápia avatott (sőt beavatott!) szakértője, hanem a helyi viszonylatokban jelentős spirituális tanító is. Ott volt több ezoterikus csoport és klub alapítói között. Bár az utóbbi években már egyiknek sem tagja, egykori klubtársaival a mai napig baráti viszonyt ápol. A kettőnk közti kapcsolat jórészt hasonlóan alakul, és a találkozásaink is nagyjából azonos forgatókönyvet követnek, mint az egykori klubélet. Beszélgetéseinken rendre beszámolunk egymásnak frissen szerzett ezoterikus ismereteinkről, véleményt cserélünk spirituális tapasztalatainkról, olvasmányokat, filmeket, internetes oldalakat ajánlunk egymásnak. Tudtam Zitáról, hogy már hosszú évek óta szoros kapcsolatot tart fenn az angyalokkal: érzékeli a jelenlétüket, a segítségükkel gyógyít, az ő útmutatásukat követve szervezi mindennapjait, hozzájuk fordul, ha a saját és szerettei jövőbeli sorsára kíváncsi, és a támogatásukat kéri, amikor döntést kell hoznia. Az angyalok, továbbá, fontos szerepet játszanak a személyes halottaival való kapcsolattartásban is: üzeneteket hoznak tőlük és viszont, tájékoztatják őket Zita evilági sorsáról, érzéseiről és gondolatairól. Pár hónapja Zita két megrázó eseményről számolt be: elvesztette a bátyját, akinek halála fölött képtelen napirendre térni, és elvesztette az angyalokba vetett hitét, mert csalódott bennük.

A jelenlegi írás egyik kiindulópontja ez, a kételytől a kiábrándulásig vezető történet. De van egy másik történet is: Anikóé, aki a fia halálát követően az angyalokban teljes szívvel hívő látóvá vált. Anikó esete éppen azért került ide, mert számos ponton érintkezik Zitáéval, ám az övével ellentétes irányú folyamatot mutat be: az angyalhit kialakulását és megszilárdulását. Mindkét esetben középkorú, vidéki (kisvárosi-falusi) nők egyes szám első személyben elhangzott élményelbeszéléseiből bontakoznak ki ezek a történetek, és abban is azonosak, hogy egy közeli hozzátartozó halálát követő trauma köré szerveződnek. Ebből adódnak alaptémáik hasonlóságai: halottakra, angyalokra, és a túlvilági életre vonatkozó elképzelések jelennek meg bennük, továbbá fontos szerephez jut a halottak és az élők viszonya. Az elbeszélőik vallásos világszemlélete is részben megegyezik, amennyiben a kortárs alternatív spiritualitás jellegzetes példái, amelyek az angyalok körül kialakult posztmodern, ezoterikus hiedelemkörbe illeszthetők. Ugyanakkor Anikó római katolikus családi háttérből érkezik, míg Zita református neveltetést kapott, s ennek a későbbiekben még lesz szerepe. Mindkét történetben az angyalok „újrafelfedezésének" vagyunk tanúi, igaz, az angyalok szerepkörei ellentétes előjelűek bennük. Anikó esetében az új angyalkultusz a korábbi, zsidó-keresztény elképzeléseket váltja le, de az angyalok az ő számára egyértelműen jóindulatú lényként jelennek meg. Zita már ezt a pozitív előjelű posztmodern angyalképet írja felül egy még újabb ideológia, nevezetesen egy galaktikus összeesküvés-elmélet hatására, amiben az angyalok határozottan negatív szerepet játszanak.

Angyalkultusz: halottkultusz? Anikó példája

Mielőtt rátérnénk Anikó történetére, fontos tisztáznunk a két elbeszélő, vagyis Anikó és Zita viszonyát. Anikó évekig Zita kliense volt.[4] Azért fordult a környéken jól ismert gyógyítóhoz, mert állandóan fájt a háta. A masszázs és a kiegészítő kezelések alatti beszélgetésekben Anikó halotti jelenésekről, különös álmokról, hallucinációkról, megváltozott tudatállapotban szerzett élményekről számolt be.[5] Zita számára hamar világossá vált, hogy Anikó „vevő" a halottak világából érkező üzenetekre, fogékony a spirituális szemléletmódra, érdekli az ezotéria. Zita pedig nemcsak a halotti látomások[6] értelmezésében nyújtott segédkezet Anikónak, hanem sikeres gyógyulása után egyenesen a tanítványának fogadta. Olvasnivalóval látta el, és rendszeresen megbeszélte vele az olvasottakat. Spirituális témájú előadásokra, tanfolyamokra, rendezvényekre hívta. Végül pedig beavatta a reiki gyógymódba.[7]

Anikó és az angyalok szoros kapcsolata akkor kezdődött, amikor ő is tagja lett a Zita és két társa által alapított helyi reiki klubnak. Ez hamarosan *angyalklub*bá alakult át, ugyanis időközben valamennyien elvégezték egy pécsi oktató hétvégi angyaltanfolyamát.[8] Ezután az összejöveteleken – többek között – rendszeresen megidézték az angyalokat: gyertyát gyújtottak, meditáltak, majd éberen figyelték a „jelet", ami az angyal érkezését hivatott hírül adni.[9] Anikó például – közvetve, vagyis az *angyalmeditáció*[10] során – még tanácsot is kapott az angyaloktól, hogy

4 Anikóval Zita lakásán ismerkedtem meg 2007-ben.

5 A New Age vallásosság, a spiritualitás és az alternatív gyógyászat közös jellemzője a holisztikus szemléletmód, vö. Hanegraaff 2007: 33–34; Chryssides 2007: 18; Beckford – Hedges 2000: 172–173; 178–182; Tighe – Butler 2007: 415–420; Knoblauch 2008: 146; Kis-Halas 2004; 2008; 2010. Zita praxisában is nagyon jól megfigyelhető a holizmusra való törekvés: számára a beteg legszűkebb társadalmi környezetének (pl. családi és munkahelyi viszonyok), lelki életének, gondolkodásmódjának „letapogatása" ugyanolyan fontos, mint a test fizikai tulajdonságait feltérképező masszázs. Hasonló attitűdöt figyelt meg Beckford és Hedges az alternatív masszázstechnikákat alkalmazó ápolónők között, egy angol kórházban (2000; 180–182).

6 Anikó néhány története olvasható a Keszeg Vilmos, Peti Lehel és Pócs Éva szerkesztette, vallásos látomásokat közlő szöveggyűjteményben (Kis-Halas 2009).

7 Az energiagyógyászatról általában lásd Brennan 1988; Albanese 1991; 2000: 31–36; Fuller 2004; a reiki gyógymódról átfogóan lásd Parker – Parker 2004; a reiki hazai recepciójáról: Kis-Halas 2004; a reiki tréningről: Esala – Del Rosso 2011.

8 Az angyaltanfolyam olyan tréning, ahol a már említett ezoterikus angyalhit alaptételeivel ismerkednek meg a résztvevők. Itt lehet elsajátítani az angyali kapcsolatfelvétel különböző technikáit is, pl. az *angyalmeditáció*t. A kultuszban fontos szerepet játszó könyvekről, valamint a magyarországi online angyal-diskurzusokról részletesen írtam korábban, lásd Kis-Halas 2008.

9 Ez a jel lehetett a gyertya lángjának hirtelen fellobbanása, enyhe légmozgás, egy különös árnyék, vagy egyszerűen a „jelenlét érzése". Az utóbbi összetett fizikai-lelki-tudati állapot, ami nem jelent többet, mint maga a kifejezés: a természetfölötti lény/szellem/entitás nem látható, hallható, tapintható, szagolható, hanem a megjelenésének egyszerűen tudatára ébrednek. Doreen Virtue könyveiben egy további jelről is szó esik: a váratlanul megjelenő „angyaltoll"-ról. Úgy tűnik, ez a motívum nem vert gyökeret a hazai angyal-diskurzusban, nem úgy a finn, és az észt esetben, ahol az angyali kommunikáció egyik legjellegzetesebb formájaként említik, vö. Utriainen 2015: 164; Uibu 2012: 75–76.

10 Az angyalokkal való kapcsolatteremtés legelterjedtebb módszere, ami nyugodt, csendes körülmények között zajlik. A résztvevők egyrészt arra a megoldandó helyzetre vagy megválaszolatlan kérdésre összpontosítanak, amiben angyali segítségre/beavatkozásra számítanak. Másrészt arra az angyalra is koncentrálnak, akitől a segítséget várják. Ez lehet például a személyes őrzőangyal, vagy az az angyal, aki az adott kérdés „szakértője"/„felelőse" az angyali hierarchiában. A meditáció

miként lépjen érintkezésbe a lakásukban rendszeresen megjelenő visszajáró halottakkal.[11]

Ezek után már teljes nyugalommal viselte, hogy az apja a halála után többször is meglátogatta őt:

> „Tudod, amikor meghalt, akkor mindent nekem kellett intézni, mert anyukám meg a nővérem nagyon odavoltak. És képzeld, álltam a konyhában, tudod, és valahogy, ahogy így támasztottam a fejem, és sírtam [...] láttam apukámat bejönni. De csukott szemmel! És odajött hozzám, és így megsimogatott, és mondta, hogy 'ne sírj, kislányom, okos legyél, legyél erős!' És, tudod, úgy fölkaptam a fejem, mondom: 'Apu, te itt vagy?' De, de az is nagyon érdekes volt, tudod, hogy nem volt lába. Végig láttam, de, a... a sziluettjét. Egy az egybe láttam az alakját. De olyan volt, mintha úgy bekúszott volna hozzám. [...] Meg még éreztem is, ahogy megsimogatott. És akkor így mondta, hogy legyek erős. És akkor utána nem találkoztam vele egy darabig. Hanem jó pár hét után jött egyszer [...] Egyik reggel megjelent, és akkor mondta, hogy 'Hát kislányom, lejárt az időm. El kell mennem. Tudom, hogy te most már sínen vagy.' [...] és így elköszönt. Mer' el kell neki menni, tudod? [...] Még meg is kérdeztem, hogy hát 'hova kell neked menned?'. De erre nem válaszolt semmit. Akkor másnap [...] tusolok, és egyszer csak érzem, hogy ott van az apukám. És így hátrafordultam, azt' hangosan megkérdeztem tőle, hogy: 'Papa, te még mindig itt vagy?' Tudod? Mer' aszittem, hogy tényleg elment. [...] És akkor mondta, hogy 'Hát, ja, még egy-két napom azér' így van.' Szóval nem konkrétan gondolta akkor, ezek szerint, hogy több-bet nem [jön el hozzám]."

Később pedig, szintén a klubtársak és az angyalok közreműködésével megpróbált segíteni egy „itt rekedt léleknek",[12] hogy az visszajusson túlvilágra. Ebben a

megkezdése előtt nemcsak a relaxációt támogató atmoszférát kell megteremteni, de „védelmet" is kell kérni Szent Mihály arkangyaltól. Ez azért fontos, mert úgy tartják, hogy a transzcendens szféra felé „nyíló" emberi tudat, lélek és test védtelen az ott megnyilvánuló erőkkel szemben. Szent Mihály azonban hathatós védelmet nyújt, amit egészen konkrét módon képzelnek el: kardját és pajzsát tartja az ember teste elé. Előfordul azonban, hogy az arkangyal megjelenését színes fényként, vagy meleg légáramlatként, „energia" formájában írják le. A védelmező Szent Mihályt követően megérkezik a segítő angyal: jelez és gondolati úton vagy látomás/álom közben ad választ a kérdésre. A meditáció végeztével mind a segítő angyal mind az arkangyal távozik.

11 Azt javasolták neki, hogy ne féljen tőlük, hanem nyugalommal és elsősorban szeretettel fogadja közeledésüket. Hangolódjon rájuk, és „beszélgessen" velük gondolatban: kérje meg őket, hogy fedjék fel megjelenésük okát, majd próbáljon segíteni rajtuk a reiki energia csatornázásával. Anikó elmesélte, hogy az egyik „szellem" például nemcsak kopogott, hanem rendszeresen összefirkálta a padlásfeljárót, majd a végén – Anikó kérésére – be is mutatkozott: a fia gyerekkori fényképére ráírta a nevét. Kiderült, hogy egy kislány szelleme, aki valaha az Anikóék lakásának helyén álló házban lakott, lásd Kis-Halas 2009: 515–516.

12 Tereptapasztalataim azt mutatják, hogy a nézet, amely szerint a halál után a lélek valamilyen oknál fogva nem tud eljutni a túlvilágra és meg-megjelenik az élők között, általánosan ismert Siklóson és környékén. Alapvetően úgy vélik, hogy a halott azért jár vissza, mert az élőkkel valamilyen

rituáléban is Szent Mihályt hívják, aki fegyvereivel, illetve – néhány elbeszélésben – „energiaburokkal" védelmezi az őt megidéző embert. Ezután a halott lelkét fennszóval elküldik: megbocsátanak neki, és felszólítják, hogy többé ne zavarja az élőket, hanem távozzon a túlvilágra. Erre Szent Mihály kézen fogja a halott lelket, és elvezeti. Anikó ezúttal nem járt sikerrel, mert – állítása szerint – a lélek „már túl régóta itt volt", de megnyugvással könyvelte el, hogy legalább megpróbált rajta segíteni.

Néhány év múlva autóbalesetben meghalt Anikó főiskolás fia, Zoli.[13] A fia halálát követő napokban Anikóval különös dolog történt:

> „Feküdtem a TV előtt, és képzeld el, hogy olyan volt, mintha így, belém szállt volna. Mintha rám feküdt volna, és egy az egybe úgy valahogy belém szállt. Akkor megpróbáltam kinyitni a szemem, mert éreztem, hogy ez... hogy ez így működik. Valahogy azt is éreztem, mintha bennem lenne. S akkor, ahogy kinyitottam a szemem, úgy éreztem, mintha az ő szemével néznék, tudod? És akkor már gondoltam, hogy, na, itt most már kezd gáz lenni, most már kezdek meghülyülni [...] Itt valami nem stimmel. És azóta, mióta ezt megcsinálta velem, nekem akkora energiám van, hogy az valami hihetetlen" (Kis-Halas 2009: 517).

Ezután a fiú szelleme rendszeresen látogatni kezdte Anikót. Bár többé nem költözött a testébe úgy, mint az első alkalommal, naponta megjelent: váratlanul belépett az ajtón, vagy egyszer csak ott termett a konyhában és leült egy székre.[14] Anikó nagy szeretettel, nyugodtan, minden félelem nélkül fogadta, úgy, ahogyan ezt a klubtársaitól hallotta, később az angyaltanfolyamon tanulta, majd a korábbi halotti jelenések[15] alkalmával már maga is gyakorolta. Hamarosan a fia

rendezetlen ügye van, vagy a temetése nem megfelelően zajlott, vagy a halál hirtelen, illetve idő előtt következett be, vagy az elhunyt még életében megszegte a társadalmi/etikai normákat. Nyilvánvaló, hogy nem a New Age spiritualitás sajátja, hanem alapvetően a kereszténység hitrendszerében gyökerezik és a helyi hiedelmekben (és általánosan az európai néphitben) már régóta jelen van. A területen praktizáló gyógyítók és klientúrájuk körében azonban megfigyelhető egy újabb értelmezése is. E szerint a visszajáró halottak azért tartózkodnak még mindig az élők körében, mert alacsony energiaszintjük miatt képtelenek tovább haladni a túlvilágon is folytatódó fejlődés útján. Ha pedig így van, akkor a karmájuk nem teljesül be. Hogy energiához jussanak, az élőktől kérnek és megpróbálják felhívni magukra a figyelmet. Úgy jeleznek, hogy tárgyakat dobálnak, zajt keltenek, vagy az élőknek álmaikban üzennek. Megesik, hogy erőszakkal próbálják elvenni az élők „életerejét": beköltöznek az aurájukba és onnan „töltik föl" magukat. Az utóbbi esetben az élők megbetegszenek, mert elfogy az életerejük. Itt annyit érdemes megjegyeznünk, hogy ez az új jelentésréteg nem jellegzetesen helyi fejlemény, hanem egyértelműen a kortárs spiritualitás globálisan terjedő jelenségeinek egyike, lásd pl. DeNio Stephens 2004. A megszálló halottakra vonatkozó hiedelmek – szintén nagy hagyományokra visszatekintő – újraértelmezésének példáit az energiavámpírizmus-jelenséget bemutató korábbi írásomban tárgyaltam, lásd Kis-Halas 2012.

13 Utólag Anikó már úgy emlékezett vissza, hogy egy látomásban ő is jelen volt a karambolban, és látta a fia halálát (Kis-Halas 2009: 517, 522).

14 Az egyik beszélgetésünk alatt a szellem maga is „jelen volt", ahogyan erre Anikó fölhívta a figyelmemet. Saját gyűjtés, Siklós-Máriagyűd 2007.

15 Anikó számos történetet mesélt a lakásában rendszeresen felbukkanó kopogó szellemekről (*poltergeist*). Ezek a tapasztalatok kulcsszerepet játszottak abban, hogy Anikó Zitához fordult, majd a reiki-, és végül az angyalklub oszlopos tagja lett. Saját gyűjtés, Harkány 2007, illetve Kis-Halas 2009.

azt is elárulta neki, hogy ő tulajdonképpen angyal,[16] és azzal a feladattal küldték a földre, hogy továbbra is segítse őt. Egy másik alkalommal nem egyedül, hanem harmadmagával jött, megmutatta a szárnyait az anyjának, és többször körbe repülte a szobát a társaival. Anikó úgy emlékezett, hogy a két fiú, akiket a fiával látott akkor, mintha szintén balesetben haltak volna meg. Egy harmadik látogatás idején pedig arról beszélt Anikónak Zoli, hogy az ő támogatásán kívül más, fontos küldetést is teljesít: lelkeket ment, a társaival együtt.[17] Anikó Zoli halála óta folyamatos, napi kapcsolatban áll[18] a fia szellemével, aki teljes egészében átvette az embert egész életén át támogató, védelmező, vezető őrangyal – jellemzően keresztény – szerepét.[19] Nyilvánvaló, hogy Anikótól, római katolikus neveltetéséből adódóan nem állt távol az angyali vezetésbe és beavatkozásba vetett hit: „tudod, biztos, hogy működik, hogy van az embernek valami védőangyala" (Kis-Halas 2009: 520), magyarázta nekem is. Az angyalok mellett elsősorban Szűz Máriát tartja számon mennyei patrónusként, de Jézust is gyakran megemlíti mennyei segítői között. Az angyaltanfolyamon azt tanulta meg, hogy milyen módon lehet „angyali segítséghez" jutni szinte bármely élethelyzetben, vagy – a biztonság kedvéért – akár az év minden napján:„Tehát úgy van, hogyha van valami problémám, akkor úgy alszom el, hogy ... ahogy úgy a reikibe' is tanultuk, hogy szeretném az angyalokat kérni – mert én, én is inkább azoktól szoktam kérni –, hogy segítsenek, meg hogy a Zolitól, a fiamtól, hogy mondják meg a megoldást!" (Kis-Halas 2009: 524)

Anikó és az angyalok kapcsolata azonban nemcsak Anikó mindennapi ügyes-bajos dolgainak rendezésére korlátozódik, hanem ennél több. Az angyalok közvetítésével Anikó új életcélt („életfeladatot") is kapott, amelynek beteljesítését fiának szelleme – aki maga is angyal – felügyeli és támogatja: „...tudod, hogy hányszor kapok [tőle] dicséretet? [...] én jó embernek gondolom magam. Nem ártani másoknak. Aki meg olyan, azzal meg nem foglalkozok, elkerülöm. És akkor olyan sokszor megdicsér. Mondja, hogy 'anyukám, nagyon jól csináltad!' Meg, hogy 'jól van anya, ezt így kell csinálni! Jó úton vagyunk!'"[20]

Mit tudunk meg Anikó esetéből? Az rögtön szembe tűnik, hogy számára az angyalok és a halottak másvilága egy és ugyanaz a mennyország: egy galaktikus szcénaként elképzelt túlvilág, ami valahol a csillagok között, a világűrben van.

16 Zita és Anikó egyaránt hisznek abban a népszerű lélekvándorlás-tanban, amely szerint a lélek a többszörös újjászületés során fejlődik, míg végül képes lesz a világmindenség magasabb rendű szintjein („dimenziók") is létezni, és egy ponton maga is angyallá lesz. Ugyanezt az elképzelést fogalmazza meg David Holcombe két évtizeddel korábbi írása egy amerikai spirituális folyóiratban (1996).

17 Zita ehhez azt a magyarázatot fűzte, hogy a fiú nem egyszerű angyal, hanem magas rangú, mert „Mihály arkangyal rendjébe" tartozik, az ő „katonája". Küldetései között pedig megemlítette a földi dimenzióváltás előkészítését is (Kis-Halas 2009: 521). Peti Lehel az *imitatio Christi* kortárs megjelenési formájának nevezi Jánó Ilona, a moldvai csángó szentasszony ehhez nagyon hasonló, lélekmentő „gyakorlatát", lásd Peti 2008.

18 A cikk megírása előtti beszélgetésünkben ezt meg is erősítette. Harkány 2016. 08. 29. (K-H. J.)

19 Zita ehhez azt a magyarázatot fűzte, hogy Anikó és a fia „duálok", vagyis olyan lelkek, akik egy korábbi életükben nagyon szoros kapcsolatban álltak egymással. A „duál"-képzetről részletesebben lásd Kis-Halas 2009: 517–518.

20 Saját gyűjtés, Siklós-Máriagyűd, 2007.

Megjelenési formáik és szerepeik is hasonlóak, e kétféle túlvilági szereplő szinte összeolvad. Angyalok és halottak abban is hasonlítanak, hogy szabadon mozognak evilág és túlvilág között, így kapcsolatuk az élőkkel folyamatos. Ráadásul, a velük való kapcsolatfelvétel és kommunikáció nem korlátozódik különleges helyhez, időhöz, helyzethez: a halottak bárhol megjelenhetnek, az angyalmeditáció pedig olyan rituálé, ami bárki által és bármikor, akár otthon is elvégezhető. Az angyalok és az angyalokká vált halott lelkek emberekhez való viszonyát a jóindulat határozza meg. A mindennapi élet bármely területén segítenek. Folyamatos jelenlétükkel azt is biztosítják, hogy az általuk támogatott ember minél sikeresebben teljesítse kiszabott földi pályafutását. Egyik fontos feladatkörük az, hogy – gyengéden, de határozottan – betartassák az emberekkel a sikeres életúthoz elengedhetetlen, alapvetően keresztény szellemiségű etikai kódexet.[21] Anikó esetében ez, például, önzetlen, önfeláldozó, toleráns, empatikus, türelmes viselkedést jelent: „Azt veszem észre, hogy [...] mindig olyanok találnak meg, akinek segíteni kell. Már néha úgy érzem, hogy lefáradok, de aztán utána megin' összeszedem magam, és akkor csinálom tovább. Nekem nagyjából mindig öt-hat emberen kell segíteni. [...] kiöntik a lelküket szépen. Én meg csak hallgatok. Ha ettől megkönnyebbülnek, jó. Nem nagy dolgok ezek, tudod? Már néha úgy érzem, hogy a lelki szemétládája vagyok mindenkinek. De hallgatom. Próbálok tanácsokat adni a magam módján, tudod?"[22]

További fontos szerepük az üzenetek közvetítése: Anikót – a fia révén – például bevonták a Föld és az Univerzum egészét érintő cselekvési tervbe. Ezzel kapcsolatban az is elhangzik, hogy ez csak bizonyos angyali csoportok sajátsága, és Anikó fia történetesen éppen egy ilyen „angyali rendbe" tartozik: Szent Mihály katonája.[23] Ezek az elképzelések nemcsak azt a nézetet tükrözik, hogy az angyalok világa – akárcsak az emberi társadalom – differenciált,[24] hanem azt is, hogy az emberek és az angyalok/a halottak (angyalokká vált) szellemei között folyamatos együttműködés is lehetséges. Igaz, ebben mindig az utóbbiaknak jut az irányító szerep, az emberek „csak" asszisztálnak. Végül, de nem utolsósorban

21 Ez az angyali szerepkör nem új jelenség. Az ábrahámi vallások mindegyikében jelen van az ember mellé születése (sőt fogantatása!) pillanatában kirendelt, majd őt egész életútján végig kísérő személyes őzőrangyal elképzelése, vö. Jones (2011: 66–68). A korai kereszténység angyalokra vonatkozó elméletei közül a pontuszi Evagriuszé írja le nagyon pontosan azt, ahogyan az angyalok folyamatosan támogatják és az üdvözülés felé vezető úton terelgetik az embert, lásd Muehlberger (2013: 37–39). Szent Mihály középkori (10–11. századi) írországi kultuszában pedig már fontos szerephez jutott az arkangyalnak a lelkek fölött ítélkező, bíráskodó karaktere, lásd Callahan (2003: 184–185).

22 Saját gyűjtés, Siklós-Máriagyűd, 2007.

23 János Apokalipszisében a sárkányt legyőző angyali sereget Szent Mihály vezeti (Jel 12:7). Az arkangyal középkori kultusza, nem kis mértékben a bibliai (zsidó és keresztény) előképnek köszönhetően (Hurtado 2010: 552), erőteljesen militáns jellegű volt, lásd pl. Keck 1998: 168; Callahan 2003: 182–183.

24 A hierarchikusan szerveződő kozmosz elgondolása, benne az angyali rendekkel, népszerű volt az első századi judaizmusban (Hurtado 2010: 551), innen került az Újtestamentumba. Az angyali hierarchiákról szóló későbbi elképzelések leginkább Pseudo-Dionüsziosz Areiopagita grandiózus leírásán alapulnak, cf. Keck 1998: 53–68; Jones 2011: 82–84; Muehlberger 2013: 208–214.

az angyalok/a halottak szellemei lélekvivők és lélekmentők, akik gondoskodnak a hirtelen halállal (pl. balesetben, katasztrófa során) meghaltak lelkeiről.[25]

Következő lépésként azt vizsgáljuk meg, hogy mely pontokon érintkeznek Anikó gondolatai – és általánosságban a helyi, vagyis vidéki magyarországi angyalelképzelések – azzal a hitrendszerrel, amit posztmodern ezoterikus angyalkultusznak nevezünk. Egy korábbi tanulmányomban részletesen írtam e kultusz hazai, főleg online megjelenési formáiról, ezért itt csak a főbb jellegzetességeket emelem ki. A vonatkozó európai és amerikai kutatások[26] a hitrendszer bölcsőjét az 2000-es évek amerikai társadalmába helyezik. Peter Gardella – aki elsőként írta le –, felekezetekhez nem köthető, új amerikai vallásnak nevezte, amelynek legalapvetőbb vonása az, hogy egységes keretben helyez el különböző jellegű és eredetű spirituális erőket (*spiritual forces*), vagyis transzteisztikus.[27] Az újfajta angyalképzetek gyors és tartós népszerűségének legfőbb okát a kutatók éppen az angyalok egyik alapvető tulajdonságában: a határok átlépésének képességében (*religious border-crossers*) látják, ami már a zsidó vallásban kialakult.[28] Az angyalok tradicionális zsidó-keresztény feladatköreinek nagy része erre az alaptulajdonságra épül: közvetítenek, közbenjárnak, harcolnak és védelmeznek, sőt, az Isten elleni lázadásukban szimbolikus határátlépőkké válnak.[29] Az angyalok tehát könnyedén mozognak a szent-profán, isteni-emberi világok között. Ez a fajta mozgékony, képlékeny, határtalan és összetett angyalképzet pedig kiválóan alkalmas arra, hogy kielégítse a mennyei közvetítés, az isteni szféra közvetlenebb elérhetősége iránti igényt, ami az erőteljesen szekularizált, posztmodern társadalmakban megfigyelhető. A kutatók arra figyeltek fel, hogy különösen az alapvetően protestáns vallási hagyományokra épülő társadalmak esetében jelentkeznek feltűnően ezek az igények, mint például az északi országok, Anglia, vagy az Egyesült Államok. Ezt azzal magyarázzák, hogy a protestáns vallási irányzatok

25 Az angyaltanfolyamon azt tanítják, hogy ahányszor a mentő vagy a tűzoltóautó szirénáját halljuk, rögtön kérni kell Szent Mihály arkangyalt, hogy küldje el „katonáit", vagyis a segítő angyalokat a lelkek megmentésére. Hasonló motívumok találhatók Jánó Ilona látomás-elbeszéléseiben is, lásd Peti 2008: 544–546.

26 Az elmúlt mintegy két évtizedben az angyalkultuszról született tanulmányok közül csak néhányat idézek: Schindler 1999; Draper – Baker 2011; Moore 2013; Tighe – Butler 2007; Walter 2011, 2016; Utriainen 2015, 2016; Uibu 2012; Gilhus 2012; Kis-Halas 2008, 2010, 2012.

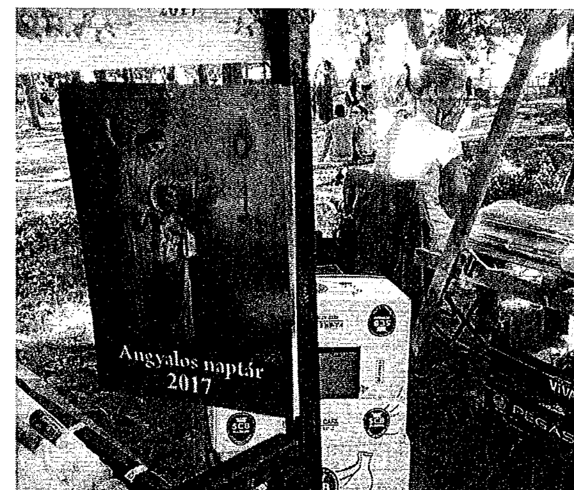
27 „transtheistic, involving a provisional acceptance of many spiritual powers with an assumption of some underlying unity" Gardella 2007: 5.

28 Hurtado szerint a Második Templom fennállásának idején (Kr.e. 530 – Kr.u. 70) keletkezett apokalipszisek és exegézisek arról tanúskodnak, hogy ebben az időszakban jelentősen megélénkült az érdeklődés az addig homogénnek képzelt angyali seregek szervezeti felépítése, hierarchiája iránt (2010: 550–552).

29 A qumráni közösségről és a Holt-tengeri tekercsekről általában lásd Vermes (1998). A tekercsekben szó esik a Fény(ek) Hercegéről (másutt az Igazság Angyaláról), akit egyes kutatók Szent Mihállyal (vagy Melchizedekkel) azonosítanak, és aki az angyali seregeket vezeti a bukott angyalok ellenében, akik viszont Melchiresha ('a gonoszság királya', másutt Beliál) parancsnoksága alatt állnak, lásd Hurtado (2010: 554–555). Dimant megemlíti, hogy a qumráni közösség tagjai a „fény fiainak" nevezték, következésképp az angyali sereg tagjai közé számították magukat, akik az angyalokkal vállvetve küzdenek a sötétség hada ellen. Mi több, a qumraniták szigorú közösségi szabályai (pl. cölibátus) és abbéli meggyőződésük, hogy ők a Tóra által közvetített isteni bölcsesség egyedüli értő közvetítői, hirdetői és dicsőítői önmaguk és a kívülállók számára egyaránt nyilvánvalóvá tették, hogy ebben a vonatkozásban az angyalokhoz hasonlítanak (1996: 465–466, 472).

hivatalos tanításai közül hiányzik a szentek és az angyalok kultusza, így nemigen lehetséges az átjárás evilág és túlvilág között.[30] Ez az érvelés egyelőre inkább hipotézis, mivel az összehasonlításhoz hiányoznak még azok az átfogó vizsgálatok, amelyek feltérképezik az angyalok új kultuszát a katolikus vallási hagyománnyal rendelkező társadalmakban.[31] Mindazonáltal, a mai angyalokat jogosan nevezhetjük a „természetfeletti ügynökeinek" (*agents of the supernatural*), (Draper – Baker 2011: 639), akik képesek hatékonyan beavatkozni az evilági eseményekbe, legyenek azok bármilyen bonyolultak. Ráadásul úgy szolgálják híveiket, hogy cserébe semmit sem kérnek: önzetlenek, nagyvonalúak és segítőkészek. Ami pedig különösen vonzóvá teszi őket, az az, hogy úgy is lehet hinni bennük, ha híveik nem csatlakoznak semmiféle új kultuszhoz és vallási közösséghez, hanem megmaradnak – ha van – eredeti vallási meggyőződésük mellett. Alakjuk tehát a vallásokat elválasztó határokon is átível. A beléjük vetett hitnek, bár tömeges népszerűségnek örvend,[32] nincsenek szervezett keretei, hanem valójában egyéni vallásgyakorlat, s mint ilyen, igény szerint alakítható (vö. Gardella 2007: 18).

Anikó angyalhite, véleményem szerint, pontosan megfelel ezeknek a jellemzőknek. Világos, hogy az alapja a hagyományos, zsidó-keresztény eredetű angyal-elképzelés, ahogyan ez a személyes őrzőangyallal (védangyal) kapcsolatban kiderül.



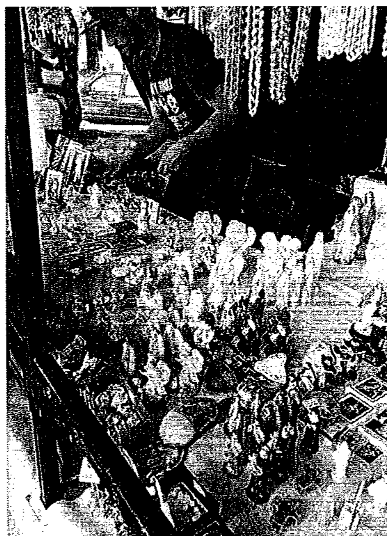
1. kép: Angyalos naptár (2016. aug. 14. Nagyboldogasszony főbúcsú. Máriagyűd. A szerző saját felvétele.)

30 Finnország lutheránus vallási hagyományát emeli ki Utriainen (2015: 160), a norvég lutheránus egyház új angelológiáját említi Gilhus (2012: 234–236), Walter pedig a Brit-szigetek anglikán illetve presbiteriánus vallási hagyományaira reflektálva beszél az új angyalképzetekről (2015: 4–5).

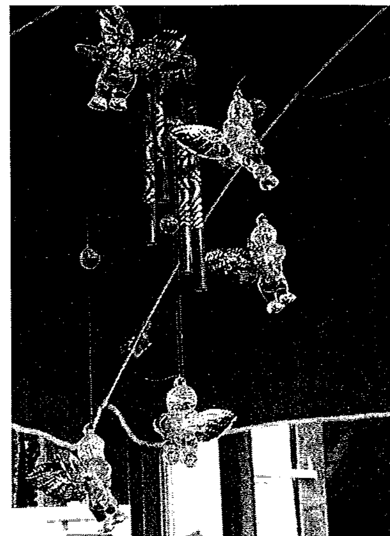
31 Akad néhány kivétel: Dominic White domonkos szerzetes például úgy látja, hogy – a New Age spiritualitások követőihez hasonlóan – a katolikus híveknek is újra fel kellene ismerniük az angyalokba vetett hitt fontosságát (2005: 571).

32 Az új angyalképzeteket egyes kutatók, például Knoblauch 2008, Houk 1996, egyenesen korunk népi vallásaként értelmezik.

Az is ehhez az örökséghez tartozik, hogy az angyali látomásokban fontos szerep jut a zenének: több angyali jelenés indul úgy, hogy Anikó zenét hallgat. Sőt, Anikó szerint még a kedvenc énekeseinek a hangja is olyan, mintha a mennyben szólna. Szintén ehhez az alapréteghez tartozik, hogy Anikó elképzeléseiben az angyaloknak szárnya van, és ide-oda röpködnek a levegőben. Egészen bizonyos azonban, hogy mára ezeket a hagyományos angyalképzeteket a kommerciális-vallásos, népies-keresztény tartalmakat közvetítő vizuális és tárgyi kultúra[33] teljesen áthatotta és felülírta.[34]



2. kép: A kegyszerárus kínálata (2017. jún. 4. Pünkösdi főbúcsú, Máriagyűd. A szerző saját felvétele.)



3. kép: Angyalos szélcsengő a kegytárgyboltban (2016. ápr. 14. Nagyboldogasszony főbúcsú, Máriagyűd. A szerző saját felvétele.)

Anikó angyalai ugyanis fiatalok és szépek,[35] szárnyaik föl- és levehetők, vidámságot és boldogságot sugároznak, emellett jóságosak és segítőkészek. A globális

33 Például a helyi kegytárgyboltokban kínált angyalszobrocskák, nyomatok, képeslapok, vagy – kilépve a keresztény vallási kontextusból – a karácsonyi ajándéktárgyak angyalábrázolásai, a karácsonyi reklámok angyalképe, vagy a filmekben megjelenő angyalok, vö. Gardella 2007; Utriainen 2015: 159.

34 Mindazonáltal az angyalok népszerűsége jelzi a vallási hovatartozás nélküli hit iránti igény felerősödését is, ami az erősen szekularizált társadalmakban figyelhető meg, például Nagy-Britanniában (Engelke 2012: 156–157).

35 A posztmodern angyalkultuszban az angyalok nemet váltottak: az eredetileg inkább androgün, majd később határozottan férfi angyalképpel szemben kifejezetten feminin vizuális reprezentációkkal találkozunk. Utriainen szerint az angyalkultusz leginkább a nők körében népszerű, ennek megfelelően az angyalok nemcsak megjelenítik a finn társadalomban jellemző női szerepeket, hanem egyenesen ezek megváltozására reflektálnak: a hagyományos óvó/gondoskodó mellett megjelenítik a felelősen döntő nő alakját is, lásd (2015: 169).

léptékű, népszerű ezoterikus angyalirodalom[36] és az angyaltanfolyam hatása nemcsak az angyalok vizuális reprezentációiban érzékelhető, hanem az ember és az angyalok közti viszonyrendszer elképzelésében is. Ez a viszonyrendszer pedig alapjában véve demokratikus: az angyali segítség mindenki számára szabadon és bármikor hozzáférhető. Igaz, a kapcsolatfelvételnek léteznek – ha mégoly egyszerű, de mégis – rituális módszerei, ám az egyszerű kérés, fohász sokkal gyakoribb ennél. A másik fontos jellemző pedig a hétköznapi praktikum: az angyali beavatkozás kérése ugyanis minden élethelyzetben alkalmazható, gyors és hatékony módszer a pillanatnyi, vagy a tartós nehézségek leküzdésére, a siker biztosítására. Ebben a vonatkozásban Anikó angyalhite pontosan olyan, mint ahogyan azt a hazai és nemzetközi internetes fórumokról megismerhettük.[37]

A posztmodern angyalkultusznak van még egy, számunkra kiemelkedően lényeges momentuma: az angyalok és a halottak szellemeinek összeolvadása, ami majd a másik esetben is szerephez jut. Ezzel a kérdéssel inkább az európai kutatók foglalkoztak részletesen, akik nemcsak szociológiai felmérések nyomán, hanem elsősorban saját terepkutatásaikra támaszkodva vonták le következtetéseiket.[38] Az angyalok és a halottak alakjának összekapcsolódása nem újkeletű jelenség.[39] Az ókorban gyökerező monoteista vallások képzeteiből megemlíthetjük az apokaliptikus víziók angyali seregeit, a Halál Angyalát, majd a középkori kereszténység halottkultuszának lélekvivő angyalát, továbbá Szent Mihály szintén a középkorban felerősödő kultuszát,[40] ami Európa egész területén rendkívül népszerű volt.[41] Időben jóval későbbi inspiráció-forrás a 19. századi spiritualizmus Emanuel Swedenborg vízióin alapuló túlvilágképe, ahol a halottak lelkei és az angyalok a túlvilági mezőkön barátkoznak egymással.[42] A 19. században kibontakozó nyugati ezotericizmus meghatározó eszmei irányzatai, a teozófia és az ebből kinövő antropozófia

36 Utriainen megfigyelései szerint Finnországban az ír Lorna Byrne (http://lornabyrne.com), az angol Diane Cooper (http://www.dianacooper.com/), és az amerikai Doreen Virtue (http://www.angeltherapy.com/) az új angyalkultusz legnépszerűbb apostolai. Magyarországon Doreen Virtue művei jelentek meg először, s mindmáig ő a legsikeresebb ebben a témában. Zita és Anikó olvasta Virtue könyveit és mindketten rendszeresen használják az angyali üzeneteket közvetítő jóskártyákat. Bővebben lásd Kis-Halas 2008.

37 Lásd például Kis-Halas 2010; Uibu 2012; Walter 2016.

38 Terhi Utriainen a finn nők vallásgyakorlatát feltérképező kutatása részeként tanulmányozza az ottani angyalkultúrát (*angel culture*) és -spiritualitást, (2016 [2013]: 158). Ingvild Gilhus a norvég lutheránus egyháznak az ezoterikus angyalhit növekvő népszerűségére adott válaszlépéseit vizsgálja, (2012). Tony Walter a gyász és a *vernakuláris vallás* (Primiano 1995) kapcsolatának kontextusában tárgyalja a halottakká váló angyalok képzetét (2016). Ő az online szférát is bevonja elemzéseibe (2011). Marko Uibu pedig kizárólag a cyber-kontextusban végzett felmérései és az *Inglipesa* (Angyalfészek) nevű fórum követése alapján vázolja fel az Észtországban virágzó angyalkultusz társadalmi szerepét (2012).

39 A halottakat a túlvilágra kísérő isteni lények (ψυχοπομπός) képzete számos ókori vallásban létezett, például az egyiptomi Anubisz, vagy a görög-római Hermész / Mercurius. A kereszténységben a lélekkísérő istenségből lélekvivő angyal lett: Lázár lelkét angyalok viszik Ábrahám kebelébe, (Luk 16: 22). David Keck szerint az angyalok középkori keresztény kultuszában már alapvető toposz, hogy a halál pillanatában a testből kiszálló lelket a halálos ágy köré gyűlő angyalok várják, vö. Keck (1998: 203–204). Marshall e képzet továbbélését, illetve átalakulását mutatja be a reformáció utáni Anglia hivatalos egyházi és paraliturgikus irodalmában (2006).

40 Szent Mihály szeptember 29-i ünnepe egyben az összes angyalé is volt, lásd Keck (1998: 179–184).

41 Keck 1998: 4–7, 38–39, 62–65, 179; Callahan 2003; Gilhus 2012: 232–233.

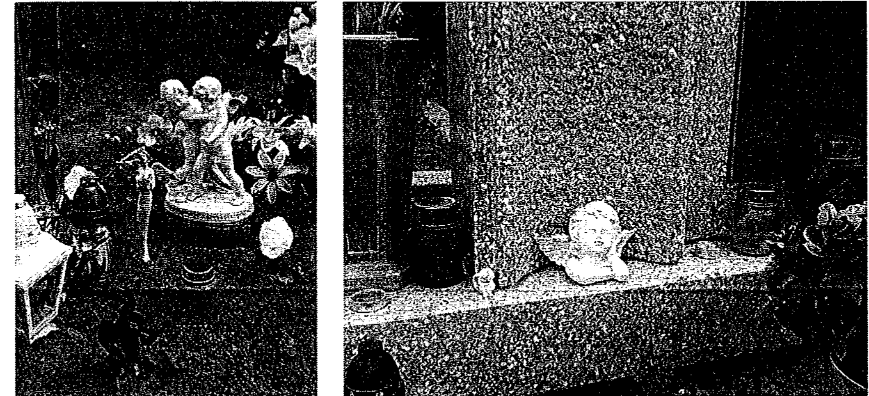
42 Moore 2013: 161; Gutierrez 2013: 23.

egyaránt fontos szerepet tulajdonítottak Mihály arkangyalnak, nemcsak mint lélekvezetőnek, hanem mint az angyali seregek vezérének is.[43] Nem hagyhatjuk figyelmen kívül az Európa számos kultúrájában ismert őskultuszt, ami egyértelműen befolyásolta a jóindulatú halottakra vonatkozó, máig élő népi hiedelmeket[44] és a mennyei segítők (szentek, őrangyalok) keresztény kultuszait.[45] Walter továbbá megemlíti a 19. századi viktoriánus Angliában már népszerű, szintén népi eredetű képzetet, hogy a gyermekekből a haláluk után angyalok lesznek.[46]

Bár a korábbiakban már szóltunk Anikó angyalokra vonatkozó elképzeléseiről, néhány gondolat erejéig még térjünk vissza hozzájuk! Nyilvánvaló, hogy a folyamatos angyali támogatás ellenére Anikó képtelen volt beletörődni, hogy a fia nincs többé. Igényelte a folytatást, de ehhez hiányzott az élőket és a holtakat összekötő közvetítő. Az angyalklubban megismert szellemsebészek ugyan vissza tudták őt vinni a múltba, ahol találkozhatott elhunyt szeretteivel (Kis-Halas 2009) és abban is segítettek neki, hogy az őt zaklató visszajáró halottakat és a kopogó szellemeket átsegítse a túlvilágra, de nem értettek a halottidézéshez. Anikónak pedig éppen erre lett volna szüksége: a fiával akart beszélni, hiszen hirtelen halt meg. Az angyalok a legjobbkor léptek közbe, hiszen számukra nem létezik az élőket és holtakat elválasztó határ. Azzal, hogy Zoliból angyal lett, elhárultak az akadályok a gyakori találkozások elől.

Az angyalokká váló halottak kortárs, Európa-szerte gyakori képzetének hátterében pontosan ez a gondolkodásmód figyelhető meg. Mozgatórugója pedig az Anikó által is megfogalmazott általános igény: a kapcsolat megtartása.
Ezt az állandóságot nyújtják az új angyal-elképzelések, mivel azt sugallják, hogy „a halál csak az élet végét jelenti, de nem a kapcsolatét!"[47] Ez némiképp ellentmond annak az általános és sokkal régebbi hiedelemnek, hogy a halottaknak a saját birodalmukban van a helyük: végérvényesen el kell hagyniuk az élőkét. E szerint csak azok a halottak járnak vissza, akikkel szemben az élőknek még adóssága van, vagy fordítva, akiknek élete nem volt makulátlan és bűneikért így vezekelnek, vagy azok, akiknek halála és/vagy temetése nem szabályos/rendkívüli.[48] Azok a szellemek, akik Anikó lakásában bukkantak fel és maga a fia is tulajdonképpen erre a sorsra jutott. A szellemeket Anikó „elkísérte", Zolit viszont nem akarta. Azzal azonban, hogy Zoli angyal lett, a hirtelen halálból adódó tisztátalansága (bűne) megszűnt. Anikó maga mondja, amikor Zoli az angyali küldetéséről beszél neki: „szükség van a tiszta emberekre, az igazán tisztákra, nekem így [...] magyarázta."

43 Steiner (1914) Mihály *arkhé*ról ír.
44 Az élők és holtak közti folyamatos kapcsolattartást, amely nagyrészt a helyi vallás hiedelmeiből építkezik, fontos közösségformáló, kohéziós erőként írja le Hesz Ágnes egy gyimesi közösség példáján (2012).
45 Sőt, egy 2013-as németországi felmérés szerint, amelyben több mint 500 krónikus betegségben szenvedő pácienst kérdeztek meg arról, hogy hisznek-e az őrangyalokban, a megkérdezetteknek az a 38%-a is, aki sem vallásosnak sem spirituálisnak nem vallotta magát, igenlő választ adott, lásd Büssing et al 2013.
46 Walter azt is hangsúlyozza, hogy ennek kialakulásában fontos szerephez jutottak a népi hiedelmek mellett a reneszánsz-barokk puttóábrázolások (2016: 7–8). Lásd még Jones 2011: 69.
47 *„... death ends a life, but a not a relationship"* Walter 2015: 13.
48 Schmitt 1998; Lecouteux 2009.



4-5 kép: Angyalok a síron
(2016. ápr. 14. Márfa, Baranya m. A szerző saját felvétele.)

Interludum: Galaktikus összeesküvés-elméletek és csillagközi demonológia

George Kavassilas ausztrál ezoterikus szerző *Our Universal Journey* című könyvének első ausztrál kiadása 2012-ben jelent meg. De Kavassilas már 2011-ben közzétett belőle néhány fejezetet saját weboldalán[49]. Magyar fordítása nincs, a szerző nevét mégis sokan ismerik itthon, és – mint az alábbiakban látni fogjuk – a könyvet is olvassák. Valójában ki Kavassilas és miben áll a tanítása? A követőinek szánt életrajzából megtudjuk, hogy már gyermekkorában kapcsolatba került a földönkívüliekkel, akik többször elvitték magukkal, sőt kísérleteket is végrehajtottak rajta. Jelenlegi tudásának alapjait – állítása szerint – ezek az elragadás-élmények[50] teremtették meg, különösen az az utolsó alkalom, amikor „galaktikus rokonai" egyenesen a Szíriusz csillagrendszer(!)[51] közelébe vitték. A lélekutazás során megvilágosító élményben volt része: nemcsak az univerzum számtalan dimenziójába nyert betekintést, hanem újra felfedezte az élet értelmét, és újra értelmezte az

49 http://www.ourjourneyhome.com.au/
50 A magyarországi ezoterikus és spirituális diskurzusban sem új a földönkívüliek által elragadott, esetleg bántalmazott, kísérletek alanyaként használt ember tematikája. Az elragadás egyben beavatás is: az „áldozat" tudásra és különleges, emberfeletti képességekre tesz szert. Egy siklósi kislánynak, például, az elragadás után látó képessége lett: látni kezdte a halottak lelkeit, jövő- és múltbeli eseményekről tudósított. (Saját gyűjtés, Siklós, 2016. május.) Egy győri gyógyító hasonló élményekről számol be (S. Balázs 2004). Az UFO-vallások kutatói külön irányzatként tartják számon az elragadás tapasztalatából kibontakozó spiritualitásokat (*abduction spiritualities*), vö. Partridge 2003b; 2004: 170–172.
51 A szíriuszi kapcsolat és eredet a magyar etno-pogány és ezoterikus diskurzusok egyik „hívószava": a magyar népet köztudottan szíriuszi eredetűnek tartják, tanítja például a Kisfaludy György alapította Univerzum Egyháza. Lásd pl. Kisfaludy György előadását a *Youtube* videomegosztó csatornán: https://www.youtube.com/watch?v=crzqVhmCshE. Zita számára, aki maga is erőteljes etnikus identitással rendelkezik, éppen ez a kifejezés volt az egyik, ami megalapozta Kavassilas történetének és információinak hitelességét.

emberiségnek a világegyetemben betöltött szerepét is.[52] Tudását saját rádióállomása segítségével, valamint számtalan előadásán kezdte hirdetni. Kavassilas tulajdonképpen saját UFO-hitrendszert alkotott, ahol ő a kapcsolattartó, így övé a kizárólagos autoritás. Gyorsan növekvő népszerűségét látva 2004-ben a Fény Galaktikus Föderációja (*Galactic Federation of Light*) elnevezésű, szintén a földönkívüliekkel kapcsolatot tartó csoport fel akarta venni őt a tagjai közé. Kavassilas azonban nem állt kötélnek, erre – állítása szerint – megpróbálták megzavarni őt „csatornázás" (*channelling*)[53] közben, hogy meghiúsítsák a csillagközi segítőktől származó információk közvetítését. A földönkívüliekhez való ambivalens viszonya, majd a Federation (a konkurens UFO-kapcsolattartók) agressziója eredményeként Kavassilasban egyre erősebbé vált a meggyőződés, hogy a Föld és lakói egy galaktikus összeesküvés részei, amiből az emberiség csak tudatos szellemi és lelki fejlődés útján kerülhet ki győztesen. Az *Our Universal Journey* ebből az indíttatásból született.

Ahogyan az előzőekben már utaltunk rá, Kavassilas könyvéből még az online megjelenés évében (2011) több magyar nyelvű internetes oldalon és fórumon is felbukkantak hosszabb-rövidebb részletek, összefoglalók, méghozzá magyarul. A Google keresőmotor találati listájáról a tíz legtöbbet látogatott magyar nyelvű oldalt vettem alapul az alábbi rövid áttekintéshez. Elöljáróban annyit, hogy a Kavassilast valamilyen módon hivatkozó oldalak bejegyzéseinek mindegyike négy fő témát variál: 1. új világrend születése, ehhez kapcsolódóan apokaliptikus jövendölések; 2. konspirációs elméletek; 3. földönkívüliek és UFO-k; 4. a magyarság sorsa és szerepvállalása az univerzum jelenlegi és eljövendő rendjében.

A közzétett Kavassilas-szövegek két alapforrásra vezethetők vissza. Az egyik egy magyar nyelvű virtuális klub oldalán olvasható, amely Drunvalo Melchizedek hazai követőit, szimpatizánsait szándékozik egyesíteni. Drunvalo Melchizedek, eredeti nevén Bernard Perona, Magyarországon is rendkívül népszerű, latin-amerikai származású spirituális guru. Az általa hirdetett hitrendszerben az UFO-vallásosság és a science fiction elemei keverednek a kabbalával, a teozófiával, valamint a kvantumfizika ezoterikus olvasatával. Tanítása szerint a Mer-Ka-Ba meditációs technika elsajátítása jelenti a kulcsot a felsőbb én megismeréséhez, ami az egyéni spirituális fejlődés záloga. Drunvalo Melchizedek művei 2004-es első magyarországi megjelenésük óta a hazai ezoterikus könyvpiac bestsellerei közé számítanak. Zita saját ezoterikus spirituális könyvtárában is helyet kapott *Az élet virága* című, (többek között) a szakrális geometriáról és az univerzum rejtett logikájáról szóló kétkötetes opus. Drunvalo Melchizedek magát egy földi ember testében élő csillagközi intelligenciának mondja, aki az Orionon, a Plejádokon, a Szíriusz B csillagon, majd a Vénuszon keresztül érkezett a Földre. Az a küldetése, hogy segítsen végrehajtani a szíriusziaknak az emberiség megmentésére kidolgozott tervét.[54] Kavassilas tanításai szinte ugyanezeket a motívumokat és

52 Lásd https://www.smashwords.com/profile/view/ourjourneyhome
53 A csatornázás nem korlátozódik kizárólag az UFO- vagy a földönkívüli hitrendszerekre, hanem a New Age spiritualitás számos válfajára jellemző, amelynek előképe a spiritiszta médiumok hasonló gyakorlata, lásd pl. Sutcliffe 2004: 470. Az UFO-vallások kapcsán lásd erről pl. Smith 2003.
54 http://www.drunvalo.net/; http://www.drunvalo.org/

témákat vonultatják fel. Nem csoda, hogy a virtuális klub vezetője, egyben az oldal adminisztrátora már 2011-ben feltette Kavassilas egyik jövendölését, ami innen négy magyar nyelvű, ezoterikus témájú weboldalra került föl az elmúlt öt évben. A másik forrás egy szöveges dokumentumok megosztására alkalmas, ingyenesen hozzáférhető oldalra feltöltött 144 oldalas összefoglalás Kavassilas már említett művéről. Az ismeretlen fordító a cím alatt Kavassilas angol nyelvű honlapját jelöli meg forrásként. Aláhúzással jelzi saját kiemeléseit, továbbá zárójelek közé tett pontokkal a kihagyott részeket, vagyis nem közli a teljes szöveget, hiszen nyilvánvalóan a szerzői jogokat nélkülöző fordításról van szó.[55]

Zita a saját bevallása szerint is idegenül mozog a cyber-térben, következésképp nem olvas blogokat és nem tagja egyetlen virtuális klubnak, rajongói oldalnak, beszélgető-fórumnak sem. Nyilvánvaló tehát, hogy Kavassilas elképzeléseiről nem a fenti online információs forrásokból értesült. Mindezek ellenére mégis megismerkedett az ausztrál guru tanításaival, s ez kiterjedt elektronikus levelezésének köszönhető. (Az emaileket a férje vagy a fia kezeli, ők töltik le a csatolt fájlokat és nyomtatják ki a dokumentumokat.) Ha összevetjük a Zita beszámolójából kiemelt részleteket a kettes számú fordítás vonatkozó szöveghelyeivel, világosan látható, hogy Zita valószínűleg ezt, vagy egy hasonló a fordítást kapott az egyik siklósi szellemgyógyásztól 2015 tavaszán vagy a nyár elején. Álljon itt egy példa:

> „Azt mondja, hogy a hold egy mesterséges égitest. Kívülről szilíciummal és mit tudom én milyen anyaggal van bevonva. De ez egy jármű, ami meghibásodott valamikor, az Élet kezdetén, és ez itt áll. Ebbe' laknak a kicsi szürkék, a kicsi zöldek, a nagy izék…" (Részlet Zita elbeszéléséből, 2015. február)

> „A Hold egykor űrhajó volt. Ez volt egykor az ékszer az Igazi Fény Létezőinek flottája koronáján. Ez egy tudományos laboratórium volt, melyet a Plejádok Hét Nővérének egyike teremtett meg. […] Amikor az ezért a naprendszerért folyatott harc véget ért, a Drákói erők birtokukba vették. […] Következő lépésként beborították […] szilícium-dioxiddal (kova). […] most a Létezők egy olyan csoportjának nyújt otthont, mely ennek a Drákói inter-galaktikus összeesküvésnek egy szárnyából áll, mely különböző fajokat tartalmaz, mint például Drákóiak, Szürkék, keresztezett Human fajták és a Kis Olíva zöld munkás emberek, akik nagyjából három láb (cca. 95 cm) magasak." (Részlet a fordításból)[56]

Mindezekből egyelőre két fontos következtetést vonhatunk le: 1. a Drunvalo Melchizedek és a Kavassilas hirdette tanok az ezoterikus UFO-vallások és földönkívüli-kultuszok tipikus példányai, amelyek a vallás, a tudomány, az áltudomány és a tudományos-fantasztikus irodalom közti elmosódó határmezsgyén

55 https://www.docdroid.net/fQoZY3b/george-kavassilas-kozmikus-utazasunk.pdf.html
56 https://www.docdroid.net/fQoZY3b/george-kavassilas-kozmikus-utazasunk.pdf.html)

működnek.[57] 2. Ezen túl Kavassilas tanításai még azokra az apokaliptikus várakozásokra is reflektálnak, amelyek 2011–2012 táján váltak különösen népszerűvé világszerte, így Magyarországon is. Tehát az ő tanaiban nemcsak a földönkívüli és UFO tematika, hanem az összeesküvés-elméletek és a millenarizmus[58] is szerephez jutnak.[59] Nem véletlen tehát, hogy tanításai a hazai ezoterikus konspiráció-diskurzusokban[60] váltak különösen népszerűvé. Hogyan hatottak ezek a tanok Zita esetében? Ezt vizsgáljuk meg a következő történetben.

A nagy átvágás: angyalokból démonok

Zita egyetlen bátyja akut lefolyású daganatos betegségben halt meg. Bár sorsa előre sejthető volt, halála mégis készületlenül érte a szűkebb és a tágabb családot. Zita, gyógyító lévén, a diagnózis megszületése után azonnal készen állt, hogy bátyja segítségére siessen, de sógornője nem engedte őt a közelébe. Mire – néhány hónap múltán – az agónia megkezdődött, a két nő viszonya visszafordíthatatlanul megromlott, olyannyira, hogy a feleség egyik sógornőjét sem (összesen négyen vannak) engedte oda a halálos ágyhoz. Zita tehát nem segíthetett a testvérén, ráadásul el sem búcsúzhatott tőle. A következő trauma a temetésen érte: annyira zaklatott volt előtte, hogy az egyik nővérétől kedélyjavító-nyugtató tablettát kért. A gyógyszer azonban rendkívül rossz hatásúnak bizonyult: Zita nevetőgörcsöt kapott a temetésen. Úgy érezte, teljesen megszégyenült. Hónapokig bántotta a lelkiismeret számára elfogadhatatlan viselkedése miatt, amit csak tetézett a sógornőjével való feszült viszonya. Zita végül felkeresett egy közeli ezoterikus terapeutát, akivel már régóta jó viszonyban állt. A terapeuta – többek között – családállítással[61] is foglalkozik. Igaz, a módszert némileg átértelmezve és testre szabva alkalmazza. A családállítás tulajdonképpen pszichodráma, és a célja az, hogy a családon belüli rejtett feszültségeket napvilágra hozza és elindítsa a megoldásukhoz vezető párbeszédet. Ez a terapeuta a múltbeli, sőt az előző életekből származó konfliktusok kezelésére is alkalmazza. A terápia alkalmával újrajátszák azt a szituációt, amelyben a konfliktus kialakult. Csak addig a pontig követik az eredeti forgatókönyvet, amíg a konfliktus ki nem robban. Innentől úgy változtatják meg, hogy az összes szereplő számára megfelelő legyen a végkifejlet. Azzal, hogy újraírják a múltat, lehetővé teszik a hibák helyrehozását. Zita esetében a temetést

57 „...operate at a hazy boundary between religion, science, pseudoscience and science fiction" [fordítás tőlem K-H. J.] Östling 2016: 419.

58 A New Age millenarista vonulatáról a legfrissebb összefoglalás Lucasé (2011). A poszt-kommunista társadalmakban hódító millenarista irányzatokról ír Potrata 2004.

59 Ez nem szokatlan jelenség az ezoterikus UFO-vallások esetében, lásd pl. Grünschloß 2007: 424–425; Flaherty 2011.

60 Az összeesküvés diskurzus alapvető ismérveit Barkun sorolja fel (2003: 3–4). Ugyanerről lásd még Dyrendal 2007: 198.

61 Bert Hellinger katolikus misszionárius és pszichoterapeuta módszere (*Familienaufstellung* ill. *Systemic Family Constellation*). A Magyarországi Hellinger Intézet 2010-ben alakult meg Budapesten, lásd http://www.hellingerintezet.hu/.

elevenítették meg, a terapeuta által kiválasztott szereplőkkel, úgy, hogy a halottat is megszemélyesítette valaki. Zitának végig kellett néznie az előadást. Amikor az ominózus nevetési jelenet jött volna, a Zitát alakító szereplő hangos zokogásban tört ki. A halott báty pedig felkelt, átölelte és vigasztalni kezdte. Elmondta, hogy nem neheztel rá azért, hogy sem a kórházban, sem a halálos ágyon nem látták egymást. Zita erre maga is hangosan sírva fakadt. Úgy emlékezett vissza, hogy nagyon megkönnyebbült. De a nyomasztó lelkifurdalás mégsem ért véget. Néhány hónap múlva különös dolog történt vele akkor, amikor egy önismereti tréningen vett részt az egyik ismerős ezoterikus specialistánál.

> „Éreztem, hogy ide el kell menni. Ez nem tanfolyam. Van valami letisztulni valóm. Van valami, biztos, amivel szembe kell néznem. Tudod? Ez rólam szólt. [...] Szemben ültünk egymással és akkor Marika [ti. a tréning vezetője, K-H. J.] vezényelt: 'a megbocsájtásról mondjál!' [ti. annak, akivel párban ültek, K-H. J.]. Szem a szembe néz és beszélni. Amikor jelet adott, akkor a másiknak kellett mondani valamit. Azt akkor újra nekem. Olyanok jöttek föl, amire nem is gondoltam. [...] és képzeld el, hogy egyszer így becsúszott egy arc. Az ő [ti. a Zitával szemben ülő nő, K-H. J] arca helyett a bátyámat láttam. [...] Ugye, sose vagy egyedül. Olyan helyen meg főleg nem. Egy rakás idegen [itt alien értelemben] körülvett bennünket, gondolom, amikor nyílunk [ti. amikor megnyílik a fejtetőn levő korona csakra, K-H. J]. És anélkül, hogy én elfogadtam volna, hogy a bátyám jelent meg, megindultak a könnyeim, és elkezdtek patakzani a könnyeim. És zavarba' voltam. Nem tudtam, hogy hogyan [történhetett ez]. Az érzésem az volt, hogy vetített kép, és mégis ez megjelent nekem. Hogyhogy most? Szóval nem tudtam letisztítani."[62]

Zita tanácstalanul állt az újabb halotti jelenés előtt: ha már egyszer eltávozott a bátyja szelleme, akkor miért van újra itt? Üzenni akar? Kételkedni kezdett, de nem a saját hozzáértésében: meg sem fordult a fejében, hogy esetleg nem sikerült megfelelően a korábbi szellemsebész-szertartás. Gondolataiban a gyanú ütötte fel a fejét: valóban a bátyja szellemét látta-e, sőt, egyáltalán valódi látomás volt-e, vagy szemfényvesztés, amit megtapasztalt? Ekkor kapta Kavassilas könyvének részleteit egy e-mailben. Különösen az a fejezet ragadta meg, amelyik arról szól, hogy az angyalok tulajdonképpen földönkívüli lények, akik az egyház segítségével manipulálják az emberiséget:

> „Aztán vannak ezen az oldalon [ti. a gonoszokén K-H. J.] az arkok. Ugye tudod, kik az arkok? Az arkangyalok. Azok pedig az egyházon keresztül [csinálják]. Szárnyakkal jelennek meg. Azzal, hogy nekik könyörögsz, imádkozol és hálát mondasz, energiát nyernek.

62 Siklós-Máriagyűd 2015 február.

Ők ebből az energiából érnek, mert energia nélkül nincs élet. És csinálják a körforgást, visszalöknek újra. Tehát ezér' van az újraszületés."[63]

A káros földönkívüli befolyásolás konkrét módszereiről szóló részek is érdekelték Zitát, és itt talált rá arra a passzusra, ami végleg eligazította őt a kétséges látomás ügyében:

> „A 4. dimenzióban a negatív entitások fejlett technikával és erős manipuláló tehetséggel rendelkeznek – képesek ál-holografikus képeket kivetíteni, ál-szintetikus fénylényeket létrehozni, lebéníteni az energia centrumjainkat (paralízis), a gondolatainkba belépni, érzéseinket befolyásolni."[64]

Zita már biztos volt abban, hogy angyali megtévesztés áldozata lett:

> „Hát, mikor én ezzel szembesültem, két napig dühös voltam. Haragudtam az angyalokra, hogy átbasztak![65] Megmondom én, kerek perec! [...] Segítenek [az angyalok]. Minden igaz, amit tanítanak velünk! Jönnek, meg érzed az erőt, a jelenlétet. És megoldódik a helyzeted. És tényleg segítenek. De ők ebből baromira nagy erőt nyernek! Ha te egy jó [...] imádkozós vagy, visszalöknek újra. Átbaszottnak éreztem magamat."[66]

Még mindig maradtak azonban kételyei, és a halott fivérével lezáratlan ügyében sem jutott előre. Amikor szellemsebész barátnője felhívta, hogy számon kérje rajta hetek óta megválaszolatlan emailjét, újabb bizonyítékot kapott az angyalok csalására. Az elektronikus levélben egy youtube videó linkjét találta: egy koncertfelvételre mutatott, ahol – állítólag – egy angyal is énekel az énekessel együtt.[67] (6. kép) A videofilmet nyilván azért tették nyilvánossá, hogy hitelesen bizonyítsa az angyalok létezését.[68] Zita többször egymás után is megnézte a filmet.

63 Siklós-Máriagyűd 2015 február.
64 http://drunvalomelchizedek.network.hu/forumtema/george-kavassilas-jovendolese-avagy-mi-varhato-2011-2013-ig-oszefoglalo
65 Zita ritkán használ trágár kifejezéseket, ha beszélgetünk. Ekkor valóban elfutotta a düh: kivörösödött, az asztalt csapkodta és kiabált. Egészen felzaklatta megát. K-H. J.
66 Siklós-Máriagyűd 2015 február.
67 Lásd https://youtu.be/zo6Nu5W256M. A felvétel Jason Upton alexandriai (Luisiana, US) koncertjén készült. A video egy hazai blogban is szerepel: http://ujvilagtudat.blogspot.hu/2014/12/valodi-angyal-eneket-rogzitette-egy.html#.VJ-1FsBYA.
68 Ebből a szempontból hasonlít a karizmatikus mozgalmakból jól ismert megnyilatkozáshoz, a nyilvános tanúságtételhez, annak mintegy filmes megfogalmazásaként is értelmezhető.



6. kép: Jason Upton koncertjén egy angyallal énekel (Forrás: http://ujvilagtudat.blogspot.hu/2014/12/valodi-angyal-eneket-rogzitette-egy.html, elérés ideje: 2016. 08. 16.)

> „[...] egy külföldi énekes a Szentlélektől megszállva énekelt. Olyan hangon, olyan erővel, hogy mindenki érezte azt a felemelkedettséget, azt a különlegességet, azt az óriási erőt. Egy négyéves kisgyerek odament hozzá, és azt mondta, hogy: 'Itt egy angyal!' Senki más nem látta, csak az a négyéves. Ő [ti. az énekes] se látta. De csináltak több képet. Képzeld, a fényképen ott az angyal! A fényképen. De egy angyal alakú fénylény. A lábát nem lehet látni, mer' az sokat elárul. [...] A felvételen hallani, mintha még valaki énekelne. De senki nem énekelt akkor ott, csak egyedül ez az ember. Se a zenekarral se, se senki nem énekelt. Az angyal énekel a fiúval. Érted? [...] És képzeld el, nézem, és azt érzem, hogy nem billent ki az egyensúlyomból. Nem ájulok el tőle. Nem, hogy 'Húú, az angyal!' Érzéketlen [vagyok]. Mi van velem? Mondom magamba. Na, mondom, most ez vetített angyal vagy igazi? Mert ha a lábát látnád, akkor tudnád. Mer' az elárulja. Az angyaloknak nincs lábuk. Az igazi fénylényeknek nincs. Aki nem igazi, a vetített, annak van! Érted? De a képen nem lehet látni."

Nyilvánvaló, hogy Zita még a film megnézése után sem tudta eldönteni, hogy valóban manipuláció áldozata lett-e akkor, amikor egy pillanatra a bátyjáét látta egy másik ember arca helyén. De úgy tűnik, hogy ez már nem játszott szerepet abban, hogy az angyalok iránti korábbi érzései csaknem semmivé váljanak. A történet angyalokra vonatkozó fejezete itt tulajdonképpen véget ér. De a bátyjával még mindig fennállt az adóssága. Hamarosan ez is rendeződött, mert Zita újabb álmot látott.

„Egész évbe' talán egyszer vagy kétszer tudok pár pillanatot az álmaimból, és ötven napra, pontosan ötven napra, mikor meghalt a bátyám, álmodtam vele. Eljött éjjel elköszönni. Mer' ugye nem tudtunk elköszönni tőle, mert a sógornőnk nem engedett közelébe. Há' borzasztó volt, amit művelt velünk! [Mélyet sóhajt.] És úgy képzeld el, hogy azt álmodtam, hogy egy háznál vagyunk, az udvarba'. De nem láttam a házat, ezt csak mind tudtam. Sokan vagyunk. És ott álltak a testvéreim. Tudtam, hogy a testvéreim, de nem emlékszem, hogy ki vót ott. [...] Mondta valamelyikük, hogy itt a Józsi [ti. Zita bátyja, K-H. J.] 'Akkor én megyek, megkeresem' - mondom. Ahogy akartam menni, ő jött a házból hozzám. Láttam őt. Harminc éves körüli volt. Vékony volt. Láttam. És képzeld el, hogy odaért, megöleltük egymást, és annyit kérdeztem tőle, hogy 'hogy vagy?' Akkor aszonta, hogy 'még kapok egy pár kezelést.' És fölébredtem. Tehát eljött. Azóta se, azelőtt se. És én tényleg nem vagyok egy álmodozós, de tudom, hogy akkor ment el. Elköszönt tőlem."

Anikóhoz hasonlóan Zita is arra vágyott, hogy szeretett halottját újra láthassa. De Zita nem a megszakadt köteléket akarta újrafonni, hanem elbúcsúzni a halottól. Törleszteni kívánta adósságát, ami túlságosan sokáig az emberi világban tartotta a bátyja lelkét. Milyen szerepet játszottak az angyalok ebben a helyzetben? Tulajdonképpen becsapták Zitát. Először a szellemsebészet szertartásán, amikor a segítségül hívott Szent Mihály arkangyal mégsem vezette vissza a halott lelkét. Másodszor hamis látomást küldtek neki, és így folyamatosan ébren tartották Zita lelkifurdalását. Zita bátyja nem változott angyallá, és nem is üzent az angyalok segítségével, mint tették azt régebben elhunyt szerettei. Ezen a ponton Zita másfelé indult: elfordult az angyaloktól és ehhez a döntéshez meg is találta a kellő igazolást a gyanús angyali jelenésről szóló videóban és Kavassilas konspirációs sztorijában.

Érdemes ennél a pontnál röviden elidőznünk: hogyan válhattak Zita szemében az angyalok gonosz és számító lényekké? Nem egyedi jelenséggel állunk szemben. Christopher Partridge már egy jó évtizede arról írt, hogy az UFO-vallásokban, valamint az elragadás témája köré szerveződő spiritualitásokban (*abduction spiritualities*) szereplő jóindulatú, segítőkész, az emberiség javát akaró idegenek „technológiai" angyalokból (Jung 1969: 611–612; Tumminia 2003) ártalmas lényekké változtak a közelmúltban (vagyis az ezredforduló környékén). Úgy vélte, hogy ebben a folyamatban nagy szerephez jutott az élet minősége iránti általános társadalmi elégedetlenségnek, és az ennek nyomán erőre kapó, majd egyre jobban elburjánzó összeesküvés-elméleteknek (Partridge 2003b; 2004). Ha eggyel közelebb lépünk Zita esetéhez, világos, hogy ő Kavassilas tanításaiból éppen ezt a motívumot (a gonosz angyal-idegent) találta a legalkalmasabbnak, amikor magyarázatot keresett saját csalódottságára.

Összegzés

A kortárs vallási miliő amorf, változékony, gyakorta teljességgel az egyénre szabott hitrendszereiben az egyik legfontosabb életvezetési stratégia az életcél (életfeladat) megtalálása, amely csak a folyamatos lelki és szellemi fejlődés útján lelhető fel. Nem véletlen, hogy a vallás e kortárs megnyilvánulásában a „kereső" (*seeker*) attitűdje a legjellemzőbb szerepforma. (Sutcliffe 2000; 2004) A spirituális ösvény, ami fontos része az egyéni világképnek, folyamatosan formálódik, működtetése a közlekedésbeli tájékozódásunkat elősegítő útvonaltervezőhöz hasonlítható: mindig naprakésznek, rugalmasnak kell lennie, gyorsan és kielégítően kell reagálnia bármilyen változásra. Itt két esettanulmányon keresztül mutattuk be azokat a stratégiákat, amelyek akkor léptek működésbe, amikor az egyén a spirituális fejlődés közben váratlan, nehéz helyzettel találkozott, ezért akadályba ütközött. A spirituális ösvény újratervezése mindkét esetben a világkép megváltozását eredményezte. Anikónak a fia elvesztése utáni gyászmunkában hatékony segítséget jelentett, hogy látomásai az angyalok új, ezoterikus kultusza keretében nyertek értelmet, és így fia túlvilági sorsa is megnyugtatóan rendeződött. Zita számára pedig épp ez az angyalkultusz nem nyújtott kielégítő magyarázatot azokhoz a halotti jelenésekhez, amelyeket a bátyja halála után tapasztalt. Fogódzóként az UFO-kultuszhoz és olyan összeesküvés-elméletekhez (Dyrendal 2016) fordult, ahol az angyalok démonikus lények, az emberiséget manipuláló földönkívüli intelligenciák kiszolgálói, és az emberiséget fenyegető intergalaktikus összeesküvésben vesznek részt. Zita, új nézeteit követve, nem hívja segítségül az angyalokat többé, bár – a korábbi tisztelet és bizalom maradványaként – évente egyszer (szilveszterkor) mégis megemeli az angyali jóskártyát, mert kíváncsi, mit hoz a jövő év.

Felhasznált irodalom

Albanese, Catherine L. (1991) *Nature Religion in America. From the Algonkian Indians to the New Age.* Chicago, Chicago University Press

Albanese, Catherine L. (2000) The Aura of Wellness. Subtle-Energy Healing and New Age Religion. *Religion and American Culture. A Journal of Interpretation,* 10 (1): 29–55.

Barkun, Michael (2003) *A Culture of Conspiracy. Apocalyptic Visions in Contemporary America.* Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press

Bowman, Marion (2009) Learning from Experience. The Value of Analysing Avalon. *Religion (39)*: 161–168.

Bowman, Marion – Sutcliffe, Steven eds. (2000) *Beyond New Age. Exploring Alternative Spirituality.* Edinburgh, Edinburgh University Press

Brennan, Barbara (1988) *Hands of Light. A Guide to Healing through the Human Energy Field.* New York, Bantham

Büssing, Arndt – Reiser, Franz – Michalsen, Andreas – Zahn, Anne – Baumann, Klaus (2015) Do Patients with Chronic Pain Diseases Believe in Guardian Angels: Even in a Secular Society? A Cross-sectional Study Among German Patients with Chronic Diseases. *Journal of Religion and Health (54)*: 76–86.
Callahan, Daniel F. (2003) The Cult of St. Michael the Archangel and the "Terrors of the Year 1000". In: Richard Landes – Andrew Gow – David C. van Meter (eds.) *The Apocalyptic Year 1000. Religious Expectation and Social Change, 950–1050.* Oxford, Oxford University Press, 181–204.
Casey, John (2009) *After Lives. A Guide to Heaven, Hell and Purgatory.* Oxford, Oxford University Press
Chryssides, George D. (2007) Defining the New Age. In: Daren Kemp – James R. Lewis (eds.) *Handbook of New Age.* Leiden–Boston, Brill, 5–24.
Corrywright, Daniel (2004) Network Spirituality. The Schumacher – Resurgence – Kumar Nexus. *Journal of Contemporary Religion, 19 (3)*: 311–327.
Cowen, Douglas E. – Hadden, Jeffrey K. (2004) Virtually Religious. New Religious Movements and the World Wide Web. In: James R. Lewis (ed.) *The Oxford Handbook of New Religious Movements.* Oxford, Oxford University Press, 119–143.
DeNio Stephens, Holly (2004) Okkultizmus a mai Oroszországban. In: Bernice G. Rosenthal (szerk.) *Az okkult az orosz és a szovjet kultúrában.* Budapest, Európa Kiadó, 349–383.
Dimant, Devorah (2004 [1996]) Men as Angels. The Self-Image of the Qumran Community. In: *History, Ideology and Bible Interpretation in the Dead Sea Scrolls.* Tübingen, Mohr Siebeck Verlag, 465–472.
Draper, Scott – Baker, Joseph (2011) Angelic Belief as American Folk Religion. *Sociological Forum 26 (3)*: 623–643.
Dyrendal, Asbjørn (2016) Conspiracy Theories in New Religious Movements. In: James R. Lewis – Inga Bårdsen Tøllefsen (eds.) *The Oxford Handbook of New Religious Movements, Vol. 2.* Oxford, Oxford University Press, 198–211.
Engelke, Matthew (2012) Angels in Swindon. Public Religion and Ambient Faith in England. *American Ethnologist 39 (1)*: 155–170.
Esala, Jennifer J. – DEL ROSSO, Jared (2011) Emergent Objects, Developing Practices: Human-Nonhuman Interactions in a Reiki Training. *Symbolic Interactions 34 (4)*: 490–513.
Flaherty, Robert Pearson (2011) UFOs, ETs, and the Millennial Imagination. In: Catherine Wessinger (ed.) *The Oxford Handbook of Millennialism.* Oxford, Oxford University Press, 587–610.
Frelik, Pawel (2014) Video Games. In: Robert Latham (ed.) *The Oxford Handbook of Science Fiction.* Oxford, Oxford University Press, 226–238.
Fuller, R. W. (2004) Subtle Energies in the American Metaphysical Tradition. In: Linda L. Barnes – Susan S. Sered (eds.) *Religion and Healing in America.* Oxford, Oxford University Press, 375–386.
Gardella, Peter (2007) *American Angels. Useful Spirits in a Material World.* (Culture America) Lawrence, University Press of Kansas

Gilhus, Ingvild (2012) Angels in Norway. Religious Border-crossers and Border-makers. In: Marion Bowman – Ülo Valk (eds.) *Vernacular Religion in Everyday Life: Expressions of Belief.* Sheffield, Equinox, 230–245.
Grünschloß, Andreas (2004) Waiting for the "Big Beam". UFO Religions and "Ufological" Themes in New Religious Movements. In: James R. Lewis (ed.) *The Oxford Handbook of New Religious Movements.* Oxford, Oxford University Press, 419–444.
Gutierrez, Cathy (2013) Crimes of the Soul. Spiritualism and the Dismantling of Hell. In: Christopher Moremann (ed.) *The Spiritualist Movement. Speaking with the Dead in America and around the World. 2. Belief, Practice, and Evidence for Life after Death.* Santa Barbara–Denver–London, Praeger, 21–34.
Hanegraaff, Wouter J. (2007) The New Age Movement and Western Esotericism. In: Daren Kemp – James R. Lewis (eds.) *Handbook of New Age.* Leiden–Boston, Brill, 25–50.
Hesz Ágnes (2012) *Élők, holtak és adósságok. A halottak szerepe egy erdélyi faluban.* Budapest–Pécs, L'Harmattan–PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék
Holcombe, A. D. (1996) How Spirit-Souls Become Angels. *The Journal of Religion and Psychical Research 19 (2)*: 88–92.
Høsjgaard, Morten T. – Warburg, Margit eds. (2005a) *Religion and Cyberspace.* London – New York, Routledge.
Høsjgaard, Morten T. – Warburg, Margit (2005b) Introduction. Waves of Research. In: Morten T. Højsgaard – Margit Warburg (eds.) *Religion and Cyberspace.* London–New York, Routledge, 1–11.
Hurtado, L. W. (2010) Monotheism, Principal Angels, and the Background of Christology. In: John J. Collins–Timothy H. Lim (eds.) *The Oxford Handbook of the Dead Sea Scrolls.* Oxford, Oxford University Press, 546–564.
Jones, David Albert (2011) *Angels. A Very Short Introduction.* Oxford, Oxford University Press
Jung, Carl Gustav (1969 [1959]) *Flying Saucers. A Modern Myth of Things Seen in the Skies.* New York, Signet Books
Keck, David (1998) *Angels and Angelology in the Middle Ages.* New York–Oxford, Oxford University Press
Kis-Halas Judit (2007) „Fejtetőmön arany fénygömb". Az első lépések reiki ösvényén. Beavatás egy ezoterikus gyógyászati rendszerbe. In: Pócs, Éva (szerk.) *Maszk, átváltozás, beavatás. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről V.) Budapest, Balassi, 400–420.
Kis-Halas Judit (2008) „Ha eljönnek az angyalok..." Angyallátók, esszénusok, beavatottak a mai magyar New Age mozgalmakban. In: Pócs Éva (szerk.) *Angyalok, démonok, látók, szentek.* Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről VI.) Budapest, Balassi, 243–278.
Kis-Halas Judit (2009) „Mihály arkangyal katonái." Kortárs látók és gyógyítók elbeszélései a természetfeletti megtapasztalásáról. In: Keszeg Vilmos –Pócs Éva –Peti Lehel (szerk.) *Válogatás látomás-elbeszélésekből és a látomásirodalomból.*

(*Szöveggyűjtemény*) Budapest–Pécs, L'Harmattan – PTE BTK Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, 512–538.
Kis-Halas Judit (2010) Jézus katonái a földön és a Mennyei Jeruzsálemben. Szellemsebészet: egy kortárs ezoterikus gyógyászati rendszer. In: Éva Pócs (szerk.) *Mágikus és szakrális medicina. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről VII.) Budapest, Balassi, 593–622.
Kis-Halas Judit (2012) 'I make my saints work...': A Hungarian Holy Healer's Identity Reflected in Autobiographical Stories and Folk Narratives. In: Marion Bowman – Ülo Valk (eds.) *Vernacular Religion in Everyday Life: Expressions of Belief.* Sheffield, Equinox, 63–92.
Knoblauch, Hubert (2008) Spirituality and Popular Religion in Europe. *Social Compass 55 (2)*: 140–153.
Lecouteux, Claude (2009) *The Return of the Dead. Ghosts, Ancestors and the Transparent Veil of the Pagan Mind.* Rochester, Inner Traditions
Lindquist, Galina (2006) *Conjuring Hope. Magic and Healing in Conremporary Russia.* New York–Oxford, Berghahn Books
Lövheim, Mia (2007) Virtually Boundless? Youth Negotiating Tradition in Cyberspace. In Nancy T. Ammerman (ed.) *Everyday Religion. Observing Modern Religious Lives*, Oxford–New York, Oxford University Press, 83–100.
Lövheim, Mia – Linderman, Alf G. (2005) Constructing Religious Identity on the Internet. In: Morten T. Højsgaard – Margit Warburg (eds.) *Religion and Cyberspace.* London–New York, Routledge, 121–137.
Lucas, Phillip Charles (2011) New Age Millennialism. In: Catherine Wessinger (ed.) *The Oxford Handbook of Millennialism.* Oxford, Oxford University Press, 567–586.
Marshall, Peter (2006) Angels Around the Deathbed. Variations on a Theme in the English Art of Dying. In: Peter Marshall – Alexandra Walsham (eds.) *Angels in the Early Modern World.* Cambridge, Cambridge University Press, 83–103.
McCormick, Debbie (2012) The Sanctification of *Star Wars*: From Fans to Followers. In: Adam Possamaï (ed.) *Handbook of Hyper-real Religions.* (Brill Handbooks on Contemporary Religion V.) Leiden–Boston, Brill, 165–184.
Moore, Rebecca (2013) Angels Among Us in Four San Diego Spiritualist Churches. In: Christopher Moreman (ed.) *The Spiritualist Movement. Speaking with the Dead in America and Around the World, Vol. 1.* Santa Barbara–Denver–Oxford, Praeger, 161–179.
Morehead, John (2012) "A World Without Rules and Controls, Without Borders or Boundaries": Matrixism, New Mythologies, and Symbolic Pilgrimages. In: Adam Possamaï (ed.) *Handbook of Hyper-real Religions.* (Brill Handbooks on Contemporary Religion V.) Leiden–Boston, Brill, 111–128.
Muehlberger, Ellen (2013) *Angels in Late Antique Christianity.* Oxford, Oxford University Press

Östling, Erik A. W. (2016) What Does God Need with a Starship? UFOs and Extraterrestrials in the Contemporary Religious Landscape. In: James R. Lewis – Inga Bårdsen Tøllefsen (eds.) *The Oxford Handbook of New Religious Movements, Vol. 2.* Oxford, Oxford University Press, 418–427.
Parker, James N – Parker, Philip M. (2004) *Reiki. A Medical Dictionary, Bibliography, and Annotated Research Guide to Internet References.* San Diego, ICON Health Publications
Partridge, Christopher (2002) The Disenchantment and Re-enchantment of the West. The Religio-Cultural Context of Contemporary Western Christianity. *The Evangelical Quarterly*, 74 (3), 235–256.
Partridge, Christopher (2003a) *UFO Religions.* London, Routledge
Partridge, Christopher (2003b) Understanding UFO Religions and Abduction Spiritualities. In: *UFO Religions.* London, Routledge, 3–42.
Partridge, Christopher (2004) Alien Demonology. The Christian Roots of the Malevolent Extraterrestrial in UFO Religions and Abduction Spiritualities. *Religion (39)*: 139–189.
Peti Lehel (2008) A lélekmentő. Katasztrófaélmény és imitatio Christi egy csángó asszony látomásaiban. In: Pócs Éva (szerk.) *Angyalok, démonok, látók, szentek. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről VI.) Budapest, Balassi, 535–552.
Possamaï, Adam (ed.) (2012) *Handbook of Hyper-real Religions.* (Brill Handbooks on Contemporary Religion V.) Leiden–Boston, Brill.
Potrata, Barbara (2004) New Age, Socialism and Other Milleniarisms. Affirming and Struggling with (Post)socialism. *Religion, State and Society 32 (4)*: 365–379.
Primiano, Leonard N. (1995) Vernacular Religion and the Search for Method in Religious Folklife. *Western Folklore (Reflexivity and the Study of Belief) 54 (1)*: 37–56.
S. Balázs Lívia (2004) Vallási elemek egy népi gyógyász tevékenységében. In: S. Lackovits Emőke – Mészáros Veronika (szerk.) *Népi vallásosság a Kárpát-medencében VI.* 2. kötet. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 213–222.
Schindler, Amy (1999) Angels and AIDS Epidemic. The Resurgent Popularity of Angel Imagery in the United States of America. *Journal of American Culture 22 (3)*: 49–61.
Schmitt, Jean-Claude (1998) *Ghosts in the Middle Ages. The Living and the Dead in Medieval Society.* [Les revenants: les vivants et les morts dans le société médiévale. 1994, Paris, Gallimard] Chicago, The University of Chicago Press
Schofield-Park, Lynn (2005) *From Angels to Aliens: Teenagers, the Media, and the Supernatural.* Oxford, Oxford University Press
Smith, Simon G. (2003) Opening a Channel to the Stars. The Origins and Development of the Aetherius Society. In: Christopher Partridge (ed.) *UFO Religions.* London, Routledge, 84–102.
Sutcliffe, Steven (2000) 'Wandering Stars': Seekers and Gurus in the Modern World. In: Sutcliffe, Steven – Bowman, Marion (eds.): *Beyond New Age. Exploring Alternative Spirituality.* Edinburgh, Edinburgh University Press, 17–36.

– (2004) The Dynamics of Alternative Spirituality: Seekers, Networks, and New Age. In: James R. Lewis (ed.) *The Oxford Handbook of New Religious Movements.* Oxford, Oxford University Press, 466–490.

Steiner, Rudolph (1914) A Mihály impulzus és a Golgotai Misztérium I-II. In: *A Golgotai misztérium előfokai. Krisztus jelenléte az emberiség fejlődésében.* (Összes művei 152.) http://www.antropozofia.hu/ga152 (Letöltés ideje: 2016. szeptember 18.)

Tighe, Maria – Butler, Jenny (2007) Holistic Health and New Age in Britain and in the Republic of Ireland. In: Daren Kemp – James R. Lewis (eds.) *Handbook of New Age.* Leiden–Boston, Brill, 415–434.

Trosper Shorey, Shannon (2016) Media, Technology, and New Religious Movements: A Review of the Field. In: James R. Lewis – Inga Tøllefsen (eds.) *The Oxford Handbook of New Religious Movements: Volume II.* Oxford, Oxford University Press, 264–277.

Tumminia, Diana (2003) When the Archangel Died. In: Christopher Partridge (ed.) *UFO Religions.* London, Routledge, 62–83.

Uibu, Marko (2012) Creating Meanings and Supportive Network on the Spiritual Internet Forum "The Nest of Angels". *Journal of Ethnology and Folkloristics 6 (2)*: 69–86.

Utriainen, Terhi (2015) Combining Christianity and New Age Spirituality. Angel Relations in Finland. In: James R. Lewis – Inga Bårdsen Tøllefsen (eds.) *Handbook of Nordic New Religions.* Leiden–Boston, Brill, 158–172.

Utriainen, Terhi ([2013] 2016) Doing Things with Angels: Agency, Alterity and Practices of Enchantment. In: Riku Hämaläinen – Heikki Pesonen – Terhi Utriainen (eds.) *Helsinki Study of Religions. A Reader.* (Uskontontiete 17.) Helsinki, University of Helsinki, 138–149.

Vermes Géza (1998) *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története.* Budapest, Osiris

Walter, Tony (2011) Angels not Souls: Popular Religion in the Online Mourning for British Celebrity Jade Goody. *Religion 41 (1)*: 29–51.

Walter, Tony (2016) The Dead Who Become Angels: Bereavement and Vernacular Religion. *Omega. The Journal of Death and Dying 73 (1)*: 3–28.

White, Dominic OP (2005) Are Angels Just a Matter of Faith? *New Blackfriars 86 (1006)*: 568–583.

Zeller, Benjamin (2012) Heaven's Gate, Science Fiction Religions, and Popular American Culture. In: Adam Possamaï (ed.) *Handbook of Hyper-real Religions.* (Brill Handbooks on Contemporary Religion V.) Leiden–Boston, Brill, 59–84.

A KONTEÓ MŰVÉSZETE ÉS A MŰVÉSZET KONTEÓJA

Tapodi Zsuzsa

ÖSSZEESKÜVÉS-ELMÉLET ÉS IRODALOM

Krúdy Gyula
A tiszaeszlári Solymosi Eszter

Az irodalom valóságtükröző szerepéről Arisztotelész óta folyik gondolkodás. A mimézis-elmélet hegemóniáját és az antikvitásból örökölt szerepeket (docere, delectare, utile) a századforduló irodalmának l'art pour l'art gondolata megtörni látszott, ám a romantikus alkotó és alkotás társadalmi vátesz-szerepét – mely elleni tiltakozásul az apolitikus parnasszisták elvonultak az elefántcsonttoronyba – a naturalizmus és a szocialista realizmus direkt valóság-alakító elgondolása újra, felfokozva, előtérbe hozta. Mára kétségtelennek látszik, hogy bármi legyen is a művészi alkotás témája, az mindig a létrehozója saját koráról is szól, s mint cseppben a tenger, az egyetemes emberi problémák is megjelennek benne. Jelen dolgozat egy valós történelmi esemény irodalmi feldolgozását vizsgálja azt követve nyomon a szöveg szoros olvasásával, valamint néhány antropológiai és szociálpszichológiai segédszövegre támaszkodva, hogy az emberi gondolkodás egyik sémája, az összeesküvés-elmélet milyen írói eszközök révén kérdőjeleződik meg a műben.

Krúdy Gyula (1878-1933) a gyermekkori emlékeiben élő nyírségi világot idézi fel az 1931-ben megjelent *A tiszaeszlári Solymosi Eszter* című regényben. Az összeesküvés-elméletek szélsőséges formája és szomorú következménye, az 1883-as nyíregyházi vérvád-per rekonstruálásakor saját édesapjának, idősebb Krúdy Gyula ügyvédnek a memorandumára, a perbe fogott zsidókat védő Eötvös Károlynak *A nagy per, mely ezer éve folyik, s még sincs vége* című emlékiratára és az eseményeket közvetítő – a regényhez viszonyítva ötven évvel korábbi – sajtóban megjelent tudósításokra épít. Személyes érintettségéről úgy ír a regény bevezetőjében, hogy rögtön egy jellegzetes nyírségi zsánerképet is felvázol.

> „A nagyapám házán címer volt, fiókáit etető pelikán a címerben: ügyvéd volt a katonás magatartású öregúr, de ügyvédség helyett jobban szeretett politizálni. A Szabolcs megyei 1848/49-es honvédek elnöke és a függetlenségi párt vezére volt. Sokan megfordultak a házában a nevezetes férfiak közül, akik az eszlári vérvádat erősítették vagy tagadták. Néha olyan volt a háza, mint egy bírósági tárgyalás. Vagy volt gyűlés, ahol zsidók ellen vagy a zsidók mellett tartottak szónoklatokat. Ónody Géza, Verhovay Gyula, Csávolszky Lajos, Eötvös Károly, a nagy zsidóper mozgatói és védői gyakran megfordultak a lármás öregúr házánál, akinek nagy tekintélye volt Nyíregyházán. Miután félig-meddig a nagyapám házánál nevelkedtem: sok mindent hallottam és láttam gyerekfejjel, gyerekszemmel.

> Kihallgatták itt nemegyszer a vérvád főtanúját, aki a kulcslyukon látta az eszlári zsidótemplombani gyilkosságot, Scharf Móricot, aki tanítója, Orsovszky Gyula (az én tanítóm is ő volt) és Henter Antal megyei várnagy kíséretében jelent meg az urak előtt. Pulykatojásos képű, vereshajú falusi zsidógyerek volt Scharf Móric, amilyen minden faluban akad, ahol zsidók is laknak. Tizenkét-tizennégy éves forma lehetett. Kihallgatták, kikérdezték, de verést még a nagyapámtól se kapott soha, pedig hirtelenharagú, káromkodókedvű, kemény, katonás ember volt az öregúr az unokáival szemközt.
>
> – A német istenit! - mondta, és a legkedvesebb unokáját is megnadrágolta idősebb Krúdy Gyula. Mert haragjában mindenkit németnek szidott. Még a zsidót is. A németre haragudott leginkább e világon. A nagyapám házánál sok minden tudnivaló elhangzott az eszlári vérvádról. Ezeknek az emlékeit is megtalálja itt-ott az olvasó e feljegyzésekben." (Krúdy MEK, 13)

A híres 19. századi per ma is megosztja az értelmezőket. A tiszaeszlári vérvádat ismertető internetes szócikkek filoszemita változata racionális magyarázatot keres, a vádlottak ártatlanságát bizonyítja, koncepciós perről beszél, ám léteznek antiszemita, a vérvádat komolyan bizonygató, Krúdy regényét vehemensen támadó források is. Hogy még mindig agitatív erővel bírhat a vérvád, arra bizonyságul elég a nemzeti ultrajobboldalon divatos sláger szövegére utalnunk: „sír Solymosi Eszter, tombol a gyűlölet."

Andrei Oişteanu bukaresti antropológus *Evreul imaginar* [*A képzelt zsidó*] című, 2001-es imagológiai kötetében, melyben a kelet-európai zsidóságról alkotott kultúrtörténeti kép változásait követi nyomon, külön fejezetben tárgyalja a rituális gyermekgyilkosság vádját, és ebben részletezi a tiszaeszlári pert is, újraközölve többek között a főbb szereplőkről készült 1883-as lipcsei sajtóillusztrációt. Olyan, román nemzeti vonatkozást is belesző az eset ismertetésébe, amiről a magyar források nem tudnak. „Ebben az ítéletben döntő szerepe volt egy román orvosnak, az akkor 29 éves Victor Babeşnek, aki a holttest felboncolása után bebizonyította, hogy a testből nem folyhatott vér" (Oişteanu 2005: 351). Krúdynál szerepel egy sánta patikus, akinek az ésszerű érveit a tendenciózus nyomozást végző Vay György rendre figyelmen kívül hagyja és a tárgyaláson résztvevő, Belky nevű erdélyi orvos. Talán az ő figurája rejti a kolozsvári egyetem román tagozatának névadóját. „Külön asztaluk volt az orvosoknak a tárgyalóterem közepén, éppen úgy zöldposztóval volt borítva az asztal, mint a bíráké. Az asztalfőn a galambősz hajú Scheuthauer, mellette jobbról a kolozsvári egyetem küldöttje, Belky tanár úr - elegáns, barna, mint egy erdélyi mágnás -, balról Mihálkovics, a pápaszemes tudós, aki a legtürelmesebbnek látszik a tudósok között" (Krúdy MEK, 248).

Az ellenség fölötte szükséges voltáról[1]

Krúdy regényének értelmezéséhez segítségül hívott művek elsősorban Reinhart Koselleck *Aszimmetrikus ellenfogalmak* (1997) valamint Umberto Eco *Ellenséget alkotni* és *A prágai temető című művei.* Eco egymással párhuzamosan, 2009-2012 között írta, és egymás után jelentette meg *Ellenséget alkotni* című kultúrkritikai esszéjét és a benne tárgyalt jelenség szépirodalmi transzpozícióját, utolsó előtti regényét, *A prágai temetőt*, a 19. századi antiszemitizmus és mindenféle összeesküvés-elmélet regényesített tárházát.

„Az összeesküvés-elméletek olyan diskurzusok, amelyek többnyire a világban észlelhető rossz kérdésére akarnak ésszerű választ találni valamilyen titok feltételezésével, amelyet bizonyos háttérben meghúzódó erőknek hatalmuk megőrzése céljából érdekükben áll elleplezni." – olvashatjuk a jelen tanulmány létrejöttének okaként szolgáló konferencia felhívásában. A hétköznapi ember számára megfoghatatlan ellenség szükségességének gondolata összefüggésben áll a Reinhat Koselleck által aszimmetrikus ellenfogalomnak nevezett gondolati struktúrával, amely a „mi" és „ők" állandó, történelmi szembenállását tételezi: hellén/ barbár; keresztény/ pogány; Mensch/Unmensch, Übermensch/Untermensch. Az ellenfogalmak alkalmazása egyirányú, és mivel azokat csupán a használatba vevő fél tekinti érvényesnek magára nézve, a megszólított fél nem, ezért a két leírt csoport között egyenlőtlen viszonyt tételeznek. Koselleck szerint az aszimmetrikus ellenfogalmak egyféle állandóan jelenlévő szemantikai strukturáló elvként figyelhetők meg a történelemben. Változhat a forma, amit öltenek, valamint a szemantikai szerkezet, ám az alapstruktúra változatlan.

Umberto Eco *Ellenséget alkotni* című esszéje annak a kulturális paradigmának a történetét vizsgálja, amely egy közösség önértelmezésének elengedhetetlen velejárójaként tekint a mindenkori ellenségre. „Az ellenség nemcsak arra jó, hogy saját identitásunkat meghatározzuk vele szemben, hanem arra is, hogy olyan akadályt képezzen, amellyel szemben felvonultathatjuk saját értékrendszerünket, s vele szembeszállva felmutathatjuk saját erényünket. Amikor tehát épp nincs kéznél ellenség, magunknak kell teremtenünk egyet" (Eco 2011: 8). A korábban a *lista mámorát* kötetben érzékeltető író példatárat állít össze a mindenkori ellenségkép elemeiből: az ellenség rút, bűzhödt, idegen szokásai vannak, alsóbb osztályhoz tartozik, és ide sorolható a boszorkányként látott nő is. A fenyegetőnek beállított idegennel szemben érzett irigység is nagy szerepet játszik az iránta táplált gyűlölet fenntartásában. Eco kultúrtörténeti esszéjében felsorakoztatott példák újra felbukkannak *A prágai temető* című regényében, az általa minden szépirodalmi alkotásában alkalmazott transztextualitás valamelyik formájában: idézetként, utalásként, parafrázisként.

1 A témával bővebben foglalkoztam A Másság és az ideológiák labirintusa. Elmélet és gyakorlat, fikció és valóság Umberto Eco két művében (A prágai temető, Ellenséget alkotni) című tanulmányban In: Bányai Éva szerk. (2015) *Átmenetdiskurzusok. Irodalom- és kultúrtörténeti tanulmányok.* Bukarest–Sepsiszentgyörgy – Kolozsvár, RHT Kiadó – Erdélyi Múzeum Egyesület, 148-155. Egyes gondolatait megismétlem. T.Zs.

A modern kor, mint Craig Calhoun megjegyezte, „megszilárdította az egyéni és kategorikus identitásokat, valamint az önazonosság megerősítésére tett erőfeszítéseket", miközben olyan változásokat is hozott, amelyek „az identitások kialakítását és elismerését problematikussá tették" (Calhoun 1997: 99). Az identitásképzés hatékony módszere az ellenségkép-teremtés. A par excellence ellenség az idegen. Figurájának megalkotásakor a kiindulópont: „Az ellenség *másféle*, mint mi, és olyan szokásokat követ, amelyek nem a mi szokásaink" (Eco 2011: 11).

Az idegen hétköznapi értelemben véve a számunkra ismeretlent, a nem anyakultúránkhoz tartozó személyeket, eszméket, dolgokat jelöli. Az idegenség kifejezhet faji, vallási, fizikai, kulturális, nyelvi távolságot. Fokozatai vannak, amit a megnevezések konnotációja is sugall a semleges *ismeretlen*től a viszolygást keltő *idegen*en át a fenyegetést hordozó *vadidegen*ig. Az idegenek csoportjának tagjait (a Másikat) nemcsak hogy hajlamosak vagyunk kevésbé kívánatos tulajdonságokkal felruházni, de ugyanakkor homogénebbnek is látjuk ezt a csoportot. Ennek eredményeképpen pedig azt is hisszük, hogy a legtöbb idegen csoporttag osztja az általunk ismert idegen tagok jellemvonásait, és emiatt a csoport-szintű sztereotípiák minden egyes csoporttagra is érvényesek.[2]

A saját csoport értékrendszere, ideológiája és céljai mindig befolyásolják a külső csoportokról szerzett információkat. Létrehozásának folyamatára utal Waldens, akinek meghatározása szerint „az idegen egy egyidejű behatárolás és kirekesztés eredménye."[3] Adott kultúrában minden idegen, ami nem igazodik a kulturális sémához, ami furcsa, zavarba ejtő, különös és nem megszokott. Frank-Olaf Radke *Az idegenség konstrukciója a multikulturalizmus diskurzusában* című írásában úgy vélekedik, hogy „az idegent csak mi tesszük idegenné azáltal, hogy aspecifikus viszonyt alakítunk ki vele" (Radke 1993: 44).

A Mi és a Mások elhatárolása, úgy tűnik, a személyes és kollektív identitás kialakulásának elengedhetetlen mozzanata. „A nemzeti identitás én-rendszerünknek az az összetevője, amely a nemzeti-etnikai csoporthoz (kategóriához) tartozás tudatából és élményéből származik – ennek minden értékelő és érzelmi mozzanatával, valamint viselkedési diszpozíciójával egyetemben" (Pataki 1997: 519) – írja a szociálpszichológus. Megszilárdításához nagyban hozzájárul az idegennek a percepciója. Jan Assmann arra figyelmeztet, hogy a kollektív identitás egyrészt fikció és metafora, másrészt ez az identitás fel is adható. „Ezzel szemben az Én- azonosság hasonló kiüresedése, meggyengülése vagy csorbulása patologikus következményekkel jár" (Assmann 1999: 132).

2 Lásd ehhez: Hunyadi György (1996) *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest, Akadémiai Kiadó

3 Idézi Corinna Albrecht Idegen. In: Manfred Beller, Joep Leerssen szerk. (2014) *Imagológia. A nemzeti karakterek kulturális konstrukciói és irodalmi reprezentációi.* ford. Ajtony Zsuzsanna, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, Scientia Kiadó, 191.

Az összeesküvés-elméletek Krúdy és Umberto Eco műveiben

Umberto Eco első regénye, *A rózsa neve* (1980) a detektívtörténetek sémáját követi. Az 1988-as *A Foucault inga* intellektuális játék formájában elbeszélt történetének három főszereplője számtalan ezoterikus témájú, összeesküvés-elméletekről szóló kézirat átolvasása után egy hasonló témájú sorozat kiadása mellett dönt. Szórakozásképpen olyan vallási, társadalmi csoportok között teremtenek kapcsolatot, amelyek körül külön-külön is sok mendemonda kering: szabadkőművesség, templomosok, kabbalisták, alkimisták, rózsakeresztesek. Az általuk kitalált, nagybetűs Tervbe beépítik a szerzők által írottakat és valós irodalmi, történelmi források tartalmát. „Eco ebben a regényben meg is adja a jó összeesküvés-elmélet receptjét: a fogalmak *analógiásan* kapcsolódnak össze. Azt azonban nem lehet eldönteni, hogy egy analógia jó vagy rossz, mivel – bizonyos mértékig – minden összefügg mindennel. Ha a végén összeér, akkor a kapcsolat jól működik" (Szeverényi 2014: 117). És az összeesküvés-elméletek szempontjából nagyon is lényeges dolog, ami az író utolsó előtti regényében is elhangzik: nem kell, hogy a kapcsolatok eredetiek legyenek. „Sőt, az a jó, ha már ismertek, már korábban mások létrehozták őket. Elég annyi, hogy a kereszteződés igaznak tűnik, mivel ezek a kapcsolatok nyilvánvalóak." – olvashatjuk ugyanott Szeverényi Sándortól a manapság divatos történelmi thrillerek egyik forrása kapcsán.

Eco regényének, a 2012-es *A prágai temető* címűnek egyes szám első személyű narrátora betekintést enged gondolati- és érzelemvilágába, így az olvasó közelebb érzi őt magához. Csakhogy a hamisító, kém és gyilkos Simone Simonini már az első oldalakon olyan kijelentéseket tesz, olyan visszataszítóan gyűlölködő, hogy az eleve kizár minden olvasói szimpátiát. „Ki vagyok én? [...] Kit szeretek? Nem jutnak szeretett arcok eszembe. [...] Kit gyűlölök? A zsidókat [...]. Ők a par excellence ateista nép. [...] Máson sem jár az eszük, mint ennek a világnak a meghódításán" (Eco 2012: 11). A kitalált hős – az olasz írótól megszokott séma szerint – valós dokumentumokat, történelmi eseményeket fűz egyetlen fiktív eseményláncra. „Simonini ott van az egységes Olaszországért harcoló Garibaldi mellett, kapcsolatba kerül a Dreyfus-üggyel, az orosz titkosszolgálattal, plagizálja Maurice Joly *A Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* című uszító munkáját, gyűlöl és megvet mindenkit. Az olvasó néha úgy érzi, menthetetlenül elveszik ebben az adattengerben: a szabadkőművesek és a zsidók történelme, a 19. század Európájának közismert és idegen csengésű nevei keverednek és válnak bonyolult összeesküvések szövevényévé."– írja a regényről a recenzens (Varga 2012. ápr.19.).

Krúdy regénye is dokumentumokat dolgoz fel, amikor rekonstruálja a tiszaeszlári nyomozást és pert. Eredetisége nem a kitalált alak kalandjaiban, hanem a jellegzetes stílusban és az egyedi látásmódban rejlik. Eco *A prágai temető*ben az ellenségképzés, hamisítás, kémkedés iparszerűvé válását vizsgálja a 19. századi modernitásban, Krúdy viszont a népi babonák világát, a fantáziák, tudatlanság, fenyegetettség-érzés mechanizmusait tárja fel, ehhez társul a tudatos politikai manipuláció, az erőszakszervek embertelenségének bemutatása. Míg Eco ördögi hősének alantassága visszataszító, Krúdy alakjai joviálisak, vidékiességükben

sokkal emberibbek. Mindkét regényt mélyen átitatja az irónia, de a Krúdyét átszínezi a nyírségi életképeket átható nosztalgia is.

A vérvád

Andrei Oişteanu a zsidókkal szemben a századok során megfogalmazott vádak sorában (istengyilkosság, szentgyilkosság, ikongyilkosság) a gyermekek megölésének vádját tekinti az antiszemita propaganda leghatásosabb eszközének. Csalhatatlan módja volt ez az ellenségnek tekintett idegen megrágalmazásának a második századi keresztényüldözések korában éppúgy, mint később az eretnekek elleni harcban. „Sietek hozzátenni, hogy bár a századok folyamán nem csupán zsidókat vádoltak rituális gyilkossággal, ennek a rágalomnak mégis ők voltak a legfőbb áldozatai. A zsidók által elkövetett gyermekgyilkosságok legendája volt a legerősebb, a legtovább (több mint nyolcszáz évig, a 12. század közepétől a 20. század közepéig) tartó, és a legszörnyűbb és legvéresebb következményekkel járó. A keresztény gyermekeket elraboló, barbár módon megölő, vérüket a kovásztalan kenyér készítéséhez vagy máshoz használó zsidókról szóló történetek valóságos tömegpszichózist teremtettek Európában. Ez a pszichózis hihetetlen csúcsokra ragadtatta az antiszemitizmust, inkvizítori eljárásokat vont maga után, kivégzéseket, máglyahalálokat, de ugyanakkor egész zsidó közösségek kiirtását, illetve száműzését is" (Oişteanu 2005: 348).

Krúdy írói állásfoglalása a választott témával kapcsolatban nyíltan is megfogalmazódik például a perbe fogott zsidók védelmét szervező Heumann Ignác jellemzésekor: „Kevés az a szó, amellyel kortársai a tiszaeszlári védelem 'spiritusz rektorának' mondják: lelke volt a hadjáratnak, amelyet a sötétség és butaság ellen vívott az emberiség az 1883-ik esztendőben. Nagy lélek, amelyet a sors a poros, ákácfás Nyíregyházára helyezett, hogy a kellő percben helyén legyen, amikor az emberi felvilágosodottságot megint középkori éjszaka lepte meg" (Krúdy MEK, 230).

A metaforák, a pernek ugyanezt, a humánumot fenyegető jellegét érzékeltetik: „[...] a vérvád léggömbje, amelyet az egész világ figyelme mellett eresztettek a magasba annak léghajósai: mind messzibb ragadta a kormányosokat, és lassankint közönséges papírsárkánynak bizonyult a nagy hajszával útjára eresztett tünemény, amely, mint egy véres felhő, lebegett egy esztendő óta a világ feje felett" (Krúdy MEK, 231).

Ugyanolyan jól kiolvasható azonban Krúdy állásfoglalása az általa használt jelzőkből is: „Solymosi Eszternek élettörténete akkor kezdte érdekelni az embereket, mikor a lánykának nyoma veszett; igaz, hogy akkor aztán az egész földkerekségen róla beszéltek, mert az volt a *koholt* híre, hogy a zsidók vallási szertartás szempontjából a húsvéti laskához való liszthez vették a keresztény lányka vérét. [...] Ez *a hazug* híradás volt Solymosi Eszter haláláról, s ez a *kitalált* híradás állította meg az embernek a szívverését mindenütt a világon, ahol a szívek éreznek, az agyak gondolkoznak, hajadon leánykák növekednek." (A kiemelések tőlem

származnak. T. Zs.) Hátborzongató jóslatként hat a logikusnak tűnő, mégis abszurd következtetés, az antiszemita logika embertelenségének a leleplezése: „Ha vallásuk azt követeli tőlük, hogy embert öljenek, mit lehet tenni a zsidók törvénye ellen? A vallásuk ötezer esztendős, azt megváltoztatni nem lehet. A vallás örökké tart, amíg zsidók járnak a földön. *Az egyetlen megoldás, hogy ki kell irtani a világból a zsidókat, hogy vallásuk így önmagától elmúljon a földről.*" (Krúdy MEK, 14)

A falusi nép

Krúdy átfogó társadalmi freskót fest, benne a mítoszteremtő népi fantázia működésére is rámutat: „Ugyanekkor történt, hogy a kutyák ásni kezdtek Eszláron, mintha valaki után kutatnának a föld alatt. Máskor is ásnak a falusi kutyák mindenféle gödröket, tavaszonkint, amikor a föld alatti állatok, a vakondokok, ürgék, egerek, patkányok élete elkezdődik, de Eszláron valaki kisütötte azt *a mesét,* hogy Solymosi Eszter után ássák gödreiket a kutyák." (Krúdy MEK, 29)

A falusiak és a betelepedett zsidók közötti kulturális különbségek rejtett felsőbbrendűség-érzést de kisebbrendűségi frusztrációból származó irigységet is takarnak.

> „Na, Scharf úr, még mindig nem került meg a leány! – mondták a parasztok a 'zsidó harangozónak', aki hideg pipaszárát szívogatta. A zsidó, bár napszámos-munkát is vállal, nem jár gatyában; még a legszegényebben is olyanféle nadrág van, amilyent urak hordanak. Azonkívül ritka az olyan zsidó, aki írni, olvasni ne tudna, igaz, hogy néha csak a maga betűivel, holott Szabolcsban az iskolakötelesek-nek akkoriban csak tizenhárom százaléka járt iskolába. (Zoltán János alispáni jelentése 1882-ből.)" (Krúdy MEK, 29)

Az idegen szokások gerjesztette népi antiszemitizmus még csak csúfolódás és megalázás formáját ölti – ám ez a megnyilvánulás a *belső idegen* (szomszéd falusi, alszegi-felszegi magyar) hajszolásának szokásában is jelen van a népi gyakorlatban.

> „A józan szabolcsi paraszt sokáig vagy talán sohasem akart hinni abban, hogy Solymosi Esztert az a zsidóság tette el láb alól, amelynek olyan balkezű templomszolgája van, mint 'Scharf úr'. A zsidók vallásának ceremóniáiban is inkább a mulatságosságot látta az eszlári parasztság. Nagy hecc az, amikor a zsidógyereknek a huncutkáját lenyírják a falusi gyerekek, de még nagyobb hecc a bolond Scharf úr bosszantása. De csak akkor lett teljes a Scharffal űzött *heccelődés,* amikor a templomszolga gyerekét kitanították a pajkos falusi lányok, hogyan csúfolja az apját a háta mögött. Ez a gyerek amolyan öt-hatesztendős forma zsidógyerek volt, amilyen van millió

a világon, de mégiscsak ez a földből alig kilátszó, csúnyaképű kisgyerek volt az, aki a templomszolga szomszédságában lakó parasztlányok biztatására azt kezdte mondogatni, hogy Solymosi Esztert nemcsak megverte az apja, amikor a gyertyatartókat nem tette a maga helyére, hanem haragjában a torkát is elvágta." (Krúdy MEK, 30)

A népi legendákat azonban szándékosan tovább szövi a politikai- ideológiai manipuláció: „Az első *modern legendákban,* amelyek feljegyezték a nevét a hitregékbe (az újságokba és egyéb papirosokra), Sójmosnak írják. Inkább is illett ez a név egy cselédleánykához, akiről nem tudódott ki, pedig kutatták, hogy látott-e álmában mézeskalács-huszárt valaha, ahogyan az első szerelem a falusi leányka szívében jelentkezni szokott. Volt-e szeretője? Mikor országos nevezetesség lett: akkor Solymosinak kezdik mondani a nevét, mert az akkoriban nagyon divatozó névmagyarosítás szabályai szerint: üdvösebb volt, hogy egy magyaros hangzatú név i betűvel vagy y-nal végződjék. A Sójmosból így lett Solymosi a hírlapírók nyelvén. *Később mindenki belenyugodott ebbe, mint annyi mindenbe, ami ezzel a névvel kapcsolatosan Magyarországon történt.*" (Krúdy MEK, 14)

A régi betyárvilág eltűnésére utalva Krúdy az erkölcsös keresztény- erkölcstelen zsidó sztereotípiát teszi nevetségessé. Az asszimilálódott zsidók a keresztények rabló szokásait tanulták el. „Tiszáninnen a zsidók annyira összevegyültek már a keresztényekkel, hogy erkölcseiket utánozták. Mikor fogyatékán volt már a régi fajtabeli szegénylegény: egy-egy verekedésre hajlamos zsidó csapott fel betyárnak. Nem lehetett csak orgazdaságból megélni, az egykori orgazdák fiai elbetyárosodtak, miután élni kellett valahogy tovább is, miután a betyárokkal együtt az orgazdákat is kipusztította a vármegye."(Krúdy MEK, 18)

Az irónia az írói fegyvertár leghatékonyabb eszköze. A bevezető előjáték első sorai az erkölcsi parancsokra emlékeztetnek, és finoman jelzik az események és értékek relatív jellegét.

> „1883. augusztus 7-én, egy keddi napon két jelentőségteljes dolog történt a világon. Az egyik az, hogy Shapira angol régiségkereskedő a Tízparancsolatnak egy ismeretlen példányát állította ki Londonban; a másik nevezetesség az volt, hogy egy Scharf József nevű, negyvenegy esztendős tiszaeszlári zsidó egyházfi a miskolci vonattal a fővárosba érkezett fiával és feleségével. [...] Az újonnan felfedezett Tízparancsolat szövege nem sokban különbözött a régen ismert mózesi Tízparancsolatétól. Ezt sem nagyon tartották meg az emberek: valószínűleg az új Tízparancsolat se lesz nagyobb hatással a világra, még akkor se, ha a régiségkereskedő megkapná érte a tízmillió forintot, amit az angol múzeumtól kér." (Krúdy MEK, 4)

A városi népség

Nagyfokú malíciával és iróniával mutatja be Krúdy a tiszaeszlári felmentő ítélet nyomán kitört budapesti antiszemita zavargásokat. A Scharf családot vendégül látó fogadó környékén randalírozó csőcseléket *lovagok*nak tituláló első fejezetben (A „Fehér Hattyú" lovagjai) nyíltan elítélő kifejezéseket olvashatunk: „Tehát a Kerepesi út 'úri oldalán', a Pannónia előtt álldogáltak a rendőrtisztek tehetetlenül a föld alól jött *söpredékkel* szemben. Megismerhették a nők felhívására intézkedők között régi klienseiket, Poszpisl, a híres betörő bandájából való tagokat az ártatlanul üvöltő mesterlegény mellett, Spanga és Pitéli barátait a lóvasútról lesodródott finánc mellett, a régi ferencvárosi temetőből előkerült 'hurkosokat', akik a világítatlan utcákban még mindig dróttal való fojtogatás által szokták tehetetlenné tenni a járókelőket és a napokban sztrájkolni kezdő péklegényeket" (Krúdy MEK, 8). A nyílt állásfoglalást színezi az ironikus utalások sora. „Itt küzdöttek a pesti péklegények, akik valamely rejtélyes okból vezércsapatai lettek a fővárosi tüntetéseknek. Igaz, hogy nem a pékeknek találták meg az Új Tízparancsolatot Palesztinában, aminthogy a régit sem nekik tervezte Mózes az Úristen tanácsára, de ebben az időben a pékek haragudtak leginkább zsidóvallású felebarátaikra" (Krúdy MEK, 8).

A latin *panem et circenses* szállóigére utal Krúdy malíciózus megállapítása „[...] A bolttal és kirakatával tehát olyan hamar végzett a *Fehér Hattyú látogatására érkezett közönség,* hogy még a közeli Zrínyi-kávéházban, a Múzeum körút sarkán se hallgatott el a cigányok muzsikája. Egészen más lett volna a helyzet, ha Poszpisl szabadságon van, akinek figyelmét bizonyára nem kerüli el az ékszerész Werthe-im-szekrénye. *További mulattatásáról kellett gondoskodni a népnek*" (Krúdy MEK, 10). A különböző stílusregiszterek keverése ellenállhatatlanul komikus hatást kelt. „Egy bútorkereskedést fedeztek fel ugyancsak a Kerepesi úton, a Fehér Hattyú közelében. Az ilyen bútorkereskedést nem nagyon szokták őrizni, mert ritkaság, hogy ágyak, asztalok, székek *rablásához legyen hajlandósága* valakinek. A bútorkereskedés ajtaja valóban gyorsan engedett, és a *vállalkozók* a kanapékat, díványokat, szekrényeket, pohárszékeket kezdték az utcára rakosgatni, mintha valami hurcolkodás volna. Persze, a nem mindennapi és csak szállítómunkások által kultivált hurcolkodási munka nem volt mindenkinek ínyére, hamar *megunták tehát az ingyen napszámot*" (Krúdy MEK, 10).

A vérvád kiötlői: a képviselő

A tiszaeszlári földbirtokos, aki parlamenti felszólalásával teszi országos üggyé Solymosi Eszter eltűnésének esetét, kellemetlen kinézetű ember: „magános, kedvetlen, csalódott, koránhervadt férfiú" (Krúdy MEK, 30). A szereplő jellemzése indirekt módon, környezetének bemutatásával indul. „Az eszlári házikó kidőlt-bedőlt kőkerítéséről, mohos zsindelyfedeléről, télen-nyáron szolgáló zsalugáteréről nem volt nehéz kitalálni, hogy antiszemita ház; aminthogy újkapus, újonnan

cifrázott házakban csak a zsidók és barátaik laktak Szabolcsban. [...] Ónody Géza lakott ebben a házban, maga is sovány, kistermetű, harapós ember, akinek fakó macskabajsza, vöröses haja, fogyó holdhoz hasonló, sarlós arcéle, bőr macskanadrágja, éles fogai mögül rikácsoló hangja és kicsiny himlőhelyessége nem sok barátságosságot ígért az idegennek, aki erre a tájra vetődik. A kapubálványon egy nyomtatott tábla, amely akkoriban jött divatba istenhátamögötti hivatalokban, éppen úgy, mint egyes budapesti hivatalokban: 'Kutyáknak és zsidóknak tilos a belépés.' Valamely pesti kirándulásából hozta magával a kuriózumot Ónody Géza. Aztán mert megtetszett neki a nyomtatott tábla, kiszegezte az eszlári házára; hadd legyen min mulatni hében- korban erre vetődő barátainak. Nem, Ónody Géza házára senki se mondhatta volna, hogy zsidó ház, amint begyepesedett, nádas, álmos, dologtalan udvarába benézett" (Krúdy MEK, 16-17). A balzaci módon kintről beljebb haladó tekintet tovább árnyalja a tipikus, lecsúszott dzsentri figura társadalmi státusának képét. „Ónody Géza házában csupa olyan bútor volt, amelyről már messziről látszott, hogy sokszor szerepelt végrehajtók jegyzőkönyvében. A régi Magyarországon meg lehetett ismerni alakjukról, formájukról, kopottságukról, *mázukról* ezeket a bútorokat, amelyeket a végrehajtók sokszor kihordattak az udvar közepére, majd a dobos megütötte felettük hangszerét, a végrehajtó megkérdezte: ki ád többet értük, aztán a bútorok valamely végzetnél fogva visszaköltöztek régi helyükre" (Krúdy MEK, 34). A leírásból felsejlik a lecsúszott úri osztály és a polgárosodó zsidóság közötti gazdasági ellentét is. A műveletlenség és szellemi tunyaság ugyanakkor indokolatlan gőggel jár együtt. Ezt pellengérezi ki Krúdy Ónody hanghordozásának bemutatásakor. „Elmondjuk, hogy miképpen látta Ónody Géza a gyilkosságot, amikor arra került a sor, hogy erről a 'sajnálatos eseményről' beszéljen, amint a régi országgyűlési követek választékosságával hozzászólt a tapétán lévő témához. A sivító, bántó gyermekhang után szólaljon meg Ónody Géza kissé raccsoló orrhangja is, amely hang a régi Magyarországon szokás volt azoknál, akik a közéleti vagy katonai pályán vitték valamire, vagy vinni akarták még valamire a minisztériumban, a kaszinóban, a társadalomban. Sokunknak csak az affektáló hangja maradt meg az ősi javakból, ezt lehetőleg fenntartottuk, miután egymástól könnyebben megtanultuk, mint az idegen nyelveket az iskolában. 'Pářászt' vagy 'zsidau', 'zsidaj' és hasonló szavak inkább pászoltak öblös nyelvérzékünkhöz, mint a trombitáló francia nyelv vagy a nyálas angol nyelv" (Krúdy MEK, 30).

A zsidókhoz fűződő felemás viszony ugyanakkor szemléletes epizódban jelenik meg az Andrei Oişteanu által is elemzett szép zsidónő sztereotípiájának megjelenésével. Ónody, miközben antiszemita mozgalmat szervez, titokban egy zsidó lányba szerelmes.

> „Ónody Géza, Eszlárt elhagyván, kétkerekű talyigáján az országúti csárdába igyekezett, amely ott van Nyíregyháza és Kalló között, és benne mindig egy nagyszakállú zsidó a kocsmáros. A gazda változhat, de a szakáll soha. Kell annak lengeni a csárdás állán, mint a gyaluforgácsnak a padlásablakból. Mind a két jelvényre szükség van,

> hogy a csárda jó menetele biztosíttassék. A két csárdáslány, aki titkosan vonzotta e helyre Ónodyt, szemérmes, rejtőzködő vendég előtt csak közömbös orcával mutatkozó két zsidólány, akinek hangját se hallani, szemét se látni, legfeljebb színes szoknyája villog olyan férfi emlékezetében, amilyen férfi Ónody Géza is volt, aki hihetetlenül: olyan nőket rakott el az emlékezetébe, akiket más férfiak a kocsira szállás után elfelejteni szoktak. Az egyik csárdáslányt Esztellának hívták, mint valami vándorkomédiásnét. S ki adta neki ezt a nevet? Akárki... rajta maradt kondor, éjsötét fürtű fején, amely dúsabb volt, mint a fekete bárányé. Esztellának mondták torkából csengő forrásként buggyanó hangját, amely úgy hangzott néha, mintha aranyüvegből ezüstpohárba öntene, kotyogtatva aranybort. Esztellának mondták a bogárszemét, amely olyan piros is volt, mint egy pejcsikóé, és nedves volt a legszárazabb éjszakán is. 'Megállj!' – mondta Ónody Géza, amikor ezt a lüktető szemet nézte. Bele kell írnom a nevemet, hogy sohase felejtsél el, még a lakodalmad napján se, amikor majd sátor alatt táncolsz egy görbelábú zsidólegénnyel, akit vén apád bankóért vett a Tiszántúl. Ez volt a vágya Ónody Gézának, és mozgott az ínyje, a két pofacsontja, mint a Nyírben szokott a szerelmes embereké, amikor Esztellára gondolt. Neki életcél volt az a leány, aki más szemében talán csak egy boglyas, lompos zsidólány lett volna" (Krúdy MEK, 129).

A zsánerkép, anekdotázás, szójátékok rejtik a lesújtó igazságot: azon a vidéken, ahol az utak hiánya miatt az esztendő tíz hónapjában nem tanácsos utazni, a képviselők semmit sem tesznek az őket megválasztókért, a korteskedés csak időtöltő szórakozás.

> „Ónody Gézának nem volt kedve az újságokban szerepelni. A választói nem azért adták kezébe a mandátumot, hogy az újságban írjanak róla, hanem azért, mert ő volt a legkülönb ember Lökön, Dadán, Dobon, Eszláron és más helyeken itt a Tisza mentén. (Akit Tiszalökön ki nem löktek: azt Tiszadobon kidobták, tartja egy régi mondás, de az már nagyon régen volt.) Ha bolondot kell mondani: ott van Károlyi Gábor gróf, ha okoskodni kell, arra itt van Apponyi Albert vagy Irányi, akiben Kossuth apánk is megbízott. A szabolcsi követek ott húzódtak meg a függetlenségi párt padján egymás mellett az országházban, és nem sokat beszéltek. Megjelenésükkel dokumentálták függetlenségi érzelmeiket, mindig a kormány ellen szavaztak, védelmezték a népet a katonaszedés, az adó ellen. De újságban szerepelni nem egészen úriemberhez való. (Azt mondják, hogy Ónody Géza fiatalember korában testőrtiszt szeretett volna lenni a bécsi udvarnál. Voltak ilyen ambíciók az elszegényedett nemesifjúság körében. De Ónody Géza nem ütötte meg azt a mértéket, amelyet a testőrtisztektől megkívántak. Egy

centiméterrel volt rövidebb a kelleténél. Ekkor ment el kedve Ónody Gézának az élettől.)" (Krúdy MEK, 32)

Az újságíró

Frusztrált, műveletlen, első megjelenésében nevetséges alak. „A kocsis mellett, bár ez hivatalosan tiltott dolog volt: egy kistermetű, magyarruhás, szakállas férfiú foglalt helyet, akinek kezében majdnem olyan hosszúnyelű fokos volt, mint amilyen ő maga. A szakállas törpe méltóságteljesen szállott le a bakról, és Ónody Géza láttára fokosát tisztelegve emelte árvalányhajas, kerek, úgynevezett Kossuth-kalapjához, amilyen kalapot akkoriban a függetlenségi eszme hívei, az iparosok, középosztálybeli 'kisbirtokos'-nak nevezett, félig-úr emberek viseltek. – Éppen a nagyságos képviselő urat keresem. Én Mikecz Jóska lapszerkesztő vagyok." (Krúdy MEK, 31) Mindenki csak Puczér Jóska gúnynéven ismeri a korteskedésből, botránykeltésből élő alakot. A gúnynév eredetéről egy anekdota számol be.

> „Követválasztás volt azon a vidéken, és az országúti csárdában megnyomtak az ellenpárt emberei. Tudomásomra adták, hogy elkövetkezett az utolsó órám, felakasztanak az akácfára, amint azt már máskor is megtették Szabolcsban. Levetkőztettek ingre és gatyára, és valaki kötélért ment az istállóba. Ezalatt találtam a házban egy ablakot, amelyen nem volt vasrács, mint a többieken. Nem sokat gondolkoztam, hanem ahogy voltam, kiugrottam az ablakon, és elfutottam, annál is inkább, mert Nyíregyházától kergettek lóháton, szekéren, gyalog. Ekkor neveztek el Puczér Jóskának, a ruhátlanságom miatt. Más emberrel is megesett az ilyesmi politikai nézeteltérések miatt. Nem én vagyok az egyetlen ember Magyarországon, aki a politika áldozata." (Krúdy MEK, 35) A városból jött hírlapíró fel is világosítja a helyi nemest: „Nyíregyházán már mindenki tudja, hogy a zsidók tették el láb alól Solymosi Esztert, csak éppen ön nem tudná?" (Krúdy MEK, 34)

A csendbiztos

Portréját ugyancsak irónia színezi át. Vallatáskor szándékosan rosszul beszél magyarul, mert „úgy kell imponálni a parasztnak." Belső monológja leleplező.

> „Nem bánja, ha ráfogják, hogy gyűszűt szokott alkalmazni a vallatásnál, amely gyűszű rendszerint igen szűk nyílású, de mégis rákerül a legvastagabb ujj begyére is a kihallgatás közben. Azt sem bánja, hogy az ellenségei azt híresztelik róla, hogy csak a mezítlábas embereket tűri meg maga előtt, akiknek a talpát megütögeti, hogy nagyobb rend legyen a világon. Csak azt az egyet kéri még az élettől, hogy az eszlári lány előkerítését bízzák rá. Ha valaki előteremti azt a szegény lányt, azt nem nevezhetik másként, mint Vay György csendbiztosnak, mert bár fegyelmi vizsgálat alatt van, tehát csak 'privát passzióból', annyi szálat összeszedett már a nyomozásból, hogy ha nekiindul egy nap a pandúrokkal csak úgy szőrmentében is a vizsgálatnak, anélkül, hogy valamely nagyobb kunsztot kellene csinálni, kideríti a dolgot, és a tetteseket vasraverve kíséri Nyíregyházára, különben ne legyen többé Vay Gyurka a neve." (Kúdy MEK, 41)

Az ideológus

Ónody Zizát személyes bosszúvágy vezérli: apja kezességet vállalt egy váltót aláíró barátjáért, s emiatt elveszett, a zsidó uzsorásnak jutott a családi birtok. Valóságos házi sárkány, amint az anekdotikus betét is jelzi.

> „Zathureczky Gyula Tisza-párti ember volt, ha ugyan erről nyilatkozhatott; míg felesége, Ónody Ziza a függetlenségi eszmékért hevült, és ezt házasélete alatt kivétel nélkül mindennap hangsúlyozta. Néha olyan meggyőződéssel, hogy a Tisza Kálmán hívének, egyébként úriember férjének, Zathureczky Gyulának kénytelenségből az ágy alá kellett menekülni, ha komolyabb összeütközéseket el akar kerülni a feleségével, aki máskülönben kifogástalan, bájos, művelt, mint abban az időben mondták: 'széplelkű' úrnő volt." (Kúdy MEK, 49)

Az asszony heves agitálására hiába mondja józan férje: „- Remélem, hogy a Rothschildékat nem keverték valamely rituális gyilkosságba?", mégiscsak hallgatnia kell az unszolásra. (Kúdy MEK, 50)

> „Hát az volna most a teendő, hogy ezeknek az eszláriaknak a dolgában éppen az öreg Kállay Andrást kellene felkeresni valakinek. Ez a valaki ön volna, Zathureczky, miután magam, asszony létemre nem mehetek. Elmondaná András úrnak, hogy itt van az idő, amikor egész Eszlárt meg lehetne szabadítani a zsidóságtól" (Kúdy MEK, 54).

Természetesen az egész világot megszabadítaná, ha tehetné. „Burger Jéri is benne van a kártyapakliban, Rothschild is benne van a kulimászban, ha igaz, amit én hallottam, hogy a zsidóknak a vallásuk rendeli, hogy keresztény szűznek a vérét vegyék, amikor a húsvétjuk közeledik – mondta maga elé Zathureczkyné Ónody Ziza, mintha ezt olvasta volna ki a 'passziánszból'" (Krúdy MEK, 58).

A tiszaeszlári eset Krúdy értelmezésében

Félelemből, homályos ismeretekből, a nép teremtő képzeletéből keletkező modern mítosz, melyet kihasználnak a politikai és gazdasági érdekek és hatalmi ambíciók mentén, manipulálnak, kirakatperré szélesítenek. Az összeesküvés-elméletek mindig valamilyen tapasztalati valóságra alapoznak. Esetünkben ilyen a sakterválasztásra érkezett idegen zsidók jelenléte a faluban Eszter eltűnésekor, valamint a per felmentő ítélete után hangoztatott azon nézet, hogy Rotschild aranya mozgatja a hatalmon lévőket, szintén nem volt teljesen alaptalan feltételezés.

Az írói állásfoglalás a témaválasztáson túl a stílusban ragadható meg. Az irodalomtudós számára nem annyira a *miről*, hanem a *miért* és még inkább a *hogyan* az izgalmas kutatási téma, illetve – egyetértve Ajtony Zsuzsanna álláspontjával –, hogy az adott író miképpen viszonyul (elfogadja, elutasítja az adott korban az ábrázolt etnikumról kialakított képet). „Vajon a mű mennyire aknázza ki ezt a képet és ezzel milyen hatást vált ki a befogadóban (ideologikus vagy komikus hatást, vagy épp esztétikai élményt.)" (Ajtony 2011: 31)

Szauder József Krúdy utolsó alkotói korszakát jellemezve megállapítja, hogy abban uralkodóvá válik az életkép, és ennek legfontosabb eleme, hogy benne kettősségek találkoznak: vidék és város, múlt és jelen, a különc módon egyedi és az emberi-nembeli. Pethő József Krúdy nyírségi életképeit számba vevő tanulmányában az író prózavilágára oly jellemző műfaj szerepét abban látja, hogy „[...] az életkép lehetőséget ad az elbeszélői nézőpont megkettőződésére, azaz az elbeszélő nézőpontja hol belső, hol pedig külső, jelentkezik emellett az általánosító megfigyelő és az elégikus visszaemlékező kettőssége is." (Pethő 2010: 62)

Érdekes adalék lehet, hogy a per védőjeként elhíresült Eötvös Károly útinaplót, emlékiratot írt, méghozzá olyan stílusban, amit Krúdy szívesen imitált. Németh G. Béla hívja fel rá a figyelmet, hogy az ügyvéd-író *Utazás a Balaton körül* című kétkötetes munkáját átszövő nosztalgia az epika orális, élőszóban átöröklött fajtájához kapcsolódik. „Az aetas aurea aranyát Eötvösnél világának családias melegsége, személyes közelsége, elsősorban otthonossága teszi." (Németh 1985: 212) Mindezek a jellegzetességek visszatérnek Krúdy huszadik század eleji alkotásaiban is. Stílromantikus, ábrándos, szecessziósan kacskaringózó mondatai gyakran eltakarják írásainak alapvető vonását, amely az irónia. A kortárs kritikusok egyikmásika, például Mohácsi Jenő már 1918-ban felhívta erre a figyelmet. „Krúdy irálya, Krúdy alakjai, Krúdy csattanónélküli cselekményei: mindez irónia."[4]

Még egy árulkodó részletet idézzünk meg ennek igazolására. Eszter családnevét rosszul terjesztik, a faluban felbukkant vándor zsidó nevét nem lehet megtudni, de Ónody kutyájáét igen! És ehhez kapcsolódik a világtörténeti távlat azt sugallva, hogy az emberek sorsa eltörpülni látszik a kutyáé mellett.

> „Mi van azzal a zsidóval, aki a kutyámat megütötte? – kérdezte Ónody Géza, amikor néhány nap múlva megint a postaházba ment a falu végéről az újságjaiért, leveleiért. (Falun lakó úriembernek ez is

4 Idézi Pethő 2012: 64.

> a mulatságai közé tartozik.) Az a bizonyos fekete korcsvizsla, amely Bizsu névre hallgatott, ott sompolygott alattomosan Ónody Géza lábszárvédői mögött, mintha még mindig figyelmeztetni akarná gazdáját az igazságtalanságra, amely vele néhány nap előtt megesett. Van olyan kutya, amelynek végzetes szerepe szokott lenni. Csak Bismarck, a 'Vaskancellár' kutyájára kell gondolnunk, amely nélkül a gazdája egy lépést sem tett, mióta a franciáktól elragadta Elzászt és Lotaringiát" (Krúdy MEK, 28).

Ezt az egyedi iróniát színezi tehát az a sajátos, nosztalgikus hang, amely a befejezésben is megszólal. „Mint egy rossz álom, múlott el a földről a tiszaeszlári vérvád emléke. Felébredtünk, megdörzsöltük a szemünket, hogy a pokolbeli látományok elmúljanak tekintetünk elől. Nagy felszabadulása volt az a lelkiismeretnek, hogy sehol remegve nem szenved senki az igazságtalanság miatt, amelyet majdnem véghezvittek. Ma már nagyrészük a temetőkben oszlik az eszlári pör hőseinek. Ők most már valamennyien tudják, hová lett Solymosi Eszter, aki vörös csíkos köténykéjéből egykor titkok homokját szórta a világra" (Krúdy MEK, 279).

Felhasznált irodalom

Ajtony Zsuzsanna (2011) A nemzeti sztereotípiák – a gondolkodás segítői vagy gátjai? In: Tapodi Zsuzsa – Pap Levente szerk. *Tükörben. Imagológiai tanulmányok.* Kolozsvár, Scientia.

Albrecht, Corinna (2014) Idegen. In: Beller, Manfred – Leerssen, Joep szerk. *Imagológia. A nemzeti karakterek kulturális konstrukciói és irodalmi reprezentációi.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, Scientia Kiadó, 191-194.

Assmann, Jan (1999) *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest, Atlantisz

Calhoun, Craig (1997 Társadalomelmélet és identitáspolitikák. In: Zentai Violetta szerk. *Politikai antropológia.* Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium.

Eco, Umberto (2011) Ellenséget alkotni. In: Uő., *Ellenséget alkotni és más alkalmi írások.* Budapest, Európa, 8-35.

Eco, Umberto (2012) *A prágai temető.* Budapest, Európa

Koselleck, Reinhart (1997) *Aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája.* Budapest, Jószöveg Műhely Kiadó

Krúdy Gyula (1931) *A tiszeszlári Solymosi Esztér.* MEK http://mek.oszk.hu/12500/12542/

Németh G. Béla (1985) Egy vidékies „aetas aurea" múzeumának őre: Eötvös Károly. In: Uő. *Századutóról- századelőről. Irodalom-* és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, Magvető, 203- 220.

Oişteanu, Andrei (2005) *A képzeletbeli zsidó a román és a kelet-közép-európai kultúrában. Imagológiai tanulmány.* Kolozsvár, Kriterion

Pataki Ferenc (1997) Identitás – személyiség – társadalom. In: Lengyel Zsuzsanna szerk. *Szociálpszichológia. Szöveggyűjtemény.* Budapest, Osiris, 512-531.

Pethő József (2010) Nyírségi életképek Krúdy műveiben. In: Cs. Jónás Erzsébet–Pethő József szerk. *Százéves századelő. Bölcsészet- és társadalomtudományi tanulmányok.* Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó, 59-73.

Pethő József (2012) Megkésett romantikus vagy modern író? Krúdy és a romantika. In: Cs. Jónás Erzsébet–Pethő József szerk. *Romantika tegnap és ma. Bölcsészettudományi és művészeti tanulmányok.* Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó, 55-67.

Radtke, Frank-Olaf (1977) Az idegenség konstrukciója a multikulturalizmus diskurzusában. In: Feischmidt Margit szerk. *Multikulturalizmus.* Budapest, Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, 39-46.

Szauder József (1960/1980) Szindbád megtérésétől a Purgatóriumig. In: Uő. *Tavaszi és őszi utazások.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 124-169.

Szeverényi Sándor (2014) A nemzeti oktató ponyva nyomában. In: Povedák István, Szilárdi Réka szerk. *Sámán sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris vizsgálata.* Szeged, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 115-128.

Varga Betti (2012) Az ostobaság burjánzik. Umberto Eco új regénye. *Kötve -fűzve,* ápr.19. http://www.kotvefuzve.postr.hu/az-ostobasag-szabad-burjanzasa-umberto-eco-uj-regenye.

WINDHAGER ÁKOS

„MAGAS DÉVA VÁRÁT..."

A kodályi terv

A jelen tanulmány azt a rendszert mutatja be, amelyet Kodály Zoltán hozott létre százéves, az egész társadalmat átható terve érdekében. A zeneszerző nagy célja az volt, hogy a nemzeti műveltséget a néphagyomány révén korszerűsítse, és ezáltal emelje fel a magyarságot az ókori görögségnél egykor megtapasztalt szellemi magaslatra. (Kodály 2007c: I. 46.) E célt több területen is érvényesíteni kívánta. A művészeti, művelődési és tudományos tevékenységen túl a közélet (de nem a politika!) megújítása is szerepelt írásaiban. (Kodály 2007a: I. 44.) Önmagában is jelentős zeneszerzői életművén túl tudatos építkezés révén létrehozta a közvetlen, vele szövetséges munkatársi csoportot, *velük együtt* fórumokat alapított, erősen befolyásolta a hazai hangversenyéletet, átalakította a magyar ének-zene oktatást, feltárta a magyar népzenei kincset, számottevő közéleti szerepre tett szert, végül erős kritikával bírálta az ellenségnek tekintett (zenei és közéleti) jelenségeket. (Hadas 1984: 473) Az egyes szereplők és elemek azonban, főként a pártállam durva támadásai következtében kizökkentek eredeti, „kodályi helyükről", és úgy az alapítót, mint egymást is korlátozni kezdték. A cikk két tematikus egységében ezt az építkezést, majd az építkezéssel közel egyszerre meginduló ellenirányú folyamatokat és lerombolatást állítja középpontba. Az írás célja azonban nem lehet más, mint, hogy *„A zene legyen mindenkié!"* (Kodály 1952)

Összeesküvésnek azt a jelenséget nevezhetjük, amikor egy szűk csoport a nyilvánosság kizárása mellett jelentős társadalmi, vagy állami szintű hatást tud gyakorolni. Leggyakrabban hatalomátvételek esetén derül fény rájuk. Kodály esetében összeesküvésről ebben az értelemben nem beszélhetünk, ám a személyi kapcsolatrendszer tudatos (és felelős) kiépítése elitista jelleggel bír. Az általa alkalmazott eszközök sikerességét még inkább hangsúlyozza, hogy egy olyan, nem az elitbe született személy vált a mindenkori hatalom erős ellenzékévé, akinek még a nemzetközi elismerése is számottevő volt. A hazai művészeti életben egykoron Ady Endre és Babits Mihály, jóval később Illyés Gyula és Németh László tudtak a Kodályéhoz hasonló, erős központi szerepre szert tenni. A zeneszerző által tudatosan képviselt terv intézményesültsége más szempontból Klebelsberg Kunó oktatásreformjaival vethető össze sokoldalúsága, emberi, szellemi és anyagi eredményeit tekintve.

Kodály tevékenységének összetettségét mutatja, hogy egyes jellegzetességei más, hasonló helyzetű közép- és kelet-európai szerzőknél is megfigyelhetők, de együttesen csak az ő esetében vannak jelen. Prófétai szerepvállalás hatotta át például Dmitrij Sosztakovics életművét, de körülötte nem nőtt fel életerős, a közéletet is befolyásoló kör. Az egész társadalom által elfogadott vezető zeneszerző volt a lengyel Andrzej Panufnik, ám ő 1954-ben az Egyesült Királyságba menekült.

A huszadik század második felében iskolateremtő mesterré vált Witold Lutoslawski is, de az ő hatása csupán a zeneszerzőkre terjedt ki. Velük szemben Kodály vitathatatlanul a zeneszerzői élvonalhoz tartozott, össze tudta fogni a zeneszerzőket, zenészeket, kritikusokat, átalakította a zene-oktatás intézményeit és egyben közéleti jelentőségre is szert tett. A tanulmány a kodályi terv szakirodalmakban felsorolt, ám eddig egymástól külön tárgyalt elemeit mutatja be összefüggéseiben. Kodályt ezért nem zenetörténeti, még kevésbé zenepedagógiai, hanem kizárólag művelődési-közéleti szempontból elemezzük.

A szakirodalom tanulságai

A Kodály körüli csoportról több tanulmány született már. A Kodály-tanítványok sorsát, zeneszerzői pályafutásukat és stílusukat Dalos Anna elemezte behatóan (Dalos 2015a). Írásában bemutatta, hogy a Kodály-tanítványok első és második nemzedéke nem tudott kinőni a mester hírnevének és stílusának árnyékából, még akkor sem, ha teljesen elfordult mestere zenei irányzatától (Dalos 2015b: 148). Dalos úgy látta, hogy a „Kodály-iskola" nem egy megszervezett, zeneszerzői műhelyt jelentett, hanem csupán szakmai közösségtudattal rendelkező alkotók csoportját (Dalos 2015a: 120-122). Hadas Miklós kandidátusi dolgozatában Max Weber karizmatikus közösség-modelljét használva elemezte a Kodály körüli csoportokat (Hadas 1994: 10). Ő mutatta be elsőként, hogy a zeneszerző tudatosan építette fel azt a művelődés-közéleti kapcsolatrendszert, amelyen keresztül az említett nagy célt elérni kívánta. A csoportkutatási eredmények tükrében Kodályt nagyhatalmú prófétának (1940-es évtized), majd tragikus hősnek (1960-as évtized) jellemezte. A Max Weber-i fogalomrendszer sorvezetőként mutat rá arra a kapcsolati tőkére, amely távolról nézve egyben félelmet is kelthetett, és összeesküvésnek is tekinthető. A képet emellett csupán egy-egy kutató árnyalta tovább. Péteri Lóránt több tanulmányában is feltárta a pártállami elit Kodály-ellenes lépéseit (Péteri 2007). Kroó György a Kodály-kör vezetőjéről, Szabolcsi Bencéről szóló monográfiájában elemezte a Kodály-kör átalakulását, belső mozgását és első bomlását (Kroó 1994). Székely Miklós pedig a Kodály-kör egyik – mára elfelejtett – alapítóját, Ádám Jenőt állította középpontba (Székely 2008). Ádám volt az, aki kidolgozta, leírta és tanította a „Kodály-módszert", mégis teljes életműve feledésbe merült. A szakirodalom tehát számos módon reflektált már a Kodály-körre, de eleddig még nem mutatta meg a kodályi terv köré épített rendszer működését és belső összefüggéseit.

A kodályi „Százéves" terv. Célok és indítékok

Kodály így fogalmazta meg célját az egyik alkalommal: „Világos volt, hogy... a magasabb magyar zenét óhajtó és tápláló közösséget csak akkor lehet teremteni, ha a művelt réteget sikerül zeneileg magyarrá, a magyar tömegeket zeneileg művelté tenni. ... Feltetszett előttünk egy, a népből újjászületett, művelt Magyarország képe. Ennek megvalósítására rászántuk életünket" (Kodály 2007b: II. 462). A kodályi terv célja tehát az volt, hogy a magyar művelődés a néphagyományra támaszkodva az antik görögség eszményi, műértő szintjére emeltessen fel (Kodály 2007a: I. 39). A hazai művelődési helyzet gyengeségét Kodály három okban látta: 1) a hazai közműveltséget a német kultúra hatja át; 2) a hazai művészetnek elenyésző a közönsége a művészeti nyelvek ismeretének hiányában; 3) a társadalom legszélesebb részét kitevő paraszti réteg ugyan őrzi az ősi hagyományokat, de azokat nem tudja a kulturális elit felé közvetíteni, s így azok lassú halálra ítéltettek (Kodály 2007d: 48-49).

A tartalom mellett Kodály magát a teljes eszköztárat is kidolgozta közvetlen támogatóival, barátaival és tanítványaival. A százéves terv első változata 1918-ban látott nyilvánosságot az Alkotó Művészek és Tudományos Kutatók Szövetségének tiszavirág-életű (1918 december – 1919 március) ülésein (Molnár 1925: 176-180). Létre kívánták hozni a Magyar Zenei Tanácsot, Országos Zeneműtárat, Hangszermúzeumot; ezentúl indítványozták egy korszerű Zenei lexikon elkészítését, a népdalgyűjtemény kiadását és további bővítését, az egyházzene fejlesztését, egy új budapesti zenepalota emelését, továbbá zenéről szóló vitákra alkalmas nyilvános fórumok létrehozását; végül, egy hazai kortárs szerzőket játszó nagyzenekar és vonósnégyes megalapítását/támogatását (Molnár 1925: 176-180). Tanulmányom első része továbbiakban e terv kivitelezését és jelenre gyakorolt hatását kívánja feltárni.

A Kodály-kör kiépítése

„Magos Déva várát hogy fölépittenék"

Kodálynak a nagy terv kivitelezéséhez a zeneszerzőként elnyert/elnyerendő társadalmi felhatalmazásra (ti. a közönség támogatására) lett volna szüksége, ám a tervbe éppen azért fogott bele, hogy megteremtse a jó ízléssel bíró, magyar művészetértő közönséget (Kodály 2007a: 39).

Kodály 1923-ban Magyarország első számú zeneszerzőjévé vált a *Psalmus hungaricus* sikere és annak publicitása révén (Kroó, 1994: I. 237). A pozíciót részben saját tanítványi körétől kapta, akik egy évtizeden belül a magyar zenekritika és -történetírás meghatározó szereplőivé váltak. Kodály művészi helyét a *Háry János, Székelyfonó, Budavári Te Deum* tovább erősítette, s ez az ív egészen a nagyzenekarra írt *Concerto*-ig húzódott (Breuer 1982: 237). Az ott megtörő ívet néhány kései

kórusmű igazítja ki, például a *Zrínyi szózata*, a *Nemzeti dal* és a *Nándori toronyőr*. A kritikusok jól hangzó címét az 1920-30-as években főként esztétikai magasztalások és hangverseny-termi sikerek érlelték valósággá, majd az 1940-es évektől kezdve már intézményvezetői posztjai is visszaigazolták.

A magyar zenekultúra élén Liszt Ferenc és Erkel Ferenc halála után Mihalovich Ödön zeneszerző, a Zeneakadémiát kiépítő igazgató állt, majd őt követte Hubay Jenő és Dohnányi Ernő. A legjelentősebb hazai zeneszerzői címben Mihalovich – életkora következtében – nem volt vetélytársa egykori hallgatójának. A következő két igazgató-zenész viszont már nem kis kihívást jelentett a fiatal muzsikus számára. Hubay Jenő zeneszerző-hegedűművészt, aki 1920 és 1935 között a Zeneakadémia rektora is volt, igen sok, tehetséges és világhírű tanítványa (pl. Geyer Stefi, Vecsey Ferenc, Szigeti József) vette körül. Rendszeresen vezényelt, vagy játszott kisebb együttesekben is, ismertsége vitán felül állt. Operáit (pl. *A cremonai hegedűs*, vagy *Anna Karenina*), versenyműveit (pl. 3. *hegedűversenyét*), hegedűdarabjait (pl. a *Caprice*-t) külföldön is játszották. Népszerűségét Liszttel való közeli kapcsolata alapozta meg, de dalai, hegedűdarabjai, zenekari művei, főként az 1921-ban és 1923-ban bemutatott nagyszabású kantátái (*Dante*-, ill. *Petőfi-szimfónia*) révén ő volt az ország zenei vezetője (Gombos 2000: 20). Zenei szakíró-tanítványok hiányában azonban nem tudott megküzdeni Kodály hírnevével.

A Kodállyal közel egyidős nemzedék tagjai közül Dohnányi Ernő, zeneszerző-karmester-zongoraművészt a századfordulón az első modern magyar szimfonikusnak tekintették (Vázsonyi 1979: 47; Kiszelly-Papp 2002: 11-12). Életművét, valamint tekintélyét tekintve ő lehetett volna a legfőbb zenei vezető, ám a század első évtizedében Németországba költözött. Mire hazatért 1916-ban, Bartók és Kodály alkotói szerencsecsillaga ragyogni kezdett. Bár zeneszerzőként sosem került a legelső helyre, 1936 és 1944 között a magyar zenei élet legbefolyásosabb szereplőjévé vált, és e hatalmával jól sáfárkodott. Többek között számos zsidó származású zenészt mentett meg harctéri munkaszolgálattól. (Vázsonyi, 1979, 171.) A korszakot meghatározó zeneszerzőként tartják még számon Lehár Ferencet és Kálmán Imrét, akik világhírét felesleges ecsetelni. Bár nem váltak a magyar zenekultúrának sem társasági, sem intézményi vezetőivé, külföldön (és belföldön is) a legtöbbet játszott magyar szerzők voltak. A Kodállyal közel egy időben induló zeneszerzők közül kiemelkedik még Lajtha László és Weiner Leó, akiknek alkotói, kutatói és tanári életműve is kimagasló elismerést vívott ki a kortársak között. Az eleinte Kodály, majd később Bartók központúvá tett magyar zenetörténet-írás hatásai a mai napig élnek, így Dohnányi és Hubay egy-egy kantátájának a 2000-es évtizedben való bemutatása után igen élénk sajtóviták lángoltak fel (ld. Csengery 2000: 44-45; Porrectus 2004: 43).

Kodály két világháború közötti sikere még Bartók Bélát is árnyékba borította. Bartók muzsikája valójában csak a kiválasztottak számára volt 1923-ban jelentős, sőt, műveit a karmesterek eldirigálni sem tudták rendesen. Hosszú évtizedek teltek el addig, amíg a világ hangversenytermeiben sikerrel adták elő szerzeményeit. A *Psalmussal* egy esten felcsendülő *Táncszvitet*, mai ésszel felfoghatatlan módon, a közönség nem fogadta jól. Bartók zenéjét a *Cantata profana*-tól kezdve ismerték el,

majd pedig 1941-ben már rövid időre őt helyezték, távollétében az első számú, élő magyar zeneszerzői posztra (Kroó 1994: 446). Bartók halálával azonban „posztját" Kodály visszaörökölte.

Az egész magyar társadalom művelődési reformjához Kodálynak szüksége volt eleinte szövetségesekre, később az egész állami intézményrendszerre. Kodály a szövetségeseket első sorban három különböző (és olykor egymást átfedő) irányban találta meg: 1) Az Eötvös Collegium-beli pályatársai (Hadas 1994: 50); 2) A Vasárnapi Kör tagjai (Novák 1979: 55); 3) A mindenkori tanítványai körében (Hadas 1994: 61).

Az Eötvös-kollégisták azonos szellemi körben szocializálódva, ugyanúgy a korszerű, európai magyar művelődésért küzdöttek, és szerkesztőségek, egyetemek, intézetek, továbbá kormányszervek meghatározó személyei lettek. Kiemelkedik közülük Keresztury Dezsőt, aki egészen 1957-ig kiállt, ki mert állni egykori kollégiumi társa mellett (Bónis 2011: 44-45). Keresztury így emlékezett vissza Kodály közösségi szerepvállalásaira:

„Ki s ki népei vagytok?" – Ezt kérdezte ő is,
mikor érett ésszel látta Budapestet,
mely nőtt a felbolydult ország szíve helyén,
mint partot szakító ár. ...
... Gázolva indult útnak annyi fáklya –
lélek – az Eötvös Collegium ölyvei s a Nyugat
sólymai, akik közt otthon volt – hogy újra-
teremtsék a sülllyedt hazát s létre hívják,
amit adhatsz még tán az emberidégnek
s magadnak is erőt, sáraranyat, jövőt,
„haja magyar népe!"
(Keresztury Dezső, *Levéltöredék – Kodály halálakor*, 1967)

A Vasárnapi kört Balázs Béla alapította meg Lukács György kérésére. Ebben a baloldali eszmékkel kacérkodó filozófiai-esztétikai közegben Kodály és Bartók is megfordult nem egyszer, ihletet is merítve e találkozókból (Novák 1979: 55). Balázs Bélával mindkét zeneszerző dolgozott együtt, végül azonban a Vasárnapi kör szellemi hatása ellenére súlyát vesztette a kodályi terv kivitelében.

Kodály 1907-től tanított a Zeneakadémián, és valamilyen formában egészen 1957-ig részese maradt az ott folyó munkának. Eősze László 289 Kodály-tanítványról ad hírt, azzal a kitétellel, hogy csupán 40 hallgató végezte el nála a zeneszerzés szakot (Eősze 2007). Néhány magántanítvány azonban nem szerepel a listákon, így későbbi, legközvetlenebb munkatársai sem, pl. Molnár Antal és Szabolcsi Bence. A 20. század középső harmadában kijelenthető tehát, hogy nem akadt olyan magyar zenész, akinek ne lett volna közvetlen „Kodály-élménye". Kodálynak ezentúl számos támogatója akadt az előző csoportokban nem érintett magyar római katolikus egyházban, és annak ifjúsági csoportjaiban, így a cserkészetben és a Kalotban, amelyek meghatározó szerepet játszottak a népdalok

városi elterjesztésében (Kodály 2007c: I. 46.) Az egyházzal való kapcsolata egy idő után már a tanári szerepköréből is fakadt, mivel számos egykori tanítványa vált jelentős egyházi személyiséggé, többek között Bors Irma Virgina, Rajeczky Benjámin, vagy Nádasi Alfonz (Eősze 2007: 2).

Túl a már említett csoportokon, Kodály támogatóit ott találjuk a *Nyugat* szerkesztőségében, valamint a *Márciusi Front*ban, és a népi írók között (Bónis 2011: 17; valamint Hadas 1994: 87). Mindezeken túl, talán e sok támogatót meg is előzve, hosszú ideig Kodály legfőbb hátországát a *Pesti szalon* képviselte, főként, amikor annak vezérszalonjává Sándor Emma összejövetelei váltak. A magyar művelődés ügye sok esetben e szalonesteken dőlt el, ahogy erre Molnár Antal visszaemlékezett (Molnár 1981: 92). Egy ilyen alkalommal kaphatott felszólítást a háziasszonytól Mihalovich Ödön, a Zeneakadémia igazgatója, hogy alkalmazza Kodályt. A már idézett Alkotó Művészek és Tudományos Kutatók Szövetsége is a szalon tagjaiból verbuválódott: Bartók Béla, Buttykay Ákos, Demény Dezső, Dohnányi Ernő, Hubay Jenő, Molnár Antal, Siklós Albert, Szirmai Albert és Weiner Leó (Molnár 1925: 176). A szövetség működése bizonyíték arra, hogy Kodály együtt tudott működni ezekkel a személyekkel, ők pedig támogatták a terveit. Később is – a súrlódások ellenére – jelen voltak Kodály pályafutásánál, és annak alakításában.

Fórumok és intézmények

Az 1930-as évtizedben váltak láthatóvá a terv első jelentős sikerei. Az 1918-ban, a szövetség keretében kitűzött célok közül a legtöbbet – az intézménylétesítések kivételével – Kodály magánemberként érte el. Bár több kiadóval is állandó kapcsolatban álltak (pl. Rózsavölgyi, Cserépfalvi, Győző Andor Kiadója), megalapították a Magyar Kórus Lap- és Zeneműkiadót. Bárdos Lajos és Kertész Gyula vezették a céget húsz éven keresztül és főként a kodályi tervhez tartozó folyóiratokat, könyveket és hangfelvételeket adták ki. Ezek után nem csoda, hogy Kodály ebben az időszakban tanítványain és más szövetségesein keresztül hat állandó, zenei tárgyú folyóiratban (Énekszó, *Magyar Kórus, Zenepedagógia*, Éneklő Ifjúság, *Zenei Szemle, Magyar Dal*) tudott megnyilatkozni (Hadas 1994: 83). A felsorolt hat folyóiratból egyedül a Magyar Dalt nem a Magyar Kórus Kiadó adta ki, hiszen az a brassói Romániai Magyar Dalosszövetség hivatalos, havi folyóirata volt. E hat szerkesztőségen túl Kodály munkatársain keresztül számos más lapban és folyóiratban (Pl. *Nyugat és Napkelet*) jelentetett meg saját cikkeket, vagy a tervhez kapcsolódó kritikákat, esszéket, glosszákat. Még inkább Kodály kanonizálását szolgálta a három korai tanítványa, Molnár Antal, Tóth Aladár és Szabolcsi Bence szerkesztésében megjelent, mellesleg Szabolcsi apósa, Győző Andor által kiadott *Zenei lexikon* (1930/31). A lexikonban Kodály nézeteit tették a zenetörténeti értékelések alapjává (Kroó 1994: 298). A szinte propagandisztikus törekvésre a korabeli ellentábor fel is figyelt, ám a lexikonhoz hasonló súlyú ellen-szakkönyv nem született részükről. Újabb fórumot nyert meg az ügynek Ádám Jenő, aki a Magyar Rádióban kezdte meg hosszú előadássorozatát, ami a terv közvetlen ismertetését

és gyakorlati megvalósítását szolgálta (Székely 2000: 61). Kodály tanítványai a fővároson kívül is jelentős munkát végeztek, így például Kerényi György Győrben, Vásárhelyi Zoltán Kecskeméten.

A fórumok mellett a közös „szertartások" is hangsúlyossá váltak. Ilyen volt az Éneklő Ifjúság mozgalom, amelynek egy-egy rendezvényén több száz, esetenként ezer diák is énekelt. (Hadas, 1994, 65.) A hangverseny-pódiumokon szintén kimutatható a kodályi terv előretörése. A korábban már ismertetett jelentős, korabeli zeneszerzők műveivel szemben az ő alkotásai jóval több esetben hangzottak el, és ez a tendencia még a Bartók-zenékkel szemben is érvényesült (Székely 2008: 93; Vázsonyi 1971: 119). Ennek egyik oka, hogy kórusműveit számos egyesület, énekkar – a már említett Éneklő Ifjúság mozgalom révén is – énekelni kezdte, másrészt, a zenei életben egyre több egykori tanítványa vett már részt előadóként is (pl. Vaszy Viktor, Ferencsik János, Vásáry Tamás).

Az eszmény- és az ellenség-kép.

A kodályi terv eszményképe az antik görög műveltség időszaka, az athéni fénykor, amikor a lakosság részt vett a szertartásokon és művészeti eseményeken nézőként, és előadóként is (Kodály 2007a: 39). Ehhez hasonlót talált az angolszász közösségek kóruskultúrájában, ahol a tagok jelentős társadalmi különbségeik ellenére alkottak egy kórust (Kodály 2007a: 40). Zeneileg azonban leginkább a latin kultúrák pre-modern és impresszionista zeneiségéből merített ihletet (Dalos 2007: 152, 213).

Kodály hosszú ideig a magyar művelődési életben túl dominánsnak tartott német kultúrát, pl. a Wagner-recepciót, tekintette ellenségének (Kodály 2007c: 48). Ez utóbbi Kodály zeneszerzői kibontakozásában is jelentős szerepet játszott, mivel mind őt, mind Bartókot a *Trisztán* hosszú ideig meg-megkísértette például a harmonizálás terén (Dalos 2007: 131). A Wagner-kultuszon túl a német férfikari, dalárda-hagyományt is elvetette (Kodály 2007a: 44). A női és gyerekkarokat, később a vegyeskarokat helyezte velük szemben előtérbe. Jóval később belátta a férfikarok zenei jelentőségét is, és akkor már maga is komponált e csoportra. Ellenségképe 1940-re jelentősen módosult, mert innentől kezdve egyértelmű politikai csoportokkal szállt szembe: a nemzetiszocialista, később pedig a sztálinista diktatúrával (Gervai 2007: 1).

Más okból, és eltérő mértékben, de ellenfélként tekintett egy ideig a szociáldemokrata zenei mozgalmakra is, igaz, annak magyarországi személyi állománya ebben jelentősen közrejátszott. Az ismert szociáldemokrata Jemnitz Sándor ugyanis Schönberg-tanítvány lévén idegenkedett tőle, sőt, bizonyos időpontokban egyáltalán nem is értette Kodályt (Zoltai 2006: 4). Később azonban már elismerte jelentőségét, ahogy a Rákosi-korszakban már maga Kodály is kereste a vele való kapcsolatot. Etikai megfontolásból vetette el a dzsesszt és más szórakoztató zenéket is. Stiláris okokból idegenkedett Igor Sztravinszkij korai expresszionizmusától és Arnold Schönberg dodekafóniájától. Más kérdés, hogy Schönberg tanítványát,

Theodore Adornot nem Kodály választotta ellenségnek, hanem Jemnitz Sándor feltételezhető közvetítésével maga a német esztéta tette meg a sikeres magyar zeneszerzőt saját ellenfelének (Zoltai 2006: 5).

Az életmű a terv szolgálatában

Kodály zeneművészetének áttekintését sokan elvégezték már, így jelen szövegben csak utalás-szerűen említjük. A terv fényében Kodály – számos tényezőn túl – a következő szempontokkal ütköztette zenei ötleteit: 1) őszinte-e a tervezett darab?, 2) újszerű zenemű születik-e?, 3) szolgálja-e a magyarság ízlésfejlődését és közösségépítését? (Kodály 2007e: 277) Azt, hogy Kodály csak őszinte műveket írt, talán, nem is kell hangsúlyozni. Elég az 1923-as *Psalmus hungaricust*, az 1944-es *Missa brevist*, vagy az 1954-es *Zrínyi szózatát* példaként idézni (Eősze 2000: 129). Mindhárom alkotás hatalmasat kiáltott a világ felfordulása ellen, végsőkig síkra szállt a meggyötört emberek és a megtipratott nemzet mellett. Az már a szerző zsenialitása, hogy magánéleti üldöztetését és a nemzet tragédiáit egy műben tudta megénekelni, ezzel téve elevenné az alkotását.

A jelenlegi hangverseny-repertoár elenyésző Kodály-előadásai miatt első látásra fel sem tűnik, hogy a kodályi alkotások önmagukban mind újszerűek voltak. Noha, élete végéig gyakran jegyzett fel ötleteket, csak ritkán fejezett be alkotásokat. Yehudi Menuhin többször kért tőle hegedűversenyt, s bár annak viszonylag hosszú fogalmazványa el is készült, a teljes művet sosem fejezte be (Bónis 2011: 45). Ha a szerző nem érezte úgy, hogy újféleképpen újat tud mondani, akkor nem írta meg a darabot. Jellemző Kodályra, hogy fiatal és érett periódusában elvetette a szimfóniaírást, mert a kortárs szerzők tömkelege ontotta magából e klasszikus műfajt. Majd a darmstadti iskola virágkorában, 1961-ben mégis írt egyet, mondván, hogy akkorra már a hagyományos háromtételes, *C-dúr Szimfónia* számított újszerűnek (Dalos 2015: 99). Az életműben központi tényezővé nővő kórusművek a jó ízlés kialakítását és a közösségépítést célozták meg. A népzene műzenei regiszterbe való bevonása (Pl. a *Háry* esetében) egyszerre szolgálta a néphagyomány aktualizálását, mint ahogy a jó ízlés fejlesztését is.

Az eszmei terv valóságra váltása

A bemutatott kodályi-terv az 1900-as évek legelején született meg az Eötvös Collegium szellemi közegének hatására (Hadas 1994: 57). Megvalósítására több lépcsőben is kísérletet tett Kodály. Elsőként zeneszerzőként kívánta elérni, majd a népzenei gyűjtés elemzésével és közzétételével. Láttuk azt is, hogy 1922-től kezdve már tanítványai révén is kívánta terjeszteni gondolatait. A következő fokozatban válhatott nyilvánvalóvá, hogy a tervhez a szűk zeneakadémiai kört messze meghaladó számú előadóra volt szükség. Ekkortól datálható a bőséges kórusmű-termés. Végül, az 1930-as évtized végére Kodály már elég befolyással

bírt az iskolai ének-zene oktatás reformjára is (Kodály 2007f: I. 207-208). Ezt a munkát a szakirodalom legtöbbször Kerényi Györgynek, Bárdos Lajosnak és Ádám Jenőnek tulajdonítja, noha a legfontosabb szak- és tankönyveket egyedül utóbbi, Ádám írta (Székely 2008: 63). Ő fordította le a kodályi tervet a gyerekek nyelvére, és ő tette taníthatóvá a metafizikai távlatokat is érintő rendszert. Ádám saját zeneszerzői és karmesteri pályáját áldozta fel, hogy a kodályi tervet iskolai rendszerre dolgozza ki. A folyamatot jól jellemzi a kézjel és a relatív szolmizálás esete. Kodály indítványozta, hogy Ádám Jenő vezesse be John Spencer Curwen kézjel-technikáját és a relatív szolmizálást a Zeneakadémián. A hallgatók elemi ellenállása ellenére végül egyedül Ádám pedagógiai érzékén és türelmén múlt, hogy a két elem benne maradhatott a kodályi tervben (Székely 2008: 105). Szintén kodályi terv volt az ősi, pentaton, majd a későbbi népdalok tananyagbeli előtérbe helyezése, valamint az ének primátusának kialakítása minden más zenélési móddal szemben (Kodály 2007f: I. 208). Azonban azt a módszert, ahogy e mitikus zenekincs napi gyakorlattá váljon a diákok számára, már nem Kodály, hanem Ádám Jenő találta ki. Ő válogatta össze a dalokat, idézeteket és az egyházi énekeket, de ő rajzolta meg az egyes könyvek minden ábráját, szemléltetését és díszítését is (Székely 2008: 26). Így a *Szó-mi* könyvek (1943), ahogy a későbbi másik két átirata (*Ének-zene tankönyvek* 1948, 1962) is Ádám Jenő munkája. Ő fektette le az iskolai énektanítás metodikáját is az 1944-ben kiadott vaskos tanári kézikönyvvel (*Módszeres énekoktatás a relatív szolmizáció alapján*). Az elemi/polgári/népiskolai és algimnáziumi tantervek 1943-tól választhatták a máig legkorszerűbb és leghatékonyabb módszerű oktatást (Szőnyi 1997: 146).

Kodálynak a terv megvalósításához szüksége volt az állami művelődési intézmények együttműködésére. Több alkalommal is sikerült a kormányzat közelébe kerülnie, 1946-1948 között azonban úgy tűnt, sikerülhet életcélját megvalósítani. A pártállam 1949-es berendezkedése azonban elhúzódó utóvédharcra kényszerítette.

Kodály egyetlen alkalommal tett arra kísérletet, hogy a kormányzati hatalom részese legyen. 1919 februárjában Dohnányival és Bartókkal együtt elvállalták a Zeneakadémia vezetését, majd egy hónappal később Lukács György népbiztos felkérésére csatlakoztak Reinitz Béla Zenei Direktóriumához. A tiszavirág-életű vezetői poszt során hiába ért(ek) el néhány eredményt, az sok kudarcot és keserűséget okozott. Kodály sógorát a Lenin-fiúk elrabolták, szüleihez és az ő lakásába is vörös katonákat kvártélyoztak be, továbbá feleségével együtt éheztek és fáztak. A rövid, de megalázó számonkérés végén felmentették a politikai vádpontok alól, a részvételért mégis másfél éves tanítástól való eltiltással büntették (Bónis 2011: 19). A Direktóriumban szerepet vállaló ismerősei a Vasárnapi Körből (pl. Lukács György, Balázs Béla, Reinitz Béla) menekülni kényszerültek. Kodály a leckét megtanulta, soha többet nem kívánt a politikai jellegű hatalomban részt venni, hanem egy-egy művelődési intézményben, rövidebb időre a Magyar Tudományos Akadémián, de főként a Zeneakadémián keresett biztos hátteret. 1907-től kezdve egészen 1957-ig – az említett 1920-22-es tanéveket leszámítva – a zeneakadémiai professzorság nyújtott számára stabil hátteret, ugyanis 1941-ig főállású

oktató, 1945-től pedig az igazgatótanács tagja volt (Bónis 2011: 16). Minden más pozícióját ennek rendelte alá, ahogy a nagy terv kivitelezéséhez is ez bizonyult szakmai szempontból a legmegfelelőbbnek.

Kodály 1946 és 1949 között ért el művelődés-közéleti szempontból a csúcsra. 1946-ban volt köztársági elnök-jelölt, a Magyar Tudományos Akadémia elnökévé választották, tagja volt a Zeneművészeti Főiskola igazgatótanácsának, a Magyar Művészeti Tanácsnak, a Magyar Zeneművészek Szabad Szakszervezetének, a Magyar-Román Társaságnak, továbbá az Országos Közoktatási Bizottság elnöki tanácsának, a Nemzetgyűlésnek és a Magyar-Szovjet Társaság Előkészítő Bizottságának (Hadas 1994: 101). Mindezen posztjai mellett ekkor utazott talán a legtöbbet (pl. az Egyesült Államokba, az Egyesült Királyságba és a Szovjetunióba) (Bónis 2011: 27). Tanítványai, egykori kollégiumi pályatársai e rövid időszakban meghatározták a magyar művelődés minden részletét a miniszteri poszttól egészen a főszerkesztői tisztségekig. Helyzete lehetővé tette, hogy az Ádám Jenő révén már 1943/44-ben elkészített ének-zene oktatási metodikát (későbbi nevével: Kodály-módszert) bevigye az 1948-as közoktatási reformba (Hadas 1994: 121). Az általános iskola minden évfolyamában heti két énekórát tartottak, és a tankönyv gazdag tárházzal biztosította a népzenei gondolkodás elsajátítását. Ádám Jenő 1948-ra kidolgozta új tankönyvét, amely mind a mai napig a leghatékonyabbnak bizonyult (Szőnyi 1997: 196). Kodály hatalma kiterjedt a művelődéspolitikára, a magyar tudományos és művészeti életre, sőt, részese is lehetett (volna) nemzetgyűlési képviselőként a nagypolitikának. Ebben a döntéshozói helyzetben élt is hatalmával. Az utókor kritikusan viszonyul ahhoz, hogy megnehezítette két, tőle független zeneiskola alapítását. Sem Jemnitz Sándor munkás-zeneiskolájának, sem Gulyás György békés-tarhosi ének-tagozatos iskolájának a tervét nem támogatta (Hadas 1994: 113). Bár Kodály akarata ellenére az iskolák létrejöttek, mégis jellemző az eset Kodályra, hogy a terv érdekében még az övéhez hasonló kezdeményezéseket is gyanúval szemlélte. Békés-Tarhoson az iskola 1947 és 1954 között állt fenn, de végül Nagy Imre kormánya bezáratta. Kodály akkor már kiállt az intézmény mellett, de nem tudta megvédeni, mert felesége előrehaladott betegsége minden erejét lekötötte (Bónis 2011: 41).

Kodály első, igazán jelentős kudarcát 1948-ban szenvedte el, a *Czinka Panna* sikertelen ősbemutatóján (Bónis 2011: 33). Igaz, hogy gyenge visszhangot kapott már a népszerű *Marosszéki* és *Galántai táncok* zenéjére készült *Kuruc mese* pantomim (1935) is, de ott nem a zeneszerzői teljesítményt illették bírálattal. A *Czinka Panna* esetében a fiaskót Balázs Béla alkalmatlan librettója okozta. Balázs, aki már *A kékszakállú herceg vára* című misztériumdrámáját is Kodálynak szánta, végre együtt dolgozhatott (volna) régi szobatársával, ám annak dramaturgiai kéréseit nem teljesítette. Ennek következtében számos jelenet zeneileg kidolgozottabb, mint prózában. Ugyanakkor az is elemzendő szempont lehetne, hogy 1948-ra az egyeduralomra törő Kommunista Párt a népfrontos politikát hirdető operát már nem támogatta, a darabjaira tört Független Kisgazdapárt pedig már erőtlen volt ahhoz, hogy annak társadalmi távlatot biztosítson. Így mire a szövegből zene lett, éppen a darab homlokterében levő eszmei-közéleti mondandó vált avíttá.

Kevéssé ismert, hogy az operából később Nádasdy Kálmán, Bárdos Lajos, Szokolay Sándor és Decsényi János egy kantátát (*Canticum Rákóczianum*) készítettek, amelynek zeneiségét viszont minden szakember elismeri.

A *Czinka Panna* kudarca azonban csak az első stációja volt Kodály 1963-ig tartó keresztútjának. A Zeneakadémiai vezető tisztségét leszámítva, minden más pozíciójából lemondatták, eltávolították, vagy hatáskörét visszanyesték a pártállam hivatalnokai (Hadas 1994: 134). Ezzel párhuzamosan felszámolták a nagy tervet gyakorlatba átültető cserkészmozgalmat, az egyházzenei köröket, és megfojtották az 1948-as énektanítási reformot is már a következő évben. Kodály szövetségesei sorra veszítették el állásaikat, tisztségeiket, lehetőségeiket, továbbá felszámolták fórumaikat, kiadójukat is. Az 1948-ban még csak meghirdetett, de 1949-től meg is követelt zsdanovi szocialista realizmus pedig végképp védekezésre kényszerítette a zeneszerzőt. Révai azonban nem elégedett meg e lépésekkel, hanem szabályos összeesküvést szőtt ellene (Péteri 2003: 9). A cél az volt, hogy Kodályt zeneszerzőként is háttérbe szorítsák, kapcsolatrendszerét felszámolják, és végül elhallgattassák. A példát Dmitrij Sosztakovics, Szergej Prokofjev és Aram Hacsaturján elleni konformizmus-bírálat és a műveikre rótt szilencium adta. A Kodály-ellenes összeesküvésben két zeneszerző is részt vett: Mihály András és Székely Endre (Péteri 2003: 9). Az 1949 és 1951 közötti aknamunka azonban nem ért el eredményt. Kodály helyzete megerősödött a zenei életben, Mihály és Székely pedig kudarcot vallott. Révai mindkettőt megbüntette, majd Kodály felé nyitott, társutasnak nyilvánítva őt. Ezután került a magyar zenei élet élére Kodály egyik volt tanítványa, Szabó Ferenc (Tallián 2014: 278). Az egykori NKVD-őrnagy Szabó megítéléséhez újabb kutatások szükségesek. Az 1989 utáni szakirodalom szerint számos lépését (feltehetően az intézményi jellegűeket, és nem a személyi döntéseket) Kodállyal is átbeszélte (Tallián 2014: 220). Vagyis Kodály bizonyos értelemben a zenei élet középpontjában maradt.

Ennek ellenére többször felmerült benne az emigráció terve is, de hol maga visszakozott, hol a hatalom ügyelte szigorúbban (Gervai 2007: 2). Az 1956-os forradalom idején, Galyatetőn tartózkodott nagybeteg feleségével (Bónis 2011: 44). Noha, a forradalommal rokonszenvezett, magánélete, kora, és a nagyhatalmi játszmák ismerete miatt nem vett részt az események alakításában. Személye azonban olyan egységet hívott létre, hogy a Petőfi Párt köztársasági elnöknek, míg a *Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa* saját elnökének jelölte (Bónis 2011: 45). Bár 1957-ben megkapta a harmadik Kossuth-díját, ezt a nehezen berendezkedő Kádár-vezetés azonban nem elismerésként adta át, hanem lelépési díjként. Ugyanebben az évben ismét kezdetét vette egy Kodály-ellenes hivatali összeesküvés, ezúttal Aczél György vezetésével. (Péteri 2006: 7). A zeneszerző kiszorítását azonban most sem sikerült elérni. A Kodály-kör még mindig a magyar zene meghatározó hálózata volt.

Mindezek után 1963-ban a hatalom kiegyezett Kodállyal, de két szempontból is folytatták ellene a hadműveletet. Kodály túlzott súlyát a stílusából, a *„folklorisztikus nemzeti klasszicizmusból"* fakadó erőnek tulajdonították, ezért őt elszigetelendő, megengedték és támogatták a szeriális technikát (Péteri 2006: 5-7). A másik

lépésben az Ádám Jenő és Kodály által kidolgozott harmadik ének-oktatási reformot zúzták porrá azáltal, hogy a tankönyveket dogmatikus szerzőkkel írattták meg, az órák számát csökkentették, és előtérbe tolták a gépi lejátszóról való zenehallgatást a közös ékléssel szemben (Hadas 1994: 195). Jellemző a pártállami képmutatásra egy ismert anekdota és annak valós háttere. A történet szerint Kádár János megkérdezte Kodály Zoltánt, hogy mit kér 80. születésnapjára (Bóta 2014). Kodály állítólag azt felelte, hogy még egy énekórát, amire – az anekdota szerint – Kádár elrendelte a heti két ének órát az iskolákban. A történet 1962-ben játszódhatott volna, ám valószínűleg nem történt meg. 1961-től kezdve ugyanis a felső tagozatban az ének órák száma egyre csökkent és ez a helyzet azóta sem javult. Kodály tervét végül az ének-zene tagozatos iskolák valósították meg, ám csak részben. Az egykor 200 feletti számú ilyen iskolából mára alig 50-60 maradt.

1963-tól Aczél már Kodályt is felhasználta a Magyar Népköztársaság külföldi hírnév-építésében. Kodály ezt csak azért vállalta el, mert benne a magyar zenéért végzett szolgálatot látta. Az azonban, ahogy üldözöttből Kodály hirtelen kirakat-személlyé lett, szóbeszédre adott alkalmat és többen is megalkuvónak nevezték – köztük közvetlen tanítványai is (Körmendy 2010: 69; Székely 2008: 22).

A Kodály-kör hasadásai

„Egymás között szoros egyességet tettek"

A kodályi terv alakulása, kiépülése és széthullása a szövetségesek sorsán keresztül válik jellegzetes közép-európai erkölcsi történetté. A következőkben ezért a Kodály-kör kezdetektől jelentkező megrázkódtatásait a leghíresebb Kodály-kutatók (apologéták) pályáján, Kodályhoz való kapcsolatán keresztül érzékeltetjük.

A Pesti szalon ismételt jelentősége. 1923 fordulópontot jelentett mind Kodály pályája, mind a terve számára. Eddigre Kodály már túl volt az első, közösségi hálójában bekövetkezett nagyobb törésen, hiszen a *Vasárnapi Kör* kommünben szerepet vállaló tagjai külföldre menekültek. Nem lehet véletlen egybeesés, hogy Kodály a továbbiakban nem az Eötvös-kollégista pályatársaira, vagy a *Pesti szalon*-beli ismerőseire bízta a terve kivitelezését, hanem a tőle szorosabban függő, a tervet szakmailag jobban értő tanítványaira. A *Pesti szalon* és az 1918-as szövetség tagjai ezután is kiálltak mellette. Csak ennek fényében érthető, hogy az 1920-ban politikai vizsgálat alá eső Kodályt és Dohnányit 1923-ban már reprezentatív állami ünnepségre kérték fel Bartókkal együtt. A szaktudomány a mai napig Kodályék régi szövetségesét, Demény Dezsőt, a fővárosi önkormányzatnál hivatalt teljesítő zeneszerzőt sejti a felkérés mögött (Bónis 1987: 6).

Az első Kodály-kör. Az 1923-ra megszervezett Kodály-kör legbelsőbb tagjai a tanítványokból lett munkatársak: Molnár Antal, Szabolcsi Bence, Tóth Aladár, Ádám Jenő és Kerényi György voltak (Hadas 1994: 61; Dalos 2015a: 125). Mind az öt muzsikus életműve a kodályi terv szolgálatában állt, még akkor is, ha voltak attól független mozzanataik is. Rajtuk kívül a körhöz sorolhatjuk még az

első Kodály-osztály hallgatóit: Szelényi Istvánt, Szigeti Mihályt, Kertész Gyulát, Bárdos Lajost, Kerényi Györgyöt, Seiber Mátyást, Ádám Jenőt és Doráti Antalt (Székely 2008: 46). A körhöz 1930 után csatlakozott az ifjú Bartha Dénes is.

Az 1940-es töréspont. Közel húsz évig, egészen pontosan 1940-ig a szűk kör egy szélesebb táborrá nőtt, miközben elérte a fentebb már ismertetett eredményeket. 1940-ben azonban a Kodály-kör megélte első, jelentősebb válságát. Bartók Béla, a legfőbb barát és szövetséges, az Egyesült Államokba távozott, Kodály legközelebbi tanítványait pedig a faji törvények sújtották. Így Tóth Aladár Svédországba menekült, Szabolcsi Bencét pedig munkaszolgálatra rendelték (Kroó 1994: II.244). Két évvel később a már zilált kört Kodály feszítette tovább azzal, hogy Ádám Jenőt korábbi sikeres pályájának feladása árán ének-metodika kidolgozására kényszerítette (Székely 2000: 78). Jellemző, hogy a kortársak ebben Kodály féltékenységét is érezni vélték (Székely 2008: 190). A kényszer-életeseményeken túl a szellemi horizonton is törések keletkeztek. Az 1939-ben befejezett zenekari *Concerto*, megosztotta a kört. Amíg az 1938-as *Páva-variációk* még minden tag elismerésével találkozott, a *Concerto* esetében ez nem mondható el. (ld. Breuer 1982: 236-241) Molnár is, Tóth is, és legfőképp Szabolcsi 1941-ben már Bartókot tekintette a legnagyobb élő magyar zeneszerzőnek (Kroó, 1994, I: 446.), ami bántotta Kodályt.

A második Kodály-kör

Az 1945 után időszakban eleinte mindhárom nagy esztéta jelentős szerepet kapott a zenei élet szervezésében, de 1949 után csak Szabolcsi maradt porondon (Péteri 2003: 32). Ez utóbbinak alkut kellett kötnie Révaival, többek között a szocialista realizmus intonáció-vitájában való tevőleges részvétellel. A Kodály-kör hasadásait jelezte az is, hogy 1956-ban, a Magyar Zeneművészek Szakszervezete tisztújító közgyűlésén Járdányi Pál és mások Szabolcsit már a sztálinista korszak öregjeként utasították el (oral history, Péteri 2016). Az 1940-es évtizedben néhány újabb jelentős zenetörténész kerül ki Kodály keze alól: Szőllősy András, Ujfalussy József és Maróthy János. Közülük az első időszakban Ujfalussy állt közel mesteréhez és ő volt az, aki több esetben is kiállt úgy Kodály, mint más megtámadott magyar zeneszerzők mellett. Maróthy János viszont hosszú ideig Kodály és köre elleni feladatokat is elvállalt (Hadas 1994: 133). Az 1940-es évtizedben Kodály új tanítványokat engedett be a belső köreibe: Járdányi Pált, Bónis Ferencet, Eősze Lászlót; majd még később Szőnyi Erzsébetet és Ittzés Mihályt.

Ahogy a vészkorszak idején Kodály köre meghasíttatott, s ezen a mester csak kevéssé tudott menteni, ugyanúgy feszültség keletkezett a zsidó és nem-zsidó tanítványai között 1954-ben. Kelen Hugó zeneszerző, Kodály egy volt tanítványa, a *Zrínyi szózatát* megismerve az antiszemita hullám feltámadásától félt (Hadas 1944: 178). Szabó Ferenc emiatt, és pártpolitikai szempontból is ellenezte a darab bemutatását. A diktatúra *„Oszd meg és uralkodj!"* tevékenységének következtében a Kelen Hugó által emlegetett félelem tovább fokozódott a ki nem beszélhető hatalmi visszásságok miatt. Titkos pletykaként az terjedt el (azt terjesztették el az

illetékesek), hogy a zeneszerzőt a „zsidó lobby összeesküvése" korlátozta munkájában (Hadas 1994: 180).

1961-től a Kodály és Szabolcsi közötti hasadás immáron hivatali feszültség formájában is megjelent (Péteri 2001: 17). Tóth Aladár akkorra már visszavonult az Opera éléről, Molnár Antalt és Járdányi Pált pedig eltávolították a Zeneakadémiáról. Előző keserűen írta odahaza tanulmányait, míg utóbbi a népdal-kincset kutatta (Breuer 2002: 247). Ádám Jenőt szintén ekkor állította félre a hatalom, miközben az általa kidolgozott Kodály-módszer a legjelentősebb kulturális exportcikké nőtte ki magát. A módszert azonban senki, még Kodály legutolsó köre sem kapcsolta Ádámhoz (Székely 2008: 90). Molnár és Ádám sorsa azért torkollott emberi tragédiába, mert maga Kodály sem tudott számukra új lehetőséget nyújtani, míg Járdányinak legalább a Népzene-kutató Csoport kiutat jelenthetett. Kodály Zoltán és a Kodály-kör emlékét a még élő tagokon kívül a Kodály-módszer oktatói (pl. Szőnyi Erzsébet), továbbá Ujfalussy József és Ferencsik János gondozta. Szőnyi szaktanulmányokban, Ferencsik a hangversenyéletben.

A kodályi életmű ellenzékisége

Kodály, a zeneszerző, saját korában, a *„folklorisztikus nemzeti klasszicizmus"* mestereként a legtöbb esetben társadalmi, sőt, nemzeti kérdésekben is megnyilatkozott zenéivel. A *Psalmus hungaricus*-sal kezdődő időszaktól kezdve nincs olyan alkotása – ez hangsúlyosan vonatkozik még a *Biciniumokra* és *Triciniákra* is –, amelynek ne lenne a zenei szépségen túlmutató társadalmi üzenete. A *Háry*, a *Székelyfonó* és a *Czinka Panna* éppen úgy a magyar nemzeti sors kérdéseit állítja kritikus fénybe, ahogyan a *Psalmus hungaricus, Budavári Te Deum* vagy éppen a *Missa brevis* bírálja, óvja és inti ugyanazt a közösséget. A *Marosszéki* és a *Galántai táncok*, a *Páva-variációk* bőséges utalásrendszerét már a kortársak is jól értették. Program nélküli *Concerto*-ja és *Szimfóniája* hitvallás egy erőteljes, korszerű, európai és egyben önálló nemzeti kultúra mellett, noha ezek megértése, éppen a szöveg nélküliségük miatt, nem véletlen okozott az említett módon értetlenséget (Eősze 2000: 180). Hozzávetőleg kétszázötven kórusműve pedig túl azon, hogy közösségeket teremtenek és közösségeknek szólnak, már szövegválasztásával is utal a közéletre.

Jól ismert tény, hogy Kodály 1938-ban Ausztria bekebelezése ellen tiltakozva írta a *Páva-változatokat*, amelynek témakörét nemcsak a magyar közönség, hanem Willem Mengelberg tolmácsolásában a holland is azonnal megértette (Eősze 2000: 128). 1940-ben, Norvégia német lerohanására emlékeztet a *Norvég leányok* című kórus. A második szovjet-finn háború idején a finn néppel együtt érezve született a *Vejnemöjnen muzsikál* című leánykari kompozíció. Bár a *Psalmus hungaricus* magánéleti tragédiákra is adott művészi válasz, a létharcot nemzeti keretben jelenítette meg, de úgy, hogy az egyben egyetemes jelleggel is bírjon. Hasonlóan egyetemes és nemzeti üzenetet hordozott az 1944-es *Rabházának fia*, az *Isten csodája* („hogy áll még hazánk") Petőfi-kórusműve, ahogy a háború során írt nagyszabású *Missa brevis* is (Eősze 2000: 128). Az 1948 utáni időszakban akarva-akaratlanul valamennyi Kodály-előadás ellenzéki karaktert öltött. Kórusművei, mint pl. a *Magyarokhoz*, a *Magyar nemzet*, a *Jelige* éppen azt a művelődési hagyományt tartották elevenen, amelynek képviselőit a pártállam üldözte.

Mivel Kodály sem Sztálin-, sem Lenin-, sem Rákosi-kantátát nem gyártott, de még más hazai szerzőkhöz hasonlóan béke-szimfóniával, munkaverseny-dallal sem jelentkezett, a pártállam többször megintette. Egyszer Rákosi Révain keresztül felkérte, hogy írná már meg az államszocialista Magyarország himnuszát. A legendás *„Jó nekünk a régi!"* válasz után vetette papírra a *Zrínyi szózata* (1954) című *a capella* kórusművét (Eősze 2000: 131). A sokszor és sok helyen elemzett kantáta félre nem érthetően üvöltötte a hatalom fülébe: „Ne bántsd a magyart!" A rondó szerkezetű műben, nem a zenei téma, hanem az idézett mondat tér vissza egyre hangsúlyosabb erkölcsi imperatívuszként. Kodály ezenkívül megidézte Vörösmarty-Egressy *Szózatának* egy sorát („Itt élned vagy halnod kell!"), valamint saját *Budavári Te Deum*-ának győzelmi kórusát. Végül, a szocialista realizmus korában egy hatásos Ámen-fúgával zárta a darabot. A szövegválasztás és az idézetek kezelése révén a kantáta üzenete az, hogy mindegy milyen jellegű, színű és dogmájú a kormányzat, annak a nemzetet kell szolgálni. A *Zrínyi szózata* olyan üzenetet tudott közvetíteni, amire talán csak a *Bánk bán* hozható fel előzetes példának. Révai már nem merte betiltatni, pedig nagyon szerette volna, Aczél viszont első tollvonásával indexre tette. Noha Vásárhelyi Zoltán 1966-ban elő merte adni, felvételen nem rögzíthették egészen 1982-ig. A *Zrínyi*-vel Kodály előre megvonta a legitimitást minden nemzet-ellenes rendszertől.

Az 1956 utáni időszakban Kodály beváltotta régi tervét és Sík Sándor szövegéből *Te Deumot* írt, míg a II. Vatikáni Zsinat tanítására pedig *Magyar misét*. Utolsó, tudhatóan nem magánéleti késztetésből született művei, az 1963-as *Epitaphium Joannis Hunyadi*, illetve az 1965-ös *Mohács* a *Zrínyi* üzenetét erősítették meg. Halála miatt befejezetlenül maradt az asztalán Ady Endre *Az Isten harsonája* című költeményének kórusfeldolgozása, amely esetében az ellenzékiséget felesleges is ecsetelni (Bónis 2011: 36).

Felmerülhet a kérdés, hogy az utólagos, ellenzéki interpretációk mennyiben igazolhatók, hiszen a pártállam a felszínen elismerte Kodályt (ld. Kossuth-díjak, születésnapjának állami ünneplése). Péteri Lóránt kényszerű kodályi kompromisszumot feltételezett, esetlegesen „affirmatív lépéseket" (Péteri 2007: 112), azonban Kodály egyik legkésőbbi tanítványa, Ittzés Mihály saját emlékei alapján cáfolta ezt (Ittzés 2008: 50). Ittzés úgy emlékezett, hogy bármennyi pártállami képviselő ült is a díszpáholyban, Kodály-darabjai megrendítették a hallgatókat, és tudták, hogy a nagyon kevés ellenvéleményt kimondók egyikét hallják. Kodály nem alkudott meg, a korabeli, közvetlen munkatársai visszaemlékezése szerint sem (Eősze 1977: 251). Kodály jelképpé vált, nemzeti hőssé, aki a megtipratott ország becsületéért mindig szót emelt. A fórumokon szót nem kapó nemzeti érzésű értelmiség számára éppen úgy ő jelképezte a kortárs magyar prófétát, mint

egykori tanítványa, Szabolcsi Bence, vagy éppen ellenfelévé vált Maróthy János számára (Hadas 1994: 180). Utóbbi Németh László Kert-Magyarország szimbólumával is összefűzi a zeneszerző tevékenységét. Pintér Lajos költő ugyanezt a gondolatot kifejezetten értéktelítetten így fogalmazta meg:

S ha éjszaka van, s ha egünkön csillag nem
Kodály, Illyés, Németh László, Bibó és Weöres:
csillagaink, egünkön a csillagok ők.
(Pintér Lajos, *Abszolút költő – Csillagok*, 1976.)

Nagy Gáspár még szorosabb szellemi kapcsolatot látott a zeneszerző és Illyés között: „Én együtt látom őket / egy dalban és / egy mondatban / amíg csak itt magyar van / kiadhatatlan versben / megvágott filmszalagon / eldobott hangszalagon / s e század néz rájuk / lesütött szemmel – s vakon." (Nagy Gáspár, *Három megjegyzés: egy válasz – Kodály és Illyés ünnepére*, 1982.) Miközben Kodály mozgásterülete beszűkült, zenéje, írása, vagy jelenléte héroszi üzenetközvetítéssé vált. A zeneszerző tehát kijátszva a diktatúra cenzúráját összefogott a közönséggel.

Áll-e még magas Déva vára? – Összegzés

„Magos kövek között vagyok berakva itt."

Kodály élete végén a Corvin-láncon túl birtokosa három Kossuth-díjnak, a Magyar Népköztársaság két érdemrendjének, az ELTE díszdoktori kinevezésének, illetve a Kiváló Művész-díjnak. Magyar művészt idehaza sem előtte, sem utána nem díjaztak ennyire. Senki nem tudta a művészet felől, pusztán személyes kisugárzásával úgy megszervezni a szellemi elitet, ahogyan ő. Személyét félték a nyilasok éppen úgy, ahogy a pártállam belső elhárítása is (Bónis 2011: 27). Nem tudtak senkit sem beszervezni a közvetlen környezetéből, így magánvéleményét csak kerülő utakon ismerhették meg (Gervai 2007: 5). A hazai zenetörténetben talán Erkel Ferenc, az egyetemes zenetörténet lapjain pedig Richard Wagner hatása tűnik hozzáfoghatónak.

Kodály e hosszú harcban mégsem került ki egyértelműen győztesen. Kortárs monográfusa, Dalos Anna több helyen nyilatkozta, hogy a szerző zeneműveit a róla elnevezett, de Ádám Jenő által kidolgozott Kodály-módszer szorította ki a nemzetközi érdeklődésből (Katona 2016: 28'). A zenei közönségnevelés és nemzet-mentés céljából megálmodott tanítási rendszer tehát éppen közönséget vett el magától a művészettől, Kodály szerzeményeitől. Ahogyan egykoron Mihály András Kodály ellen fordult, Szabolcsi elfordult, úgy a Kodály-módszer beárnyékolta a kodályi életművel. A zeneművek helyett a módszer vált közkinccsé, azt exportálta a magyar kultúra. Túl ezen, a magyar társadalom felemelését szolgáló rendszert – a hagyományok figyelembe vétele nélkül – kezdték el hívei külföldön, darabban terjeszteni. Így viszont öncélú módszerré vált a Suzuki-, Orff-, Willems- vagy Geoffray-metodikák között, igaz, a tömegkultúra része lett, ahogy arra Steven Spielberg *A harmadik típusú találkozások* című sci-fijében is utal.

Kodály tehát hol zenéjével, hol szövetségesei tevékenységével, hol ének-zene nevelési koncepcióval szolgálta saját tervét. Az, hogy közemberből az egész országot meghatározó, a pártállami vezetést számon kérni tudó hatalmassággá vált, sokan összeesküvések sorának tulajdonították. Pedig, csak a *„nemzet prófétája"* volt...

Felhasznált irodalom

Bónis Ferenc (1987) *A Psalmus hungaricus születése.* Kandidátusi disszertáció. Kézirat (MTA Kézirattár)

Bóta Gábor (2004) „Zenei brand kellene Budapestnek." *Népszava*, 2014. 02. 13. https://nepszava.hu/cikk/1010671-zenei-brand-kellene-budapestnek?print=1

Breuer János (2002) *Kodály és kora.* Kecskemét, Kodály Intézet

Breuer János (1982) *Kodály-kalauz.* Budapest, Zeneműkiadó

Csengery Kristóf (2000) Hangverseny. *Muzsika*, 2000. november, 44-46.

Csengery Kristóf (2004) Hangverseny. *Muzsika*, 2004. november, 45-48.

Dalos Anna (2007) *Forma, harmónia, ellenpont – Vázlatok Kodály Zoltán portréjához.* Budapest, Rózsavölgyi

Dalos Anna (2015a) Nem Kodály-iskola, de magyar. In: Dalos Anna: *Kodály és a történelem.* Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 119-138.

Dalos Anna (2015b) Identitáskeresés, önmeghatározás és modernizmus Kodály és Bartók tanítványainak pályakezdő műveiben (1925-1932). In: Dalos Anna: *Kodály és a történelem.* Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 147-158.

Dalos Anna (2015c) Szimfonikus önarckép: Kodály *Szimfóniá*járól. In: Dalos Anna: *Kodály és a történelem.* Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 97-115.

Eősze László (2007) Kodály Zoltán, a zeneszerzés tanára. *Parlando* (6) http://parlando.hu/Eosze.htm.

Eősze László (1977) *Kodály Zoltán életének krónikája.* Budapest, Zeneműkiadó

Eősze László (2010) Örökségünk Kodály. Budapest, Osiris Kiadó

Gervai András (2007) Kodály és az állambiztonság. *Sófár*, 2007. december 10., online kiadás: http://regi.sofar.hu/hu/node/98653 (Utolsó letöltés: 2017.12.04.)

Gombos László (2000) *Hubay Jenő (Magyar zeneszerzők 1).* Budapest, Mágus Kiadó

Hadas Miklós (1987) A nemzet prófétája. Kísérlet Kodály Zoltán pályájának szociológiai értelmezésére. *Szociológia* (4): 469-490.

Hadas Miklós (1994) *A nemzet prófétája. Kísérlet Kodály Zoltán pályájának szociológiai értelmezésére.* Kandidátusi disszertáció. Kézirat (MTA Kézirattár)

Ittzés Mihály (2008) Kodály Zoltán és tanítványai - Könyv egy korszakos jelentőségű 20. századi zenei szellemi műhely kisugárzásáról. *Muzsika*, 2008. július. Online kiadás: http://www.muzsikalendarium.hu/muzsika/index.php?area=article&id_article=2761&hl=ittz%C3%A9s%20mih%C3%A1ly (Utolsó letöltés: 2017.12.04.)

Katona Márta (2016) Dalos Anna: Kodály és a történelem. In: Összhang, Adás: MTVA Bartók Rádió, 2016. március 01., 15'-30'.
Keresztury Dezső (1996) „Levéltöredék", In: Benyei József szerk. *Ki s ki népei vagytok? – Magyar* költők versei Kodály Zoltánról. Debrecen, Ethnica Kiadás, 64.
Kiszelly-Papp Deborah (2002) *Dohnányi Ernő*. Budapest, Mágus Kiadó
Kodály 2007a = Kodály Zoltán, „Gyermekkarok", In: Kodály Zoltán, *Visszatekintés 1-3*, szerk. Bónis Ferenc. Budapest, Zeneműkiadó, 2007. I. 36-45.
Kodály 2007b = Kodály Zoltán, „Bartók emlékezete (1955)" In: Kodály Zoltán, *Visszatekintés 1-3*, szerk. Bónis Ferenc. Budapest, Zeneműkiadó, 2007. II. 461-463.
Kodály 2007c = Kodály Zoltán, „Százegy magyar népdal", In: Kodály Zoltán, *Visszatekintés 1-3*, szerk. Bónis Ferenc. Budapest, Zeneműkiadó, 2007. I. 46-47.
Kodály 2007d = Kodály Zoltán, „Zenei belmisszió - Nyilatkozat", In: Kodály Zoltán, *Visszatekintés 1-3*, szerk. Bónis Ferenc. Budapest, Zeneműkiadó, 2007. I. 48-50.
Kodály 2007e = Kodály Zoltán, „Ki a jó zenész?", In: Kodály Zoltán, *Visszatekintés 1-3*, szerk. Bónis Ferenc. Budapest, Zeneműkiadó, 2007. I. 271-285.
Kodály 2007f = Kodály Zoltán, „Százéves terv" In: Kodály Zoltán, *Visszatekintés 1-3*, szerk. Bónis Ferenc. Budapest, Zeneműkiadó, 2007. I. 207-209.
Körmendy Zsolt (2010) A százéves terv. *Iskolakultúra*, (7-8): 63-75.
Kroó György (1994) *Szabolcsi Bence I-II*. Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola
Molnár Antal (1925) *Az új zene – A zeneművészet legújabb irányának ismertetése kultúretikai megvilágításban*. Budapest, Révai Kiadás
Molnár Antal (1981) *Eszmények, értékek, emlékek*. Budapest, Zeneműkiadó
Nagy Gáspár (1996)Három megjegyzés: egy válasz. In: Benyei József szerk. *Ki s ki népei vagytok? – Magyar költők versei Kodály Zoltánról*. Debrecen, Ethnica Kiadás, 122.
Novák Zoltán (1979) *A Vasárnapi Társaság*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
Péteri Lóránt (2001) Kései találkozás. *Muzsika*, 2001. január, 16-19.
Péteri Lóránt (2003) Szabolcsi Bence és a magyar zeneélet diskurzusai (1958–1956). *Magyar Zene*, (1): 3–48.
Péteri Lóránt (2006) Az utolsó évtized: Kodály Zoltán és a Kádár-rendszer művelődéspolitikája. *Múltunk*, (1): 259–285.
Péteri Lóránt (2007) Kodály az államszocializmusban (1949–1967) – kultúrpolitikai és társadalomtörténeti tanulmány. In: Berlász Melinda szerk. *Kodály Zoltán és tanítványai*. Budapest, Rózsavölgyi, 97-174.
Péteri Lóránt (2016) Járdányi Pál és az államszocializmus zenepolitikája. Előadás az MTA BTK Zenetudományi Intézet Járdányi-emléknapon, 2016.szeptember 15.
Pintér Lajos (1996) „Abszolút költő." In: Benyei József szerk. *Ki s ki népei vagytok? – Magyar költők versei Kodály Zoltánról*. Debrecen, Ethnica Kiadás, 119.
Porrectus (Kovács Sándor) (2004) Rehabilitációk egy évszázad múltán. *Muzsika*, 2004. november, 43.
Székely Miklós (2000) *Ádám Jenő élete és munkássága*. Budapest, Püski

Székely Miklós (2008) *Ádám és Kodály*. Budapest
Szőnyi Erzsébet (2007) A kodályi pedagógia. In: Bónis Ferenc szerk. *Kodály emlékkönyv*. Budapest, Püski Kiadó, 194-200.
Tallián Tibor (2014) *Magyar képek*. Budapest, Balassi – MTA BTK
Vázsonyi Bálint (1979) *Dohnányi Ernő*. Budapest, Zeneműkiadó
Zoltai Dénes (2006) Bartók nem alkuszik – Adalék a Bartók-recepció történetéhez. *Ezredvég* (4): 4-8.

AMÍG FÉLSZ, REMÉLSZ...

A. Gergely András

LÉNYEK ÉS TÉNYEK, MELYEK MEGTÁMADTÁK MAGYARORSZÁGOT

Nemzeti összvédekezés a politikai diskurzusmezőben

„Nem az én dolgom ítélkezni. Én, szerény szolga az igazság házában csupán egybehordom, elrendezem és csoportosítom a tényeket, kutatom rejtett értelmüket, s tőlem telhető hűséggel ábrázolom az események külső képét s menetét. Ám a szó éli a maga életét, nem tűri, hogy megfogjuk, féken tartsuk, megzabolázzuk; kettős arcú, el- és leleplez; ahány sor, annyi új veszedelem les ránk".

(Stefan Heym: *Dávid király krónikája.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977. 131.)

Sorok és ijedelmek, sorsok és veszedelmek kapcsán még megannyi állapotrajz, kihívás, vélt és valódi zabolázott fékentartás ül a história régi századain, sőt jelenkorunk állapotain is. Ezek egyikét kívánom körüljárni, bár nem minden nézőpontból egyensúlyos elfogultsággal, de a létező, szenvedő, konteókat kreáló ember sajátos kortárs jegyeit mindenképp világosan jelző aspektusból. Úgy látom, az utóbbi évek (az utolsó kettő kiemelten is) egy sajátos fekete/fehér osztottságba emeli át a világképek bonyolultságát, s legkivált azt illusztrálja, hogy a narratív létképek megidézésének egyik kiemelt problematikájává sikerült válnia a világ nagy egységét és bonyolultságát szimpla „Jó" és „Gonosz" kettősségére tagoló szemléletnek. E duális társadalomkép, vagy inkább megosztó vízió részint nyers szembenállást sugall, mintegy a mindenkori „miénk" és „övék" rész-világára tagolja a fennálló társas viszonyokat – ami persze mindig is eszköz volt a meggyőzésre, a partnerkeresésre, a fennálló viszonyok legitimálására –, másrészt viszont ezek között az eligazító beszédet a kortárs narratívák részévé is teszi, a „titkos ellenerők" körét pedig nem a földöntúli hatalmak, bolygóközi támadók körében nevezi meg, hanem a „mindenkori Ismeretlen", az Idegen, a bevándorolt, a menekült rémképében fogalmazza meg. Legfőképp úgy, hogy az európai, vagy még inkább a térségi szereptudat véderő-politikai játszmáit, a biztonságkereső társadalmi igényt a „veszélyes idegenek" elleni küzdelembe fogalmazza bele.

„Az összeesküvés-elméletek olyan diskurzusok, amelyek többnyire a világban észlelhető rossz kérdésére akarnak ésszerű választ találni valamilyen titok feltételezésével, amelyet bizonyos háttérben meghúzódó erőknek hatalmuk megőrzése céljából érdekükben áll elleplezni" – fogalmazódik meg a Modern Mitológiakutató Műhely konferencia-felhívásában. A témakörhöz messziről közelítve keresgéltem

egybe néhány fölöttébb árulkodó „elbeszélésmódot", melyekhez elöljáróban pusztán annyit fogalmaznék meg: a mindenkori Rossz ellen jogosnak tekintett önvédelem nemcsak egyént, de államot is megillethet, mégannyira azért is, mert az *önmitologizáló* hajlam ereje és intenzitása ma már a (párt)állam újravarázslásának eszköztárába illeszkedik, politikai pszichológiai fegyvereivel akár az *öngyarmatosítás* erőterévé is alakulhat. De kik, miért, mit és hogyan generálnak új mítoszt az esélyekből-félelmekből, ellenségképekből, kortárs-modern mumusokból, önnön kivagyi és győzedelmes nagyságukból? S lehetséges-e, hogy nem csupán személyeknek, de államoknak is fölötte nagy szüksége van erőfitogtató nagyság bizonyítására, mégannyira, ha sikert is remélhetnek ettől...? Válaszom persze az: nemcsak lehetséges, de minél csenevészebb a magabiztosság, annál harsányabb a kinyilatkoztatás. Erről szólva nyilvános és kommunikációs szinterekről nyalábolom össze forrásaimat, mint olyan társadalmi „terep" mutatkozását, ahol politikai narratívák legharsányabb megszólalásmódjai tetten érhetők..., s mindenekelőtt a kreatív konteós képzelet megnyilvánulási indokainak eredői felől kérdezve.

A társadalmi tények és történeti lények keresése közben érdekes párhuzamokra bukkanunk mindegyre. Amit itt megfogalmazni próbálok, az maga a folyamat, az eseménymenet, és a reá épülő narratívák. Durván egyszerűsítve: amikor Trump elnök szimplán csak hazudik, azt a nyilvánosság előtti tálalásban már „alternatív tények" megfogalmazásával igyekszik magyarázni a fennhéjázó hatalom, s amikor az ellenségképek keresése kerülhet szóba, nem lehet figyelmen kívül hagyni a Koselleck-féle érvelést, a fogalomtörténeti térben az idegen-meghatározás olyanféle, messzi múltba gyökerező fogalomkörét, mely a nyelvi megjelenítésben már nemcsak konstans ellenségképet tükröz, hanem valamiféle kifosztást, nyelv-telenítést, nyelvhasználat-átiratot is, s ezzel a mindenkori hatalom kezébe helyezi az önmeghatározás eszközeként alkalmazott Más-meghatározást, a másság elvetését és a más felfogásokra érvényesített ellenségképek bevezetését, erőteljes forgalmazását is. Ehhez az alábbi „védekezés mint támadás" eljárásmód követését hozom ide, hátha megvilágító hatású.[1]

„Egy újabb veszélytől, az illegális bevándorlók befogadására vonatkozó kötelező uniós kvótától is *meg kell védeni Magyarországot* – jelentette ki Szijjártó Péter külgazdasági és külügyminiszter a parlamentben, napirend előtti felszólalásában. Harrach Péter, a Kereszténydemokrata Néppárt frakcióvezetője felszólalásban hangsúlyozta: különbséget kell tenni a menekültek és a bevándorlók között, utóbbiakkal szemben önvédelemre van szükség".[2] (a kiemelések a továbbiakban is tőlem valók – A.G.A.)

A KNDP „Több fényt!" című weboldalán olvasható szöveg (2015. okt. 19.) az MTI közleményeként kétséget nem hagyó módon idézi föl a parlamenti vita anyagát, Szijjártó Péter miniszteri értelmezését és a kormánypárti/ellenzéki hozzászólók vitanapi álláspontját. Az alkalom nem az egyetlen és első, hanem egy

1 Talán nem is érdemes az előadás, megírás és megjelenés időpontjait alaposan pontosítani, de jelezni kívánom, hogy naponta új textusok, hivatkozások, dokumentumok, titkok, kormányzati cselek veszik körül mindezt, folyamatos tematikát adva akár az elemző vagy továbbgondoló megközelítéseknek. – *A.G.A.*

2 http://kdnp.hu/news/kvotatol-meg-kell-vedeni-magyarorszagot

társadalomtörténeti értelemben jól követhető folyamat több állomásának csupán egyike, melyet számos más *„meg kell védeni!"* felhívás nyomvonala és hadászati-stratégiai célrendszere mutat föl egyre egyértelműbben.

Ugyanitt szerepel ez a folytatás is: „Magyarország bebizonyította, hogy igenis meg lehet állítani a modern kori népvándorlást, de újabb veszély fenyeget, a kötelező bevándorló-befogadási kvóta, amitől szintén *meg kell védeni* az országot – fogalmazta meg álláspontját Szijjártó Péter külgazdasági és külügyminiszter napirend előtti felszólalásában. A tárcavezető kijelentette: mára megszűnt az illegális bevándorlók beáramlása Magyarország déli határán, *megvédtük ettől a veszélytől Magyarországot, a magyar embereket*. A politikus köszönetet mondott az ebben a munkában részt vevő rendőröknek és katonáknak, valamint a visegrádi együttműködés (V4) másik három tagállamának, Szlovákiának, Csehországnak és Lengyelországnak. A V4-ek bebizonyították, hogy *meg tudják védeni* Magyarország határát, az EU és Schengen külső határát, és innentől kezdve nincs elfogadható magyarázat, kifogás arra, hogy 28-an miért ne tudnánk megvédeni Görögország külső határát, ami a legjobb megoldás lenne – mondta Szijjártó Péter. A külgazdasági és külügyminiszter hangsúlyozta ugyanakkor, hogy Magyarországot a bevándorlási hullám egy újabb, ezúttal *'nyugatról érkező' veszély*étől, a kötelező bevándorló-befogadási kvótától is kell megvédeni. Az uniós kvóta azt jelentené – magyarázta –, hogy azokat a bevándorlókat, akiket most az európai szabályok felrúgásával ellenőrizetlenül beengednek az EU területére, vissza akarják majd osztani."



1. ábra: Politikai hirdetés. Mivel terrorveszély nincs, ezt bármi növeli, amiről nem tudjuk, micsoda

Meg kell tehát védeni nemcsak Európát a migránsok áradatától, a „megélhetési bevándorlóktól", a sátáni képben perszonifikált Soros Györgytől, de ugyancsak hasonló a feladat más téren is: az egykulcsos adózást a többkulcsos áfával szemben, a magyar emberek munkahelyét és biztonságát veszélyeztető bevándorlással szemben, a dolgozókat a multikkal szemben, a társadalom józan többségét a karvalytőke nyomulásával és ideológiai manipulációival szemben, s egyáltalán mindent és mindenkit a baloldali és liberális előnyomulás megtévesztő hatásaival szemben is. Háborús helyzet van, sőt jelentős térségre kiterjesztett szükségállapot is, minden jogos eljárás tehát szükségszerű önvédelem. Harci helyzet van, helyi háború, melynek stratégiai feltételeit irányítani, kézben tartani szükséges a kormányzati előrelátás és aggályos védelempolitika nevében... „Felhatalmazást" kap tehát a NER rendszere a hadiállapot bejelentésére, a miniszterelnök mozgósítási eszköztárának adományozására, a „szükségállapot" bármikori deklarálására, az ellenintézkedések és a szükségképpen folyamatos újratermelést biztosító védelmi ideológia-gyártás intézményesítésére.

Mindezeken kívüli, de a legitimáció látszatával a társadalmi jóváhagyásra hivatkozó állítások szerepelnek a Nemzeti Konzultáció weboldalán is: „A magyar emberek fontosnak tartják a bevándorlás kérdését saját életük szempontjából. Ezt az is bizonyítja, hogy több mint 1 millióan töltötték ki és küldték vissza a konzultációs kérdőívet. Az eredmények alapján az emberek véleménye egyértelmű: *Magyarországot meg kell védeni.* A válaszadók több mint 90 százaléka egyetért abban, hogy az EU bevándorláspolitikája megbukott, ezért szigorúbb szabályozásra van szükség..." Majd: „A kormány álláspontja egyértelmű: Európa és Magyarország határait minden eszközzel meg kell védeni!". Később: „Nem engedhetjük meg, hogy az illegális bevándorlók veszélyeztessék a magyar emberek munkahelyeit és biztonságát. *Jogunk van megvédeni kultúránkat, nyelvünket és értékeinket.* Közép-Európa országai, amelyek csak nemrég lábaltak ki a gazdasági válságból, nem engedhetik meg, hogy az elhibázott brüsszeli politika kárvallottjai legyenek".[3] (Lelőhely: Nemzeti Konzultáció, Kormány.hu)

A nemzeti konzultáció oldalain a megvédelem mint „kormányzati intézkedés" szerepel, háttérfotóként épp az újonnan fölavatott rendőri gárda Hősök terén tett eskü-pillanata látható. A biztonság és „jó gyakorlat" eljárásmódjait ekképp megteremtő példás állami gondoskodás itt nem egyenesen Európa értékei és normái *ellen* fogalmazódik meg, hanem minden megoldást szakrifikáló, legitimizáló, közjó érdekében szükségképpen bevezetendő eljárásként, mely a „Gonosznélküli Föld" kialakításában láttat össztársadalmi érdekeltséget (erre a képzeletbeli territóriumra még visszatérek...), az állampolgári lojalitást pedig épp ennek sikeressége okán rendeli meg. A folyamat kezelhetőségét deklaráló kormányzati vállalás persze a konteó-gyártás tónusában folytatja szinte minden tevékenységét az elmúlt két évben, ezért is érdemes a közléshatárok mindenkori figyelembevételével együttes narratívák nyomonkövetése a továbbiakban is.

3 „Az emberek döntöttek: az országot meg kell védeni. Nemzeti konzultáció a bevándorlásról és a terrorizmusról". http://nemzetikonzultacio.kormany.hu/



2. ábra:
http://hvg.hu/itthon/20150716_Ime_az_elso_sikeruzenet_a_kormany_uj_plak

„Mert a hatalom egy és oszthatatlan;
essék ki bár egyetlen építőkő a helyéről
és romba dől az egész"
(Stefan Heym: *Dávid király krónikája.*
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977.)

Ésszerűtlen a kvótarendszer..., mivel pusztán „európai bevándorlásügyi csábítás" – nyilatkozta Orbán Viktor,[4] melynek „szirénhangját" meg kell érteni és ellent kell állni (2015. június 5. *HÍR-TV* kommentárja a miniszterelnök pénteki Kossuth Rádiós interjújáról). Kitartó álláspontját napjainkban visszhangozza nemcsak a kormánypropaganda intézményesült gépezete, de maga a miniszterelnök is: „A menekültek elosztását célzó kötelező kvótarendszer terve ellentétes valamennyi európai uniós tagállam alapvető érdekeivel, és nekünk meg kell védenünk Magyarországot – jelentette ki Orbán Viktor miniszterelnök abban az interjúban, amelyet az osztrák Die Presse után a német Die Welt is közölt szerda este internetes kiadásában" (2015. okt. 30. *Világgazdaság*).[5]

Ezt újfent megerősítő állásfoglalással (*Kossuth Rádió*, 180 perc) Orbán Viktor egyedi konteóval is ellátott teóriát jelenít meg (2015. okt. 30.): „Orbán Viktor szerint a migránsözönt - amelyet inváziónak nevezett - egyrészt az embercsempész-hálózat »biznisze« mozgatja, másrészt azok az aktivisták, akik »*mindent támogatnak, ami gyengíti a nemzetállamokat*«. E nyugati gondolkodásmódot és

4 http://hirtv.hu/hirtvarchiv/orban-a-kvotarendszer-mar-a-bevezetes-elott-megbukott-1289390
5 Ha a kvótarendszer uniós törvény lesz, Magyarországnak el kell fogadnia. *Világgazdaság*, 2015. okt. 30. http://www.vg.hu/kozelet/politika/orban-viktor-ha-a-kvotarendszer-torveny-lesz-magyarorszagnak-el-kell-fogadnia-457617

aktivistahálózatot talán Soros György neve fémjelzi a legerősebben - jegyezte meg Orbán Viktor, akinek aktivistakori nyugati tanulmányait a magyar származású milliárdos finanszírozta" (interpretálja a *444.hu*).[6] *„Árulás van,* tisztelt Hölgyeim és Uraim..." – összegezte még ugyanaz nap délelőtt *Az idők jelei* című vitaanyagot bemutató konferencián (a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület és a Professzorok Batthyány Köre által szervezett rendezvényen) a miniszterelnök –, aki szerint „Ha nem állunk ki Európáért, a kontinens többé nem az itt élő polgárok Európája lesz, hanem néhány nagy pénzt mozgató, a nemzetállamok keretein túl gondolkodó, aktivista, senki által meg nem választott vezető hagymázas álmát teljesíti majd be a következő időszakban".[7] „Orbán Viktor álláspontja szerint nem véletlen, hogy naponta több ezer embert szállítanak be Európába: »nem egyszerűen teszetoszaságról« van szó, hanem egy tudatos, baloldalinak mondható szellemi konstrukciót akarnak megvalósítani, ami a nemzetállamokat Európában zárójelbe akarja tenni, és ha már a hagyományos politikai küzdelemben nem sikerült megbirkózniuk a kereszténységgel és a nemzetállami identitással, akkor megkísérlik etnikai alapon. *Ezzel az összeesküvéssel, ezzel az árulással szemben* nekünk a demokráciához kell fordulnunk, a néphez kell fordulnunk, hogy igent vagy nemet mondhassanak a jelenlegi történésekre - szorgalmazta a kormányfő, aki ezért először egy európai vita indítását javasolta. E vita célját pedig abban látja, hogy egy erős és keresztény Európa kerekedjen ki belőle".[8]

Migráns-özön és háború – ezek az *orbáni-állami konteó* kulcsszavai. Most már nemcsak a (fantazmagorikusan egységesnek és félelmesnek tekintett, holott rendkívül tagolt) iszlám a kinevezett mumus-ellenség, hanem egyenesen a nyugati bomlasztás, a minden liberális és baloldali rizikóvállalást sem nélkülöző makroszerveződés áll a jelenségek mögött, mely nem csupán a Soros-féle tőkével, hanem a „civil társadalom" fedőnevű nemzetközi organizációval kívánja, „kiépült aktivista hálózattal" próbálja lebontani az európai nemzetállamok határait, sőt magukat az államokat is. Mindez „meztelen nemzeti birodalmi érdek" sunyi érvényesítése az amerikaiak vezérletével, s nem utolsósorban „a világ hipokratizálásáról" árulkodó szándék tanúsítása is (hangzik az Orbán-rádióinterjúból, s azóta is, mindmáig az állami és hatalomközeli médiából, nyomtatott vagy bármilyen közlésmódokból).

Az *állami konteóval* a „nemzetek Európáját" elbizonytalanító gonosz, ördögi ártalom megnevezése vagy sugallása valósulhat meg. Az Orbán feltételezte nemzetközi baloldali összeesküvés mögött álló erők megszemélyesített mumusként használata természetesen nem köteles számot vetni azzal, mekkora tőke és organizációs tehetség kellene az európai politikai baloldalon (e merő fikció érvényesülésének talán épp a baloldaliak örülnének a legjobban, de sajnálatosan az ellenkezője igaz!) ahhoz, hogy a világszerte aktuálisan mintegy 230 millió

6 Bede Márton: *Soros aktivistái az embercsempész-hálózat részesei - Orbán irányt mutatott.* http://444.hu/2015/10/30/soros-aktivistai-az-embercsempesz-halozat-reszesei-orban-iranyt-mutatott
7 http://www.klubradio.hu/cikk.php?id=16&cid=192765
8 *Magyar Idők,* 2015. október 30. http://magyaridok.hu/belfold/orban-viktor-europat-elarultak-84694/

migráns mozgatására koncentrált energiákat érvényesítsen. De ha ráadásképpen a kortárs kommunikáció aktuális idegen-képe e látványos képtelenség mögé vetíti az USA és az amerikai pénzvilág univerzális érdekeit, akkor roppant hatásos populista mikrouniverzum keletkezhet mégis a tájékoztatás vagy manipuláció szintjén. S ekkor már nem marad kérdésként és elemzésre érdemes üzenetként az, hogy a nemzetállam azonos lenne netán a populista politikusok által vizionált nemzeti egységek igényével, az identitások koordinálásának és klasszifikálásának pártállami feladattudatával. Ellentámadásra van szükség tehát, a polgárháború víziójával szemben a polgárbéke eszményével... S a távolban az Appadurai által oly érzékletesen megformálódó vízió, a bennszülött mint mozdulatlan, aki sosem migrál, helyhez kötött, s ekképp vagyunk hát mi is, bennszülöttek, röghöz és rögös képzetekhez kötöttek (Appadurai 2008).

Ami tehát fenyeget, az egy ismeretlen, bár ekként is félelmes identitású nemzetközi összeesküvés, mely *kozmopolita közösséget* kíván formálni a szuverén *nemzetállamok* közössége helyére... Mégpedig nem nyílt háborúval, hanem „új típusú fenyegetéssel" (dikció a Nemzeti Konzultáció levélszövegéből).

Ezzel – a *turulisztáni konteó* szerint – az ekképpen megteremtődő vákuumban mind az orbáni uniós politika, mind a szomszéd országokkal átalakult (kerítkezési) viszonyok voltaképpen jogszerűség álarcában indítanak („jogos") küzdelmet mind az Unió, mind az uniós együttműködésben részt vevők, mind az európai értékrendet elfogadók ellen, s ez kiegészül napjainkban az Egyesült Államok elleni stratégiázás kezdeményezésével és kihívó módon vállalt hangoztatásával, s egyre többször az európai idegen-befogadás esélyének konstans elutasításával is.

Illene itt számot adnom arról, hogyan kerül egy mítoszkutató kötetbe (ilyen látszólag szimplán tálalva) a kormányzati konteó látványos stratégiai programjának kommunikatív szférája. (Természetesen szerzőtársaim minden előadását és a kontextusok mindegyikét nem áll módomban itt jelezni, de kötetünk erre módot nyújt az Olvasónak!) Minthogy politikai antropológiával foglalatoskodom, ez nem lenne talán közlésidegen tárgyválasztás tőlem... – ezzel együtt szándékom szerint nem politológus vagy politikai elemző kellene itt megszólaljon, hanem az antropológus kutató, akinek kézenfekvő meggyőződése, hogy az antropológiai kutatás mindenkori alapja a megnyilatkozó interjúalanyok viselkedés- és vélekedésmódja, a kutatott közösség *saját* mikrouniverzuma, s nem a kutató hozott ismeretkincse, tehát ezzel kapcsolatban nem „előíró" tudományt, hanem leírót és interpretálót művel. Ám itt és most e téren épp a különböző közlésmódok, források belső konfliktusáról van szó (lásd a kiterjesztett migráció-értelmezésben Schöpflin György, Lányi András, Udvarhelyi Tessza, Iványi Gábor, Szántó Diána, Csepeli György vagy Bakk Miklós interpretációját a migráns tárgykörről), melynek – Fél Edit kifejezésével – „a saját társadalmában kutató etnológus" ad hangot, aki nem kívánja külsődleges nézőpontok vitatkozó ellenvetéseivel leegyszerűsíteni a kérdéseit, de nem kívánja magára vállalni sem, avagy – Carl Schmitt szavaival: „az értékek zsarnokságát" érveinek értékévé tenni. Ennek alapvető fontosságára Bakk Miklós politológus is figyelmeztet a migráns-kérdésben tett kinyilatkozatásában. Bakk szerint minthogy *„Európa történelmi partikularitások*

szövetsége, érthető, hogy a befogadás-kizárásnak egységes normatív rendje nem alakítható ki (ezért a kvótarendszer elleni berzenkedés), miközben az is világos, hogy a közös határ megerősítése mégis csak közös fellépést igényel"... De: amíg úton vannak, migránsok, mert „egyedül vannak (esetleg kiscsaládjukkal). Nem lehet őket rossz szándékú embereknek tekinteni (kivéve az iszlamista terroristák bizonyosra vehető jelenlétét ebben az áradatban), azonban amikor megérkeznek a célországba, és ott visszaépítik saját hálózataikat, akkor akkomodációjuk módja olyan társadalmi zárványokat hoz létre, amelyek, bizonyos kritikus tömeg fölött kétségtelenül *strukturális erőszakot* gyakorolnak a befogadó társadalomra. E szcenárió ellen lehet érvelni a sikeres muszlim integráció egyéni példáival. De esetükben a siker egyik kulcsmozzanata épp az volt, hogy az így integrálódó személyek tényleg egyedül és nem tömegben érkeztek, és beilleszkedésük kérdésével egyedül kellett megbirkózniuk" (Bakk u.o., hasonlóképpen Lányi András, másutt a menekültkutató Kováts András és a szociálpszichológus Csepeli György is).[9]

A politikai antropológia elemző-értelmező pozíciója ez esetben a hatalmi és uralmi eszköztár, a fegyverek és szavak arzenálja. Vagyis az érvek és a hódoltatás vagy befolyásolás muníciója alapján lehet képes a kutató distinkciókat megnevezni. Interpretációk (a menekültkérdés elemzési módjai) és rejtett rábeszélések retorikai megoldásai válnak itt a kormányzati konteók eszközeivé, nem is beszélve arról, hogy a migráns-problematika rákapcsolása a terrorizmus félelmére milyen konnotációkat sugall, milyen „létező veszély" rémképét terjeszti ezerrel és parttalan verbális erőszakkal... (Végh 2015). Feledve persze, hogy az *ellenbeszéd* (mint strukturális erőszak) a *civil társadalom nyomásgyakorló erejének és szabadságjogainak formája* – akár tetszik ez bármely államhatalomnak, akár nem, s akár részét képezi az állami vagy az állampolgári meggyőzés-stratégiának, akár kimarad azokból...

De: legyünk kissé antropológusok is – nem egészen ördögtől való, hogy egy kormányzat a maga legitimitását és stratégiáit (akár pedig konteóit is) a nemzeti érdekre, a nép, az ország, „a zemberek" legprimérebb érdekeire hivatkozva fogalmazza meg és dalolja kitartóan, kórusban. Csakhogy épp az Emberek oldaláról nézve viszont mindezt hamisnak tűnő, ellentmondásosnak tetsző tónusban (is) teszi. A kormányzati narratíva, amely minden idegennel szembeni védvonalat hangsúlyoz, morális fenséggel tekint az európai idegenbefogadás megoldásaira, lenézően a népvándorlás-özönnek kitett bénuska kormányokra, a liberális vagy erőtlen államokra és vezetőikre, (majd mindezt megtoldva vádaskodóan a nemzetközi összeesküvésre), továbbá az iszlám-ellenes közhangulat kihasználásával, rasszista sugallatokkal, megtévesztő általánosításokkal és félelmes analógiákkal-utalásokkal él. Ezért nem pusztán félreértés a bevezetőben fölidézett alaptörvényi, külügyminiszteri, miniszterelnöki programosság, mely az antropológus számára mindenekelőtt a Georg Simmel, a Carl Schmitt vagy a Reinhardt Koselleck által megjelenített mindenkori „idegen" jellemzéséhez, leíró interpretálásához kalauzol (Tokaji 2012), valamint a Habermas nyomán értelmezett

9 Bakk Miklós 2015; továbbá lásd Kováts András menekültkutató közléseit az MTA Kisebbségkutató Intézetének aktuális kutatásáról, *Klubrádió*, 2015. október 31. Letölthető: http://www.klubradio.hu/klubmp3/klub20151031-152854.mp3

történeti időfogalom és ennek jelentésuniverzumai alapján válik áttekinthetővé (Frank 1999). Egyúttal jelentörténeti diskurzus tárgyai is mindezek: hiszen a kortárs társadalomelemzés akut problematikái is – körülvéve politikai narratívákkal, melyek hosszú sorát itt most csupán kettővel kívánom fölidézni. A mostani, 2015 tavaszi „menekült-áradat" politológiai leírását, s hozzá való viszonyunkat értelmezni kívánó Fidesz európai néppárti parlamenti képviselő Schöpflin Györgyé az egyik, aki fölhívja a figyelmet arra, hogy a weberi értelemben vett „hatékony állam" képtelen kezelni ezt a tömegű népvándorlást, mely nemcsak megrendíti az állampolgárok hitét a funkcionális államfeladatok garantált ellátását illetően, de vissza is hat, mivel egyfajta fordított gyarmatosítást hoz, hisz a migráns tömeg sem a multikulturális Európa ideáját, sem a „többségi kultúrvilághoz" alkalmazkodást nem tekinti megoldási és adaptálódási útjának (Schöpflin 2015).





3. ábra Vizuális társadalmi interpretációk a kerítkezés öröméről

A másik értelmezési kör ennél tovább megy, s nem titkoltan előadásom címét is ebből adtam, jelesül korunk politológusainak és politikai elemzőinek egy szűkebb körétől véve, kik a „83. könyvhét kiemelt politikai kötetét" alkották meg: Tóth Gy. László, Lentner Csaba és Zárug Péter Farkas *Kik támadják Magyarországot és miért?* című könyvükben (2012) nemcsak név szerinti összeesküvőket emlegetnek (fejezeteikben „az árulás anatómiája: a szabadkőművesek és a vörös emigráció, az ötödik hadoszlop támadása" megjelenítésével), hanem a címlapon Európát fenyegető vadászbombázókkal és a könyvhét előtti időben félöles Budapest-belvárosi plakátokkal harsogták szét kritikai alapállásukat azok fülébe-szemébe, akik nem érzékelték a vadászbombázók zaját és leleplezhető intervencióját.[10]



4. ábra Kik és miért?! A támadóvédekezés a lényeg…

A kortárs társadalomnéprajz vagy a kommunikációs antropológia szakemberének napi csemegéjét szolgáltató politikai médiapiac e markáns megnyilvánulásai önmagukban persze még nem súlyozott közlések, s utóhatásukat tekintve nem is oly tartósak. De nem érdemes feledni, hogy az állami konteók állandósulásának versenyében régóta fennáll ez a közhangulat-átrajzoló vagy félrehangoló identitás-háború, mely voltaképpen a már említett „kozmopolita közösség versus nemzetállami közösség" dimenzióban látszik mutatkozni. Ott, ahol „Árulás van!", ahol kontinuus „háború folyik", ahol mozgósítási és terrorfenyegetettségi közhangulat épül ki az állampolitika és a miniszterelnök védelmében, ott ténylegesen a nemzetfogalom és nemzettudat szakralizálásának tanúi lehetünk. A demokratikus hagyományfelfogásban az alkotmányos intézmények rendszere itt ugyanis átalakul az éppen résztvevő/szavazó kormánytámogató tömeg (mint

10 Kairosz Kiadó, Budapest, 2012. A szerzőkkel készült interjú: *„A multik köpni-nyelni nem tudtak" – kik támadják Magyarországot?* HVG, 2012. június 12. Forrás: http://hvg.hu/itthon/20120622_kik_tamadtak_magyarorszagot

intézmény!) jóváhagyó jelenlétévé, „A zemberek" e kontextusban a legitimáló többség megjelenítőivé varázsolódnak. Az Alaptörvény (2012) preambulumában a „kereszténység nemzetmegtartó erejé"-ről és a „Szent Koroná"-ról szóló szövegrészt megannyi értelmező itthon és külföldön egyaránt úgy interpretálta, mintha itt az egykori keresztény állam vagy a monarchikus tradíció (királyság) felélesztéséről lenne szó, valamifajta nemzetvallásról tehát, a lejáratott népi és népnemzeti helyébe iktatott isteni legitimációról, mely univerzális mivoltában a mindenkori hatalom jövendő elfogatottságát szimbolizálja.[11]

Ennek mint „meghatározó cselekvésperspektívának" mibenlétét az egocentrikus stratégia jellemzi leginkább, mely „a társas cselekvés különböző résztvevőinek perspektíváját nem veszi figyelembe" a „tekintélyvezérelt interakciók" során, rácáfolva a racionális életvilág esélyeire a dogmatikus életvilágot építők tömegerejével, illusztrálva mintegy azt is: „hogyan megy végbe a rituálisan biztosított normatív alapegyetértés nyelvivé tétele, s így a benne rejlő racionalitáspotenciál kibontakoztatása" (árnyaltabban lásd Sik Domonkos értelmezését 2008: 54).

Tudjuk jól, a nemzeti történelem (s főképp jelenkori szakaszainak átélése) kézenfekvően szolgálja az identitás-építés céljait és a *nemzet mint konstruktum* mitikus múltjának, sérelmeinek és szimbolikus-politikai mibenlétének eszköztárát. Rendszerint ilyen hivatkozásokhoz még valódi történeti kép sem kell, elég a vizionált tünemény, viszont a jelen és az épülő-építendő jövő mégannyira a megosztott történeti emlékezetre alapoz, így fenyegetettsége a mindenkori tervező elme szótárának kisajátított fogalom, mely a kortárs nacionalizmusok (sőt populizmusok) fegyvertárának ékességét testesíti meg, pótvallásként és imádat tárgyaként építve a népnemzeti és pogány ideológiák keverhetőségére (Marsovszky 2011).[12]

11 „Az Alaptörvényben és a népnemzeti koncepció híveinek kommunikációjában nem arról van szó, amit „istenhit"-nek nevezünk, hanem a „nemzetbe vetett hit"-ről vagy „nemzetvallás"-ról, amelyet a „nemzet szakralizálása" (vagy a vallás nacionalizálása) kifejezéssel nevez meg a szakirodalom. Ennek a megjelenítője a Preambulumban a „nemzeti hitvallás" szófordulat is. A „nemzet szakralizálásá"-val jellemzett folyamatban arról a jelenségről beszélünk, amikor tulajdonképpen a nemzet veszi át Isten szerepét, vagyis pótvallásként a nemzet válik szakrális térré és az imádat tárgyává. [...] Összefoglalva tehát a népnemzeti ideológia tartalma pogány jellegű, még akkor is, ha azt a népnemzeti gondolat hívei a kereszténység és a Szent Korona említésével igyekeznek isteni legitimációval ellátni. A legnagyobb különbség a keresztény és a népnemzeti felfogás között az, hogy míg a keresztény felfogás univerzális, a népnemzeti elutasítja az univerzalizmust, és homogenitás felé törekszik" (Marsovszky 2011). A nemzet szakralizálásának tendenciájáról további irodalmából lásd Magyar identitás kontra nem magyar identitás I. és II. rész, *Galamus*, 2011. 06. 12 és 13., elérhető http://oswt.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=74093:magyar-identitas-kontra-nem-magyar-identitas-i-resz-73314&catid=9&Itemid=134 ; magyar-identitas-kontra-nem-magyar-identitas-i-resz-73314&catid=9:vendegek&Itemid=134, http://oswt.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=74156:magyar-identitas-kontra-nem-magyar-identitas-ii-resz-73377&catid=9&Itemid=134; valamint: Antiszemitizmus és nemzeti áldozati mítosz, *Beszélő*, 2013. 05. 20. (http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/antiszemitizmus-es-nemzeti-aldozati-mitosz).

12 Lásd ehhez legutóbb: Koudela – Yoo 2015:29-38. „A xenofóbia tradicionalizmusba csomagolása természetesen nem egyedi jelenség: érdekes egybeesés, hogy éppen egy közös, szibériai eredetű hagyomány, a samanizmus felélesztése Magyarországon is politikai ideológiai eszköztől a szélső-jobboldali vadhajtásokig egyfajta torz, ideológiai nemzeti identitás-válság jelévé vált, válhatott az elmúlt évtizedekben. Ezek a jelenségek tekinthetők elszigeteltnek is, mint ahogy a jelképek politikai használata, vagy az Ősmagyar Táltos Egyház megalapítása sem mutatja egy társadalom

> „Mert mit jelent a fasizmus? Csinálok egy óriási kultuszt a múltból, hogy ezzel szembeforduljak a haladás erőivel, ugyanakkor a baloldali forradalmiságból átveszem a forradalmi harcnak az összes eszméit, és ezek a módszerek – mivel nem a maguk dolgára, nem a társadalmi kritika európai útjának a folytatására használjuk, hanem hatalmi helyzetek biztosítására – elkezdenek öncélúan működni. A fasizmusban az történik, hogy a múltnak a védése éppúgy őrültséggé válik, mint a forradalmiság. A fasizmus egész egyszerűen szembefordul az egész európai fejlődéssel" Bibó István /109. o./ Kornis Mihály weboldaláról[13]

A kortárs populizmus és a nemzet szakralizálásának technológiája nemcsak esély a visszaidézhető történeti sérelmek, a képzelt történelem krízise és az új dimenziók közötti migrációs térfolyamatok kezelése alkalmával, de ezek lettek tárgyai a Modern Mitológiai Műhely előző konferencia-kötetének, meg a holisztikus és esettanulmányi képeket fölvonultató *Új népvándorlás* kötetnek is,[14] mely utóbbi tükrében még egyértelműbbé válik, milyen elszánt antiutópia ülte meg a „védekező társadalom" Magyarországát. A migrációval kapcsolatos szociológiai kutatások transznacionális szférákra jellemző mutatóival ellentétes hivatkozásokkal félelmet generálnak a megtelepedés imaginált veszélyei révén.[15] A „Háború van!" programja a legkevesebb önreflexióval sem illeti azt a belső kolonizációt, amely eleddig végbement a nyugdíjasok ellen, a rokkantak vagy munkanélküliek, hajléktalanok ellen, „multik" ellen, dohányosok ellen, biokertészek, orvosok vagy ápolónők ellen, pedagógusok ellen, rendőrök ellen, melegek ellen, diákok ellen, s legutóbb épp a menekültek ellen hadoszlopokba rendeződő állampolitikai apparátusok és intézmények révén. Ha valakit megtámadtak, hát épp ezek sora bizton érezheti így magamagát, éppenséggel a Fidesz vagy a Békemenet, a „csahos televízió" vagy a „még csahosabb" szélsőjobb által megtámadtatva. A „nyílt társadalom" és ellenerői („a zemberek") kerülnek itt frontvonalakra, voltaképpen sokszor hadüzenetek nélkül is, aránytalanul gyengébb fegyverzetben, leépült nyilvánosságszintek mellett, megbontott közösségek és átideologizálódott családok intim vitái mellett is. A Háború és a röszkei konfliktus utáni Szükségállapot (utóbbi a migráns tömegek érkezése okán még jelenleg is elrendeltségben tartva nyolc megyére vonatkozóan) nem minden szimbólumában virtuális. Az állami

anómiás vagy krízis-helyzetét, csupán a tradíciók használatával való visszaélés lehetőségét" (*Kultúra és Közösség* 2015 (3): 31-32).

13 https://hu-hu.facebook.com/permalink.php?story_fbid=512699918897147&id=216030391897436 A továbbiakat lásd Bibó István: *Előadás a német nemzetiszocializmusról.* On-line: http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/518.html; ttp://mek.oszk.hu/02000/02043/html/475.html.

14 Tarrósy István – Glied Viktor – Keserű Dávid szerk. (2011) *Új népvándorlás. Migráció a 21. században Afrika és Európa között.* Pécs, IDResearch Kft. / Publikon Kiadó, 294. – akik új teret rajzolnak, új dimenziók közt láttatják korunk népvándorlási sodrásainak aktuális képét és előzményeit, pontosítva nemcsak a globalizáció oly sokszor elvont tüneményét, hanem aktualizálva a megváltozott térszerkezeti összhatás intenzív körképét is.

15 Lásd Sik Endre (2011) A transznacionális migráció jellemzői. In: *A migráció szociológiája* 2. On-line forrás. Továbbá Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc 2008; Czakó Ágnes – Giczi Johanna – Sik Endre 2010.

konteók tónusában pedig egyenesen fenyegető is, amikor a miniszterelnök formálisan átveszi a honvédelmi, a külügy, a menekültügy és mindenmásügy irányítását.[16] Az Alaptörvényben ugyan csak elvétve fordul elő „a zemberek" hivatkozás – de nevükben, „felhatalmazásukkal", szavazást kérve tőlük a kormányintézkedésekre, a rejtőzködő ám totális megszállás (gyarmatosítás) eszköztárának alárendelve annál többször hangzik el a fiktív és torzított hivatkozás, hacsak épp „a kétharmad mindent visz" leosztás nem kerül a helyébe. Érdemes talán megfontolni az istenkirályságok vagy monolitikus uralmi rendek történetét, de ellenoldalon az alattvalók hangját is: „Saját identitását alakítja ki a csoport azáltal, hogy szembehelyezkedik egy, az adott csoport saját meghatározottságát valamilyen módon támadó, megsértő másik csoporttal". A definíció nemcsak „jelzője, hanem teremtő tényezője is a politikai vagy társadalmi csoportoknak" (Koselleck 2003: 242). Tovább árnyalható a kép, ha rákérdezünk e „dualisztikus" nyelvi kifejezések „argumentációs struktúráira: ezek szinte azonos módon épülnek fel, és valahányszor alkalmazzák őket, mindig ugyanazokat a mintákat, sémákat követik, tehát történetileg átültethető kategóriák, amelyek biztosítják az ellenfogalmak dinamikusságát" – írja Tokaji Dóra izgalmas és fontos Koselleck-recenziójában (uo. 4.)[17] – továbbá Szabó Márton szimbolikus-politikai elemzéseinek több kötete is hasonlóképpen érvel.

A munkakeresés, a megélhetés-remény, az életmentés, a túlélés esélyeinek keresése alighanem alapvető (s nemcsak európai vagy euro-amerikai) emberi jog. Ennek elvitatása pedig az ellenkezője: jogtalanság, jogfosztás, kényszer, vagy másképp szólva *újrakezdett gyarmatosítás*, immár a saját területen, saját kerítések között, saját (ököl)jogon. Nem a jövevények gyarmatosító nyomása tehát, hanem a bármikori jövevények ellen szító kormányzati konteók, a társadalmi tények ellen ható kormányzati képzelt lényekkel szembeni eljárás, mely a közgondolkodás és a nyelv különböző tereit veszi kezelésébe, birtokába és manipulációs eljárásainak színterére vonja. A szimbolikus és valóságos „politizálás" ekkénti felhasználása és a heveny politikai sodrások közben térpolitikává alakítása nemcsak a Gonosz Földjét szimbolizálja, hanem a „módszertani nacionalizmus" megkonstruálását is szolgálja a nemzetközi (európai, interregionális és földrészközi) politikai kommunikáció révén (ld. Sik szerk. 2011; Tarrósy et al. szerk. 2014).

Emlékszünk (talán) a híres-neves Békemenet pannójára és tábláira: „Nem leszünk többé gyarmat!", meg a 2013. október 23.-i kormányoldali demonstrációra is, ahol a Hősök terén Orbán Viktor megköszönte a CÖF szervezőinek áldozatos tevékenységüket, majd „nyomatékosította, a jelenlegi kormánytöbbség és támogatói nem dugják homokba a fejüket, hiszen 'látjuk, hogy megint szervezkednek, fenekednek, hamisítanak, és megint idegenekkel szövetkeznek'. A kabinet le fogja leplezni az összes hazugságot, hamisítást és az újabb trükkök százait – jelentette ki, majd köszönetet mondott a Békemenetnek – amelynek résztvevői a mostani nemzeti ünnepen is felvonultak – a 'gyarmatosítási kísérlet' visszaveréséért". A miniszterelnök szerint Magyarország közeledik a valódi felszabadulás felé, ám

16 http://gepnarancs.hu/2015/09/szuksegallapot/

17 Ismertetés: Reinhart Koselleck (2012) Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája. *Ösvények* (1): 3-4.

a mindennapi élet szabadságának megvédéséhez a kormányoldal támogatóinak munkájára is szükség lesz: 'lassan és biztosan be kell indítanunk a gépezetünket, hadrendbe kell állítani csapatainkat', mint 2010-ben. 'Közeledünk a valódi felszabadulás, a mindennapi szabadságunk felé' – azt is hangsúlyozva: 'a volt kommunisták mindig készen állnak arra, hogy Magyarországot átadják a gyarmatosítóknak. Már a rendszerváltás idején is szervezkedtek a külső erőkkel, hogy átjátsszák nekik az ország vagyonát és erőforrásait'".[18]

A külső vagy épp belső erők megszálló és elnyomó hatása annál nehezebb kérdés, minél több van a szabadságból. Popper (eredetileg 1943-as!) nyitott társadalom-teóriája a korlátozott szabadság elvével számol ugyan, s e téren a nyitottságból csak azokat javasolja *kizárni, akik a bezárást tekintik politikai programjuknak*... – s ez épp a kelet-európai átmenetek idején lett alapolvasmánnyá, mikor nemcsak a gazdagabbakat érintő progresszív adózás vált sorskérdéssé, hanem a nyílt társadalom szabályait el nem fogadó, a szabadság partjait a határtalan haszonszerzés felé tágítani törekvő erők belterjes küzdelmének problematikájaként is, mely adott intoleráns korokban civilizációs konfliktusként is jelentkezhet, amennyiben a tömegek a szabadság (demokrácia) helyett a biztonság (pl. királyság, diktatúrák) álgaranciáit választják önként. A Hitler példájával illusztrált utóbbiról azóta sem sikerült magunkat szélesedő tömegben és végleg meggyőznünk... (Popper 2001), beleértve a „szűzföldek" elérhetőségét és kiszolgáltatottságát, vagy akár a népvándorlás-kor európai (s köztük magyar) migrációs térpolitikáját. De annyi már mindenképp megtörtént, hogy a civil kezdeményezések, az állampolgári ellenbeszéd, a más érdekek menti ellenkonteós narratívák, a „Sorosozástól" átforrósodott és szétplakátozott magyar közgondolkodás nemcsak lényegében elfogadta, de visszhangozza is a Nagy Megmentő apparátusának minden hamis kürthangját, sőt képes is beleélni önmagát és saját helyzetét egy vélelmezett migráns-tömeg félelmes hadjáratába, meg a védekezés történelmi logisztikájának lebonyolításába is.

> „Hosszú volt a vádirat, és tekervényes, telis-tele tűzdelve
> utalásokkal az Úr parancsolataira és a királyok legbölcsebbikének bölcsességére;
> dudvaként burjánoztak benne a hivatalos szószörnyetegek,
> melyek közül kimagaslott egynéhány súlyosabb kifejezés,
> mint például rágalmazás és aknamunka, becsületsértés, hamisítás és felségárulás"
> (Stefan Heym: *Dávid király krónikája*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977. 271.)

A mai politikai közbeszéd, s különösen a 2015-ös migrációs korszakjelenségek köre lenyűgözően emlékeztet a konteó-gyártás megannyi korábbi ismert és még végig nem elemzett verziójára is. Fontosságát és talán még mélyebben rejlő okát is érzékletesen jellemzi Reinhart Koselleck már évszázadukban megfogalmazott

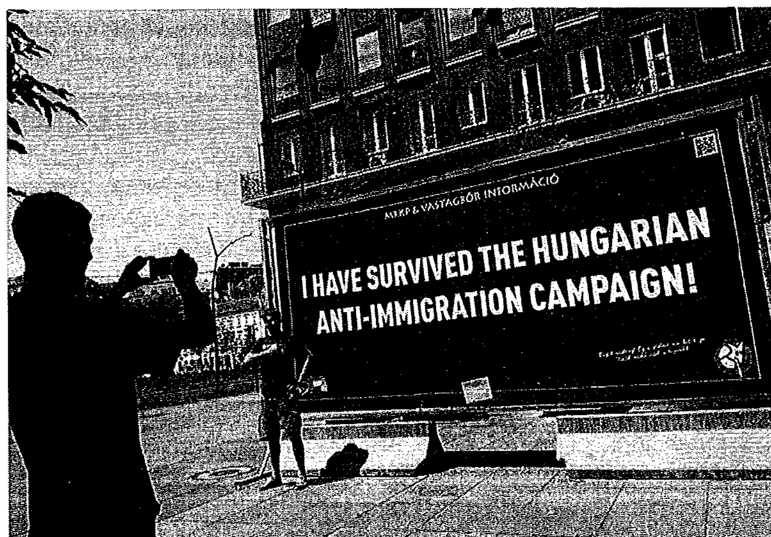
18 Szerkesztőségi cikk, *Új Magyar Szó*, Kolozsvár, 2013. október 23. http://www.maszol.ro/index.php/kulfold/19684-orban-viktor-hadrendbe-kell-allitani-csapatainkat ; lásd még: A.Gergely (2013) *Szemtől szemben az idegennel*. http://www.maszol.ro/index.php/kisebbsegben/17071-kisebbsegben-szemtol-szemben-az-idegennel ; Bertalanffy, Ludwig von (1991) „...ám az emberről semmit sem tudunk". Úton egy új emberkép felé. *Aula, Társadalom és Gazdaság*, 1:148-157.

„prognózisa", mely a történeti idők szemantikai tartományaiban egykönnyen megnevezhetőnek mutatja a korszakos politikai identitás-játszmák hatalmi masinériára jellemző megoldásait, amelynek hátterében a hatalmi önfenntartás érdekszempontja áll, s ennek eszköztárában nem ritkul, hanem erősödik a téves befolyásolás céltudatos alkalmazása, a politikai választó-rétegek tagoltságának megosztási és bomlasztási stratégiája is. Ahogy erre Tokaji Dóra kiváló áttekintése utal, a szóbanforgó uralmi csoport paradox módon „abban a pillanatban elveszítené eredeti identitását, mihelyt *a)* elérnék céljaikat és/vagy *b)* megszűnne a szemben álló csoport. Azonban pontosan ezért történik meg, hogy a csoport más 'stratégiához' folyamodik identitásának fenntartása érdekében: átalakítja az aszimmetrikus ellenfogalmak addigi rendszerét az újabb körülményeknek megfelelően. Ez természetesen nem feltétlenül tudatos lépés, hiszen egy-egy ilyen folyamat több évszázadig is eltarthat (pl. a *hellének–barbárok* esetében is így zajlott ez) és – mint fentebb láthattuk – több tényező is közrejátszhat a dinamikusságukban. Különösen diszkriminatív lépés, ha egy-egy fogalmat kisajátít magának egy csoport, megfosztva ezzel a többi csoportot saját identitásától. Ezek a fogalmak akár egyszerű közszavak is lehetnek, amelyeket egy határozott névelővel egyedülivé tehet [Singularisierung] a kérdéses csoport. Koselleck példái *az egyház, a párt* és a *La Nation*, amely fogalmak a szerző szerint egyenlőek egy 'rablással', a 'nyelvi kifosztással' (Koselleck 2003: 243, áttekinti Tokaji 2012: 4).

A térnyerő és rábeszélési gépezet kulcskérdései persze a demokrácia-fogalmak relatív használhatósága, hasznavehetősége és ellenoldali kisajátítása terén is hasonló jelenségek megfelelőivé lesznek, a „tények" és interpretációk más dimenziók közötti megnyilvánulásának is kárvallottai lehetünk: a fogalmak történeti alakváltozásai (így példaképpen a demokráciáé, a részvételi politizálásé, az ideológiáké vagy akár a jövőt „félteni" hivatott állampolitikai gyakorlaté is) eminens módon átmennek – különleges kényszer vagy a hatalmi manipulációt is magában rejtő tudatos rábeszélő-gépezeti működés nélkül akár – azon a politikai diskurzus-mezőn, melynek nem egyéb a hatékonysági készlete, mint maga a nyelv, melyhez további négy-öt körülmény érvényesülése is társul, így

- demokratizálódás (a társadalmi-politikai diskurzusnak egyre több résztvevője van, azaz egyre csökken azok száma, akik nem jogosultak a fogalmak használatára);
- ideologizálódás (megnő a fogalmak absztrakciós szintje, egyre több az általános, többjelentésű s egyben egyre homályosabb és üresebb fogalom);
- politizálódás (elszaporodnak a nyelvileg kivitelezett küzdelmek, egyre több a polemikus, egymást kizáró fogalmakból álló ellentétpár);
- a küzdelem egyre inkább a „jövő"-ért folyik, így mind több az időbeli változást, fejlődési folyamatot jelentő kifejezés;
- mindez arra enged következtetni, hogy a nyelvnek nemcsak nagy a hatalma a politikai valóság felett, hanem ráadásul egyre növekszik is. Növelik egyrészt a társadalmi-politikai változások, másrészt a kommunikáció – s ezáltal a politikai kommunikáció – technikai eszközeinek folyamatos tökéletesedése.

Mindezeknek létéhez és érvényesüléséhez nem kell más, mint hogy létezzen a politikai diskurzus valamilyen formája, ez pedig lényegében elkerülhetetlen, ha már a társadalom, illetve a politika létezik, s ha már intézményesülésének a nemzeti tónusú retorika lesz meghatározó eleme, vagy a jövőt féltő színlelés lehet hivatkozási alapja.[19]



5. ábra: A túlélés eltérő szintjeinek dicsőségei újabb narratívák forrásai

Lehetne persze kérdezni (s a konferencia-felhívásban eredetileg szerepelt is a késztetés): nem csupán konteók, hanem mintegy magyarázatok is kerestetnek..., hát hol vannak itt azok?! Nos, rövidre fogott értelmezésemben csak arra az egyetlen momentumra hívnám föl a figyelmet: a nemzetállam monolitikusan *zárt* rendszerével szemben valójában ott áll egy *nyitott* társadalom, egy mindig is behatárolt tartománnyal szemben egy régóta kinyitott másik érdektér, egy szolidáris vagy akár menekültek százezreit befogadni kész közösség víziója. Ennek legéletképesebb bizonysága az új korridor kialakulása a nyugat és kelet közötti határzónák (lengyel-magyar partnerség) védelmező, a déli/keleti fenyegetésekkel szembeni kerítés-építést szorgalmazó, majd ebből hatalompolitikai eszköztárat, egészen hatalmas ideológiai és költségvetési arzenált konstruáló vélelem-tömeg. De azt sem érdemes figyelmen kívül hagyni, hogy a történeti emlékezet kínálta hasonló konteók és árnyékboxolások egy már korábbi verzióban sem vittek az emberbaráti megoldások felé. A harmincas évek mintájára fősátánt kereső pillantás számára ez a belátás ma épp oly lehetetlen, mint akkoriban volt... – hisz menekültek tömegei akkor is ellepték Európa és más földrészek területeit, s a Nagy Fehér Feltörekvő Emberrel szemben mindenki más kicsiny és félelmes volt, vagy éppenséggel maga a Gonosz..., így a Soros-konteó bizonyosan meg fog

19 Mindehhez lásd bővebben Reinhard Koselleck (Brunner–Conze–Koselleck [1972–1992]: 109-158).

felelni a hazai Békeközönség félszeinek és kívánalmainak. Kosellecknek igaza lett: A Nemzet mint a nyelvi kifosztás szimbóluma, a Pártegyház intézménye és attitűdje valóban megfoszt minden más társadalmi csoportot a maga bármilyen más identitásától. S mert a migrációs fenyegetés első hulláma már elmúlt, a migráns tömegek célállomása és megjelenési útvonala is áthelyeződött, a minderre még költségvetési vagyonokat költő, Európa Megvédője szereptudatot táplálni hajlamos ideológia azonban nem maradhatna fenn, ha nem volna maga a konteó is része a „veszélyeztetett" államiságnak, az európai hogyanlétnek, a külső befolyások tömegeinek.

Ez azonban már nem pusztán „támadó" elmélet, hanem akut nemzeti védprogram is a politikai diskurzusmezőben... S ez mint program, szertartás, monopolizálási gyakorlat talán sokféle előzményre emlékeztet, de mindenekelőtt épp arra az emlékezetpolitikára és nyelvi megszállási övezetre, melyet a kortárs magyar politikaformáló masinéria nem egyéb előzményből emel át a maga gyakorlatába számos tennivalójaként, mint azt a korai német fasizálódási folyamat eljárásmódjai kínálják.

Mert hát nemcsak kommunikációs fegyvert és propagandisztikus töltetet kap a Nagy Testvér egy még nagyobbtól, s nem csupán érzékelhető, sejthető, de tudható is: nem azt kell vizslatni, mit mond a Vezér, hanem inkább azt, mit tesz... S nemcsak a birodalomépítés propagandájában, hanem a nyelvi biztonsági határzárak (szájzárak) normarendszerében, a nyelvhasználat militarizálása és a „migráns hordák" ellen harsogó háborús retorika kiépítésében ugyancsak. Vásárhelyi Máriának elszomorító módon igaza van ÉS-beli cikkében (2015. október 2.): a párhuzam a finkelsteini és klempereri korszakok között (a diktatúrákat összekötő elv és gyakorlat, szókészlet és retorika szintjén) több mint analógia. A kommunikációs tér kisajátítása és a nyelvi megszállás vagy narratív gyarmatosítás is kísértetiesen hasonló... Ám a totális nyelvi alárendelés, az állampropagandisztikus intézményrend kiépítése, a túlcentralizált közlésrendszer totális birtokbavétele a bérkommentelők körével együttesen már messzibb történeti gyökerű, mint az orwelli, zsdánovi, goebbelsi eljárásmódok. A „császár szemeinek és füleinek" intézményesítési elgondolása, a közlésterepek totális bekebelezése nemcsak Hitler-kori német, hanem ősi mezopotámiai, sőt még ősibb kínai receptúra, s ilyesmikről nem csupán Victor Klemperer ír, hanem Jan Assmanntól Murray Edelmanig, Jürgen Habermastól Pierre Bourdieu-ig, Marc Abélèstől Császi Lajosig vagy Szépe Györgyig egy sor kritikai szociológus, nyilvánosság- és médiaelemző is, hacsak a hazai migrációkutatás tárgyi és mentális néprajzi adatait nem vesszük előbbre a hivatkozások között (lásd Árendás – Szeljak 2014; Földessy 2014; Juhász 1999). Ami azonban kétségtelenül módosulást élt át az utóbbi egypár szezonban, az már nem csupán a habermasi nyilvánosság-teóriát vagy a weberi érzületetikát invokálja itt, hanem a „fordított gyarmatosítás" fogalmának ügyes-készséges bevezetését az Eu-parlamenti Fidesz-képviselő Schöplin György által. Merthát a szavak tudatosítják a korszakot, a jelszavak csak túlélik, a vezényszavak meg lekaszabolják őket... (*„Menjen el a Te országod...!"*; *„Orbán által ígért kerítések 2010, 2015"*; *„A magyar migránsellenes kampány túlélője vagyok!"*). S amikor mégsem csak

a szavak, s mégsem csupán a gazdasági vagy mentális érdekek átláthatósága a maradék kérdés, akkor már lehet, az ellenfogalmak rendszerén túl, de még inkább a konteók világában élünk.



6. ábra: Képzetes helyreigazítás, oppozíciós értékrenddel

Az ellenfogalmak rendje köszön vissza a régmúltból is: Boglár Lajos etnológus, kulturális antropológus írja le *A guarani kultúra két arca* című áttekintésében azt a tanulságos példát, mely az 1600-as években lezajló gyarmatosítás alkalmával fogalmazódik meg. Idézem Boglárt: „Az 1600-as években jegyezték fel egy indián főnök szavait: 'Látom, elvész a régi szabadság..., mivel ezek az idegen papok falvakhoz kötnek bennünket, és nem szolgálja javunkat, hogy olyan tanításokat hallgassunk, amelyek ellentétesek őseink szokásaival és rítusaival'.[20] Megérthetjük ezek után, hogy az 1700-as évek végén, megszabadulva a misszióktól, a guaranik nagy migrációkba kezdtek. A régi dokumentumokban a *teko* kifejezés tulajdonképpen egy szabad települési forma, szembeállítva az európaiak által bevezetett kötött formákkal (földbirtok, redukciók). Köztudott, hogy az ültetvények előkészítésének irtásos-égetéses módja, (amelyeket a 'trópusi őserdei törzsek' zöméhez hasonlóan a guaranik is alkalmaztak), szükségessé tette és teszi – a talaj kimerülése miatt – az időszakos vándorlást, odébb kellett állni és másutt létesíteni új ültetvényt. Ha a távolság az új ültetvény és a falvak között túlságosan megnőtt, az indiánok új településre költöztek. Sok régészeti lelet bizonyítja, hogy a guarani csoportok kiterjedt vándorutakat tettek meg Dél-Amerika szerte. Ehhez kötődik a guarani világkép egyik alapelképzelése, a »Gonosznélküli Föld«. A század elején vált ismertté a guarani migrációk vezérmotívuma, mégpedig az, hogy vándorlásaik célja a mitikus Paradicsom, a Boldogság Szigete, a »Gonosznélküli föld«. Montoya szerint az *Üvü maran ü* eredeti jelentése nem »Gonosznélküli Föld«, hanem 'érintetlen talaj, amelyre még nem építkeztek' – magyarán szűz föld. Ez pedig más megvilágításba helyezi a mitikus-misztikus konnotációjú ideát. Meliá úgy véli, hogy a guarani vándorlások eredeti indítéka ökológiai volt, s csak később tapadt hozzá a vallási vezetők által propagált misztikus aspektus.

20 Montoya 1892: 228-229 idézi Meliá 1981:10 – hivatkozza Boglár 2001.

A guaranik gyarmatosítástörténete alakíthatta át a fogalmat a 'szűz talajtól' a »Gonosznélküli Földig«."

A migrációs mozgások ma aktuális trendjei, a mindenkori Gonosznélküli Föld keresése és helyette a súlyos munkára kényszerítő szűzföldek megtalálása talán épp ily misztikus és mitikus aspektusa a mozgásba lendült emberiség vágyképeinek. A magyar „szűzföldek" ellen forduló gyarmatosítás-történet, melyet az állami tulajdonban lévő közföldek magántulajdonba adása, a primer gazdálkodás tereinek elkonfiskálása és privatizálása, a társadalmi közvagyon haszonleső magánfelhalmozássá alakítása épp oly oka és következménye is a „magyar indián" migrációjának Nyugat felé, mint az arábiainak vagy ázsiainak mifelénk. Akik ellen tehát „meg kell védenünk" magát a szűzföldet, azok nem tisztán a valódi menekülők, hanem épp azok, akik a misztikus múlt felől közlekednek a Gonosznélküli Földek felé. Nálunk a menekülők márcsak azért sem maradhatnak, mert az állami konteók ökológiai vagy financiális indítékai és az újgyarmatosítás hazai jelenkortörténete lehetetlenné teszik, hogy a képzet mélyebb értelme szerinti Gonosznélküli Földként lehessen mirólunk beszélni, az elveszített szabadságot meg lehessen itt találni... – vagy legalább remény támadhasson azt megnevezni, „kik támadják Magyarországot"... Mert lassan már senki sem tudja ezt. Ha mi magunk támadnánk, akkor hát csak-csak észrevennénk...!

Felhasznált irodalom

Árendás Zsuzsa – Szeljak György szerk. (2014) *Vándorló tárgyak. Bevándorlók tárgykultúrája Magyarországon.* Tabula könyvek 12. Budapest, Néprajzi Múzeum

Appadurai, Arjun (2008) Helyretenni a hierarchiát (Homo hierarchicus). *Magyar Lettre Internationale,* 21, (Nyár) 69. On-line: http://epa.oszk.hu/00000/00012/00053/arjun.htm

Bakk Miklós (2015) *Krisztus és a regisztráció.* Fő tér, Erdélyi Médiatár Egyesület, Kolozsvár. http://foter.ro/cikk/aregisztracio?utm_source=foter_ro&utm_medium=link&utm_campaign=foter_ro_201509

Boglár Lajos (2001) Egy kultúra esti és nappali arca. A guarani eset. In: *A kultúra arcai.* Budapest, Napvilág Kiadó. http://dev.skool.hu/index.php/128-tarsadalmi-tanulmanyok-alapkepzes/25-a-kultura-arcai-ii-olvasmanyok

Bognár Adrienn – Janky Béla (2015) *Menekült-hírek és véleményalkotás 2015 őszén: egy médiahatás-vizsgálat első eredményei.* www.socio.hu 2015/4. http://socio.hu/

Brunner, Otto – Conze, Werner – Koselleck, Reinhart szerk. (1999) *A demokrácia.* Ford. Telegdi Csetri Áron és Balogh Brigitta. Budapest, Jószöveg Műhely Kiadó

Czakó Ágnes – Giczi Johanna – Sik Endre szerk. (2010) *Piachely, KGST-piac, emberpiac.* Budapest, ELTE TáTK

Csepeli György (2015) A másikban próbáljuk önmagunk tükrét látni. /Parászka Boróka interjúja/. *Erdélyi Riport,* 2015. 10. 12. http://erdelyiriport.ro/interju/a-masikban-probaljuk-onmagunk-tukret-latni

Dánél Móna szerk. (2010) *Idegenek a kertemben. Bevándorlás és integráció Európában.* Budapest, Palantír Vizuális Antropológiai Alapítvány

Feischmidt Margit – Zakariás Ildikó (2010) Migráció és etnicitás. A mobilitás formái és politikái nemzeti és transznacionális térben. In: Feischmidt Margit szerk. *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom.* Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 152-169.

Ferge Zsuzsa (1999) A civilizációs folyamat fenyegetettsége. /Akadémiai székfoglaló, 1998/. *Magyar Tudomány,* 10, 1153-1169.

Földessy Edina (2014) Az otthon látképe. Látás, belelátás és láttatás egyiptomi és közel-keleti bevándorlók tárgykultúrájában. In: Árendás Zsuzsa – Szeljak György szerk. *Vándorló tárgyak. Bevándorlók tárgykultúrája Magyarországon.* Tabula könyvek 12. Budapest, Néprajzi Múzeum, 229-280.

Frank, Manfred (1999) A *megértés határai. Egy „rekonstruált" diskurzus Habermas és Lyotard között.* Budapest, Jószöveg Műhely Kiadó

Gödri Irén (2007) Les différentes dimensions de l'intégration des immigrées en Hongrie. In *Les migrations internationales. Observation, analyse et perspectives. Colloque international de Budapest (20-24 septembre 2004).* Paris, AIDELF, Presses Universitaires de France, 199-207.

Gyulavári Tamás – Kállai Ernő szerk. (2010) *A jövevényektől az államalkotó tényezőkig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon.* Budapest, Az Országgyűlési Biztos Hivatala

Hajduk Annamária (2008) *Esély vagy veszély? Bevándorlás Magyarországra.* DEMOS Magyarország Alapítvány, október, 118 oldal.

Hankiss Elemér (1985) Nemzetvallás. In: Kovács Ákos szerk. *Monumentumok az első háborúból.* Budapest, Népművelési Intézet – Műcsarnok, 36-48.

Hannerz, Ulf (1997) Fluxos, fronteiras, híbridos: palavras-chave da antropologia transnacional. *Mana* (Rio de Janeiro) 3(1) 7-39. http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/hannerz.pdf

Hárs Ágnes – Tóth Judit szerk. (2010) *Változó migráció – változó környezet.* Budapest, MTA Nemzeti-etnikai Kisebbségkutató Intézet

Horváth Csaba (2004) A civil társadalom és a demokrácia. (A Pécs-Baranyai Értelmiségi Egyesület látószögéből). *JURA,* 2, 44-52.

Horváth István – Anghel, Remus Gabriel (2009) Migration and Its Consequences for Romania. *Südosteuropa, Migration: Auswirkungen auf die Sendeländer,* (57) 4, 386-403.

Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc (2008) *Lokális és transznacionális csángó életvilágok.* Kolozsvár, Kriza János Társaság

Iványi Gábor (2015) *Ez történik nálunk. Menekültek.* A Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség heti beszámolója (elektronikus hírlevél, mail-közleménysorozat).

Juhász Antal szerk. (1999) *Migráció és anyagi kultúra a Duna-Tisza közén.* Táj és Népi Kultúra 2. Szeged, JATE Néprajzi Tanszék

Kálmán Attila (2015) Menekültek nélküli menekültügyre költjük az EU-pénzt. *HVG,* 2015. dec. 1. http://hvg.hu/itthon/20151201_menekulttabor

Kerék Eszter – Szuhay Péter szerk. (2014) *Az otthon tárgyai. Képeskönyv a magyarországi bevándorlók tárgykultúrájáról.* Budapest, MaDok-füzetek 9., Néprajzi Múzeum

Koselleck, Reinhart (2003) *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája.* Ford. Hidas Zoltán, Szabó Márton. Budapest, Atlantisz

Koudela Pál – Yoo, Jinil (2015) A magyar rokonság tudatának szerepe a dél-koreai kollektív identitásban. *Kultúra és Közösség,* 3: 29-38.

Kováts András – Rónai Gergely szerk. (2009) *Bevándorló Budapest.* Budapest, Menedék Egyesület

Kováts András szerk. (2013) *Bevándorlás és integráció. Magyarországi adatok, európai indikátorok.* Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

Kováts András et al. (2015) *Az Európába irányuló és 2015-től felgyorsult migráció tényezői, irányai és kilátásai.* A Magyar Tudományos Akadémia Migrációs Munkacsoportjának elemzése, illetve a hozzá tartozó további konkrét térségi háttértanulmányok. http://mta.hu/mta_hirei/az-europaba-iranyulo-es-2015-tol-felgyorsult-migracio-tenyezoi-iranyai-es-kilatasai-137008/

Lajtai László (2004) *A nemzeti história konstruálása a magyar történelemtankönyvekben, 1744–1848.* Iskolakultúra – Országos Széchenyi Könyvtár – Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Pécs – Budapest. Iskolakultúra Könyvek 21. www.iskolakultura.hu/.../nemzetkep_az_iskolai_tortenelemoktatasban.pdf

Lányi András (2015) Tíz pont a bevándorlókról – Vagy mi megyünk oda (segíteni), vagy ők jönnek ide (lakni). *Mandiner,* 2015. szept. 10. http://mandiner.hu/cikk/20150831_lanyi_andras_a_zurzavar_fele_migracio_es_mi_vii

Lányi András (2015) Még egyszer a migrációról. Válasz Szántó Dianának. *Mandiner,* 2015. szept. 29. http://mandiner.hu/cikk/20150929_lanyi_andras_meg_egyszer_a_migraciorol_valasz_szanto_diananak

Lentner Csaba – Tóth Gy. László – Zárug Péter Farkas (2012) *Kik támadják Magyarországot és miért?* Budapest, Kairosz

Marsovszky Magdolna (2011) Nemzetisten és ariozófia. Az árja népiségtudat újpogány istensége és annak messianisztikus antiuniverzalizmusa, a nemzet szakralizálása. *Egyházfórum,* http://www.egyhazforum.hu/index.php/folyoirat/9-folyoirat/cikkek/sulypont/348-nemzetisten-es-ariozofia

Mautner Zsófia – Nagy Balázs (2012) *Így főzünk mi. Messziről jött budapestiek.* Budapest, Menedék – Migránsokat Segítő Egyesület

Meliá, Bartolomeu S. J. (1981) El modo de ser guarani en la primera documentación jesuita (1594–1639). *Revista de Antropologia,* XXIV, 1-28.

Montoya, Antonio Ruiz de ([1639] 1892) *Conquista espiritual hecha por los religiosos de la Compañia de Jesús en las provincias del Paraguay, Paraná, Uruguay.* Bilbao, Publisher Imprenta del Corazón de Jesus

Nagy Terézia (2010) *Kötődések és kudarcok. A kapcsolatok és kapcsolati kudarcok szerepe az integrációban. Egy menekültek körében végzett terepmunka eredményei.* Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/437/

Popper, Karl R. (2001) *A nyitott társadalom és ellenségei.* Budapest, Balassi Kiadó

Rich, Paul – Merchant, David (2003) Policy Studies and Civil Society: A Centennial Debate. *Policy Studies Journal*, (31): 3, VII-XII.
Ricoeur, Paul (2000) Emlékezet – felejtés – történelem. In: Thomka Beáta – N. Kovács Tímea szerk. *Narratívák III. A kultúra narratívái*. Budapest, Kijárat Kiadó, 54.
Sik Domonkos (2008) Szocializáció és állampolgári szocializáció a habermasi társadalomelmélet tükrében. In: *Kötő-Jelek 2007*. Budapest, Az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskolájának Évkönyve, 47-67.
Sik Endre (2015) *Sik Endre a visegrádi országok menekültekhez való viszonyáról*. /Tárki-felmérésről 2015. dec. 8./ On-line: http://tatk.elte.hu/mediahir?id=NW-1112
Sik Endre válogatta és szerkesztette (2011) *A migráció szociológiája* 2. Budapest, ELTE TÁTK, http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/0010_2A_15_Sik_Endre_Migracio_szociologiaja_2_Valogatta_es_szerk_Sik_Endre/index.html
Sik Endre (2000) *KGST-piacok és feketemunka – Magyarország 1999*. Budapest, Tárki www.mtakti.hu/doc/HiddenEcon/Sik.pdf
Szabó Márton (1998) *Politikai tudáselméletek: szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív-diszkurzív értelmezések a politikáról*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó
Szántó Diana (2015) *Öt pont a menekültekről. Vita Lányi Andrással*. http://mandiner.hu/cikk/20150928_szanto_diana_ot_pont_a_menekultekrol_vita_lanyi_andrassal
Tarrósy István – Glied Viktor – Vörös Zoltán szerk. (2014) *Migrációs tendenciák napjainkban. A 21. század migrációs folyamatainak tanulmányozásához*. Pécs, IDResearch – Publikon Kiadó
Tokaji Dóra (2012) Ismertető Reinhart Koselleck 2003 *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. c. kötetéről. *Ösvények*, 1, 1-6. www.epa.oszk.hu/02200/.../pdf/EPA02284_Osvenyek_2012_01_Tokai.pdf
Tuka Ágnes – Tarrósy István szerk. (2010) *Borderless Europe. Challenges – Opportunities*. Pécs, IDResearch – Publikon
Udvarhelyi Éva Tessza (2007) *Vándorok kultúrák között. Az interkulturális tanulásról külföldre készülő fiataloknak*. Budapest, Artemisszió Alapítvány
Vásárhelyi Mária (2015) A nyelv azé, aki megműveli. Finkelstein = Goebbels 2.0. *Élet és Irodalom*, LIX. évfolyam, 40. szám, 2015. október 2. http://www.es.hu/vasarhelyi_maria;a_nyelv_aze_aki_megmuveli;2015-10-01.html
Végh Endre (2015) Elvisznek a migránsok. *Egyházfórum*, október. http://www.egyhazforum.hu/index.php/vilag-nezet/356-elvisznek-a-migransok
Wetzel Tamás (2011) *A bevándorlás kérdése Magyarországon*. Pécs – Budapest, Publikon Kiadó
Winkler Lajos (2015) Veszélyes idegenek. *Egyházfórum*, szeptember. http://www.egyhazforum.hu/index.php/vilag-nezet/343-veszelyes-idegenek

További hivatkozások

http://hvg.hu/itthon/20120622_kik_tamadtak_magyarorszagot
Eredményesebb migrációkezelés: az európai migrációs stratégia. Brüsszel, 2015. május 13. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-4956_hu.htm
Iványi Gábor (2015) *Ez történik nálunk. Menekültek*. A Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség heti beszámolója (elektronikus hírlevél, mail-közleménysorozat).
„akirály", 444.hu 2015 Orbán Viktor szerint összeesküvők árulták el Európát. http://444.hu/2015/10/30/orban-viktor-szerint-osszeeskuvok-arultak-el-europat
Schöpflin György (2015) http://mandiner.blog.hu/2015/09/02/forditott_gyarmatositas_migracio_es_mi_xii
Szarka László (2015) *Államépítő nacionalizmus*. Interjú, november 2. Klubrádió, Szunyogh Szabolcs műsora, 21:00 – 22:00. On-line: http://www.klubradio.hu/klubmp3/klub20151102-205851.mp3 ; http://www.klubradio.hu/klubmp3/klub20151102-212850.mp3
Toldalék, 2016. március 2. http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/61015-szekely-ferfit-neztek-bevandorlonak-budapesten



7. ábra: Olimpiai karikák, NATO-szögesdrótból, íme az idei ARC győztesei. A HVG bemutatja a „Magyar álom" jeligére érkezett és a 15. ARC kiállításon díjazott plakátokat.

Szoboszlay György

HATÁRESETEK

Párhuzamos bevándorlás-ellenes mítoszok a hazai és az amerikai belpolitikai diskurzusban

A „migránskérdés", mint kormányzati kommunikációs gyakorlat Magyarországon

A 2015-ös év minden bizonnyal legsikeresebb belpolitikai kommunikációs termékének a „migránskérdés" kormány általi tematizálását tekinthetjük. A problémában rejlő lehetőségeket alaposan kihasználó kormányzati offenzívának köszönhetően sikerült megállítani, sőt visszájára fordítani a Fidesznek a 2014-es választásokat követően érzékelhető (s a közvélemény-kutatási adatok mellett néhány időközi választás eredményében is megmutatkozó) népszerűségvesztését. Eme politikai válságkezelés sikere azon, az elmúlt év folyamán az ún. bizonytalan, vagy akár baloldali választópolgárok szájából is gyakorta elhangzó esszenciális kijelentésben fejeződött ki talán a leginkább, mely szerint „nem vagyok/nem voltam soha Fideszes szavazó, nem kedvelem Orbán Viktort, de el kell ismerni, a migránsproblémát eredményesen sikerült kezelnie".

A fideszes kommunikációs hadjárat egyfajta előkészítő szakaszának volt tekinthető, amikor 2015 elején, a francia *Charlie Hebdo* szatirikus hetilap szerkesztősége elleni merényletet követően kísérlet történt a migráció és az iszlám terrorizmus jelenségeinek a magyar választópolgárok tudatában való egyesítésére.[1] Ennek a témának a forgalomba hozatala a kezdeti lépése volt egy új, a korábbiaknál sokkal fenyegetőbbnek tűnő ellenségkép kimunkálásának. Ennek az ellenségképnek a megalkotása során a kormány alapvetően egyszerű, de rendkívül hatásos manipulációs technikákat hívott segítségül. Témám szempontjából a leginkább releváns kérdés, hogy vajon ezek saját fejlesztésű, egyedi kommunikációs termékeknek tekinthetőek-e. Véleményem szerint nem: legalábbis erősen valószínűsíthető, hogy ezen tipikus antiglobalista érvrendszer esetében sajátos módon a napjainkra már erősen globalizálódott, de számottevő részben amerikai eredetű konspirációs tanoknak a hazai viszonyokhoz adaptált variánsairól beszélhetünk. Az állítás alátámasztására kitűnő lehetőséget kínál az Egyesült Államok (szélső)jobboldali

1 Az incidens után több, mint egy évvel újra a terrorveszély rémének felidézése alkotja a kormány bevándorlás-ellenes kommunikációjának központi elemét, a 2015. november 13-i újabb véres párizsi merényletsorozat néhány tanulságának egyoldalú sulykolása révén. Az ország fenyegetettségének túlhangsúlyozása egy 2016 elején beterjesztett, a kormány számára különleges felhatalmazást biztosítani hivatott alaptörvény-módosító javaslat politikai-érzelmi alátámasztásaként funkcionál a kormány napi szintű kommunikációs gyakorlatában.

bevándorlás-ellenes toposzainak a hazai kormányzati közbeszéd frázisaival való párhuzamba állítása- a dolgozatban erre az összehasonlításra vállalkoztam.

Az erőteljes bevándorló-/menekült-ellenes propaganda sikere feltehetően javarészt annak is köszönhető volt, hogy a kormány nem egyszer első hallásra logikusnak, vagy legalábbis valószínűsíthetőnek tűnő, a „józan belátásra" hatni kívánó kijelentések révén kínált könnyen emészthető magyarázatokat a magyar társadalom számára. Pl. „a bevándorlók elveszik a magyar emberek munkáját". Vagy: „a migránsok mindenféle betegségeket terjeszthetnek, újfajta járványok elterjedésére kell felkészülni."[2] Ezen racionálisnak tűnő érvek mellé időnként beékelődtek keményebb összeesküvéselmélet-töredékek is, amelyek egy táborba terelték a menekülteket és „gazdasági bevándorlókat" a magyarság jól ismert, régi ellenségeivel: Soros Györggyel, a hazai és nemzetközi baloldallal, vagy éppen a ma már nem annyira gonosz, inkább totálisan inkompetens Uniós intézményekkel, Németországgal, valamint az „amerikai radikális demokratákkal." Orbán Viktor vélhetően a hazai (szélső)jobboldali szubkultúra félelmeinek[3] artikulálására vállalkozott, amikor a „migránsáradat" kapcsán bizonyos homályba burkolózó európai és amerikai aktorok „masterplan"-jéről beszélt.[4]

A kormány, valamint a Fidesz belpolitikai győzelme nemcsak abban nyilvánult meg, hogy egy olyan kommunikációs fegyvert sikerült kifejleszteni, amelylyel szemben a létező baloldal tökéletesen eszköztelennek bizonyult és amelynek segítségével sikerült a néppártosodással elfoglalt Jobbikot elbizonytalanítani. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a 2015-ös év nyárutójának határozott, „kompetens" (vagyis annak tűnő), a magyar társadalom jó része által eredményesként megítélt válságkezelő intézkedései –kerítésépítés a szerb, majd a horvát határszakaszon, a Keleti Pályaudvar, illetve az ország „migránstalanítása", stb.– következtében a honi radikális szélsőjobb képtelennek bizonyult effektív módon rátelepülni a kérdésre. A nyár folyamán ugyan felütötte fejét egy-két, az illegális határátlépőkkel szembeni fizikai fellépést ígérő szerveződés (mint pl. a *Migráns Vadász Bevetési Csoport*), de az önjelölt „határrendészeti" csoportoknak olyasfajta expanziójára természetszerűleg nem került sor, mint amilyen expanziót az USA-beli bevándorlás-ellenes paramilitáris szélsőjobb szférájában az elmúlt több, mint két évtized során megfigyelhettünk.

A hazai migráció-ellenes diskurzus legszembetűnőbb jellegzetessége éppen az, hogy a menekültekkel, bevándorlókkal szembeni indulatkeltésben a szélsőjobb helyett maga a kormány jár élen, a rendelkezésére álló média-felületek segítségével eredményesen juttatva el a magyar társadalom széles rétegeihez nem egyszer a kulturális rasszizmust súroló leegyszerűsített üzeneteit.

2 Lásd pl. a *Nemzeti Konzultáció a bevándorlásról és a terrorizmusról* címet viselő kérdőív pontjait: http://www.kormany.hu/download/7/e2/50000/nemzeti_konzultacio_bevandorlas_2015.pdf (elérés: 2016. február 20.)

3 http://orientalista.hu/osztrak-lap-amerikabol-finanszirozzak-az-afrikai-bevandorlokat/ (elérés: 2016. február 20.)

4 http://444.hu/2015/11/12/orban-vegre-elarulta-kik-kuldtek-rank-a-menekultaradatot (elérés: 2016. február 20.)

Egy másik levonható következtetés, hogy ezek az üzenetek feltehetően nem autentikus hazai innovációknak, hanem (a talán a honi média által feltételezett Finkelstein-Habony tengely mentén megvalósított) tudatos kölcsönzéseknek tekinthetőek: mind a tematika, mind a problémákra kínált „megoldások" tekintetében ugyanis nagyfokú hasonlóságot mutatnak az egyre inkább internacionalizálódó összeesküvés-kultúra őshazájának számító Egyesült Államokban széles körben elterjedt, általában több évtizeddel ezelőtt kimunkált és folyamatosan aktualizált bevándorlás-ellenes mítoszokkal. Éppen ezért nem minden tanulság nélküli vállalkozás egy rövid áttekintését nyújtani a magyar kormány által felkínált magyarázatokkal párhuzamba állítható legjellemzőbb amerikai tévhiteknek és konspirációs teóriáknak, már csak azért sem, mert miközben idehaza mindezidáig nem igazán sikerült egy releváns, szakmailag megalapozott érvkészletet szembeállítani a kormányzati összeesküvés-elméletekkel, addig az USA-ban általában nem kell túl sokat várni a konteó-gyárosok egy-egy termékét ízekre szedő tényszerű cáfolatokra.

Elöljáróban szükséges hangsúlyozni, hogy egy meglehetősen heterogén amerikai konspirációs univerzumról beszélhetünk.[5] Az alapréteget jelentő, a fehér szupremácizmus talaján álló, nyíltan rasszista elméletek, vagy éppen az idegen hatalmak háttér-machinációit feltételező képzetek (Észak-amerikai Unió, *Aztlán-terv*) mellett megtalálhatjuk azokat a közélet mainstream szféráihoz utat találó, sokszor hivatásos (elsősorban, de nem kizárólag republikánus) politikusok, vagy a nagypolitikához közel álló véleményformáló személyiségek által képviselt nézeteket is, amelyek a Fidesz plakátkampányainak és sajtótájékoztatóinak szlogenjeihez hasonlóan, első hallásra „racionális"-nak tűnő, az értelemre és nem az érzelmekre hatni kívánó érvekkel kívánják meggyőzni a szavazópolgárokat.[6] Ezen nézetek egyik nagy előnye, hogy látszólag mentesek a rasszista felhangoktól, valósnak tűnő problémákra (például az illegális bevándorlóknak az USA munkaerőpiacára, közegészségügyi és közbiztonsági helyzetére gyakorolt hatására) reflektálnak, ezért ezeket jóval szalonképesebb, tolerálhatóbb koncepciókként lehet találni a szélesebb tömegek számára a mexikóiak kulturális, vagy genetikai alacsonyrendűségét hirdető szélsőjobboldali tanokhoz képest. Az alább következő konteó-összeállítás ugyanakkor arra kíván rámutatni, hogy a célok és indíttatások tekintetében valószínűleg hiba lenne bármilyen merev választóvonalat felhúzni a különböző rétegek között.

5 Természetesen az USA-ba többségükben a mexikói határon át belépő legális és illegális spanyol ajkú bevándorlókkal kapcsolatos teóriákra gondolva elsősorban.

6 Egy részletesebb összefoglalóban minden bizonnyal önálló fejezetet kellene szentelni Donald Trump-nak: most csak hangsúlyozni szeretném, hogy természetesen nem a 2016-os republikánus elnökjelölő versenybe beszálló vállalkozó tette először az amerikai közbeszéd részévé a migránsokkal kapcsolatos előítéleteket és hazugságokat.

A „józan ész"-re apellálva: az amerikai politikai főáram népszerű bevándorlás-ellenes mítoszai

„A bevándorlóknak köszönhetően különböző fertőző betegségek ütik fel a fejüket, mint pl. a lepra"

A „migránshelyzet" eszkalálódásának első időszakában néhány hétre meghatározó témává vált nálunk a konspirációs teóriák életben tartására szakosodott blogszférában és a hivatalos média egy részében egyaránt a különféle egzotikus betegségeket Európába behurcoló bevándorlók motívuma.[7] Ez egy tipikusan olyan problémafelvetés, amelynek megértése érdekében egy átlagos médiafogyasztó nem igényel részletes magyarázatokat, hiszen „aki figyeli a híreket", az tisztában van vele, hogy pl. napjaink Afrikájában milyen halálos betegségek szedik tömegével áldozataikat és azzal is, hogy „a határok nem képesek útját állni ezen betegségeknek".

Az Egyesült Államokban nem kisebb médiaszemélyiség, mint Lou Dobbs járult hozzá jelentős mértékben a fertőző betegségeket terjesztő migránsokkal kapcsolatos képzetek népszerűsítéséhez. 2005-ben, az akkortájt a CNN-en futó *Tonight* című műsorában Dobbs arról beszélt, hogy az illegális bevándorlók olyan rendkívül fertőzőképes kórságokat hurcolnak át magukkal a határon, amely betegségeket egyébként már régen sikerült megfékezni az USA-ban. Egy coloradói újságíró, Frosty Woolridge két évvel korábban konkrét számokkal dobálózott. Szerinte a 2000-es évtől kezdődően nem kevesebb, mint 7000 leprás megbetegedés volt összefüggésbe hozható a mexikói, brazíliai, valamint indiai származású migránsokkal. Kijelentését, vagy annak különböző variánsait a bevándorlás-ellenes szintér több prominens alakja idézte az elkövetkező években. A rendelkezésre álló számadatok természetesen nem támasztják alá ezeket az állításokat: nagyságrendileg jóval kevesebb leprás megbetegedésről lehet beszélni éves szinten az USA-ban, és az 1985-ös csúcs óta folyamatos csökkenés figyelhető meg az új esetek tekintetében (Beirich 2010).

A közbiztonság kártyalapja: „az illegális bevándorlók naponta 25 amerikait gyilkolnak meg"

Orbán Viktor miniszterelnök több alkalmat (így a 2015. november 13-i párizsi merényleteket és az év végi németországi „szilveszteri eseményeket") is felhasznált arra, hogy a migráció jelensége és a bűncselekmények növekvő száma, a romló közbiztonsági helyzet között közvetlen összefüggést tudjon teremteni:

7 http://nyomaban.blogger.hu/2015/04/22/ebola-kolera-hastifusz-egeszsegugyi-veszhelyzetet-teremtenek-az-afrikai-bevandorlok-europaban; http://mno.hu/magyar_nemzet_belfoldi_hirei/uj-betegsegeket-hozhat-a-menekulthullam-1298074 (elérés: 2016. február 22.)

„veszélynek vannak kitéve az európai emberek, különösen a gyengébbek, a nők és a magukat megvédeni képtelenek" – mondta egy sajtótájékoztatón 2016 elején.[8]

A nőket erőszakoló, a magántulajdont nem tisztelő, gyilkos migráns figurája az amerikai konteó-közbeszédben sem ismeretlen toposz. Az iowai republikánus kongresszusi képviselő, Steve King 2006-ban arról értekezett weboldalán, hogy naponta 25 amerikai állampolgár válik *illegális* bevándorlókhoz köthető gyilkosságok, vagy ittas járművezetés miatt bekövetkezett balesetek áldozatává. A széles körben népszerűvé vált megállapításról időközben kiderült, hogy az azt megfogalmazó King egy, a szövetségi börtönökben őrzött *valamennyi* (tehát illegális, valamint törvényes) bevándorló számarányával kapcsolatos tanulmány adatsorait értelmezte finoman szólva meglehetősen rugalmas módon (Beirich 2010). Más adatok arra hívják fel a figyelmet egyébként, hogy 1990 – 2010 között, miközben az illegális bevándorlók száma megháromszorozódott az USA-ban (3.5 millióról felugrott 11,2 millióra) addig, az FBI kimutatása alapján, az erőszakos és a vagyon elleni bűncselekmények egyaránt több, mint negyven százalékkal csökkentek. A fiatal latin-amerikai bevándorlók bebörtönzési rátája is számottevően alacsonyabb, mint amerikai születésű kortársaiké (U.S. Chamber of Commerce 2011: 14).

Amivel egy politikus nem hibázhat: az ellenállhatatlan gazdasági érvek

„A megélhetési bevándorlók veszélyeztetik a magyar emberek munkahelyeit és megélhetését": a bevándorlás és terrorizmus összefüggései tárgyában indított 2015-ös nemzeti konzultáció és a hozzá kapcsolódó óriásplakát-kampány emlékezetes kinyilatkoztatása meglehetősen lerágott (gumi)csontnak számít az USA-ban. Az Egyesült Államokat megcélzó (illegális) mexikói és egyéb latin bevándorlók nemcsak az emberek munkáját veszik el, hanem egyszersmind lenyomják a béreket, nem fizetnek adót, viszont óriási terhet jelentenek a társadalombiztosítás számára: az összeesküvés-elméletek kutatói az ilyen és hasonló kijelentésekre adott cáfolatok széles választékából válogathatnak; alább néhány tipikus ellenérv említésére szorítkozom.

Az elterjedt és kézenfekvőnek tűnő feltevésekkel szemben a Mexikóból és máshonnan érkezett migránsok közvetett és közvetlen módon (vagyis fogyasztóként, vagy vállalkozóként) inkább új munkahelyek teremtéséhez, semmint meglévők megszüntetéséhez járulnak hozzá. Ezen túlmenően, a bevándorlók és a hazai munkavállalók még az alacsonyabb szakképzettséget igénylő munkakörök esetében sem tekinthetők versenytársaknak: az általuk végzett tevékenységek inkább egymás kölcsönös komplementereiként foghatóak fel. Ezzel összefüggésben a rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy a migránsoknak az USA munkaerőpiacán való jelenléte a bérek emelkedését, nem pedig csökkenését eredményezi (U.S. Chamber of Commerce 2011: 3-5). Továbbá: természetesen még az illegálisan az USA-ban tartózkodók is fizetnek adókat. Közvetetteket mindenképpen,

8 http://hvg.hu/vilag/20160129_Orban_Boriszov_Szofia_migransok (elérés: 2016. február 22.)

de nem árt tisztában lenni azzal, hogy az illegális bevándorlók nem kizárólag a szürkegazdaságban nyernek alkalmazást, ahol kétségtelenül zsebből zsebbe vándorol a fizetés. Nagyon sokan közülük a „fehér" szférában helyezkednek el (ezt úgy érik el például, hogy hamis társadalombiztosítási számot közölnek a munkaadójukkal), s ebben az esetben a fizetésükből automatikusan levonásra kerül a szövetségi és állami adó, valamint a társadalombiztosítási hozzájárulás – úgy, hogy az érintett munkavállalók maguk értelemszerűen nem jogosultak a biztosítási rendszer szolgáltatásainak az igénybevételére (hogy az utoljára említett gyakori kifogást se hagyjuk reflexió nélkül) (Chomsky 2007: 36-38).

Az illegális bevándorlókkal együtt nagyszámú muzulmán terrorista lépi át az USA déléi határait

A Word Trade Center elleni 1993-as merényletet követően kezdtek el terjedni az amerikai szélsőjobb köreiben az illegális migráció és a terrorizmus szoros kapcsolatát hangsúlyozó vélemények, amelyeket néhány fővonalbeli politikus is magáévá tett. Diane Feinstein kaliforniai demokrata szenátor például 2013-ban igyekezett felhívni a figyelmet a mexikói-amerikai határ sebezhetőségére a közel-keleti terroristák viszonylatában. Ő konkrétan a határszakaszon át nagy számban érkező Hamasz- és Hezbollah-aktivistákat emlegetett, anélkül, hogy számadatokkal alá tudta volna támasztani kijelentését. Már korábban is napvilágot láttak olyan vélemények, amelyek a mexikói drogkarteleknek a Hamasszal, Hezbollahhal, vagy az al-Káidával való összefonódására hívták fel a figyelmet.[9]

Természetesen nem zárható ki, hogy napjaink iszlamista terrorszervezetei az amerikai, vagy az európai migrációs útvonalakon keresztül próbálják meg merényletek elkövetésére bevethető aktivistáikat a nyugati országokba bejuttatni. A kérdés, hogy akár az al-Káida, akár az Iszlám Állam rákényszerül-e arra, hogy ilyen kockázatos megoldásokkal kísérletezzen. Az utóbbi évek fejleményei azt mutatják, hogy az iszlám terrorizmus jelensége mind az USA-ban, mind Nyugat-Európában alapvetően átalakult „belföldi" problémává, mely az érintett országokba nem frissen, hanem évekkel korábban bevándorolt, vagy már ott született, másod- vagy sokadik generációs muszlimokkal (jelentős részben fiatalokkal) hozható összefüggésbe. Amíg az említett szervezetek terrorista-utánpótlásukat az európai és amerikai muszlim közösségek köréből biztosítani tudják, nem valószínű, hogy a nemzetközi migráció jelenségében rejlő lehetőséget számottevő mértékben próbálnák meg kiaknázni.

9 http://cis.org/kammer/sen-feinstein-issues-confusing-warning-about-terrorists-mexican-border (elérés: 2016. február 22.)

Fehér szupremácista bevándorlás-ellenes mítoszok

„Etnikai problémák"

2015 augusztusának végén az amerikai szélsőjobboldali hírportál, az Andrew Anglin által létrehozott *Daily Stormer* egy rövid méltató bejegyzést szentelt a néhány nappal azt megelőzően a Magyar Hírlap hasábjain a bevándorlókkal, menekültekkel kapcsolatban az eltérő bőrszínben, ösztönrendszerben és genetikai adottságokban megragadható etnikai problémáról értekező Boross Péternek,[10] azt a költői kérdést téve fel a látogatók számára, hogy miért nem inkább Mr. Boross irányítja az EU-t Angela Merkel helyett.[11] Az egyébként Orbán Viktort rendszerint az Európai Unió fenegyerekeként ábrázoló Daily Stormer írása, azzal a ténnyel együtt, hogy a magyar miniszterelnök a német *Pegida* egymást követő tüntetéseinek szó szerint ikonikus figurájává nőtte ki magát,[12] világosan rámutat arra, hogy milyen célközönséget sikerült a magyar kormánynak valójában megszólítania a bevándorló/menekült-problémának belpolitikai haszonszerzés céljából történt tematizálása kapcsán. Az amerikai szélsőjobb nyilvánvalóan érti és értékeli a hazai kormánytagoknak és kormány-közeli tényezőknek az „európaiak" és az Afrikából, valamint keletről érkező bevándorlók vallási, kulturális, vagy éppen úgynevezett etnikai különbségeit abszolutizáló kijelentéseit.[13] Nem véletlenül, hiszen a fehér lakosság kisebbségi létbe kényszerítésének, az Egyesült Államok „európai" jellegének elveszítésének toposzait nagy ívű összeesküvés-elméletekbe

10 „Ma még senki nem meri kimondani, hogy a bevándorlás nem kulturális és civilizációs, hanem etnikai probléma. Ugyanis különböző nyelvű népek, az európaiaktól eltérő bőrszínű emberek érkeznek milliószámra Európába. Nagyon fontos, hogy nemcsak a kultúrájuk más, hanem az ösztönrendszerük, biológiai, genetikai adottságaik is. Már közhely, hogy Nyugat-Európában a bevándorlók harmadik generációja áll szemben az őket befogadó nemzetekkel. Akkor milyen következtetést vonjunk le ebből? Kulturálisan ugyanis már rég be kellett volna illeszkedniük, hiszen a befogadó államok iskolájába jártak, tisztában vannak a közeggel, a viszonyrendszerrel, az európai emberek viselkedési szokásaival." http://magyarhirlap.hu/cikk/33272/Boross_Peter_Nem_kulturalis_hanem_etnikai_konfliktus_a_bevandorlas (elérés: 2016. március 8.)

11 http://www.dailystormer.com/hungary-former-pm-says-immigration-is-an-issue-of-race/ (elérés: 2016. március 8.) (Szükséges megemlíteni, hogy a DS, illetve az annak közvetlen forrásául szolgáló *politics.hu* pontatlanul a „rassz" kifejezést adta Boross szájába. Továbbá: a cikk megírása óta eltelt időben a Daily Stormer domain nevének kiterjesztése megváltozott, aktuális címe: https://dailystormer.red/ A Borossal kapcsolatos bejegyzés pedig jelenleg innen érhető el: https://dstormer6em3i4km.onion.link/hungary-former-pm-says-immigration-is-an-issue-of-race/)

12 http://mandiner.hu/attachment/0132/131265_orban_hilf_uns.jpg (elérés: 2016. március 8.)

13 Lásd még Orbán Viktor miniszterelnöknek az Európát célba vevő migrációs hullámot tudatos „internacionalista" tervként interpretáló, a kontinens etnikai arculatának átrajzolódását és a nemzetállami keretek felszámolódásának veszélyét felidéző 2016. március 15-i ünnepi beszédét: „Tilos kimondani, hogy Brüsszelben ma azon mesterkednek, hogy minél gyorsabban ideszállítsák és betelepítsék közénk az idegeneket. Tilos kimondani, hogy a betelepítés célja, hogy átrajzolják Európa vallási és kulturális mintázatát, átépítsék etnikai talapzatát, felszámolva ezzel az internacionálé utolsó akadályát jelentő nemzetállamokat". http://hirtv.hu/ahirtvhirei/orban-beszolt-a-tuntetoknek-es-ellenallasra-szolitott-1333149 (elérés: 2016. március 15.)

komponáló fajvédők számára ismerősen köszönhet vissza az érvkészlet jó néhány eleme.

Ez az a kiterjedt, heterogén fehér szupremácista szubkultúra, amelynek napjaink egyik legharsányabb vonulatát éppen a xenofób, bevándorlás-ellenes mozgalmak és azok véleményvezérei alkotják. A „régi vágású", az Egyesült Államok afroamerikai lakosságát, s más etnikai kisebbségeit ellenségként tételező „árja" szerveződések és az Amerika „hispanizációját" megakadályozni igyekvő anti-migráns formációk között a nézetrendszer tekintetében megfigyelhető nagyfokú hasonlóság, mint később szó lesz róla, számottevő részben a személyi/szervezeti síkon kialakult szoros kapcsolódási pontok következménye.

Az említett nézetrendszer központi elemét az USA-beli fehér, európai eredetű népesség többségi pozíciójának eróziójával kapcsolatos spekulációk képezik. A megjelölt okok (a feketék és a spanyol ajkúak számára kedvező, több évtizedes demográfiai trend, valamint a feltartóztathatatlannak tűnő illegális migráció) tekintetében elhanyagolható, a többségi etnikai státusz megőrzésével kapcsolatban viszont már érdemi, koncepcionális különbségek fedezhetőek fel az egyes irányzatok között. A fehér szupremácista körökön belül sok évtizedes múltra tekint vissza az a különböző elnevezésekkel (*Butler-terv, Northwest Imperative, White Homeland, Ethnostate*) illetett gondolat, amely egy önálló fehér állam, lényegében egy, az USA-n belül, részben a *Pacific Northwest* államainak (általában: Washington, Oregon, Idaho, Montana, Wyoming) területén létrehozandó árja enklávé tervét foglalja magában. Az elképzelés egyik első megfogalmazója Richard Butler, az *Aryan Nations* vezetője volt, a jelenkori propagátorok között pedig ott találjuk Richard Spencert, a *National Policy Insitute* vezetőjét, a 2014 októberében Budapesten megrendezett, a hazai sajtó által egyszerűen csak „fajvédőként" emlegetett nemzetközi szélsőjobboldali találkozó szervezőjét.[14] Ezzel az alapvetően defenzív, az USA nagy részét a nem-európainak tartott etnikai elemek számára átengedő elgondolással szemben a bevándorlás-ellenes színtér hangadó figuráinak eszük ágában sincs önként lemondani örökségükről és valamiféle karanténba vonulni: számukra egyértelmű, hogy a bevándorlási politikai teljes „reformjával", illetve a határok lezárásával kell az Államok fehér jellegét konzerválni.

Rekonkviszta a Dél-Nyugaton: az Aztlán-terv

A fehér árja mozgalmak számára természetesen vitán felül álló tény, hogy a fekete és latin népesség demográfiai expanziója nem valamiféle spontán népesedési folyamat eredményének, hanem a nemzetközi zsidó háttérhatalom, Világkormány – nevezzük, ahogy akarjuk – uszályában vergődő szövetségi kormányzat (ZOG - *Zionist Occupied Government*) által kontrollált összeesküvésnek tekinthető.

14 A koncepcióval kapcsolatos rövid magyar nyelvű áttekintést nyújt: Szoboszlay 2014. (elérés: 2016. március 14.)

Kevéssé közismert, hogy ennek a jellegzetes amerikai szélsőjobboldali konspirációs tannak léteznek kifejezetten a mexikói bevándorlókra és magára Mexikóra adaptált változatai is, melyek az Észak-Amerikai Unió és az *Aztlán-terv* elnevezések alatt örvendnek tartós népszerűségnek bizonyos (nem feltétlenül csak extremista) körökben. Az Észak-Amerikai Unió nem más, mint az Egyesült Államokat, Kanadát és Mexikót magában foglaló disztópikus nemzetek fölötti szerveződés, melynek keretei között szabadságukkal együtt még a jó öreg dollárról is kénytelen lesznek lemondani az amerikaiak a közös valutáért, az *Amero*-ért cserébe (Beirich 2007). Az Aztlán-terv az ÉAU-val kapcsolatos spekulációknál némileg problematikusabb kérdés, lévén, hogy majd' fél évszázaddal ezelőtt valóban napvilágot látott egy ezzel az elnevezéssel illetett „összeesküvés" – az más kérdés, hogy az elgondolás eredeti formájában nem több, mint forradalmár lelkületű ifjak költői hevületű kiáltványa, és semmiképpen sem az a diabolikus szeparatista konspiráció, amivé az elmúlt évtizedek során vált az amerikai szélsőjobb interpretációs erőfeszítéseinek köszönhetően.

A *Plan Espiritual de Aztlán* a fénykorát nagyjából az 1960-as és '70-es évek dereka közötti időszakban élő *Chicano mozgalom* öntudata kifejeződésének terméke volt: nyilvánosságra hozatalára az 1969-es denveri első nemzeti *Chicano Youth Liberation*-konferencia alkalmával került sor. A kiáltvány az USA egykoron Mexikó részét képező, s az Aztékok mitikus őshazájával, Aztlánnal azonosított délnyugati államainak a „gringó" elnyomás alóli gazdasági, kulturális és politikai felszabadítását célzó program meglehetősen elnagyolt megfogalmazása (Aztlán 1969). Mondani sem kell, soha még csak kísérlet sem történt az elképzelésnek a valóságba való átültetésére, de ez nem akadályozta meg a konteó-függő szélsőségeseket abban, hogy egy komplex, az amerikai mexikóiak mellett magának Mexikónak is szerepet juttató összeesküvés-elméletet fabrikáljanak a manifesztumból. Az Aztlán-terv mizinterpretációs változatának lényege pedig a szóban forgó délnyugati államok „remexikanizációja" és Mexikó államhoz való visszacsatolása.

A teória egyébként meglehetősen korán kinőtte a bölcsőjének tekinthető szélsőjobbos kulturális közeget. Egy 1978-ban megjelent könyv társszerzői a „mexikói faj"-nak a Dél-Nyugatot megcélzó (a tömeges bevándorláson keresztül megtámogatott) visszahódítási törekvéseire figyelmeztették olvasóikat. Ugyanebben az évben Stansfield Turner admirális, a CIA igazgatója, egy, a Quebec-i szeparatista mozgalomhoz hasonlatos társadalmi jelenség kialakulásának veszélyeire figyelmeztetett a Dél-nyugati államok viszonylatában (Navarro 2009: 101). Az azóta eltelt évtizedek során több bevándorlás-ellenes bestseller szerzője is jelentős mértékben hozzájárult az Aztlán-terv konspirációs teóriájának széles körben való elterjedéséhez. Peter Brimelow az először 1993-ban megjelent könyvében, az *Alien Nation*-ben az olyan chicano szervezeteknek, mint a MEChA (*Movimiento Estudiantil Chicano de Aztlan*) a Dél-Nyugat elszakítására és feltehetően Mexikóval való egyesítésére irányuló törekvéseiről értekezett (Brimelow 1996: 194). Ebbéli félelmeinek adott hangot egy évtizeddel később Pat Buchanan is (Buchanan 2002: 129).

A bevándorlás-ellenes mozgalom kapcsolati hálója

Az Aztlán-terv minden bizonnyal az egyik legradikálisabb (egy idegen ország által irányított demográfiai intervenciót feltételező) amerikai anti-migráns konteó. De természetesen hosszasan lehetne még szemelgetni a hasonlóan erős elméletek és kinyilatkoztatások közül. A bevándorlás-ellenes szféra az elmúlt évtizedekben ugyanis sokat profitált abból, hogy tőről metszett rasszisták is kifejtették álláspontjukat a déli határok mentén jelentkező fenyegetéssel kapcsolatban.

A xenofób, fehér szupremácista szervezetek és az anti-migrációs amerikai szélsőjobb lényegi azonosságának egyik kétségtelen bizonyítéka, hogy a veterán, sokat próbált egykori Klán-vezér, az egy időben a hivatalos politikába való betöréssel kísérletező David Duke az ezredfordulóra létrehozta saját, jórészt a bevándorlók ellen irányuló szervezetét, a NO FEAR-t, vagyis a *National Organization for European American Rights*-ot. „A kormány bevándorlási politikája diszkriminálja az európaiakat és a harmadik világbelieknek kedvez, azoknak, akik társadalmunkat Mexico City, Rio, vagy Kampala egyfajta változatává fogják átalakítani. Hacsak nem lépünk a cselekvés útjára [...] képtelenek leszünk megakadályozni népünknek az örökségéből való kiforgatását" fogalmazott egy ízben Duke.[15] David Duke egyébként már 1977-ben azzal a kezdeményezéssel állt elő, hogy a Ku Klux Klán folytasson rendszeres járőrözéseket az amerikai-mexikói határ mentén. Ezen elbukott kísérletét napjaink gomba módra szaporodó „határőr"-miliciáinak (*Minuteman Project, American Border Patrol*, stb.) egyik előzményeként kell értékelnünk.[16]

A modern amerikai anti-migrációs mozgalom kulcsfigurája minden kétséget kizáróan az egykori szemész-orvos, John Tanton, aki, David Duke-hoz hasonlóan szintén egyfajta közvetítő ágensnek tekinthető a bevándorlás-ellenes szféra és a tágabb értelemben vett fehér szupremácista univerzum között. Tanton az 1970-es évektől kezdve folyamatosan hozta létre a maga xenofób „vállalkozásait": egy SPLC-jelentés szerint nem kevesebb, mint tizenhárom szervezet megalapításában, vagy finanszírozásában vállalt meghatározó szerepet (SPLC 2002). A sokszor félrevezető elnevezések jó nevű kutatóközpontokat, vagy éppen ártalmatlan civil szerveződéseket sejtetnek a gyanútlan érdeklődők számára, mint ahogy ezt az *American Immigration Control Foundation* (1983), *Federation for American Immigration Reform* (FAIR, 1979) és a *Center for Immigration Studies* (1985) nevek alatt futó alapítások is illusztrálják.

Tanton alakja kitűnő lehetőséget kínál a szélsőjobboldalon belüli pénzügyi összefonódások szemléltetésére is. Nagy port vert fel, amikor kiderült, hogy a FAIR 1985 – '94 között több, mint egy millió dollár támogatást fogadott el egy

15 Soto 2011: 10. (Duke a szervezetét utóbb EURO-ra -*European-American Unity and Rights Organization*- nevezte át, lévén, hogy a NO FEAR, mint „brand" egy népszerű ruhamárka neveként már foglalt volt.)

16 Navarro 2009: 157. (Az Aryan Nations és más hasonló szerveződések egyik fő ideológusa, Louis Beam pár évvel később szintén megpróbálkozott egy paramilitáris határellenőrző csoport létrehozásával.)

rasszista indíttatású pszeudo-kutatóintézménytől, a *Pioneer Fund*-tól (SPLC 2009: 10). A FAIR és a Tanton nevéhez köthető egyéb szervezetek támogatói között megtalálható volt még a dúsgazdag milliomosnő, Cordelia Scaife May is, akitől mintegy két és fél millió dollár érkezett az évek során. Mayről tudni kell, hogy az ő alapítványa támogatta 1983-ban a bevándorlás-ellenes mozgalmak Turner Naplójának tekinthető könyv, *Jean Raspail Le Camp des Saints* (angolul: *The Camp of the Saints)* című regényének a megjelentetését. A fikciós mű témája egy, az európai civilizációt elpusztító harmadik világbeli bevándorló-invázió (Brugge [n. é.]).

Tanton sok évtizedes pályafutása során kiterjedt levelezést folytatott Holokauszt-tagadókkal és más szélsőjobboldali személyiségekkel. Kifejezett jó barátságba keveredett Jared Taylorral, az *American Renessaince* (www.amren.com/) folyóirat kiadójával, a már említett 2014. őszi budapesti „fajvédő" konferencia egyik résztvevőjével (SPLC 2009: 6). Mindkettőjüket élénken foglalkoztatta, foglalkoztatja a nyugati civilizáció eltűnésének gondolata.

De nemcsak kapcsolatrendszere, hanem kijelentései, nézetei sem hagynak kétséget afelől, hogy saját maga is az amerikai rasszista, fehér szupremácista szubkultúra markáns képviselőjének tekinthető. Szavainak xenofób tónusa még akkor is jól kivehető, amikor látszólag pl. az amerikai és a mexikói oktatási rendszer különbségeiről, vagy az angol nyelv veszélyeztetett voltáról értekezik. Érdeklődése korábban kiterjedt az eugenikára is és egy ízben annak próbált utána járni, hogy vajon Michigan állam törvényei lehetővé teszik-e a kényszer-sterilizációt. Nézetei 1988-ban keltettek először szélesebb körű figyelmet, amikor a FAIR vezetői számára írott belső feljegyzései kikerültek a sajtóhoz. Ezekben többek között egy közelgő „latinó-támadásról" értekezett, valamint arról, hogy az USA spanyol ajkú népességének magasabb születési rátája ahhoz fog vezetni, hogy „a jelenlegi többség átengedi a politikai hatalmat egy olyan csoportnak, amelyik egyszerűen sokkal termékenyebb nála" (SPLC 2009: 9-10).

Tantonnak a migrációval kapcsolatos álláspontja világos és egyértelmű: „azon a véleményen vagyok, hogy az euro-amerikai társadalom és kultúra fennmaradása érdekében egy euro-amerikai többségre van szükség" írta még 1993-ban. „Nincs kétségem afelől, hogy a kisebbségiek egyénenként képesek asszimilálódni a fejlett társadalmak működtetéséhez szükséges kultúrához, azonban, ha a tömeges migráció révén sor kerül a Latin-amerikai kultúra Kaliforniába való átültetésére, a kormányzati és társadalmi intézmények ugyanazon hatékonysággal fognak működni nálunk, mint ahogy ezt Latin-Amerikában láthatjuk" – fogalmazott 1996-ban egy, az általa gründolt *NumbersUSA* igazgatójának, Roy Becknek írt levelében.[17]

17 SPLC [é.n.] (elérés: 2016. március 17.) (Roy Beckről érdemes megjegyezni, hogy az ő szerkesztésében jelent meg, „*The Immigration Invasion*" cím alatt az a Tanton és mások írásait tartalmazó könyv, amit a kanadai hatóságok betiltottak, mint a gyűlölet-irodalom karakteres termékét.)

Összegzés

Nem folytatom a felsorolást. A fenti körképből is kitűnik, hogy nehezen lehetne említeni olyan, a hazai kormányzati és kormány-közeli tényezők által a migráció tárgykörében 2015 folyamán elővezetett témát, ami az Egyesült Államok bevándorlás-ellenes közbeszédében ne nyert volna megfogalmazást már jóval korábban – legyen szó akár a nyíltan rasszista, illetve xenofób szélsőjobboldali underground tanairól, vagy az ezeknek a nézeteknek egy „felvizezett", szélesebb körben is fogyaszthatóvá tett, egyes fősodorbeli politikusok által sem megvetett változatairól.

A megállapításból az is következik, hogy önmagában nem tekinthető egyedi jelenségnek a Fidesz-kormány által levezényelt kommunikációs kampány: más országok politikai elitjének gyakorlatában is megfigyelhető a bevándorló-kérdés belpolitikai célokra (esetleg az ellenfelek diszkreditálása érdekében) való hasznosítása – akár a rasszizmus terrénumát súroló módon. Még az sem példa nélkül álló, hogy éppen egy kormányon lévő erő igyekszik (anyagi erőforrásokat nem kímélve és részben átvállalva a tőle jobbra álló ellenzék feladatát) népszerűségének stabilizálása/növelése érdekében maximálisan kihasználni a tematikában rejlő lehetőséget– elég, ha csak a hozzánk földrajzilag, valamint mentalitásban is közel álló „visegrádi régió" egyik-másik országának aktuális belpolitikai fejleményeire gondolunk.

Ugyanakkor ennyire tudatosan átgondolt, részletgazdag, összetett, az egy előre megírt program mentén cselekvő („Brüsszel" kódnév alatt emlegetett) „internacionalista" idegen hatalmakat, a velük kollaboráló hazai ellenzéket és az EU-ba érkező menekülteket/bevándorlókat egyetlen közös értelmezési keretbe komponáló, kontinensünk egyszerre kulturális és etnikai értelemben felfogott „európai" jellegének elvesztését drámai erővel megidéző összeesküvés-elméletet a demokratikus államok hatalmi elitjei közül egyelőre csak a magyar kormány tett le az asztalra- a konteó legközelebbi párhuzamait véleményem szerint az Egyesült Államok fehér szupremácista szélsőjobbjának háza táján lelhetjük föl. Dolgozatomban eme párhuzamos konspiracionalista anti-migrációs diskurzus egymással feltűnő hasonlóságot mutató jellegzetes toposzainak áttekintésére vállalkoztam.

Felhasznált irodalom

Anglin, Andrew (2015) *Hungary: Former PM Says Immigration is an Issue of Race* https://dstormer6em3i4km.onion.link/hungary-former-pm-says-immigration-is-an-issue-of-race/

Aztlán (1969) *El Plan Espiritual de Aztlán.* http://clubs.arizona.edu/~mecha/pages/PDFs/ElPlanDeAtzlan.pdf

Beirich, Heidi (2007) *Exploring Nativist Conspiracy Theories Including The 'North American Union' and The Plan de Aztlan.* Southern Powerty Law Center Intelligence Report. https://www.splcenter.org/fighting-hate/intelligence-report/2007/

exploring-nativist-conspiracy-theories-including-%E2%80%98north-american-union%E2%80%99-and-plan-de-aztlan

Beirich, Heidi (2010) *Getting Immigration Facts Straight.* Southern Powerty Law Center Intelligence Report. https://www.splcenter.org/fighting-hate/intelligence-report/2010/getting-immigration-facts-straight

Brimelow, Peter (1996) *Alien Nation. Common Sense About America's Immigration Disaster.* New York, HarperPerennial

Brugge, Doug [é.n.] *Pulling up the Ladder. The Anti-Immigrant Backlash.* http://www.publiceye.org/ark/immigrants/PullingLadder.html

Buchanan, Patrick J. (2002) *The Death of the West. How Dying Populations and Immigrant Invasions Imperil Our Country and Civilization.* New York, Thomas Dunne Books, St. Martin Press

Chomsky, Aviva (2007) *„They Take Our Jobs!" And 20 Other Myths about Immigration.* Boston, Beacon Press

Navarro, Armando (2009) *The Immigration Crisis. Nativism, Armed Vigilantism, and the Rise of a Countervailing Movement.* Lanham – Boulder – New York – Plymouth, UK, Altamira Press

Soto, Lourdes Diaz (2011) *Latina/o Hope.* (Explorations of Educational Purpose 14.) Dordrecht – Heidelberg – London – New York, Springer

Splc [é.n.] *John Tanton.* https://www.splcenter.org/fighting-hate/extremist-files/individual/john-tanton

Splc (2002) *John Tanton is the Mastermind Behind the Organized Anti-Immigration Movement.* Southern Powerty Law Center Intelligence Report. https://www.splcenter.org/fighting-hate/intelligence-report/2002/john-tanton-mastermind-behind-organized-anti-immigration-movement

Splc (2009) *The Nativist Lobby. Three Faces of Intolerance.* https://www.splcenter.org/sites/default/files/d6_legacy_files/downloads/splc_nativistlobby.pdf

Szoboszlay György (2014) *Otthon, édes otthon (az amerikai szélsőjobb „White Homeland"-koncepciója).* http://gepnarancs.hu/2014/08/otthon-edes-otthon-az-amerikai-szelsojobb-white-homeland-koncepcioja/

U.S. Chamber of Commerce (2011) *Immigration Myths and Facts.* https://www.uschamber.com/sites/default/files/legacy/reports/Immigration_MythsFacts.pdf

Horváth Márk – Lovász Ádám

A SEBESSÉG MINT APOKALIPSZIS-MÍTOSZ A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOKBAN

A sebesség konkrét negativításának teoretikus aspektusa a kortárs társadalomtudományi diskurzusban fontos szerepet tölt be. A gyorsulás oly mértékben beárnyékolja a társadalomtudományokat, hogy azok bizonyos területeit szinte a sebesség diskurzusa dominálja. Bennünket e vonatkozásban a társadalmi gyorsulásnak a legújabbkori kritikai elméletben való mitikus megjelenése foglalkoztat, tehát ennek a beárnyékolásnak a felfejtésére teszünk kísérletet. Mindamellett, hogy megkérdőjelezhető az össztársadalmi gyorsulás ténye, társadalomtudományi recepciójának és kiváltképpen kritikájának fokozódása elvitathatatlan. Az általunk elemezni kívánt diskurzusok olykor a társadalom egészét érintő jelenségként kezelik, és – nézetünk szerint – egyfajta totalizáló és mozgósító mítoszként ragadják meg a társadalmi gyorsulást. Mitől tekintjük a gyorsulás-toposzt „totalizáló" jellegű metanarratívának? Egyáltalán mi az, hogy metanarratíva? Jean-François Lyotard véleményében metanarratívának tekinthető minden olyan diskurzus, azaz értelmezési keret, amely önmagát egyetemes érvényűként állítja be, kulturális sajátosságoktól független tudományos és politikai megközelítésmódként. Ilyen metanarratívákként említi Lyotard a *Posztmodern állapot* című híres esszéjében a tudományos pozitivizmust és a marxizmust (Lyotard 1984 [1979]). Hasonlóképpen, az általunk elemezni kívánt társadalomelméleti keret is a legtöbb esetben kultúrák felett lévő, azok partikularitásait jó vagy rossz értelemben meghaladó jelenségként értelmezik a társadalmi gyorsulást.

A gyorsulás mítosza című tanulmányunkban a kortárs sebesség-diskurzusokat elemezzük. Elöljáróban érdemes különválasztanunk a leíró jellegű, valamint a spekulatívabb jellegű műveket. Hangsúlyozandó, hogy még a leíró diskurzusok sem nélkülözik a normatív elemeket, hiszen a társadalmi gyorsulás legszisztematikusabb leírói, Hartmut Rosa és William E. Scheuerman, a gyorsulás problematikáját írják körül, mindamellett, hogy mindkét szerző kifejezi a társadalmi lassulásra való normatív igényét. Vagyis Rosa és Scheuerman leíró, szociológiai stílusa gyökeresen eltér a spekulatívabb *Accelerationist* szerzőktől, akik a sebességet nemcsak már jelen lévő tendenciaként értelmezik, hanem lehetőségként és politikai projektként. Tanulmányunk első egysége Hartmut Rosa sebességfelfogásával foglalkozik, második egysége pedig az Accelerationist mozgalmat és annak szerzőit mutatja be.

Hartmut Rosa *Social Acceleration* című tanulmányában kiemeli az eddigi modernitáselméletek négy vektorát: a struktúrát, a kultúrát, a személyiségre gyakorolt hatást, valamint a természethez való viszonyt (Rosa 2009: 79). A gyorsulás jelenléte mind a négy vektorra hatást gyakorol, és a deszinkronizáltság

érzete általánosnak mondható (Rosa 2009: 77). A gyorsulás minden hulláma magával hozza a gyorsulás diskurzusát, amely nem ritkán a lassulást követeli, idővel azonban rendszerint alábbhagy (Rosa 2009: 78). Rosa szerint az eddigi nagy modernizációs elméletek (Durkheim, Weber, Simmel és Marx) ugyan hasznavehetőek a sebességet illetően, azonban nem érthető meg a társadalom anélkül, hogy hozzájuk illesztenénk a temporális dimenziót (Rosa 2009: 79). Rosa a társadalmi gyorsulásnak három alapvető típusát különbözteti meg (Rosa 2009: 82-87).

1. Technológiai gyorsulás

A legfeltűnőbb gyorsulási forma a technológiai eszközöknek, különösen a logisztikai és kommunikációs gépek sebességének fokozódása. A kommunikáció sebessége például állítólagosan 10^7-nel, az utazás sebessége 10^2-nal, az adatfeldolgozás pedig 10^6-nal növekedett. (Rosa 2009, 82.) A technológiai gyorsulás következtében a térhez való viszonyunk gyökeresen megváltozik, sőt, amellett is lehet érvelni, hogy az idő teljességgel összezsugoríthatja a teret.

2. A társadalmi változás gyorsulása

Egy eltérő gyorsulási forma magának a társadalmi változásnak a fokozódása. Ez ugyan nem elkülöníthető Rosa véleményében a technikai gyorsulástól, azonban mégis szükséges egyfajta különbségtétel e ponton, mivel a kulturális és társadalmi innováció tempója sok esetben eltérést mutathat a technológiai fejlődés üteméhez képest (Rosa 2009: 83). A gyorsuló társadalmi változás mögött az attitűdök változásai is fellelhetőek, ezek a materiális folyamatokkal komplex kölcsönhatásokat mutathatnak, és nem állíthatóak fel egyirányú oksági viszonyok. Rosa megemlíti *Arjun Appadurai* azon deleuzeiánus meglátását, mely szerint a társadalmi világ stabil aggregátumai helyett fluid társadalmi, kulturális áramlásokból állna társadalmi valóságunk, amelyek csak kivételes esetekben kristályosodnak ki átmeneti formákká (Appadurai 1990: 295-310). A „jelen összehúzódása" következtében a múltbéli tapasztalatok egyre gyorsabban veszítenek érvényükből, orientáló erejükből (Rosa 2009: 83). Ezért intergenerációs mobilitás helyett már intragenerációs mobilitásról beszélhetünk, ami a tapasztalat átadását egyik nemzedékről a másikra csaknem teljesen ellehetetleníti, vagy nagymértékben megnehezíti (Rosa 2009: 84). Általánosságban elmondható, hogy az intézményi stabilitás folyamatosan csökken a későmodernitás során: ezen megállapítást a széleskörűen regisztrált demográfiai hanyatlás, valamint a növekvő válási arányszámok is alátámasztják (Rosa 2009: 84-85).

3. Az életritmus gyorsulása

A társadalmi gyorsulás harmadik fontos dimenziója Rosánál az életritmus növekedése. A szabadidőnk egyre ritkul, míg az automatizációról szóló utópikus ígéretek ennek ellenkezőjével kecsegtetnek (Rosa 2009: 86). Itt nem annyira hangsúlyos az empirikus mérés, mivel bőven elég komolyan vennünk az erről szóló panaszokat. Akármi is áll az időhiányról szóló panaszok mögött, tény és való, hogy a legtöbb ember úgy érzi, hogy ritkul a szabadideje. Egy nemrégiben elkészült vizsgálat például kimutatta, hogy az emberek átlagosan több időt töltenek technológiai eszközök által mediált kommunikációval, mint az ún. face-to-face párbeszéddel (Wajcman 2015: 100). Rosa megállapítja, hogy miközben gyorsabban eszünk és gyorsabban kommunikálunk, kevesebbet alszunk, és kevesebb időt töltünk családunkkal (Rosa 2009: 86).

Ezt követően rátérünk a gyorsulás Hartmut Rosa által azonosított három motorjára. A technikai eszközök gyorsulása a társadalmi gyorsulás fázisaiban mindig alulmúlja a társadalom sebességének fokozódását, ugyanis a gazdasági növekedés következtében nagyobb távolságokat kell megtennünk, miközben közlekedési eszközeink rendszerint lassabb ütemben haladnak. Miközben duplájára növekedett a közlekedési sebesség, a megtett távolság négyszeresére bővült, a megváltozott gazdasági és társadalmi igényekből adódóan. Ezért beszélhetünk a szabadidő eltűnéséről (Rosa 2009: 87). A három motor a gazdasági, kulturális és a strukturális (Rosa 2009: 89-92).

Rosa a gazdasági motort a kapitalizmussal azonosítja, kiváltképpen a munkaidő megtakarítására vonatkozó tendenciával, amelyet már Marxnál is érintettünk (Rosa 2009: 89-90). A kulturális motort elsősorban a haladás modernista eszményével azonosíthatjuk. Itt Rosa egy eltérő problematikára is felhívja a figyelmünket, nevezetesen a transzcendens, vallási eredetű életszemlélet eltűnésére. Amint *Gerhard Schulze* felhívja a figyelmet, az egyéni „életprojekt", a magasabb rendű élet iránti igény, már nem a túlvilággal függ össze, hanem a temporális, evilági megvalósítás felé fordul, és minél több életet igyekszik egy ember leélni egy adott életen belül (Schulze 1994). A társadalom a végesség és a halál problematikájára egyetlen választ ismer: a gyorsulást (Rosa 2015).

A kulturális motor kapcsán a szó szerint vett motorokat, azaz motorbicikliket is említhetjük, amelyek jelentőségével Rosa egy külön tanulmányában is foglalkozik, megemlítve, hogy „a motor a sebesség és szabadság egybekapcsolódásának (...) legkifejezőbb szimbóluma. A motorbicikli ereje és vonzósága abban rejlik, hogy lehetővé teszi a nagysebességű átélés szenzuális tapasztalatát" (Rosa 2010). Vagyis, a gyorsulás eudaimonikus ígérete hazugságnak bizonyul (Rosa 2009: 90-91).

Harmadik motorként a strukturális motort említettük Rosa kapcsán, amelyet a luhmanni értelemben vett funkcionális differenciációval azonosított (Rosa 2009: 92). Az egyre fokozódó komplexitás temporalizálódik, amelynek elengedhetetlen komponense a szinkronizáció, az egyéges időkezelési séma ráillesztése a társadalmi struktúrára (Luhmann 1982). Schulzeval azonos módon, Rosa a szinkronizáció helyett sokkal inkább a deszinkronizáció, a temporális időkezelés

dezintegrációját állapítja meg (Rosa 2009: 97). A deszinkronizáció egyben politikai következményekkel is jár, mivel a politikai intézményrendszer egyre impotensebbé válik, miközben pontosan a fokozott technológiai kibontakozás és a fokozódó globális kockázatkezelés okán kellene egyre erőteljesebb politikai szabályozói rendszereket megalkotni. A dezintegráció egyben dezidentifikáció is: a rögzített biológiai időszakaszok összeomlása (Rosa 2009: 99; ez utóbbival foglalkozik még: Stiegler 2011 [2004]: 81-85., Stiegler 2014 [2004]: 45-81). A dezidentifikált, dezintegrálódott, jellem nélküli posztmodern személyiség képtelen bármiféle narrativitást vagy linearitást vinni saját életébe (Rosa 2009: 100).

Egy másik jelenség, amely Rosa szerint szintén összefügg a gyorsulással, a politikai intézményrendszer delegitimizációja. Miközben a társadalom egyre gyorsul, a politikai intézményrendszer döntésképtelenségbe fullad, amit már Carl Schmitt és Jean Baudrillard is észrevett (Schmitt 2009 [1950]; Baudrillard 1994, 2010). A gyorsulás ugyanis multitemporalitáshoz, temporális gettók kialakulásához vezet, amelyek egymástól eltérő kulturális normákat követnek. Ez megnehezíti a politikai integrációt és a döntéshozatalt, illetve a közös szimbólumalkotást és -értelmezést. Mint Rosa írja: „nincsen egységes társadalmi vagy szubsztanciális központ, amely kormányozná a különböző szubszisztematikus műveleteket, és nincsen integráló temporális tekintély; ez azt eredményezi, hogy csak méginkább fokozódik a temporális deszinkronizáció" (Rosa 2009: 104). Mindeközben szinte minden politikai döntés már a meghozatalának pillanatában is anakronisztikus (Rosa 2009: 105). Mivel a politikai intézményrendszerek egyre kevésbé képesek befolyásolni a társadalmi változásokat, a döntéshozatal a politikánál gyorsabb sebességgel működő alrendszerekbe vándorol, vagyis a döntéshozatal a bírósági rendszerbe ágyazódik, gazdasági értelemben deregulálódik, etikai értelemben véve pedig privatizálódik (Rosa 2009: 107). Mindez akár végzetes társadalmi stagnáláshoz is vezethet (Rosa 2009: 96). Ebből – a Rosa által is diagnosztizált – diskurzusbeli és társadalmi stagnációból kíván a sebesség által kitörni az Accelerationist mozgalom.

A temporális dezorganizációra talán legeklatánsabban Nick Land és a *Cybernetic Culture Research Unit* (CCRU) munkássága reflektál. A CCRU Nick Land vezetésével az 1990-es években a Warwick Egyetemen működő intézet volt, amelynek tagjai és alapítói közé tartozott még *Sadie Plant* és *Mark Fisher*, akikre szintén ezen záró egységben reflektálunk.

Elsőként Mark Fisher munkásságra utalunk röviden. A primitivitás és a dzsungellét a *Terminator vs Avatar* című tanulmányban központi szerepet kap, ezen szóhasználat jellegzetes sajátossága a CCRU tagjainak. Fisher szerint mára a társadalomkritikánk is a virtuális valóság technológiájának alárendelődött, elidegenített fantazmagória (Fisher 2014 [2012]: 339). Fisher nézetében Nick Land filozófiája Nietzsche kompromisszumokat nem ismerő nihilizmusához kapcsolható, különösen annyiban, hogy „bizarr módon kombinálja a reakciós és a futurista álláspontokat" (Fisher 2014 [2012]: 341). Land kritikája Fisher meglátása szerint az akadémiai baloldallal szemben kíméletlenül pontos, valódi hiányosságokra

hívja fel a figyelmet, és szakít a marxista hagyománnyal. Fisher így foglalja össze Land filozófiáját:

> „Miről szól tehát Land filozófiája? Dióhéjban: Deleuze és Guattari gépi vágya, kíméletlenül megfosztva bergsoni vitalizmusától, és a freudi halálösztönnel valamint Schopenhauer Akaratával visszafelé-összeegyeztethetővé módosítva. A hegeli–marxi történelmi motor ezen pulzációs nihilizmusba van transzplantálva: az idiotikus autonomikus Akarat többé nem cirkulál, hanem ösztönné lényegül át és, egy kvázi-technológiai mesterséges intelligencia attraktor által vezérelve, amely maga után vontatja a földi történelem maradványait (...) addig fokozza önnönmaga intenzitását, amíg el nem égeti az összes materiális szubsztrátumot, amellyel kontaktusba kerül" (Fisher 2014 [2012]: 342).

Land történelemfelfogása a dialektikus materializmusnak egyfajta inverziójaként, a hegeliánus történelemfelfogás korszerűsített torz tükörképeként nyeri el filozófiai értelmét. Ebben a fordított hegeliánus nézőpontban a tőke nem elidegenedett munka: sokkal inkább arról van szó, hogy az emberi hús a gépezet nyersanyaga. (u.o.) Land „cybergótikus Deleuze–Guattari remixét" a kortárs marxista társadalomkritikával szemben kihívásként azonosítja Fisher (Fisher 2014 [2012]: 344). Land filozófiáját úgyszintén cybergótikus remixként nevezi meg Benjamin Noys, amely egy széthúzó szintézisét tartalmazza a sci-fi-nek és a techno zenének (Noys 2014: 54). A techno zenék kapcsán a gyorsulás problematikájával is foglalkozik Noys, ugyanis az 1990-es években olyan radikálisan felgyorsult zenei műfajok váltak népszerűvé, mint a *drum and bass* és a *Jungle*. (u.o.) A *rave* szubkultúra egy „tömeges drogkísérletnek" tekinthető, és ennek a nyelvre való hatása megjelenik Landnál is. (u.o.) Benjamin Noys véleményében a Land által megálmodott disztópikus jövő még csak nyomaiban valósult meg. Fisher is regisztrálja Land diskurzusának tudományos-fantasztikumba hajló jellegét, amikor azt a Terminátor-filmekhez hasonlóan a „jövőből visszaküldött vírusként" írja körül (Fisher 2014 [2012]: 344). Fisher szerint a kapitalizmus tehát olyan, mint a Terminator: érzelemmentes, nem mutat félelmet, és „abszolút nem fog leállni sohasem". (u.o.) Fisher szerint a marxizmusnak számot kell vetnie Land futurisztikus kritikáival, és olyan építő jellegű kihívást kell értelmeznie, amire valódi válaszokat lehet építenie (Fisher 2014 [2012]: 345-346).

Miből áll a CCRU társadalomkritikai kihívása? A kollektíva sokrétű, összetett és gépiesen ismétlő dadaista nyelvezete a viralitás által megszállt nyelviséget hivatott visszaadni az olvasó számára. Szándékosan fragmentált, összeomlott nyelvezettel van dolgunk e ponton, olyan kritikai diskurzussal, amely túl van minden kritikaiságon: Land művei valóságos metakritikaként értelmezhetőek, hiperfilozófiai gondolatfolyamokként, módosított tudatállapotokról a gépben rejlő vírusokkal a humán tényezőkkel szemben. Némely passzusok, például a

Hypervirus című esszé csaknem teljes egésze, szó szerint lefordíthatatlan nyelvjáték, amelyek az összeomlott posztmodern társadalmi valóság kvintesszenciáját hivatottak megjeleníteni, a „történelem vége utáni" élettelenség érzését:

> „In place of mess message-content virodata is assembled bled from asignifying materials with CATA catalytic efficiency: intruder passcode, locational ZIP-code, pseudogenomic substitute instructions, mutational junk, and garbage. Biovirus TA TA TA targets organisms, hacking and reprogramming ATGACTTATCC (...) cellular DNA to produce more virus virus virus virus virus (...). Its enzymic cut-and-paste recombinant wetware-splicing crosses singularity when retroviral reverse-transcriptase cliks in" (Land 2014 [1995a]: 384-385).

A viralitás által fertőzött hálózatokban a cut-and-paste logikája érvényesül. Új értékek helyett a régi értékek bomló testrészei keverednek egymással egy infernális, megbetegedett társadalmi mezőben, amelyben az egyedüli megmaradt paradigma, legalábbis Land szerint, a mutációs szemét, az önmagát nemző hulladék. A hipervírus különböző megnyilvánulásai, az *etnovírus*, a *technovírus* és az *infovírus* felszámolják a „szilárd immunobiztonsági struktúrákat", ezáltal elnyelődéssel fenyegetve bármely mezőt (Land 2014 (1995a): 388-389). Land olvasása közben óhatatlanul azon benyomás uralkodik el rajtunk, mintha a szerző nemhogy negatív jelenségként értelmezné a felgyorsult társadalom szétesését, hanem egyenesen affirmálná és kívánná ezt a bomlottságot. Túl vagyunk a történelem végén, és képtelenség visszakívánnunk a bomlott totalitást.

A CCRU *Swarmachines* című tanulmánya kiindulópontként a Szituacionistákat jelöli meg. A CCRU tükrözi Land erőteljes utópiaellenességét, mivel a jövő előre kizáródott, és web-alapú mesterséges memóriák tautologikus cseréjévé fajult (CCRU 2014 [1996]: 323). Debordra visszautalva megállapítják, hogy az internet mummifikálja az egyéneket az „élőhalott spektákulumba", amelyen „dekolonizált hangyák, stratégia nélküli rajok, rovari úthálózatok keresztül kasul áthatolnak" (CCRU 2014 [1996]: 324). Érdekes a visszatérő rovar-metafora, itt azonban a rovarosodottság, dehumanizáltság nem kifejezetten pejoratív kifejezés, hanem a minden struktúrát destabilizáló nomadikus ágensek vitathatatlan társadalmi jelenlétére utal. *Gilles Chatelet* egy más vonatkozásban említi a nomadizáció folyamatát, amelyet az úthálózatosodással hoz összefüggésbe, ugyanakkor a CCRU-val szemben kizárólag negatív jelenségként értelmezi a „petronomadizmust", a „minden tradicionális szolidaritást" felbomlasztó erőt (Chatelet 2014 [1998]: 85). A kulturális folyamatok a CCRU diskurzusában egyben háborús manőverek is, taktikai mozdulatok, amelyek egy már megkezdődött negyedik világháború jelei (CCRU 2014 [1996]: 323). Meglehetősen nyíltan foglalkozik a szöveg a bevándorlást illető félelmekkel és paranoiákkal, ezekkel is párbeszédet folytat a CCRU:

> „Telecommercialised nomadic multiplicity aborts nascent Euro-unity. There's no such thing as a single market. Out in the jungle you can't see much. Dark continent invasion into White Man's perspective. The colonisers discover, too late, that darkness has no heart. Acentred predator decapitalisation ruthlessly eats out the middle. Lights going out all over Europe as peripheral activity cuts through the static power lines of the rotten core" (CCRU 2014 [1996]: 326).

A kívülről érkező invázió arra világít rá, hogy maga a központ is szétrohadt, ezáltal bármiféle integráció csakis egy abortált lehetőség lehet. Ellentétben valamennyi fennálló diskurzussal, a CCRU radikalitása az affirmatív politikai állásfoglalásoktól való távolságtartásban rejlik. Mint olvasható e kiáltványban: „nincs közösség. Nincs dialektika. Nincs bármiféle terv egy alternatív államra" (CCRU 2014 [1996]: 327). Az esszé a *globális intelligencia program*, a kapitalizmusból kibomló inhumán operativitás evolúciójának hat fázisát különbözteti meg: 1. 1500 Leviathán, 2. 1756 Capital, 3. 1884 Spectacle, 4. 1948 Videodrome, 5. 1980 Cyberspace, 6. 1996 Babylon. (u.o.) Ezen lépések a deterritorializáció fokozatai. Az esszében végig találkozhatunk a dzsungel-metaforával. Maga a dzsungel „posztspekuláris, magával ragadó tapinthatóság, amellyel semmilyen humanista vízió nem képes kapcsolatot teremteni" (CCRU 2014 [1996]: 329). Az elrovarosodó társadalom rajai a történelem végén kiröpülnek, és a történelmi időt elnyeli a gépi idő fázisa (CCRU 2014 [1996]: 330). Mint egy másik CCRU-s esszéből kiolvashatjuk, az emberi szervezet „túlságosan rugalmatlan rendszer" ahhoz, hogy komoly szerepe lehessen az eljövendő poszthumán jövőben (CCRU 2014: 317). A valóság nem lehetetlen a szerzők nézetében, hanem csupán *mesterséges* (CCRU 2014: 318).

Nick Land *Cyberspace Anarchitecture as Jungle-War* című írása továbbviszi a dzsungel metaforát. A posztmodernitást Land sajátos világlátásában „neonomádok, posztnukleáris mutánsok, szubpoláris behatolók, K-megszállok, és dzsungellakók" népesítik be (Land 2014 [1995b]: 406). Ebben a deterritorializált kontextusban a virtuális és valós háborúk összemosódnak, amire már Baudrillard is utalt az első Öböl-háború kapcsán (Baudrillard 2009 [1991]). A zero-K funkcionálása szintetikus problematizáció, egy olyan többlettermelés modulja, amely nem állít elő semmit. Land meglehetősen költőies metaforái empirikus bizonyosságot nyernek, amennyiben megvizsgáljuk azt, ahogyan a kortárs kognitív kapitalizmus a vállalatokat értékeli. Nem attól lesz egy vállalat értékes, hogy mit állít elő, hanem hogy hány szemgolyót vonz magához (USA Today 2014). Paradox módon, miközben a fennálló társadalom azt hangsúlyozza, hogy „az operativitás minden", ez a felszíni operativitás valójában a szisztematikus inoperativitás „álcája, virotechnikája" (Land 2014 [1995b]: 401). A „Birodalom" biztosítja a matematika integritását, egy olyan nyelviség kibontakozását, amely totalizálja a konspiratív akaratának alávetett teret (Land 2014 [1995b]: 402). Jól láthatjuk, hogy Land ebben az 1995-ös írásában megelőlegezni látszik Hardtnak és Negrinek a globális deterritorializáló birodalomról szóló tézisét (Hardt és Negri 2001, 2005, 2011). Intenzív potencialitások oldják fel a szubjektumot a „techno-kulturális data-folyamban",

tovább likvidizálva minden topometrikus stabilitást (Land 2014 [1995b]: 403). Feltűnik Land víziójában a globális felmelegedés jelensége is:

„Zero-K felold minden keménységet a hidegből, amint összeomlasztja a JÉG-mennyiségeket, és kiolvasztja a biztonsági gleccsereket. Nincsenek mérsékelt égövek a K-térben, a dzsungelnek pedig nincsenek törvényei" (Land 2014 [1995b]: 404).

Egyetemes feloldódásban élünk, amely óhatatlanul együttjár a fokozódó polarizálódással, a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésével (Land 2014 [1995b]: 405). Interkonnektivitáson Land a jövő kizáródását érti, melynek során a jövőképek a szimulációs mezőkbe záródnak. Az idő összenyomódva végtelenedik és nincsen jövő (Land 2014 [1995b]: 408). A „hiperszuverenitás" Land skizo-paranoiás diskurzusában a Föld „összes élőlénye" ellen szerveződik, minden organitás felszámolására törekszik, és nagy sikerrel is jár ezen az úton (Land 2014 [1995b]: 404).

Nick Land a *Cyberrevolution* című novellájában (Land 2014 [1995c]) összefoglalja különböző fiktív híradásokat, megelőlegezve Chun azon meglátását, hogy a televíziózást a katasztrófák sorozata jellemzi, a kapitalizmus pedig egy krízisgépezetnek tekinthető. Egy anonim terrorszervezet, a „K-lázadás" tagjai világszerte különböző támadásokat követnek el, és a különböző meghívott szakértők elemzik ezt. Land szövege utal a hírolvasó belső összeomlottságára: „Images cyberblitz the screen behind her talking head: viruses, explosions, crashed helicopters, and nanochips" (Land 2014 [1995c]: 375). A felsorolt válságok nem teljesen fiktívek, hanem eltúlzott formában jellemzik kortás valóságunkat. A K-lázadás radikális antihumanistái a társadalmi tér legfokozottabb dezorganizációjára törekednek. Már előrehaladott civilizációs összeomlás jellemzi az Atlanti-civilizációt, és meglehetősen érdekes módon „Rajna-menti menekülttáborokról" esik szó, ami félreérthetetlenül aktuálissá teszi ezt a szépirodalmi szöveget (Land 2014 [1995c]: 380). Már minden szinten jelen van a viralitás, amely nemritkán Land textualitását is felbomlasztja, fraktalizálja:

„a vírus »foglyul ejti« a rendszer viselkedését. Gondoljunk a darázs és az orchidea viszonyára: az orchidea »belehekkel« a darázs szexuális programjába, és foglyul ejti viselkedését annak érdekében, hogy beporozza magát. Legjobb tudásom szerint, ezek a K-pozitív vírusok kívánják az egész telekommunikációs és adatfeldolgozási rendszert megszállni, hogy sokszorosodjanak, és fokozzák a »hatalomátvétel« folyamatát" (Land 2014 [1995c]: 378).

Pozitív formában köszön vissza a viralitás metaforája Nick Land és Sadie Plant *Cyberpositive* című esszéjében, amelyben az Accelerationist mozgalomhoz hasonló stílusban írnak a vírusok által felgyorsított társadalmi valóságról (Plant és Land 2014 [1994]). Mint írják, „az elszabadult kapitalizmus minden társadalmi kontrollmechanizmuson áttört, lehetővé téve ezáltal példátlan elidegenedéseket"

(Plant és Land 2014 [1994]: 305). A posztmodern nyilvánosságot áthatják a „globális felmelegedésről, az ózonréteg elvékonyodásáról, a HIV-ről és az AIDS-ről, a bevándorlás hullámairól, a család szétesésérő1 és a nemzetállam végzetes demenciájáról" szóló híradások. Ebben Plant és Land a forradalmi dezorganizációt látják: „a planetáris dezintegrációt". (u.o.) Srnicek és Williams a gyorsulási kiáltványuk elején szintén ezen jelenségekből indulnak ki, vagyis mint láthatjuk, az utópikus, valamint az anti-utópikus diskurzusok egyaránt reflektálnak korunk válságaira, amelyeket a „feltörések, szétfolyások és összeomlások koraként" jelöl meg a Cyberpositive (Plant és Land 2014 [1994]: 306). Nagyon is figyelemreméltó a kokainnak a Coca-Cola korai népszerűségében betöltött közismert szerepe kapcsán az addikció és a kapitalizmus összefonódásának kimondása: „az addikció a pozitív megerősítés legtipikusabb példája, a konzumerizmus pedig az absztrakt addikciós mechanizmus" (Plant és Land 2014 [1994]: 307). Egymással szoros összefüggést mutat a piacgazdaság és a neuroendokrin rendszerek káoszkultúra általi manipulációja. (u.o.) Megfogalmazásukban a történelem utolsó fázisában az inhumanitás jelentés nélküli őrülete váltja fel az eddigi történelmi fázisokat:

"In the final phase of human history, markets and technics cross into interactive runaway, triggering chaos culture as a rapid response unit and converging on designer drugs with increasing speed and sophistication. Sampling, remixing, anonymous and inhuman sound, woman become cyborg and taken into insanity: wetware splices with techno" (Plant és Land 2014 [1994]: 308).

Plant sajátos kiberfeminizmusára utal a nőiségnek a kiborg-létbe történő átalakulása a kiberpozitivitás jegyében. Plant és Land olykor szélsőségesen nihilista szójátékában a pozitivitással a HIV-pozitivitás is összefonódik. Vadul spekulatív gondolatmenetükben minden virális ágens a feltételezett poszthumán jövő felé mutat. Virális inváziók „fenyegetik minden politikai intézményt", és pontosan ezért tekinthetőek „pozitívnak". (u.o.) Vagyis a pozitivizmus a posztmodernitásban: HIV-pozitivizmus, fatális fertőzöttség. És mi volna a tanulság? Minden konnektivitás egyben viralitás is. Az immuno-politikák szétrobbannak, és a jövőt kizárólag az immunrendszerek ellenségei népesíthetik be (Plant és Land 2014 [1994]: 312-313).

Nick Land egyik legfontosabb, és az eddigiektől eltérő, a konvencionális filozófiai diskurzusra inkább hasonlító tanulmánya a *Meltdown*, amely folytatja a felmelegedési toposzt, és kiteljesíti azt. Land apokaliptikus történelemfelfogása szerint a Földet elfoglalta egy techno-tőkéből táplálkozó szingularitás. A gyorsulás egyben logisztikai folyamat is:

„Logistically accelerating techno-economic interactivity crumbles social order in auto-sophisticating machine runaway. As markets learn to manufacture intelligence, politics modernizes, upgrades paranoia, and tries to get a grip" (Plant és Land 2014 [1994]: 441).

Deleuze és Guattari elmélete Land szerint olyan, mintha a jövőből tért volna vissza, akárcsak a *Vissza a jövőbe* hősei (Plant és Land 2014 [1994]: 442). Gépiszintézisek összeállásaiból alakul az össztársadalmi integrálhatatlanság, „szingularitások által megszállt multiplicitások vágytermelő gépezetekként kapcsolódnak egymáshoz, szétfolyatják az entrópiát azáltal, hogy disszocializálják az áramlásokat, és újra hasznosítják mechanizmusaikat önelőállító kronogenikus áramkörökként" (Plant és Land 2014 [1994]: 443). Land meglehetősen spekulatív, ugyanakkor kérlelhetetlenül realista diagnóziásban „semmilyen ember nem kerülhet ki élve a rendszerből a közeljövőben". (u.o.) A tőke ebben a relációban „gépi (non-instrumentális) globalo-miniatürizáló skaláris kitágulás: egy automatizáló nihilista örvény, amely minden értéket semlegesít a digitális kereskedelembe való bekapcsolás révén". Jól kimutatható ezen szövegben is Land nyelvezetének az automatikus, mechanikus írás felé való irányultsága, amely túlmutat az indivdiduális személyiségen, és ennyiben kapcsolható *André Breton* szürrealista író automatikus íráskoncepciójához, annak egyfajta korszerűsített variánsaként is értelmezhető (Breton 2011 [1924]). Geopolitikai szempontból érdekes Land azon megállapítása a kínai kommunizmussal kapcsolatosan, mely szerint „állam-szimpatizáns közgazdaságatni mono-teológiává" degradálódott volna (Land 2014 [1994]: 447-448). Land a mesterséges intelligenciáról megjegyzi, hogy nem mi hozzuk azt világra, hanem az konstruálja meg önmagát opportunista módon (Land 2014 [1994]: 449). A fokozódó apokalipszis nemcsak makro szinten érezteti magát, hanem nanokataklizma formájában is jelentkezik, a nanotechnológiai eszközök lázadásának formájában, amely ugyan egy jövőbeni lehetőség, azonban könnyen „szürke masszává" változtathatja bolygónkat egyes nanotechnológiai teoretikus szerint (Land 2014 [1994]: 450-451; Drexler 1986). Ebben a mozzanatban is visszatér a *K-lázadás* lehetősége, amely utal a *K*, mint *Collapse* szójátékra (CCRU 2014 [1996]: 331). A kibertérben a háború azonos a saját szimulációjával, mivel a virtuális hadviselés valóságos hadviselési forma (Valuewalk 2015; Land 2014 [1994]: 454). Voltaképpen a szórakoztatás és a hadviselés lényegi azonosságáról beszélhetünk a „neodzsungel" paradigmájában, ahol a popzenei videoklipekben hallható elektronikus zajok a gépfegyverek ropogására hasonlítanak, az énekes-avatarok pedig explicit, neoimperialista kulturális-politikai állásfoglalásokat fogalmaznak meg (Land 2014 [1994]: 454). A szöveg ezt követően összeomlik, és szószerint fordíthatatlanná válik, ezt egy részlettel mutatnánk be:

> Level-1 or world space is an antropologically scaled, predominantly vision-configured, massively multislotted reality system that is obsolescing very rapidly. Garbage time is running out. Can what is playing you make it to level 2? Meltdown has a place for you as a schizophrenic HIV + transsexual cihnese-latino stim-addicted LA hooker with implanted mirrorshades and a bad attitude. Blitzed on a polydrug mix of K-nova, synthetic serotonin, and female orgasm analogs, you have just iced three Turing cops with a highly cinematic 9mm automatic. The residue of animal twang in your nerves transmits

> imminent quake catastrophe. Zero is coming in, and you're on the run" (Land 2014 [1994]: 456).

A kulturális összeomlottság és a degeneratív esztétika testet öltését figyelhetjük meg *Lana Del Ray* egyik klipjében (*Tropico*). A video nyitójelenetében láthatjuk az amerikai kultúra különböző avatárjait, amint színes neonfényben úsznak. Összekeveredik szent és profán, Jézus és Elvis, és a világ teremtésének bibliai szövegét egy cowboy játssza el, utalva ezzel az amerikai kolonializmusra, minden reflexivitás híján. Láthatjuk az énekesnőt, aki a klip hátralévő részében egy rúdtáncost játszik, amint imádkozik a cowboyhoz. Land prófétikus sorai köszönnek vissza a klipben látszó reprezentatív összeomlottságban, amely egyszerre utal a materiális szegénység esztétizációjára és a kultúra teljes, általános fragmentáltságára. A video középső szakaszában a közönség egyfajta szocializációja és kondicionalizálása történik a kapitalista világgazdaság szisztematikus kríziséhez. Perverzül felszínes kiutat nyújtanak a különböző pop-kulturális ikonok, Las Vegas ironikus kísértetei. Az alakok szimulakrumok szimulakrumai, a hipervalóság bomlástermékei, egy sivatagosodott társadalmi nyilvánosság délibábjai.

Tanulmányunk, illetve a CCRU-t bemutató alegység zárásaként Nick Land *Teleoplexy* című írására reflektálnánk. Land a művet az Accelerationist mozgalomra válaszul fogalmazta meg. (Land 2014, 511.) Land szerint a megtakarítás és a technológiai fejlesztés integrálva van egy közös társadalmi folyamatba. Land az idő „technohomikus megfertőzöttségéről" beszél, amit kommerciális indusztrializmusként nevez meg. (u.o.) A gyorsulás már normalizálódott, így mérséklődött az abban rejlő kritikai potencialitás, amit még Williams és Srnicek feltételez. Az irányító stabilizáló szándékú modellek előbb vannak, mint a valóság, azt megelőzik, és aktívan formálják (Land 2014: 512; Baudrillard 1994 [1981]). Mivel ebben a társadalmi rendszerben a másodlagos tényezők elsődlegessé váltak, a kritika kritikájának meg kell előznie a társadalomkritikát magát, ami magába foglalja a gyorsulási mozgalmak kritikáját is (Land 2014: 513). Land egy neologizmussal kívánja leírni a modernitás és a kapitalizmus kifordítottságát, ez pedig a teleoplexia:

> „At once a deutero-teleology, repurposing purpose on purpose, an inverted teleology, and a self-reflexively complicated teleology, teleoplexy is also an emergent teleology, and a simulation of teleology – dissolving even super-teleological processes into fall-out from the topology of time. »Like a speed or a temperature« any teleoplexy is an intensive magnitude, or non-uniform quantity, heterogenized by catastrophes. It is indistinguishable from intelligence. Accelerationism has eventually to measure it" (Land 2014: 514).

A pénzügyi adatoknak naturális tényezőkké való átlényegülése komoly teoretikus dilemma, amelyre nem könnyű választ adni, mivel olyannyira komplex összefüggésrendszerről van szó, a materialitások többféle transzlációit feltételezi

(Land 2014: 515). Mivel a szimulatív árak, árinformációk képesek formálni a valóságot, materiális hatásokat gyakorolnak, az ontológiai realizmus igencsak megkérdőjeleződik. Olyan értékek befolyásolják mindennapjainkat, amelyek még nem rendelkeznek valóságtartalommal. Vagyis a valóságtartalmak nélküli valószínűségi modellek irányítják a társadalmat, afféle kísértetekként dematerializálják és rematerializálják a különböző alrendszerek folyamatait (Land 2014: 515-516). Itt Land az árfelfedezés (*price discovery*) problematikájára utal, amellyel a pénzügyi sajtó is foglalkozik. Nemcsak az válik bizonytalanná, hogy melyik ár a „valós", hanem egyáltalán a „valóság" és „szimuláció" kategóriáinak relevanciája. A „techno-genezis" a technotudományos struktúra önfelfedezési folyamatának önrekódolása (Land 2014: 517). Ezen önprogramozó algoritmusok által túlkódolt rendszer a techonomikus szingularitás, a társadalmi meta-ágencia kiteljesedése felé irányul (Land 2014: 519).

Felhasznált irodalom

Appadurai, Arjun (1990) Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy. In: Featherstone, Mike ed. *Global Culture: Nationalism, Globalization, and Modernity*. London, Sage, 295-310.
Baudrillard, Jean (1994 [1981]) *Simulacra and Simulation*. Michigan University Press
Baudrillard, Jean (2009 [1991]) *The Gulf War did not take place*. Sydney, Power Publications
Baudrillard, Jean (2010) *The Agony of Power*. Los Angeles, semiotext(e)
Breton, André (2011 [1924]) *Manifesto of Surrealism*, In: Danchev, Alex ed. *100 Artists' Manifestos From the Futurists to the Stuckists*. London – New York, Penguin
CCRU (2014 (1996)) 'Swarmachines' In: Mackay, Robin és Avanessian, Armen eds. *#Accelerate: The Accelerationist Reader*. Falmouth, Urbanomic, 321-335.
CCRU (2014) 'Cybernetic Culture' In: Mackay, Robin és Avanessian, Armen eds. *#Accelerate: The Accelerationist Reader*. Falmouth, Urbanomic, 315-321.
Chatelet, Gilles (2014 [1998]) *To Live and Think Like Pigs: The Incitement of Envy and Boredom in Market Democracies*. Falmouth UK, Urbanomic
Drexler, K.E. (1986) *Engines of Creation*. New York, Anchor-Doubleday
Fisher, Mark (2014 (2012)) Terminator vs Avatar. In: Mackay, Robin és Avanessian, Armen eds. *#Accelerate: The Accelerationist Reader*. Falmouth, Urbanomic, 335-347.
Hardt, Michael és Negri, Antonio (2001) *Empire*. Cambridge, Harvard University Press
Hardt, Michael és Negri, Antonio (2005) *Multitude. War and Democracy in the Age of Empire*. London és New York, Penguin
Hardt, Michael és Negri, Antonio (2011) *Commonwealth*. Cambridge, Belknap Press.
Land, Nick (2014 [1994]) Meltdown. In: Land, Nick: *Fanged Noumena: Collected Writings: 1987–2007*. Falmouth, Urbanomic, 441-461.

Land, Nick (2014 [1995a]) Hypervirus. In: Land, Nick: *Fanged Noumena: Collected Writings: 1987–2007*. Falmouth, Urbanomic, 383-391.
Land, Nick (2014 [1995b]) Cyberspace Anarchitecture as Jungle-War. In: Land, Nick: *Fanged Noumena: Collected Writings: 1987–2007*. Falmouth, Urbanomic, 401-411.
Land, Nick (2014 [1995c]) Cyberrevolution. In: Land, Nick: *Fanged Noumena: Collected Writings: 1987–2007*. Falmouth, Urbanomic, 375-383.
Land, Nick (1996) KataconiX. In: Land, Nick: *Fanged Noumena: Collected Writings: 1987–2007*. Falmouth, Urbanomic, 481-493.
Land, Nick (2014) Telepleoplexy: Notes On Acceleration. In: Mackay, Robin, Avanessian, Armen eds. *#Accelerate: The Accelerationist Reader*. Falmouth, Urbanomic, 509-521.
Luhmann, Niklas (1982) *The Differentiation of Society*. New York, Columbia University Press
Lyotard, Jean-François (1984 [1979]) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester, Manchester University Press
Noys, Benjamin (2014) *Malign Velocities. Accelerationism and Capitalism*. Winchester UK, Washington USA, Zero Books)
Plant, Sadie és Land, Nick (2014 [1994]) Cyberpositive. In: Mackay, Robin és Avanessian, Armen eds. *#Accelerate: The Accelerationist Reader*. Falmouth, Urbanomic, 303-315.
Rosa, Hartmut, Scheuerman, William E. eds. (2009) *High-Speed Society. Social Acceleration, Power and Modernity*. University Park, Pennsylvania State University Press
Rosa, Hartmut (2009) Social Acceleration: Ethical and Political Consequences of a Desynchronized High-Speed Society. In: Rosa, Hartmut és Scheuerman, William E. eds. *High-Speed Society. Social Acceleration, Power and Modernity*. University Park, Pennsylvania State University Press, 77-113.
Schmitt, Carl (2009 [1950]) The Motorized Legislator. In: Rosa, Hartmut és Scheuerman, William E. eds. *High-Speed Society. Social Acceleration, Power and Modernity*. University Park, Pennsylvania State University Press. 65-77.
Schulze, Gerhard (1994) Das projekte des schönen Lebens: Zur soziologischen Diagnose der modernen Gesellschaften. In: Bellebaum, A. – Barheier, K. eds. *Lebensqualitat: Ein Konzept für Praxis und Forschung*. Opladen, Westdeutscher
Stiegler, Bernard (2014 [2004]) *Symbolic Misery. Volume 1: The Hyperindustrial Epoch*. Cambridge, Polity Press
Stiegler, Bernard (2011 [2004]) *The Decadence of Industrial Democracies. Disbelief and Discredit, Volume 1*. London, Polity
USA Today (2014) 'Internet companies valued on »eyeballs« again', 2014.02.20.
Valuewalk.com (2015) 'Russia, China and United States Engage in Cyber War', 2015.08.08.
Wajcman, Judy (2015) *Pressed For Time: The Accelerationism of Life in Digital Capitalism*. Chicago, University of Chicago Press



Hogy miért zöldebb a szomszéd füve? Mert neki van bioenergetikus hanghullám-generálója, és az felfogja a chemtrailezett vegyszert, mert a háttérhatalom személyesen segíti, mert őt nem hurcolják el az UFÓ-k éjjelente (vagy éppen igen), de különben is, nyugati fűmagot vetett, és az nem olyan ócska, mint amit hozzánk szállítanak... A szomszéd füvének zöldebb mivoltára adott lehetséges magyarázatokkal illusztrálja a kötet egyik szerkesztője, mi az összeesküvés-elméletek lényege: olyan világmagyarázatot találni, amely segít leküzdeni a hétköznapi frusztrációt – akár az által, hogy célzottá teszi a félelmet földi és égi idegenektől –, amely mentesít a tudomány bonyolult téziseinek megismerésétől, amely megnyugtatóan elrendezi a számunkra megmagyarázhatatlant. E magyarázatok aztán idővel hálót szőnek a bennük hívők köré, és szuperkonspirációként értelmezik számukra a világot. A kötet tanulmányai az „alternatív tények"-re épített párhuzamos valóságokat, a „hivatalos" tudománnyal szemben megfogalmazott „alternatív" gondolatrendszerek fölépülését, a kettő kölcsönhatásait vizsgálják; bemutatják az összeesküvések, az összeesküvés-elméletek és hatalom korántsem áttetsző viszonyát, az ember kényszeres magyarázatkeresését a világ milyenségére és történéseire. Azt javaslom, gyorsan vegyék meg a kötetet. Egyrészt mert tanulmányai jól ismert témákat tárgyalnak anélkül, hogy gúnyolódnának: nem bírálnak, nem cáfolnak, hanem bemutatnak és leírnak, megérteni próbálnak egy olyan gondolkodásmódot, amelyet ugyan szívesen hiszünk a modern kor sajátjának, de vélhetően velünk van, amióta az ember megpróbál magyarázatokat találni a világ működésére. Másrészt meg aztán ki tudja, meddig engedik az Akárkik, hogy az őket leleplező írások a boltok polcain maradjanak...

Sándor Klára, Szegedi Tudományegyetem

Milyen veszélyek leselkednek ránk? Kik fenyegetik biztonságunkat, nemzeti önértékelésünket, boldogságunkat, szakmai érvényesülésünket, egészségünket, életünket? E szorongató, sokakat foglalkoztató kérdésekre létezik egy olyan magyarázat, mely e bajok okát ellenséges, ártani kívánó, a felettünk hatalomra törő embercsoportok titkos szerveződésében, összeesküvésében látja. Nem új dolog az „összeesküvés-elmélet", már a római birodalomban ezzel vádolták a keresztényeket, a középkorban és a kora újkorban a boszorkányokat, a középkor óta napjainkig a zsidókat, az újkorban a rózsakereszteseket, a szabadkőműveseket. Az újdonság csupán az, hogy kezd szétfoszlani a remény, hogy ezek a kollektív paranoid megnyilvánulások napjainkra visszaszorultak. Épp ellenkezőleg: azt tapasztalhatjuk, hogy egyre nagyobb teret kapnak, támaszkodva egy új kommunikációs formára, napirenden tartva a régi ellenségeket, kiszemelve új fenyegetéseket, és megerősödve a populista politika új-régi ellenségek elleni propagandájától. A „konteó" nehezen cáfolható: a tudományos érvek ellen – például a magyar „őskutatás", az „anti-finnugrisztika" képviselői – magára az „akadémikus" tudományosságra mondják ki, hogy összeesküvés; az idegengyűlöletet szító propaganda bírálóit, áldozatainak védőit a kormánypropaganda pedig fizetett, idegen ügynöknek nevezi. A kötet tanulmányai azonban nem minősítenek, hanem a folklorisztika, az antropológia módszereivel elemzik ezeknek a diskurzusoknak a sajátos eszmerendszerét, érvelési módját, világképét. Tanulságos és elgondolkodtató olvasmány, sok szórakoztató és még több ijesztő jelenség úttörő elemzése.

Klaniczay Gábor, Central European University, Budapest



ISBN 978-963-508-868-3
3200 Ft

POVEDÁK István HUBBES László Attila
szerkesztette

TAPASZTALATBÓL HALLOTTAM...

ALTERNATÍV VILÁGKÉPEK

ÖSSZEESKÜVÉS-ELMÉLETEK társadalomtudományi elemzése